
Novitates Theriologicae

PARS 15 • 2022

*Інформаційний бюлетень
Українського теріологічного товариства НАН України
p-ISSN 2709-491X • e-ISSN 2709-4928*

Теріологія в Україні. Частина 2

Збірник наукових статей
за редакцією І. Загороднюка

Київ • 2022

Теріологія в Україні. Частина 2. За редакцією І. Загороднюка. Українське теріологічне товариство та Національний науково-природничий музей НАН України, Київ, 2022. 292 с. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 15).

Theriology in Ukraine. Part 2. Edited by I. Zagorodniuk. Ukrainian Theriological Society and National Museum of Natural History, NAS of Ukraine, Kyiv, 2022. 292 pp. (Series: *Novitates Theriologicae*; Pars 15).

З нагоди 50-річчя теріологічного товариства підготовлено трилогію, яка включає довідник про 100 визначних дослідників минулого (частина 1), довідник про сучасних теріологів та постатей, дотичних до теріології (частина 2), і огляд досліджень за науковими центрами та регіонами (частина 3). У поточному випуску нариси про сучасних теріологів наведено для вікової групи 60+. Всі нариси підготовлені за єдиною схемою: 1) резюме та біографія, 2) внесок в теріологію, 3) захоплення та відзнаки. Всі статті супроводжено англійськими резюме.

On the occasion of the 50th anniversary of the theriological society, a trilogy was prepared, which includes a directory of 100 outstanding researchers of the past (part 1), a directory of modern theriologists and persons related to theriology (part 2), and an overview of research by scientific centres and regions (part 3). The current issue contains essays about modern theriologists of age group 60+. All essays are prepared using a unified scheme: 1) summary and biography; 2) contribution to theriology; 3) hobbies and awards. All articles have English summaries.

Редколегія *Novitates Theriologicae*:

З. Баркасі (заступник голови), А. Волох, С. Гащак, І. Дикий, І. Євстаф'єв, І. Ємельянов, С. Жила, І. Загороднюк (голова), О. Киселюк, М. Коробченко, І. Мерзлікін, Е. Різун, З. Селюніна, В. Тищенко, С. Харчук, П. Хоєцький.

Редактор англومовних текстів: Золтан Баркасі

Впорядкування, редагування, верстка: Ігор Загороднюк

Редактор українськомовних текстів: Сергій Харчук

Novitates Theriologicae

Pars 15 • 2022

Bulletin of the Ukrainian Theriological Society
Бюлетень Українського Теріологічного Товариства

<http://terioshkola.org.ua/ua/novitates.htm>

p-ISSN 2709-491X • e-ISSN 2709-4928

ЗМІСТ

Передмова

Зміст	1–5
Теріологія й теріологи в Україні 1970–2020-х років (від упорядника) (<i>І. Загороднюк</i>)	6–9

Сучасні теріологи (А–Д)

Антонець: Антоненко Надія Вікторівна — дослідниця ссавців заповідних екосистем (<i>І. Загороднюк, П. Чегорка</i>)	10–12
Булахов: Валентин Леонтійович Булахов: бути щасливим — працювати за покликанням (<i>В. Кочет, М. Трифанова</i>)	13–16
Вискушенко: Вискушенко Андрій Петрович — зоолог, еколог, викладач, наставник (<i>Д. Вискушенко, Т. Андрійчук</i>)	17–19
Волох: Волох Анатолій Михайлович — теріолог, мисливствознавець, фахівець заповідної справи (<i>І. Митяй</i>)	20–23
Гайченко: Гайченко Віталій Андрійович — зоолог, радіоеколог, педагог (<i>І. Загороднюк, І. Ємельянов</i>)	24–27
Гашак: Сергій Гашак — радіоеколог, зоолог, дослідник чорнобильської зони (<i>С. Паскевич, І. Загороднюк</i>)	28–31
Гулай: Гулай Володимир Іванович — дослідник мисливської фауни (<i>І. Шейгас, І. Загороднюк</i>)	32–35
Довганич: Ярослав Довганич — дослідник теріофауни Карпат (<i>Б. Годованець, І. Загороднюк</i>)	36–38
Домніч: Домніч Валерій Іванович — теріолог, мисливствознавець, педагог (<i>Н. Лебедева, І. Загороднюк</i>)	39–42
Дулицький: Дулицький Альфред Ізраїльович — зоолог, еколог, епізоотолог, педагог (<i>А. Сироткіна, І. Загороднюк</i>)	43–46

Сучасні теріологи (Є–К)

Смельянов: Смельянов Ігор Георгійович — зоолог, теріолог, еколог (<i>І. Загороднюк</i>)	47–50
Євтушенко: Євтушенко Єлизавета Христіанівна — дослідниця теріофауни Криворіжжя і прилеглих територій (<i>В. Стригунов</i>)	51–53
Жежерін: Ігор Жежерін — теріолог та еколог, дослідник мікротеріофауни України (<i>І. Загороднюк</i>)	54–56
Жила: Сергій Жила — теріолог, природоохоронець, краєзнавець (<i>І. Загороднюк</i>)	57–60
Жукова: Наталія Жукова — дослідниця морфології, ембріології та еволю- ції травної системи кажанів і китів (<i>І. Загороднюк</i>)	61–63
Загороднюк: Ігор Загороднюк — зоолог, теріолог, засновник Теріологічної школи (<i>І. Смельянов, З. Баркасі</i>)	64–67
Зиков: Олександр Зиков — теріолог, колектор, таксидерміст (<i>І. Загороднюк</i>)	68–70
Ільєнко: Ільєнко Микола Микитович — зоолог, морфолог, педагог (<i>Ю. Куцоконь</i>)	71–73
Киселюк: Олександр Киселюк — теріолог, еколог, природоохоронець, дослідник ссавців Карпат (<i>І. Загороднюк</i>)	74–77
Кормиліцина: Кормиліцина Віра Василівна — зоолог, епізоотолог, мис- ливствознавець, дослідник гірських фаун (<i>А. Сироткіна, І. Загороднюк</i>)	78–80
Корчинський: Олександр Васильович Корчинський — зоолог, дослідник теріофауни Карпат (<i>А. Крон, К. Очеретна</i>)	81–83
Котляров: Олег Котляров — теріолог, експериментатор, дослідник мінливості гризунів (<i>І. Загороднюк</i>)	84–86
Крохмаль: Олексій Крохмаль — геолог, мікротеріолог, біостратиграф, палеогеограф плейстоцену (<i>М. Комар</i>)	87–89
Куруц: Наталія Василівна Куруц — дослідниця комахоїдних ссавців Карпат, зоолог, педагог (<i>А. Крон</i>)	90–92

Сучасні теріологи (Л–П)

Легейда: Іван Легейда — теріолог, дослідник коловодних ссавців та їхньої ролі в екосистемах (<i>І. Загороднюк</i>)	93–96
Лисенко: Валерій Лисенко — мисливствознавець, еколог, педагог (<i>Н. Сурядна, І. Загороднюк</i>)	97–100
Лобков: Володимир Олексійович Лобков: життя, віддане Природі (<i>Ю. Олійник, Ю. Суворов</i>)	101–104
Мерзлікін: Ігор Романович Мерзлікін — дослідник та мандрівник (<i>І. Загороднюк</i>)	105–107

Михальов: Михальов Юрій Олексійович — дослідник китоподібних Південної півкулі та Чорного моря (<i>С. Бушуєв</i>)	108–111
Моськіна: Ольга Дмитрівна Моськіна — дослідниця мікротеріофаун кайнозою України і Казахстану (<i>У. Науменко, І. Загороднюк</i>)	112–114
Наконечний: Ігор Наконечний — медичний теріолог, зоолог, еколог (<i>А. Волох</i>)	115–118
Несін: Валентин Антонович Несін — дослідник дрібних ссавців неогену та антропогену України (<i>І. Загороднюк</i>)	119–121
Олійник: Юрій Олійник — теріолог, морфолог, педагог (<i>В. Лобков</i>)	122–124
Пахомов: Пахомов Олександр Євгенович — теріолог, новатор та ідейний генератор (<i>М. Шульман</i>)	125–128
Песков: Песков Володимир Миколайович — зоолог, дослідник мінливості та морфологічного різноманіття ссавців (<i>І. Ємельянов</i>)	129–131
Підопригора: Раїса Іванівна Підопригора — невтомна трудівниця системи відділів особливо-небезпечних інфекцій СЕС (<i>І. Мерзлікін</i>)	132–134
Пилипчук: Олег Ярославович Пилипчук — зоолог, еволюційний морфолог, історик науки й техніки (<i>О. Червоненко, І. Загороднюк</i>)	135–137
Покинтьчереда: Василь Покинтьчереда — дослідник фауни Карпат та природоохоронець (<i>І. Загороднюк</i>)	138–140
Поліщук: Поліщук Ігор Костянтинович — зоолог, еколог, природоохоронець, дослідник степу (<i>І. Загороднюк</i>)	141–143
Придатко: Василь Придатко-Долін — натхненник української школи біотогеоінформатики (<i>Г. Коломицев</i>)	144–147
Пучков: Пучков Павло Васильович — дослідник вимирань великих ссавців плейстоцену та неогену (<i>І. Загороднюк</i>)	148–150

Сучасні теріологи (Р–Я)

Рева: Рева Олександра Антонівна — теріолог та педагог (<i>М. Шульман</i>)	151–153
Рековець: Рековець Леонід Іванович — палеотеріолог-польовик, педагог, музеолог (<i>О. Крохмаль</i>)	154–157
Рідуш: Богдан Рідуш — палеогеограф, геоморфолог, геолог, палеотеріолог, археолог (<i>Я. Поп'юк</i>)	158–161
Рогатко: Інна Рогатко — теріолог, еколог, один з організаторів Українського теріологічного товариства (<i>І. Загороднюк</i>)	162–165
Роженко: Микола Роженко — теріолог, мисливствознавець, природоохоронець (<i>О. Дятлова, І. Загороднюк</i>)	166–168
Ружіленко: Надія Ружіленко — дослідниця теріофауни Канівщини та хижих ссавців Середнього Подніпров'я (<i>І. Загороднюк</i>)	169–171

Русев: Русев Іван Трифонович — еколог, теріолог, епізоотолог (<i>І. Загороднюк</i>)	172–175
Селюніна: Зоя Володимирівна Селюніна та її дослідження фауни й питань охорони природи Причорномор'я (<i>І. Загороднюк</i>)	176–179
Семенов: Юрій Семенов — палеотеріолог, дослідник еволюції хижих ссавців (<i>Д. Іванов</i>)	180–183
Сіренко: Віктор Сіренко — дослідник і захисник фауни приазовських сте- пів (<i>І. Загороднюк</i>)	184–186
Сологор: Катерина Сологор — теріологиня, дослідниця фауни та екофізіо- логії рукокрилих України (<i>М. Білецька</i>)	187–189

Сучасні теріологи (Т–Я)

Титар: Володимир Титар — дослідник фауни, фахівець у галузі моніторин- гу та моделювання еконіш та ареалів (<i>І. Загороднюк</i>)	190–192
Федорченко: Олександр Федорченко — дослідник фауни Дунаю та один з ініціаторів Теріошколи (<i>І. Загороднюк</i>)	193–195
Філіпчук: Філіпчук Неоніла Степанівна — теріолог та педагог (<i>О. Лашкова</i>)	196–198
Ходикіна: Зоя Ходикіна — дослідниця степових гризунів та їхніх ектопа- разитів (<i>І. Загороднюк</i>)	199–201
Чегорка: Петро Чегорка — зоолог, природоохоронець, краєзнавець, дослі- дник природи Подніпров'я (<i>І. Загороднюк</i>)	202–204
Шевченко: Людмила Шевченко — теріолог, музеолог, провідний фахівець Національного науково-природничого музею (<i>І. Загороднюк, Є. Улюра</i>)	205–207
Шейгас: Ігор Шейгас — мисливствознавець, зоолог, розробник за- сад ведення мисливського господарства (<i>І. Загороднюк</i>)	208–210

Колектори і таксидермісти

Антонович: Віктор Антонович — колектор і таксидерміст, співробітник зоологічних музеїв Києва (<i>І. Загороднюк</i>)	211–214
Бондаренко: Валеріан Миколайович Бондаренко — таксидерміст і дослід- ник китів (<i>Л. Прокопчук, І. Загороднюк</i>)	215–218
Вернер: Микола Вернер — теріолог, дослідник і колектор ссавців Поділля (<i>І. Загороднюк</i>)	219–221
Вобленко: Вобленко Олександр Сергійович — зоолог, викладач, дослідник та захисник природи (<i>Л. Рековець, Л. Кузьменко</i>)	222–224
Водзіцький: Єжи Водзіцький — визначний збирач теріологічних колекцій Львівського університету (<i>І. Шидловський, А. Затушевський, С. Питель</i>)	225–227
Головушкін: Михайло Головушкін — зоолог, колектор, мандрівник (<i>І. Загороднюк</i>)	228–231

Губарев: Губарев [Микола Григорович] — колектор та автор нових таксонів (<i>І. Загороднюк, Є. Улюра</i>)	232–235
Ємельянова: Ірина Ємельянова — дослідниця і колектор ссавців України та Азії (<i>А. Затушевський, С. Питель-Гута</i>)	236–238
Зоря: Олександр Зоря — колектор, епідеміолог, знавець теріофауни Харківщини (<i>І. Загороднюк, О. Марковська</i>)	239–242
Ізотов: Георгій Ізотов — дослідник сов'язних пелеток та колектор зоологічних зразків 1930-х років (<i>І. Загороднюк</i>)	243–245
Лубкіни: Брати Олексій і Семен Лубкіни — відомі таксидермісти (<i>І. Загороднюк</i>)	246–248
Переверзів: Василь Переверзів як природознавець, дослідник, мандрівник та колектор (<i>І. Загороднюк, Є. Улюра</i>)	249–252
Пржебильський: Леонід Пржебильський — зоолог, колектор, дослідник ссавців Київщини (<i>І. Загороднюк, Є. Улюра</i>)	253–255
Розанов: Михайло Розанов — зоолог, природоохоронець, колектор, дослідник фауни Криму, Кавказу та Паміру (<i>І. Загороднюк</i>)	256–258
Янушевич: Марія Янушевич та Галина Бенедюк — дослідниці ссавців і колектори теріологічних колекцій Львова (<i>М. Марців, І. Дикий</i>)	259–261

Музеологи й анімалісти

Аверін: Всеволод Аверін — майстер і натхненник української школи анімалістики та книжкової графіки (<i>В. Придатко-Долін</i>)	262–265
Вознюк: Вознюк Марія — дослідниця ссавців і завідувач зоомузею Львівського університету (<i>І. Шидловський, С. Питель-Гута</i>)	266–268
Гавриленко: Гавриленко Микола Іванович — природознавець, зоолог, краснавець, музеолог (<i>С. Харчук, І. Загороднюк</i>)	269–272
Глікман: Геннадій Глікман — майстер української школи анімалістики (<i>В. Придатко-Долін</i>)	273–276
Дибовський: Бенедикт Дибовський — природодослідник і теріолог (<i>І. Шидловський, С. Питель-Гута</i>)	277–279
Писарева: Лідія Михайлівна Писарева — теріолог, музеолог, завідувачка Зоологічного музею Київського університету (<i>І. Загороднюк</i>)	280–282
Портенко: Леонід Портенко — зоолог, учасник експедицій в Арктику та на Далекий Схід (<i>В. Придатко-Долін</i>)	283–286
Шевченко: Тарас Шевченко — художник-анімаліст (нотатки для теріологів) (<i>В. Придатко-Долін</i>)	287–290

Хроніка та інформація

Про видання <i>Novitates Theriologicae</i>	291
--	-----

Теріологія й теріологи в Україні 1970–2020-х років (від упорядника)

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Theriology and mammalogists in Ukraine in the 1970s–2020s (from the editor). — The publication about modern mammalogists contains an overview of the biography and achievements of senior colleagues (60+), thanks to whom modern scientific schools and centres, research directions and traditions in social work were formed. The features of the galaxy of senior colleagues who became role models, teachers, opponents, and consultants for many young scientists are briefly considered. An additional section of the issue is devoted to a review of contributions of colleagues who are involved in the development of theriology, in particular collectors, taxidermists, museologists, and animal artists. Information about the specifics of formation of essays, their structure and scope is also provided; the names of people whose participation was especially valuable in organizing this issue are listed and they are acknowledged.

Вступне слово

Сучасні теріологічні дослідження в Україні мають специфіку, яка відрізняє їх від досліджень попередніх періодів. Вони розвиваються стало, тільки коли мова йде про такі галузі, як робота з колекціями, господарсько-важливими видами (надто мисливською фауною), модельними об'єктами тощо. Жодних «традиційних» досліджень у природі, обліків загоном, пастко-лініями чи на маршрутах тепер немає, і це ознака сьогодення. Попри те, що дикі й свійські ссавці наповнюють усе життя людей, вони все рідше стають об'єктом уваги науковців. Багато з сучасників пережили цей перехід болісно: нові часи дають дані, які неможливо порівнювали та об'єднувати в єдині часові ряди чи єдині вибірки з даними 20–50-річної давнини.

Узагальненої інформації про сучасних дослідників і дослідження в мережі небагато, і фактично вся вона зводиться до профілів у наукових соцмережах (ResearchGate, Scopus, Publon, LinkedIN, Orcid, Google Scholar та ін.). Проте, звичайно, така інформація обмежується посиланнями на джерела публікацій і наукометрією. Інша «крайність» — панегірики з приводу ювілеїв авторитетів, яких буває чимало, проте які з'являються все рідше. Важко, скажімо, уявити такий текст про Ігоря Михайловича Шейгаса, одного з провідних і безкомпромісних науковців системи Держкомлісу й ключового мисливствознавця, якому наступного року виповнюється 70 років, проте якого й на

його 60 не згадали, або про гнаного за принципові позиції Сергія Миколайовича Жилу, одного з найкращих знавців природи Полісся й біології хижих і ратичних, першокласного фахівця в галузі природоохоронного менеджменту.

Усі ми докладали зусиль, щоби виправити ситуацію з браком відомостей про колег, дописуючи нариси на сайті Українського теріологічного товариства та в українському сегменті Вікіпедії, проте повноцінні нариси створювалися майже виключно про людей минулого. Подібне узагальнено у попередньому випуску (Загороднюк 2022), сучасники ж «перебувають» у процесі розвитку, тому підсумки давати зарано і головне ще може бути попереду. Проте підсумки вже зробленого варто робити тепер, щоб розуміти, як і куди все розвивається. Надто з нагоди 50-річчя нашого товариства.

Ідея видання

Цей випуск присвячено колегам, що нині й, сподіваюся, ще довго й плідно працюватимуть у галузі науки, та тим, хто мав визначні успіхи, проте з роками змінив спеціальність або вирішив відпочити на пенсії. Про всіх дотичних написати не можна, тому обсяг обмежено переліком науковців, які досягли поважного віку (60+) і які переважно вже здобули свої найбільші перемоги, проте попереду ще узагальнення, монографії, рецензії, експертизи, довідники, підручники та інші форми роботи, яку, власне, і довіряє доля їм з огляду на набуті ними досвід і знання.

Тому, звісно, це — довідник, не панегірик, не некролог і не реклама. Це наша спроба узагальнити те, що вже відбулося і стало частиною нашої спільної історії, і наша особлива форма підтримки товариства, що в умовах жакливої війни має йти й іде під давнім гаслом «ніхто не забутий».

На щастя, обсяг інформації, доступної у мережі, про колег сучасності загалом достатній для підготовки нарисів навіть за умови, якби автор не знав ніколи особисто героя нарису. Тим паче, коли ми знаємо їх і їхні доробки, цінуємо зроблене і, зокрема й те, що вважаємо дуже важливим, проте те, що не набуло необхідного рівня визнання, хоча й заслуговує на це. І ще важливо показати, що такі здобутки досягаються не статусами, а талантами, натхненням і щоденною копіткою працею, незалежно від того, досягнуто це в рамках якогось технічного завдання, бюджетної теми чи власної ініціативи. Очевидно, що наукова діяльність — це творчість, пошук, ніколи і ніким не гарантований успіх, це натхнення, бажання розібратися, досягти розуміння і донести це до інших. Тобто здійснити основну функцію наукового знання — зробити його доступним, верифікованим і запущеним у колообіг.

Тому науковці залишаються самими собою не тільки на роботі, але в кожну годину, відпущену їм, — хоч це робота (яка є одночасно й хобі), хоч відпустка (а що це таке?), хоч мандрівка, хоч заняття спортом та якість пристрасі життя, яким підвладні всі. У кожному стані науковці залишаються дослідниками і звернуть увагу, скажімо, на цікаву знахідку незалежно від ситуації,

в якій це сталося, а так само й серед ночі можуть сісти записати якісь мудрі думки, щоби зафіксувати певний етап осмислення, що йде по суті неперервно, проте що може бути затерто скоро іншими думками.

Зібрати цей блок нарисів було вкрай непросто, оскільки запити на біографічну інформацію нерідко закінчувалися образами, суть яких можна визначити словами «ще рано про мене писати некролог». Такі запити насторожували колег, хоча й змінювали їх, оскільки примушували самому оцінити зроблене і зрозуміти важливість виокремлення подальших пріоритетів. На щастя, ніхто з героїв нарисів за час підготовки видання не пішов з життя. І це тішить, хоча ми знаємо чимало прикладів передчасного фіналу, як це було в яскравих спалахах Олександра Кондратенка або Олександра Зорі.

Окремим блоком цього випуску є нариси про колег, що дотичні до теріології або мають значний вплив на неї — колекторів, таксидермістів, музеологів, анімалістів. Такі нариси підготовлено за тією самою схемою. Їх небагато, 23, і межа між колекторами та дослідниками або колекторами й музеологами є часом умовною, тому в якомусь новішому виданні, очевидно, будуть і перестановки та переоцінки, проте наразі це впорядковано саме так.

Методичні зауваги

Усі методичні особливості роботи з підготовки й упорядкування нарисів описано у вступній статті до попереднього випуску (Загороднюк 2022), включно з розділами «Джерела» (персональні профілі, публікації про науковців, архіви установ, аналіз публікацій дослідників, аналіз колекцій і етикеткових даних, текстові звіти й фотозвіти про конференції, інформація від інших колег¹ тощо), «Автори» (як правило, близькі колеги, соратники й учні героїв нарисів, проте було чимало відмов, що додало роботи упоряднику; урешті є нариси майже про всіх нині або донедавна активних теріологів старшого віку), «Скорочення» (вжиті стандартні чи відомі у спеціальній літературі скорочення, з анотованим списком, включно з ІЗАН, ННПМ, УТТ, с. н. с.). Щодо скорочень варто повторити деякі з них, дотичні до цього випуску:

ННПМ² та ІЗАН — Національний науково-природничий музей та Інститут зоології НАН України; УжНУ, ХНУ та інші подібні — Ужгородський і Харківський національні університети; ЗМКУ, ЗМД, МПХУ та ін. — Зоологічний музей Київського національного університету, Зоологічний музей ім. Б. Дибовського Львівського НУ, Музей природи Харківського НУ (більше про акроніми тут: Загороднюк & Шидловський 2014); УТМР та УТТ — Українське товариство мисливців і рибалок та Українське теріологічне товариство НАН України³.

¹ Надто стосовно теріологів, що залишилися в окупації або перебувають в евакуації без доступу до засобів зв'язку, а також колег, що пішли у «глибоку пенсію» і не йдуть на контакт.

² Для ННПМ зоологічну і палеонтологічну колекції позначають ННПМ-з та ННПМ-р.

³ До 1991 р. як УВ ВТТ — Українське відділення Всесоюзного теріологічного товариства.

Усі нариси підготовлено за єдиною схемою, яка включає бібліографічний блок (назва, автор, афіліція, резюме англійською та українською), три розділи про героя нарису — біографічну довідку (з портретом), розділ про внесок у розвиток теріології, розділ про інші особливості (чесноти, захоплення, відзнаки тощо), а також бібліографію дослідника і про дослідника (до 10 джерел). В окремих випадках вміщено +1 фото з циклу професійної активності дослідника (переважно в роботі). Загальний обсяг нарисів — 3–4 сторінки у заданому форматі, залежно від обсягу даних.

Подяки

Насамперед важливо сказати про команду, яка готувала це видання. Спільно з автором передмови, який виступив упорядником і науковим редактором, значні зусилля до планування змісту та редагування текстів доклали Золтан Баркасі (надто англомовні частини) та Сергій Харчук (українськомовні частини). Чимало корисних порад нами отримано від редакторів суміжних зоологічних видань — Галини Городиської та Наталії Новиченко.

При підготовці найскладніших за пошуком інформації нарисів значну допомогу надали Тетяна Атемасова, Галина Бумар, Вікторія Константінова, Елеонора Король, Арпад Крон, Людмила Ластікова, Юрій Олійник, Валентина Рязанцева, Анна Сіроткіна, Ігор Шидловський. Важливими були уточнення різних фактів (у частині випадків і авторська участь) від зоологів старшого покоління — Олега Федоровича Головача, Ігоря Георгійовича Ємельянова, Наталії Федорівни Жукової, Людмили Миколаївни Прокопчук, Леоніда Івановича Рековця, Юрія Олексійовича Семенова, Неоніли Степанівни Філіпчук, Людмили Сергіївни Шевченко.

Література

Загороднюк, І., І. Шидловський. 2014. Акроніми зоологічних колекцій України. В кн.: *Зоологічні колекції та музеї*. За ред. І. Загороднюка. ННПМ НАН України, Київ, 33–43.

Загороднюк, І. 2022. Визначні постаті та дослідницькі центри в історії української теріології (про ідею видання). *Novitates Theriologicae*, **14**: 7–14.

ЗАГОРДНЮК, І. Теріологія й теріологи сучасності в Україні 1970–2020-х років (від упорядника). — Видання про теріологів сучасності присвячено біографіям і доробкам колег старшого покоління (60+), завдяки яким формувалися сучасні наукові школи й центри, напрямки досліджень і традиції у товариській роботі. Стисло розглянуто особливості плеяди старших колег, які для багатьох молодих науковців стали прикладом наслідування, вчителями, опонентами, консультантами. Додатковим розділом випуску став огляд внесків колег, які причетні до розвитку теріології, зокрема колекторів, таксидермістів і музеологів, художників-аніمالістів. Наведено відомості про особливості формування нарисів, їх структуру й обсяг; перелічено імена людей, участь яких була особливо цінною при впорядкуванні цього випуску бюлетеня, яким висловлено подяки.

Антонець Надія Вікторівна — дослідниця ссавців заповідних екосистем

Ігор Загороднюк, Петро Чегорка

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., P. CHEGORKA. Antonets Nadia Viktorivna, a researcher of mammals of the nature reserves. — An essay on one of the most controversial figures in modern mammal conservation in Ukraine, a researcher from the Dnipro-Orilsky Nature Reserve, who positions herself as an expert in a wide range of topics from population cycles of small mammals to the environmental role of wild ungulates and wolf distribution patterns in the Crimea. An active participant of theriological schools in 2000–2013. In 2014, she terminated her relations with the Ukrainian Theriological Society switched to cooperation with Crimean scientific institutions, in particular the Karadagh Nature Reserve.

Біографічні дані

Антонець Надія Вікторівна народилася 20 березня 1948 р. в м. Дніпропетровську. Зоологією захоплювалася з дитинства. Навчалася в Дніпропетровському університеті, на вечірньому відділенні, разом з іншим згодом відомим теріологом — О. Є. Пахомовим, дипломну працю робила під керівництвом В. Л. Булахова (приблизно у 1975 р.). Близько 10 років працювала в Хоперському заповіднику (Воронезька обл. Р.Ф.), проте згодом повернулася до Дніпропетровська, де займалася присадибним бізнесом.

1991 р. за сприяння В. Л. Булахова зарахована науковцем у новостворений Дніпровсько-Орільський природний заповідник (ДОПЗ). Після досягнення пенсійного віку продовжила роботу в цьому заповіднику. Із 2014 р. зникла з кола наукових заходів в Україні і ніяк себе не проявляє. Авторам відомо, що дослідниця живе в м. Дніпро, проте працює в заповідниках Криму і пише статті по фауні Криму.

Рис. 1. Надія Антонець на реєстрації учасників 16 Теріошколи в Канівському заповіднику, 6.10.2008. Це був рік її 60-річчя. Фото С. Заїки, з архіву УТТ.

Ключові наукові доробки

Починала як орнітолог, дипломний проект стосувався консорцій птахів. У Хоперському заповіднику займалася екологією кабана, активно співпрацювала з С. А. Царьовим, автором монографії «Кабан. Социальное и территориальное поведение» (2000). Як і належно зоологу такого заповідника, займалася пошуками хохулі й була організатором однієї з експедицій у пошуках цього виду; робила важливі огляди щодо особливостей поширення і стану справ із заповіданням цього виду (Антонец 1982).

У Дніпровсько-Орільському заповіднику, де працювала з 1991 р., активно вивчала рийну діяльність ратичних, що було продовженням досліджень у Хоперському ПЗ. За матеріалами з Хопра та ДОПЗ підготувала дисертацію про рийну діяльність кабана, яку намагалася представити в Дніпропетровську (у В. Булахова), а згодом у Житомирі (в А. Гузія), проте ні там, ні там ходи цій роботі не дали (пік активності бл. 2005 р.). Надалі дослідниця займалася найрізноманітнішими групами ссавців, а надто — дрібними мишовидими гризунами, бобрами й копитними, і найрізноманітнішими темами — від мінливості краніальних ознак мишей до рийної діяльності свиней і погризів бобрів. В автобіографічному нарисі, представленому нам, вказано такі ключові доробки дослідниці (текст перекладено й редаговано):

«Проводився моніторинг стану теріофауни та її окремих представників, отримано дані про екологію та біологію низки видів, особливості руху чисельності та чинники, що її визначають; зібрано й опубліковано матеріали про вплив антропогенного фактора на фауну дрібних ссавців та паразитофауну мікромамалій; відомості про впливи хижацтва лисиці на дрібних ссавців; дані про зміну стану заплавлених лісів під впливом середовищної діяльності річкового бобра (*Castor fiber*); аналізуються зоогенні сукцесії рослинного покриву під впливом диких копитних тварин, і зокрема рийної та трофічної діяльності свині дикої (*Sus scrofa*) (Антонец 2013), а також дендроактивності самиць лося (*Alces alces*) та самців сарни (*Capreolus capreolus*) у лісових заплавлених комплексах з різною щільністю цих видів (Антонец & Окулова 2014)».

Гордістю дослідниці є те, що нею вперше встановлено два нові для Дніпровсько-Орільського заповідника види — мишака уральського (*Sylvaeus uralensis*) і полівку лучну (*Microtus levis*), а також виявлено на р. Самара біля с. Одиноківка¹ хохулю руську (*Desmana moschata*) (2015).

Надія Вікторівна є автором 150 наукових праць найрізноманітнішого типу — в матеріалах конференцій, наукових журналах та у збірниках наукових праць. Останні публікації у виданнях Українського теріологічного товариства датовані довоєнним часом (напр.: Антонец 2012, 2014).

¹ Одиноківка — сучасний мікрорайон міста Дніпро (wikipedia).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Завжди відзначалася наполегливістю у реалізації наукових задач, доповідей на конференціях та публікаціях. Була неодноразовим учасником семінарів УТТ, починаючи з семінару на біостанції в Ядутах (2000 р.), та автором видань УТТ переважно у період 2009–2013 рр.

Незмінно працювала у стані демонстративних конфліктних стосунків із дніпропетровськими колегами, незмінно підкреслюючи у виступах і публікаціях претензії до їхнього фахового рівня. Не раз шукала визнання за кордоном, публікуючи свої твори у платних виданнях і псевдовидавництвах на кшталт «Lap Lambert». В останньому видала три книги (всі рос.): «Відновлення дубу під впливом середовищотвірної діяльності свині» (2013), «Ссавці Дніпровсько-Орільського природного заповідника» (2014) та «Руська хохуля: Минуле, сьогодення» (2015). Через обмеження цитувань подібного у виданнях УТТ припинила контакти з нами, а після окупації Криму цілком перейшла на кримську тематику, публікуючи статті виключно у російських виданнях (Ярыш *et al.* 2014; Ярыш & Антоненц 2018 та ін.), проте позначаючи місце роботи як «Дніпровсько-Орільський природний заповідник».

Література

- Антоненц, Н. 1982. Сохранить выхухоль. *Охота и охотничье хозяйство*, № 3: 20–21.
- Антоненц, Н. В. 1998. Особенности роющей деятельности дикого кабана в поемных дубравах лесостепной и степной зон. *Заповідна справа в Україні*, 4 (2): 18–24.
- Антоненц, Н. 2012. Проблемні види мишовидих гризунів Дніпровсько-Орільського природного заповідника. *Праці Теріологічної школи*, 11: 50–57. [CrossRef](#)
- Антоненц, Н. 2014. Таксономічне багатство ссавців Дніпровсько-Орільського природного заповідника. *Праці Теріологічної Школи*, 12: 17–21. [CrossRef](#)
- Ярыш, В. Л., Н. В. Антоненц, А. К. Балалаев, С. П. Иванов. 2014. Динамика численности косули европейской, зайца русака, и хищничество горно-крымской лисицы в Карадагском природном заповеднике. *Экосистемы (Симферополь)*, 11 (30): 131–137.
- Ярыш, В. Л., Н. В. Антоненц. 2018. Экологические особенности распространения волка (*Canis lupus* L., 1758) в Крыму. *Юг России: экология, развитие*, 13 (4): 139–146. [CrossRef](#)

ЗАГОРОДНЮК, І. ЧЕГОРКА, П. Антоненц Надія Вікторівна — дослідниця ссавців заповідних екосистем. — Нарис про одну з найбільш контрверсійних постатей у сучасній «заповідній теріології» України, дослідницю з Дніпровсько-Орільського заповідника, яка визнає себе фахівцем у дуже великій кількості тем — від популяційних циклів дрібних ссавців до середовищотвірної ролі диких копитних та закономірностей поширення вовка в Криму. Активна учасниця теріологічних шкіл 2000–2013 років, яка 2014 р. припинила стосунки з УТТ і перейшла на співпрацю з кримськими науковими установами, зокрема Карадазьким природним заповідником.

Валентин Леонтійович Булахов: бути щасливим — працювати за покликанням

Володимир Кочет, Марія Трифанова

Природний заповідник «Дніпровсько-Орільський», Дніпро
e-mail: tryfanova@i.ua

KOCHET, V., M. TRIFANOVA. Valentin Leontievich Bulakhov: Being happy is when work is your passion. — An essay about Professor V. Bulakhov, head of the Department of Zoology and Ecology of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, founder of the scientific school of structural and functional zoology. He had developed such scientific directions as the functional role of animals in ecosystems, the formation of biodiversity in natural and anthropogenic ecosystems, and ecological revival of technogenic landscapes. He authored more than 500 scientific, educational and methodical works, including the textbook 'Functional Zoology' and five monographs. He was an honoured teacher of Dnepropetrovsk University, a Sorovsky Associate Professor, one of the founders of the International Prisamara Biosphere Biogeocoenological Station named after O. I. Belgard, the author of the idea of creation of the Red List of Animals (Vertebrates) of Dnipropetrovsk Oblast.

Біографічні деталі

Валентин Леонтійович народився 31 січня 1933 року у м. Дніпродзержинськ (Кам'янське) Дніпропетровської обл. в робітничій сім'ї. Пристрасть до пізнання природи проявилася ще в дитинстві, яке провів у Дніпродзержинську, де часто бував на островах, косах, затоках, плавнях Дніпра. Долина р. Оріль із заплавленими озерами й дібровами та степові простори вплинули на становлення зоолога, який вже тоді вчився розпізнавати види тварин Приорілля. Навчання в школі поєднував з роботою в гуртку юннатів.

Рис. 1. Валентин Леонтійович Булахов. (Фото з архіву кафедри зоології та екології Дніпропетровського НУ імені Олеся Гончара).

Після закінчення вечірньої школи (1952) поступив на біологічний факультет Дніпропетровського державного університету, де спеціалізувався на кафедрі зоології хребетних. Авторитет і лекції Л. В. Рейнгарда, В. В. Стаховського, Г. Б. Мельникова, О. Л. Бельгарда та М. П. Акімова остаточно визначили майбутній фах. На біофаку був головою наукового студентського товариства. З друзями організував експедиції на дніпровий о. Фурсин із метою вивчення його тваринного світу, брав участь в експедиціях у ложе майбутнього Каховського і Дніпродзержинського водосховищ і на основі таких даних захистив дипломну роботу.

Після університету працював старшим мисливствознавцем облради УТМР, брав участь у пропаганді захисту тварин. У 1958 р. на запрошення видатних науковців Г. Мірошника, П. Журавля й І. Лубянова зважується на посаду наукового співробітника НДІ гідробіології Дніпропетровського університету і без відриву від основної на той час професії (іхтіолога) зайнятися вивченням ссавців і птахів Дніпропетровщини.

Ключові наукові доробки

У 1966 р. Валентин Леонтійович успішно захистив кандидатську дисертацію й отримав запрошення для викладання лекцій на кафедрі зоології, де згодом став завідувачем кафедри. З невеликою перервою він очолював цей заклад до 1986 р., керував зооекологічною тематикою кафедри, комплексною експедицією ДНУ і лабораторією біомоніторингу НДІ біології ДНУ, держбюджетними й госпдоговірними темами з вивчення проблем екоотоксикології та зооіндикації, ролі тварин в утворенні механізмів гомеостазу й екологічної стійкості систем. Заснував наукову школу «Структурно-функціональна зоологія». Під його керівництвом захищена одна докторська та 17 кандидатських дисертацій (Професори ... 2008).

Один із найвагоміших результатів роботи В. Л. Булахова — створення науково-навчального центру «Присамарський біогеоценотичний стаціонар». Над цим він працював з професорами А. Л. Бельгардом і А. П. Травлєєвим. Визначним є й внесок В. Л. Булахова у створення мережі природоохоронних територій Дніпропетровщини. Під його науковим керівництвом і за особистою участю втілювався у життя проект з організації заповідної мережі на Дніпропетровщині, до складу якої увійшов природний заповідник «Дніпровсько-Орільський». Цей заповідник є рефугіумом для більш ніж 5364 видів живих організмів (з них 43 види ссавців). Також В. Л. був керівником проектів створення більш як десяти заказників Дніпропетровської обл., у т. ч. державного заказника «Богданівський», де вперше відновлено зорізаноманіття у вторинних екосистемах, на відроджених землях гірничих виробництв.

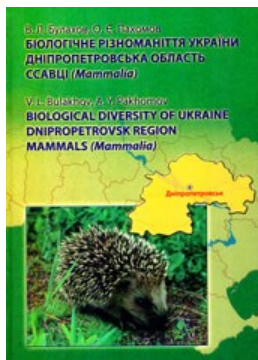

Рис. 2. Палітурка монографії «Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці».

У його наукових працях розкриті сучасний стан теріофауни Придніпров'я, середовищеві діяльність ссавців у лісових екосистемах степової зони, біогеоценотичне розміщення та поведінкові адаптації, стан охорони в умовах тиску техногенних факторів. У монографії 2006 р. (Булахов & Пахомов 2006) розглянуто видовий склад, екологічні комплекси та функціональну роль ссавців Дніпропетровщини. Особливу увагу приділено значенню ссавців як буферної системи щодо зменшення впливу техногенних чинників на функціонування біогеоценозів. Висвітлено питання використання ссавців у промислі та екологічній реабілітації техногенних ландшафтів, а також як біоіндикаторів стану середовища.

Валентин Булахов є автором понад 500 наукових і науково-методичних праць, з них більше 90 про ссавців; автор «Червоного списку тварин Дніпропетровщини» та співавтор «Червоної книги Дніпропетровської області». Серед праць є навчальні посібники, рекомендовані МОН України, та 5 монографій. Під його керівництвом у лабораторії біомоніторингу розробляється тема «Біологічні обґрунтування раціонального використання живих ресурсів регіону», впроваджено у виробництво понад 90 наукових розробок.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Валентин Леонтійович є видатним педагогом. Його учні та послідовники створеної ним наукової школи, працюють доцентами, професорами, викладачами у вищих навчальних закладах України та Європи, керують заповідниками (проф. О. В. Жуков, Р. О. Новицький, О. Є. Пахомов, О. В. Міхєєв, доц. А. А. Губкін, О. М. Мясоедова, Ю. П. Бобильов, О. Л. Пономаренко, О. А. Рева, М. С. Романєєв, В. Я. Гасо, Н. Ф. Константинова, наукові співробітники О. О. Христов, В. Кочет, декан Гомельського університету доц. В. М. Толкачов, директор заповідника «Асканія-Нова» В. С. Гавриленко, заступник директора природного заповідника «Дніпровсько-Орільський» М. В. Трифанова та ін.). У 1995 р. В. Л. був лауреатом конкурсу Соросівської асоціації професорів з природничих наук і занесений у почесний список видатних учених-екологів ХХ ст. Кембриджським університетом. У 1999 р. отримав звання «Заслужений викладач Дніпропетровського університету».

Під час роботи на кафедрі В. Л. Булахов викладав загальні курси «Зоологія хребетних», спецкурси «Історія методології в біології», «Порівняльна анатомія хребетних», «Структура фауни хребетних». Він створив і передав своїм учням розробки за спецкурсами «Іхтіологія», «Герпетологія», «Теріологія», а також розробки за кількома науковими напрямками: функціональна роль хребетних у екосистемах, формування біорізноманіття в природних і антропогенних екосистемах, екологічна реабілітація техногенних ландшафтів.

Рис. 3. Валентин Леонтійович зі зразками особистої колекції. Науковець є володарем чи не найбільшої в Україні колекції рогів, а також колекції значків, марок та конвертів, присвячених заповідній тематиці. (За вебсайтом: <https://dv-gazeta.info>).

Валентин Леонтійович бере активну участь у роботі наукових товариств. Член географічного товариства України, Українського орнітологічного товариства й Українського товариства охорони природи. Обирався також членом центральної ради Теріологічного товариства при РАН та членом Ради Українського товариства охорони птахів України. У 1970–1980 роки В.Л. був ведучим телеканалу «Рідна природа». Його відомий вислів, який ми чули ще на початку 1980 років, — «Бути щасливим — працювати за покликанням».

Література

- Булахов, В. Л., О. Є. Пахомов, В. В. Бригадиренко, В. Я. Гассо. 2003. *Методологія та історія розвитку зооекологічних досліджень у Дніпропетровському університеті*. ДНУ, Дніпропетровськ, 1–32.
- Булахов, В. Л. 1999. *Морфологія та анатомія хордових тварин: Навчальний посібник*. ДДУ, Дніпропетровськ, 1–164.
- Булахов, В. Л., В. П. Черныш. 1973. О средообразующей деятельности новых видов копытных в лесах степной зоны юго-востока УССР. *Развитие охотничьего хозяйства УССР*. Киев, 151–153.
- Булахов, В. Л. 1977. Млекопитающие степных лесов и их значение. *Вопросы степного лесоведения и охраны природы*. ДГУ, Днепропетровск, 138–143.
- Булахов, В. Л., А. А. Губкин, О. М. Мясоедова, С. Н. Тарасенко, Ю. П. Бобылев, [et al.]. 1984. Фауна позвоночных Днепропетровщины. ДГУ, Днепропетровск, 1–68.
- Булахов, В. Л., А. А. Губкин, А. А. Рева. 1996. Современное состояние териофауны степного Приднепровья. Состояние териофауны в России и ближайшем зарубежье. 65–69.
- Булахов В. Л., П. Т. Чегорка. 1998. Сучасний стан фауни кажанів Дніпропетровщини. *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Київ, 100–104. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Булахов, В. Л. 2004. Зимняя фауна рукокрылых и особенности их поведенческих адаптаций в условиях зимовок в крупном индустриальном городе Приднепровья. *Животные в городе*. Москва, 27–29.
- Булахов, В. Л., О. Є. Пахомов. 2006. *Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia)*. Вид-во Дніпропетр. ун-ту, Дніпропетровськ, 1–356.
- Булахов В. Л., О. Є. Пахомов. 2010. *Функціональна зоологія: підручник*. Вид-во Дніпропетр. ун-ту, Дніпропетровськ: 1–392.
- Мясоедова, О. М., А. А. Губкин. 1999. Валентин Леонтьевич Булахов. Орнитологи Украины. Библиографический справочник. Выпуск 1. Харьков, 218–224.
- Професори... 2008. *Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара : Біобібліограф. довідник*. Ред. М. В. Поляков. 2-е вид., перероб. і доп. Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, Дніпропетровськ, 596.

КОЧЕТ, В., М. ТРИФАНОВА. Валентин Леонтійович Булахов: бути щасливим — це просто працювати за покликом. — Нарис про професора, завідувача кафедри зоології та екології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, засновника наукової школи «Структурно-функціональна зоологія», розробника наукових напрямів: функціональна роль тварин в екосистемах, формування біорізноманіття в природних і антропогенних екосистемах, екологічна реабілітація техногенних ландшафтів, автора понад 500 наукових і навчально-методичних праць, у т. ч. підручника «Функціональна зоологія», автора 5-ти монографій, заслуженого викладача Дніпропетровського університету, Сороцького доцента, одного з засновників Міжнародного Присамарського біосферного біогеоценологічного стаціонару ім. О. Бельгарда, автора створення Червоного списку тварин (хребетних) Дніпропетровщини.

Вискушенко Андрій Петрович — зоолог, еколог, викладач, наставник

Дмитро Вискушенко, Тамара Андрійчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир)

e-mail: vda@zu.edu.ua; orcid: 0000-0002-2747-9117

e-mail: andriychuk2012@ukr.net; orcid: 0000-0001-5402-9528

VYSKUSHENKO, D., A. ANDRIICHUK. Vyskushenko Andrii Petrovych, a zoologist, ecologist, lecturer, and mentor. — An essay on A. P. Vyskushenko, zoologist, conservation expert, candidate of biological sciences, and associate professor. In 1974, Andriy Petrovich began his long-lasting scientific and pedagogical activity, and in 1980 he defended his dissertation. He worked at Ivan Franko State University in Zhytomyr for 42 years (1978–2020). His research interests included the study of population ecology of murine rodents under conditions of drainage reclamation; later his interests shifted to assessing the state of vertebrate populations in Polissia. He has authored more than 120 scientific and methodical works.

Біографічні деталі

Андрій Петрович Вискушенко народився 14 грудня 1950 р. в смт Дзержинськ (нині Романів) Житомирської обл. у родині робітників. У 1968 р. закінчив Дзержинську середню школу. У шкільні роки зацікавився біологією, хімією, любив мандрувати лісами й полями, і після школи вступив на природничий факультет Бердичівського педінституту (спеціальність «Біологія і хімія»). У 1971 р. цей факультет переведено до Житомирського педінституту ім. І. Франка. У 1973 р. здобув спеціальність «Вчитель біології і хімії» і направлений на роботу в Будичанську середню школу на Житомирщині.

Упродовж 1974–1978 рр. навчався в аспірантурі при кафедрі зоології Черкаського державного педінституту (керівник — С. Л. Самарський). Після закінчення аспірантури у вересні 1978 р. А. Вискушенко прийнятий на посаду асистента кафедри зоології Житомирського державного педінституту. Із 1981 р. Андрій Петрович — старший викладач, а з 1982 р. — доцент кафедри зоології цього вишу.

Рис. 1. Андрій Петрович Вискушенко; червень 2001 р. (фото з випускного альбому студентів ЖДПУ ім. І. Франка).

З вересня 1985 р. по січень 2001 р. — декан факультету підготовки вчителів початкових класів; з січня 2001 р. по вересень 2014 р. — декан природничого факультету; з вересня 2014 р. по серпень 2020 р. — доцент кафедри зоології, біологічного моніторингу та охорони природи. Нині — пенсіонер.

Ключові доробки в галузі теріології

Свій науковий шлях Андрій Петрович розпочав під час проведення наукових досліджень по вивченню особливостей впливу осушувальної меліорації на фауну комахоїдних і гризунів осушувальних земель центральної частини лісостепової зони України. Результатом досліджень став захист кандидатської дисертації на тему: «Гризуні і комахоїдні осушувальних площ Середнього Придніпров'я» у 1980 р. за спеціальністю «03.00.08 — зоологія».

Андрієм Петровичем вивчено особливості впливу осушувальної меліорації на фауну комахоїдних і гризунів Лісостепу України; показані закономірності розподілу масових видів дрібних ссавців на різних стадіях осушення, особливості зміни чисельності, статеві структури та розмноження (Вискушенко & Гирич 1992). Увага приділялася також методам обмеження чисельності шкочочинних у сільському господарстві гризунів (Вискушенко 1978), аналізу адаптацій окремих видів гризунів до життя в умовах осушувальної меліорації (Вискушенко & Передрий 1979), динаміки морфометричних показників полівок сибірських за сезонами (Вискушенко *et al.* 2000).

З роками коло наукових пошуків розширилося на всіх наземних хребетних Полісся, чому сприяло зміщення польового досвіду на період навчальних практик із зоології хребетних. Проте перехід у статус декана (1985–2014) повністю забрав час і сили на організаційну роботу, і подальші доробки були лише у співавторстві з колегами по кафедрі (напр.: Весельський *et al.* 2000). Остання потужна праця, в якій дослідник брав участь, — навчальний посібник «Рідкісні та зникаючі тварини Житомирщини» (з грифом МОН), підготовлений великим колективом колег (Стадниченко 2002).

У ході наукових досліджень А. Вискушенко приділяв увагу вивченню особливостей харчування, ектопаразитам та гельмінтології, динаміці кисневого забезпечення дрібних ссавців на різних стадіях осушування. Також ним опубліковано низку праць щодо чисельності й екології вовка і деяких ратичних Полісся; щодо чисельності земляного зайця на північно-західному ареалі. Досліджував він також значення дрібних ссавців у харчуванні хижих птахів і лисиці в Середньому Придніпров'ї та методи боротьби з гризунами.

У 1970-х роках за участі А. П. Вискушенка та за ініціативою і під керівництвом К. І. Копеїна на природничому факультеті Житомирського педінституту було створено Зоологічний музей, згодом реорганізований у Музей природи. Колекції цього музею нараховують понад 400 експонатів місцевих видів тварин, а також низку рідкісних та екзотичних видів тварин.

Вискушенко А. П. — автор та співавтор понад 120 наукових праць.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Як декан і доцент А. П. Вискушенко робив вагомий внесок у справу підготовки вчителів, сприяв впровадженню сучасних технологій навчання. За його участі проведено обладнання аудиторій нового корпусу Факультету підготовки вчителів початкових класів. Також за його участі створено колективи художньої самодіяльності, що отримали звання «народних».

За плідну працю та внесок у підготовку біологів А. П. Вискушенко нагороджувався грамотами Управління освіти й науки Житомирської ОДА, Житомирської облради, Академії педагогічних наук України, Почесною грамотою МОН України, нагрудним знаком «Відмінник освіти України». Указом Президента України у 2004 р. йому присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України». Нині А. П. Вискушенко є стипендіатом Державної стипендії Президента України для видатних діячів освіти.

Література

- Весельський, М. Ф., А. П. Вискушенко, Д. А. Вискушенко, О. В. Гарбар, В. К. Гирин, [et al.]. 2000. Рідкісні та зникаючі види тварин Житомирщини. *Житомирщина на зламі тисячоліть*. Житомир, 249–251. (Серія: Велика Волинь; Том 21).
- Вискушенко, А. П. 1978. Пути уменьшения численности грызунов. *Защита растений*, № 5: 34–35.
- Вискушенко, А. П., В. Р. Передрий. 1979. Адаптация мыши полевой и полевки-экономки в условиях осушительной мелиорации. *Экология*, № 4: 70–75.
- Вискушенко, А. П., В. К. Гирин. 1992. Влияние осушительной мелиорации на качественный и видовой состав мелких млекопитающих. *Видовое разнообразие млекопитающих в некоторых экосистемах Украины*. АН Украины, Институт зоологии, Киев, Препринт 92.5: 24–33.
- Вискушенко, А. П., В. К. Гирин, О. В. Корнійчук, А. М. Рак. 2000. Сезонна динаміка ваги і довжини тіла полівки-економки. *Вісник Житомирського педагогічного університету*, 5: 112–115.
- Гирин, В. К., А. П. Вискушенко. 1986. Численность земляного зайца на северо-западе ареала. *Материалы Всесоюзного совещания по проблеме кадастра и учета животного мира; Том 2*. Изд-во АН СССР, Москва, 257.
- Копеин, К. И., А. П. Вискушенко, В. К. Гирин, Д. А. Вискушенко. 1996. Влияние антропогенных факторов на видовой состав наземных позвоночных Житомирщины. *В кн.: Урал в миниатюре (Природні багатства Житомирщини)*. Житомир, 120–128.
- Копеин, К. И., А. П. Вискушенко. 1998. *Методика изготовления учебных наглядных пособий по зоологии позвоночных для средней школы*. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, Житомир, 1–59.
- Стадниченко, А. П. (ред.). 2002. *Рідкісні та зникаючі види тварин Житомирщини. Навчальний посібник* (відп. за вип.: Р. К. Мельниченко). Волинь, Житомир, 1–176. <https://bit.ly/3F0t6XH>

ВИСКУШЕНКО, Д., Т. АНДРІЙЧУК. Вискушенко Андрій Петрович — зоолог, еколог, викладач, наставник. — Нарис про зоолога, знавця та захисника природи, кандидата біологічних наук, доцента А. П. Вискушенка. У 1974 р. Андрій Петрович розпочав свою багаторічну науково-педагогічну діяльність, 1980 р. захистив дисертацію у Житомирському державному університеті ім. І. Франка і пропрацював там 42 роки (1978–2020). Галузь наукових інтересів охоплювала вивчення екології популяцій мишовидих гризунів в умовах осушувальної меліорації, згодом коло інтересів змістилося на оцінки стану популяцій хребетних Полісся. Автор більше ніж 120 наукових та методичних праць.

Волох Анатолій Михайлович — теріолог, мисливствознавець, фахівець заповідної справи

Іван Митяй

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ)
e-mail: oomit99@ukr.net, orcid 0000-0001-6460-7002

МУТЯЙ, I. Volokh Anatoliy Mikhailovich, a mammalogist, game expert, specialist in nature conservation. — A. M. Volokh is a Ukrainian zoologist born in Gulyaypole, Zaporizhia Oblast, on 7 April 1950. He had graduated from Melitopol State Pedagogical Institute (1967–1972) and later was a post-graduate at Cherkasy State Pedagogical Institute (1972–1976). Then he worked at the Department of Zoology of Melitopol State Pedagogical Institute (1976–1995). Currently he is at the Department of Geocology and Land Management of D. Motorny Tavriya State Agrotechnological University. The objects of A. M. Volokh's research are game and rare mammals. He pays special attention to the study of ecology and morphology of animals, and to the evolution of the mammal fauna. He has authored over 200 scientific publications.

Біографічні деталі

Анатолій Волох народився 7 квітня 1950 р. у м. Гуляйполе Запорізької обл. в родині вчителя. Після закінчення школи у 1967 р. навчався у Мелітопольському педінституті (МДПІ) на природничо-географічному факультеті, після чого працював вчителем географії в с. Тоболи (Камінь-Каширський р-н, Волинська обл.). У 1972–1976 був в аспірантурі при кафедрі зоології в Черкаського педінституту. Після служби в армії (1972–1973) та закінчення аспірантури повернувся до МДПІ, де пройшов шлях від асистента кафедри зоології (1976) до зав. кафедри загальної біології та охорони природи (1988–1989).

Після роботи в педвузі (1976–1995) перейшов на посаду доцента кафедри мисливствознавства і біоресурсів Таврійської агротехнічної академії. Кандидат (1980), доцент (1985), доктор біологічних наук (2005), професор (2007). Завідував кафедрою екології та охорони навколишнього середовища (2006–2012), а зараз працює професором кафедри геоекології та землеустрою Таврійського агротехнологічного університету ім. Д. Моторного (м. Мелітополь).

Рис. 1. Анатолій Михайлович Волох. Фото 2009 р.

Після закінчення навчання в МДПІ Анатолій Волох одружився з колишньою однокласницею Іриною Дядик, яка тепер є відомим лікарем-ендокринологом; мають двох дітей: сина Дмитра (1973) та доньку Дарію (1980).

Ключові доробки в галузі теріології

Областю наукових інтересів Волоха А. М. є фауністика та зоогеографія, аут- та синекологія ссавців, організація заповідних територій та ведення мисливського господарства. Волох А. М. працював у складі міжнародних наукових експедицій на Далекому Сході СРСР (1988), острові Діксон та Гиданському півострові в Арктиці (1989), у дельті Дунаю (1993, 2003).

Об'єктами досліджень А. М. Волоха є переважно мисливські ссавці (лось, свиня, олень, сарна, вовк, лисиця, шакал, заєць та ін.). Він надає особливу увагу вивченню екології та морфології хутрових тварин водного комплексу (видра, ондатра, норка, бобр). У зв'язку з розвитком вітрової енергетики дослідник став приділяти увагу питанням вивчення стану угруповань кажанів у місцях будівництва вітрових електростанцій.

Обидві його кваліфікаційні праці є теріологічними. Кандидатська дисертація мала назву «Бобр річковий Середньої Наддніпрянщини та перспективи його господарського використання» (03.00.08) і захищена на спецраді при Інституті зоології АН УРСР 1979 р. Докторська дисертація «Великі ссавці Південної України у ХХ ст.» (03.00.08) захищена там само 2004 р.

Анатолій Михайлович є автором та співавтором низки монографій, зокрема трьох — теріологічного спрямування: «Біологічне сигнальне поле ссавців» (рос.) (Никольский *et al.* 2013), «Мисливські звірі степової України» (рос.) (Волох 2014, 2016) та «Вирощування диких копитних» (Волох 2021). Підготував низку нарисів для «Червоної книги України» (1994; 2009).

Він є автором понад 200 наукових статей, опублікованих у різних країнах світу, брав участь у роботі багатьох міжнародних наукових форумів біологічного та мисливського спрямування.

Рис. 2. Проведення досліджень в Азово-Сиваському НПП: а — 2007; б — 2010 р.

А. Волох є співавтором підручників «Екологія рідного краю» (2006) для школярів та «Загальна екологія» (2017, 2018) для ВНЗ, а також посібника «Методичні рекомендації з організації інвентаризації, оцінки, моніторингу водно-болотного угіддя...» (2020) для працівників природоохоронних установ.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Анатолій Михайлович є ерудованим фахівцем, який має організаторські здібності до роботи зі студентами та викладачами. Він є скромною, вимогливою до себе людиною, з розвиненим почуттям гумору. До його юнацьких захоплень відносяться: гра на саксофоні та виконання пісень у ВІА Мелітопольського ДПІ, а також зайняття спортом (легка атлетика та футбол); він дотепер полюбляє взяти до рук гітару і згадати пісні юності.

Анатолій Михайлович володіє німецькою мовою, має гарну бібліотеку наукових і художніх творів. З юних років любить рибалити й подорожувати. Серед його захоплень — полювання, але, зважаючи на скорочення дичини та зростання з віком поваги до життя, полює тільки 2–3 рази на рік.

Він є членом НТР НПП «Приазовський» та «Азово-Сиваський», а також входив до складу спеціалізованих рад Д. 26.153.01 Інституту зоології НАНУ (2015–2016 рр.) та К 64.051.17 Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (з 2017 р. дотепер) із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності «03.00.08 зоологія».

Під керівництвом А. М. Волоха захищено три кандидатські дисертації: М. Роженко «Хижі ссавці Північно-Західного Причорномор'я» (2006, спец. зоологія); Н. Демченко «Трансформація іхтіоценозів річок Північно-Західного Приазов'я» (2016: спец. «гідробіологія»); Е. Аюбова «Значення лісосмуг для формування і підтримки угруповань птахів у Північно-Західному Приазов'ї» (2021: спец. «екологія»).

Анатолій Михайлович був у багатьох країнах світу (Бельгія, Індія, Іспанія, Італія, Єгипет, Куба, Марокко, Словенія, Таїланд, Танзанія, Туніс, Туреччина, Оман, Франція, ФРН, Хорватія, Чехія та ін.), де відвідував різні національні парки. Він також брав участь у розробці проєктів організації таких національних природних парків, як «Азово-Сиваський», 2018; «Прип'ять-Стохід», 2011; «Хотинський», 2012; «Дермано-Острозький», 2013; «Олешківські піски», 2013; «Приазовський», 2013; «Джарилгацький», 2014; «Кармелюкове Поділля», 2015; «Нижньодніпровський», 2018; «Мале Полісся», 2018; заповідників «Сланецький степ», 2012; «Древлянський», 2015; «Дніпровсько-Орільський», 2015; регіональних ландшафтних парків «Муравський шлях» (2006); «Дунайські острови», 2015; «Ніжинський», 2015; «Міжрічинський», 2019) та ін.

Він брав участь у підготовці таких колективних праць, як «Моніторинг та підтримка біологічного різноманіття водно-болотних угідь України» (1995), «Бачення дельти Дунаю» (2004), «Науково-методичні засади охорони та оцінки впливу на навколишнє природне середовище під час проєктування, будівництва та експлуатації вітрових та сонячних електростанцій, ліній, мереж» (2014), «Оцінка ландшафтного та біологічного різноманіття інтегральними біологічними індикаторами та маркерами» (2014).

За сумлінну працю та особистий вагомий внесок у дослідження диких тварин, управління їх ресурсами та розробки заходів щодо збереження рідкісних видів він багаторазово нагороджувався грамотами, преміями, мав подяки від ректорату та МАП України (2010).

Анатолій Михайлович підтримує творчі зв'язки з вченими різних країн світу (США, Польща, РФ, Білорусь, Словаччина, ФРН та ін.). У 2003 р. його прийнято в екстраординарні члени Німецького товариства дослідників диких тварин та мисливства (GWJ), а у 2018 р. за успіхи у дослідженні дикої природи та за сприяння українсько-німецькій науковій співпраці його нагородили почесною медаллю GWJ. Він є членом Ради Українського теріологічного товариства, членом НТР Всеукраїнської асоціації мисливців та користувачів мисливських угідь, а також почесним членом Українського товариства мисливців та рибалок.

Анатолій Михайлович має відзнаки «Відмінник народної освіти УРСР» (1991), «За наукові досягнення» (2007), «За вагомий внесок у розвиток освіти» (2007) та «Знак Пошани» (2010). У 2017 р. А. М. Волоху надано почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Література

- Александров, Б., А. Волох, В. Воровка, [та ін.]. 2020. *Методичні рекомендації з організації інвентаризації, оцінки, моніторингу водно-болотного угіддя міжнародного значення та складання інформаційного опису*. За ред. В. Демченка, О. Петрович. Олді-Плюс, Херсон, 1–227.
- Никольский, А. А., В. В. Рожнов (ред.). 2013. *Биологическое сигнальное поле млекопитающих*. (авт.: Никольский, А. А., В. В. Рожнов, А. Д. Поярков, [et al.]). КМК, Москва, 1–323.
- Волох, А. М. 2014. *Охотничьи звери Степной Украины*. Кн. 1. ФЛП Гринь Д.С, Херсон, 1–412.
- Волох, А. М. 2016. *Охотничьи звери Степной Украины*. Кн. 2. ФЛП Гринь Д.С, Херсон, 1–573.
- Волох, А. М. 2019. *Вирощування диких копитних*. Олді-Плюс, Херсон, 1–400.
- Черничко, И., Б. Александров, В. Сиохин, А. Волох, А. Волошкевич, [et al.]. 2004. *Видение дельты Дуная, Украина*. WWF/Partners for Wetlands, Вена, Одесса, 1–232.
- Volokh, A. 2018. Management of the red deer (*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758) population in the Azov-Syvash National Park, Ukraine. *Beiträge zur Jagd & Wildforschung*, **43**: 61–70.
- Volokh, A. 2020. Morphological characteristics of the European hare (*Lepus europaeus* Pallas, 1778) in the steppe zone of Ukraine. *Modern Environmental Science and Engineering*, **6** (1): 59–71.

Митяй, І. Волох Анатолій Михайлович — теріолог, мисливствознавець, фахівець заповідної справи. — Волох А. М. — український зоолог, народився у м. Гуляйполе Запорізької обл. 07.04.1950. Вищу освіту отримав у Мелітопольському державному педагогічному (1967–1972) та в аспірантурі Черкаського державного педагогічного (1972–1976) інститутів. Потім працював на кафедрі зоології Мелітопольського державного педагогічного інституту (1976–1995), зараз — на кафедрі геоекології та землеустрою Таврійського державного агротехнологічного університету ім. Д. Моторного. Об'єктами досліджень А. М. Волоха є мисливські та рідкісні ссавці. Особливу увагу він надає вивченню екології та морфології тварин, а також еволюції теріофауни. Автор понад 200 наукових публікацій.

Гайченко Віталій Андрійович — зоолог, радіоеколог, педагог

Ігор Загороднюк, Ігор Ємельянов

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., I. EMELYANOV. Gaychenko Vitaliy Andriyovych, a zoologist, radioecologist, and teacher. — An essay about a researcher who went from a postgraduate zoologist to a high school academician during 1970–2006 and now works as professor at NUBIP. The scientist began his career as a researcher of karyotypic variability of rodents (voles and ground squirrels), to which he dedicated his first dissertation. After the Chernobyl accident, he studied the problems of radioecology, including the analysis of the state of faunal assemblages under conditions of radioactive contamination of the environment. This became the basis of his doctoral dissertation and for what he was awarded the Ivan Schmalhausen Prize. Later, the researcher moved on to pedagogical practice (MAUP, NUBIP), where he reached all possible heights, including the title of academician and the position of director general of a research institute.

Біографічні деталі

Віталій Андрійович народився 26 листопада 1946 р. в м. Васильків (Київщина). Закінчив середню школу (1964), Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю «біологія» (1970) та «Радіоекологія...» (1988). З 1970 р. аспірант ІЗАН, кандидат біол. наук з 1977 р., у 1981–1985 рр. вчений секретар відділення загальної біології Президії АН УРСР, у 1983–1985 рр. — зав. лабораторією прикладної теріології відділу популяційної екології ІЗАН; з 1985 р. зав. відділом теплокровних хребетних, з 1986 р. — зав. відділом експериментальної і прикладної орнітології і теріології.

Із 1991 р. — завідувач відділу моніторингу та охорони тваринного світу ІЗАН. Доктор біологічних наук з 1996 р. Від 1999 р. — у МАУП (Київ). З 2000 р. — заступник гендиректора, а з 2002 — гендиректор Науково-методичного інституту міжнародної освіти та проблем управління МАУП. з 2004 р. віце-президент і того ж року — проректор МАУП з наукової роботи. Професор кафедри екології з 2004 р., академік АН вищої школи України з 2006 р.

Рис. 1. Віталій Гайченко — професор кафедри екології агро-сфери та екологічного контролю НУБІП України. З «Енциклопедії сучасної України» (Ємельянов 2006).

З 2007 р. й донині працює в Національному університеті біоресурсів і природокористування України (НУБіП) професором кафедри радіобіології та радіоекології, згодом — завідувачем кафедри загальної екології та безпеки життєдіяльності та професором кафедри екології агросфери та екологічного контролю (всі три кафедри — при Факультеті захисту рослин, біотехнологій та екології НУБіП).

Ключові наукові доробки

Старти дослідницької роботи пов'язані з вивченням каріотипів і їх мінливості в різних групах гризунів, зокрема полівок групи *Microtus «arvalis»* та ховрахів групи *Citellus «suslicus»* (Боднарчук & Гайченко 1973; Гайченко & Малыгин 1975 та ін.). На цій підставі було проведено ревізію видового складу й оцінено межі поширення низки «малих видів» зі складу цих груп, чим закладено важливі підвалини подальших ревізій (напр.: Зима *et al.* 1991). Дані про диференціацію сірих полівок покладено в основу кандидатської дисертації, захищеної 1977 р. в Інституті зоології АН УРСР: «Деякі систематичні і екологічні взаємовідношення двох близьких видів сірих полівок підроду *Microtus* Schrank» (рос.).

Подальшим інтересом стало вивчення особливостей функціонування фауністичних комплексів в умовах радіоактивного і техногенного забруднення ландшафтів. Серед досліджень за «чорнобильською» тематикою — зміни видового складу і чисельності дрібних ссавців у 30-кілометровій зоні ЧАЕС у післяаварійний період (Гайченко *et al.* 1993), стан фауністичних комплексів у зоні відчуження ЧАЕС (Гайченко *et al.* 1994), фауністичні комплекси як об'єкт радіоекологічного моніторингу (Гайченко 2013) та ін.

За цими матеріалами спільно з Л. Францевичем та В. Крижанівським видано й монографію «Животные в радиоактивной зоне» (Францевич *et al.* 1991), перевидана 2000 р. в Німеччині («Tiere im radioaktiven Strahlenfeld»). Врешті, 1996 р. захистив докторську дисертацію «Радіобіологічні наслідки аварії на ЧАЕС в популяціях диких тварин зони відчуження».

До здобутків автора відносять те, що він сформулював концепцію екологічної радіостійкості диких тварин в умовах постійного радіоактивного опромінення і «першим у світі довів, що господарська діяльність людини у природних і напівприродних екосистемах справляє гірший вплив на фауністичні комплекси, ніж радіоактивне забруднення території» (Автор... 2013). У поточний час розробляє напрям «Вплив змін навколишнього середовища на функціонування фауністичних комплексів України» (цит. за сайтом кафедри).

Є автором і співавтором понад 200 наукових та методичних праць, у т. ч. 12 підручників і навчальних посібників, 8 монографій з питань радіаційної екології, серед них згадана «Тварини в радіоактивній зоні», а також «Чорнобильська катастрофа», «Аутореабілітаційні процеси в екосистемах Чорнобильської зони відчуження», «Чорнобиль. Зона відчуження» та ін.

Персональний профіль дослідника у базі
Scopus (8 праць): Id=54893127100

Рис. 1. Віталій Олексійович Гайченко на конференції з приводу 30-річчя Чорнобильської катастрофи: «Екологія — філософія існування людства»; 26 квітня 2016 року в НУБіП. Фото за: <https://nubip.edu.ua/node/22147>, редактовано.

Чесноти, захоплення, суспільна робота

Серед педагогічних доробків — рекомендовані МОН України підручники «Біологія» та «Екологія», навчальні посібники «Екологія тварин», «Радіоекологія», «Сільськогосподарська радіоекологія», «Практикум з радіобіології та радіоекології», «Словник найуживаніших термінів з екології, біотехнології та біоенергетики». В університеті викладає дисципліни: біологія, загальна екологія, екологія біологічних систем.

Підготував 32 бакалаври та 16 магістрів. Є членом Спеціалізованої ради НУБіП України «Д26.004.19 радіобіологія», впродовж багатьох років є членом експертної ради з питань проведення експертизи дисертацій МОН України з біологічних наук, член редколегій кількох наукових журналів. Член Вченої ради факультету захисту рослин, біотехнологій та екології НУБіП України. Один з організаторів постійної Міжнародної науково-практичної конференції «Екологія — філософія існування людства». Бере участь у діяльності Міжнародної кадрової Академії (International personnel Academy, USA), почесний доктор цієї академії з 2005 р. Тривалий час співпрацює з Інститутом біології Поморської Академії (Слупськ, Польща).

За цикл наукових праць «Вплив Чорнобильської катастрофи на тваринний світ» В. А. Гайченко разом із Л. І. Францевичем та В. І. Крижанівським став лауреатом премії імені І. Шмальгаузена НАН України за 2000 р. За досягнення в науковій та педагогічній діяльності нагороджений Почесною грамотою КМУ (2017); Указом Президента України йому призначена Державна стипендія для видатних діячів освіти (2020).

Література

- Автор: kinr@kinr.kiev.ua. 2016. До 70-річчя Віталія Андрійовича Гайченка. *Ядерна фізика та енергетика*, 17 (4): 430–431. <https://doi.org/10.15407/jnpae2016.04.430>
- Боднарчук, Л. И., В. А. Гайченко. 1973. Хромосомный набор обыкновенной полевки Горного Крыма (*Microtus arvalis iphigeniae* Heptner, 1946). *Вестник зоологии*, № 1: 80–81.
- Смельянов, І. Г. 2006. Гайченко Віталій Андрійович. *Енциклопедія Сучасної України* [онлайн]. Ред. І. М. Дзюба та ін.; Інститут енцикл. досліджень НАНУ, Київ. <https://bit.ly/3bSAlel>

- Зима, Я., И. В. Загороднюк, В. А. Гайченко, Т. О. Жежерина. 1991. Полиморфизм и хромосомная изменчивость *Microtus rossiaemeridionalis* (Rodentiformes). *Вестник зоологии*, № 4: 48–54.
- Гайченко, В. А., В. М. Малыгин. 1975. Некоторые вопросы систематики и распространения видов-двойников обыкновенной полевки на юге Европейской части Советского Союза. *Вестник зоологии*, № 3: 20–24.
- Гайченко, В. А., И. В. Жежерин, И. В. Небогаткин. 1993. Изменение видового состава и численности мелких млекопитающих в 30-километровой зоне Чернобыльской АЭС в послеаварийный период. *Млекопитающие Украины: Сборник научных трудов*. Под ред. В. А. Топачевского. Наукова думка, Киев, 153–164.
- Гайченко, В. А., В. И. Крыжановский, В. Н. Стовбчатый. 1994. Состояние фаунистических комплексов зоны отчуждения ЧАЭС в послеаварийный период. *Эколого-фаунистические исследования в зоне Чернобыльской АЭС*. Киев, 4–18.
- Гайченко, В. А. 2013. Фауністичні комплекси як об'єкт радіоекологічного моніторингу. *Ядерна фізика та енергетика*, **14** (3): 295–298. <https://bit.ly/3CXcIST>
- Францевич, Л. И., В. А. Гайченко, В. И. Крыжановский. 1991. *Животные в радиоактивной зоне : научное издание*. Наукова думка, Киев, 1–128.

ЗАГОРДНЮК, І., І. СМЕЛЬЯНОВ. Гайченко Віталій Андрійович — зоолог, радіоеколог, педагог. — Нарис про дослідника, який протягом 1970–2006 рр. пройшов шлях від аспіранта-зоолога до академіка вищої школи й нині працює професором у НУБіП. Науковець почав свій шлях як дослідник мінливості каріотипу у гризунів (полівки, ховрахи), чому й присвятив свою першу дисертацію. Після аварії на ЧАЕС зайнявся дослідженням проблем радіоекології, включно з аналізом стану фауністичних комплексів в умовах радіоактивного забруднення середовища. Це стало основою докторської дисертації й отримання премії ім. І. Шмальгаузена. Після цього дослідник перейшов у педагогіку (МАУП, НУБіП), де досяг всіх можливих висот, включно зі званням академіка та посадою гендиректора НДІ.

Сергій Гащак — радіоеколог, зоолог, дослідник ссавців Чорнобильської зони

Сергій Паскевич¹, Ігор Загороднюк²

¹*Institute for Safety Problems of Nuclear Power Plants (Chornobyl)*

²*Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)*

e-mail: s.paskevich@isnpnp.kiev.ua; orcid: 0000-0002-8937-5866

PASKEVYCH, S., I. ZAGORODNIUK. Sergii Gashchak, a radioecologist, zoologist, explorer of mammals of the Chornobyl Zone. — An essay about a researcher, who since 1990 has worked in the Chornobyl Exclusion Zone (CEZ) and has grown from laboratory assistant to deputy director for science. Primarily a radioecologist, who also made a lot of effort to study and popularize the wildlife of the CEZ. He prepared the first review of local vertebrates (2006). His main interests include biodiversity and population ecology of shrews, rodents, bats, Przewalski horse, lynx, and birds. He has been applying camera-traps in wildlife monitoring in the CEZ since 2001 and proved the presence of the brown bear and European bison. He organized the XIV Theriological School in Chornobyl (2007). He authored 130 articles, including 28 dedicated to wild animals and nature protection.

Біографічні деталі

Гащак Сергій Петрович — радіоеколог, зоолог, з 2000 р. заступник директора з науки державної науково-дослідної установи «Чорнобильський центр із проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів та радіоекології» (м. Славутич). Народився 20.04.1962 у м. Запоріжжя. Після школи закінчив Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (ХНУ) за спеціальністю «біологія» (1984). Влітку 1986 р. брав участь у заходах з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Наукову діяльність почав у Чорнобилі (1990) в радіоекологічній лабораторії науково-технічного центру НВО «Прип'ять». Пройшов шлях від лаборанта до заступника директора з науки. Закінчив аспірантуру при Всеросійському НДІ сільськогосподарської радіології та агроєкології, кандидат біологічних наук з 1996 р.

Рис. 1. Портрет Сергія Гащака, з ліскулькою в руках (автопортрет, травень 2018 р.).

Ключові доробки в галузі теріології

Перші дослідження присвячені впливу радіації на сільськогосподарських тварин. Кандидатська дисертація присвячена оцінці ефективності ветеринарних препаратів як запобіжного заходу при надходженні радіоактивного цезію з кормом (1996). У 1992 р. приєднався до міжнародного проекту ЕСР5 (1992–1995), у якому займався радіоекологією свині дикої та сарни європейської (публікації 1996–2009 рр.). Тоді ж почав глибоке пізнання дикої природи Полісся і збір даних про рідкісні види тварин.

У 1995–2014 роках співпрацював з генетиками й зоологами американських наукових центрів щодо впливу радіації й інших чинників на генетичну систему дрібних ссавців. З науковцями з Техаського Технологічного Університету підготував перший опис мікромамалій, що мешкають на найбільш забруднених ділянках зони відчуження (Baker *et al.* 1996). Пізніше, за результатами власних досліджень, надано і перший повний опис видового складу і поширення мідицеподібних і мишеподібних у регіоні (Гащак *et al.* 2000). У рамках спільних з ТТУ генетичних досліджень роботи поширено на більшу частину України й побічно виявлено зону симпатрії двох добре відокремлених генетичних форм *Sylvaeus sylvaticus*, яких раніше знали лише за алопатричним поширенням у Європі (Hoofer *et al.* 2007; та ін.).

У 2007–2018 роках організовував і брав участь у щорічних хіроптерологічних експедиціях у зоні відчуження. У 2018 р. ініціював і підтримував перші обліки річкової видри у Чорнобилі, проведені спільно з харківськими колегами (Є. В. Скоробагатов, А. А. Атемасов) (Skorobogatov *et al.* 2019).

У 2000-х запровадив використання автоматичних фотопасток у дослідженнях дикої фауни¹. Особливо великого масштабу ці дослідження набули у 2012–2021 роках (до 70 точок одночасної роботи): як у рамках власних проєктів за підтримки Мінекології України, так і міжнародних (TREE, 2014–2016; RedFire, 2016–2017; CHAR, 2020–2021), за підтримки Центру екології й гідрології Великобританії.

Завдяки розгорнутим хіроптерологічним дослідженням визначено видовий і статевовіковий склад кажанів, їх поширення і статус присутності в регіоні (Vlaschenko *et al.* 2010; Гащак *et al.* 2013; та ін.). Виявлено 14 видів, три з яких (*Myotis dasycneme*, *Barbastella barbastellus*, *Nyctalus lasiopterus*) мають високий охоронний статус.

Рис. 2. Сергій Петрович Гащак (ліворуч) під час дослідження кажанів у зоні відчуження. Фото: Б. І. Близнака, 26.07.2008.

¹ Про цей по суті перший в Україні досвід була стаття у «Працях Теріошколи» за 2008 р.

Попри переважно радіоекологічний уклін, ці проєкти дали величезний обсяг інформації щодо теріофауни Чорнобиля (поширення, рясність, популяційна структура тощо). На кінець 2021 р., більша частина матеріалів ще знаходилися на стадії аналізу, разом з тим завдяки фотопасткам підтверджено мешкання ведмедя і зубра (Gashchak *et al.* 2016, 2017), зроблено черговий облік коней Пржевальського (Gashchak & Paskevich 2019). Зібрано матеріали про стан популяції рисі євразійської.

У ході власних польових досліджень і аналізу літературних даних зібрав великий матеріал щодо особливостей природних комплексів регіону, колишньої та сучасної історії їх розвитку. Підготував першу монографію про фауну хребетних Чорнобильської зони (Гащак *et al.* 2006).

За його ініціативою створено і каталогізовано колекцію черепів мідицеподібних і мишоподібних (> 1700 зразків), яка ще чекає своїх дослідників.

Попри ключові завдання у сфері радіоекології завжди знаходив можливості розвитку зоологічних досліджень і вирішення природоохоронних задач, що практично завжди робив під час виконання основних завдань або у вільний час і за власний рахунок. Однак, з-поміж 130 опублікованих праць 28 присвячені диким тваринам і проблемам охорони природи, 15 з них включали матеріали з теріології (ORCID 0000-0002-7582-6742).

Профіль дослідника у Scopus — ID: 6602976879 ($h = 18$).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У зв'язку з тривалим занепадом у Зоні відчуження наукових досліджень, всіляко сприяв їх відновленню, заохочував молодих фахівців, студентів і волонтерів до участі в польових дослідженнях. У 2007 р. був організатором у Чорнобилі Теріологічної школи (XIV) «Моніторинг фауни та дистанційні дослідження ссавців» (67 учасників), де популяризував і природу зони відчуження, і зоологічні дослідження на її теренах. Представив кілька лекцій про дику природу Чорнобиля (у Києві, Харкові, Славутічі). Його нариси про тварин і природу Чорнобиля з численними фото і відео матеріалами розміщено на науково-популярному сайті <http://chornobyl.in.ua/>, у соціальних мережах, і щорічно з'являються на сайтах медійних компаній, зокрема BBC.

У Чорнобилі не залишив і орнітологічні інтереси, результатом чого з'явилися описи фауни птахів Чорнобиля (низка публікацій 1999–2012 рр.).

Усвідомивши велику цінність місцевої природи, регулярно висловлювався щодо її захисту та необхідності створення природоохоронної установи (публікації 2006–2013 рр.). Створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника у 2016 р. зобов'язане й результатам його діяльності. У 2011–2015 рр. брав участь у роботі організаційних груп Мінекології України і Глобального Екологічного Фонду (GEF) щодо створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника.

Література

- Гашак, С. П., Е. Г. Бунтова, Г. А. Руденская, И. В. Чижевский. 2000. Особенности видового состава насекомоядных (Insectivora) и грызунов (Rodentia) Чернобыльской зоны отчуждения. *Вестник зоологии*, **34** (6): 51–56. <https://bit.ly/3KBbFpQ>
- Гашак, С. П., Д. О. Вишневський, О. О. Заліський. 2006. Фауна хребетних тварин Чорнобильської зони відчуження (Україна). Чорнобильський центр з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів та радіоекології, Славутич, 1–100. <https://bit.ly/3FOFjUo>
- Гашак, С. П., А. С. Влащенко, А. В. Наглов, К. А. Кравченко, А. С. Прилуцкая. 2013. Фауна рукокрылых зоны отчуждения в контексте оценки природоохранного значения ее участков. *Проблеми Чорнобильської зони відчуження*, **11**: 56–79. <https://bit.ly/3ArBK05>
- Baker, R. J., M. J. Hamilton, R. Bussche, L.E. Wiggins, D.W. Sugg, [et al.]. 1996. Small mammals from the most radioactive sites near the Chornobyl nuclear power plant. *Journal of Mammalogy*, **77** (1): 155–170. <https://doi.org/10.2307/1382717>
- Gashchak, S. P., Y. O. Gulyaichenko, N. A. Beresford, M. D. Wood. 2016. Brown bear (*Ursus arctos* L.) in Chernobyl exclusion zone. *Proceedings of Theriological School*, **14**: 71–84. <http://doi.org/10.15407/ptt2016.14.071>
- Gashchak, S. P., Y. O. Gulyaichenko, N. A. Beresford, M. D. Wood. 2017. European bison (*Bison bonasus*) in the Chornobyl exclusion zone (Ukraine) and prospects for its revival. *Proceedings of Theriological School*, **15**: 58–66. <http://doi.org/10.15407/ptt2017.15.058>
- Gashchak, S., S. Paskevich. 2019. Przewalski's horse (*Equus ferus przewalskii* Poljakov, 1881) in Chornobyl exclusion zone 20 years after introduction: number, population structure and distribution. *Theriologia Ukrainica*, **19**: 80–100. <http://doi.org/10.15407/pts2019.18.080>
- Hoofer, S. R., S. Gaschak, Y. Dunina-Barkovskaya, J. Makluk, H. N. Meeks, [et al.]. 2007. New information for systematics, taxonomy, and phylogeography of the rodent genus *Apodemus* (*Sylvaemus*) in Ukraine. *Journal of Mammalogy*, **88** (2): 330–342. <https://doi.org/10.1644/06-MAMM-A-218R1.1>
- Skorobogatov, I. V., A. Atemasov, S. Gashchak. 2019 Preliminary results of first-ever otter survey in Chornobyl Exclusion Zone, Northern Ukraine. *Otter, Journal of the International Otter Survival Fund*, **5**: 30–38. <https://bit.ly/3IpOCXG>
- Vlaschenko, A., S. Gashchak, A. Gukasova, A. Naglov. 2010. New record and current status of *Nyctalus lasiopterus* in Ukraine (Chiroptera: Vespertilionidae). *Lynx*, n. s. (Praha), **41**: 209–216. <https://bit.ly/3fSfyDe>

ПАСКЕВИЧ, С., І. ЗАГОРОДНЮК. Сергій Гашак — радіоеколог, зоолог, дослідник ссавців чорнобильської зони. — Нарис про дослідника, який з 1990 рр. працював у чорнобильській зоні відчуження (ЧЗВ) і пройшов шлях від лаборанта до заступника директора з науки. Переважно радіоеколог, однак витратив чимало зусиль на дослідження і популяризацію дикої фауни ЧЗВ. Склав перший огляд фауни місцевих хребетних (2006). Головні інтереси: біорізноманіття, популяційна екологія. Головні групи тварин, що досліджує: землерийки, гризуни, кажани, кінь Пржевальського, рись, та птахи. Використовує фотопастки у ЧЗВ з 2001 р., довів наявність бурого ведмеда і зубра. Організатор XIV Теріологічної школи у Чорнобилі (2007). Автор близько 130 публікацій, 28 з яких присвячені диким тваринам і охороні природи.

Гулай Володимир Іванович — дослідник мисливської фауни

Ігор Шейгас, Ігор Загороднюк

ДП «Степовий філіал УкрНДІЛГА»

e-mail: shaygas2@ukr.net; orcid: 0000-0003-4018-0133

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

SHAIHAS, I., I. ZAGORODNIUK. Gulay Volodymyr Ivanovych, a researcher of game fauna. —

An essay on the famous researcher of game fauna, a graduate of Lviv Forestry University, doctor of biological sciences. Volodymyr Gulay is a game expert, ornithologist, and mammalogist. He has paid considerable attention to the study of game fauna of Ukraine, mainly of the Podolian Upland. One of his most famous works related to mammalogy is the description of the field form of the roe deer and the classification of animals according to the level of their adaptation to anthropogenic transformation of the environment.

Біографічні деталі

Володимир Іванович Гулай — лісівник, мисливствознавець, еколог, доктор біологічних наук. Народився 24.09.1948 в с. Купіль Волочиського р-ну Хмельницької обл., освіту отримав у Львівському лісотехнічному інституті (1973 р. випуску) (Афанасьєва 2006). У 1982–1984 рр. — ст. викладач Кам'янець-Подільського педінституту; слідом (1984–1996) — доцент Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. У 1996–2000 рр. — професор і завідувач кафедри біології, а у 2000–2003 рр. — кафедри зоології та екології Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка.

З 2003 р. — професор Південної філії НУБіП «Кримський агротехнологічний університет» (Сімферополь), де працював разом з такими відомими теріологами й мисливствознавцями, як А. Дулицький та І. Делеган. У 2004–2011 рр. — декан факультету лісового, мисливського і садово-паркового господарства Кримського агротехнологічного університету (Сімферополь).

Рис. 1. Портрет Володимира Гулая. З архіву авторів. Близько 2015 року.

Ключові наукові доробки

Дослідження Володимира Івановича пов'язані з вивченням фауни західного лісостепу України, з особливою увагою до птахів, проте і стосовно ссавців також. Протягом багатьох років він вивчає видовий склад і особливості екології мисливських птахів і звірів, можливості їх раціонального використання та охорони; вплив на фауну полезахисного лісорозведення і рекультиватії техногенно порушених земель (Афанасьєва 2006). Розробляв питання бонітування угідь для лисиці та формування мисливської фауни ґрунтозахисних деревостанів (Гулай 1983). Описав екотипи кам'яних куніць (Гулай 1990). Проте найбільш відомим доробком став опис екотипів сарни, зокрема польового екотипу, сформованого в умовах відкритих просторів (Гулай 1986а, 1992). Ця праця викликала значний інтерес (про це далі).

Докторську дисертацію захистив 1994 р. в Кишиневі за темою «Сучасні мисливсько-промислові тварини України (особливості екології, охорона, раціональне використання)» (Гулай 1994).

Серед доробків загальнозоологічного та екологічного характеру важливим є класифікація тварин за рівнем їхньої адаптованості до антропогенної трансформації середовища, що було представлено у багатьох наукових повідомленнях, зокрема у «Працях Теріологічної школи» за підсумками луганської Теріошколи 2005 р. (Гулай 2006).

Дослідник є «легким на підйом», як і належить зоологу. Він багато разів міняв місця роботи, щоразу досягаючи вищих висот, як професійних, так і адміністративних, що позначилося й на вивченні нових фаун, пошуку нових відомостей і поширенні знань серед молодих фахівців (Львів, Кам'янець-Подільський, Кіровоград, Сімферополь). Він був учасником понад 50 наукових з'їздів, конференцій, симпозіумів, нарад, круглих столів.

Один з авторів цього повідомлення (І.Ш.) добре запам'ятав активне спілкування з Володимиром під час 4 з'їзду Всесоюзного теріологічного товариства (ВТО) у січні 1986 р. Спільне тижневе проживання у московському готелі «Космос» подарувало важливе спілкування. Широта знань і глибина розуміння ним питань мисливствознавства захопили, і на довгі роки це стало прикладом і мотивом для фахового росту. Володимир Іванович тоді вперше доповідав про формування польового екотипу сарни в умовах Лісостепу (Гулай 1986а). Ґрунтуючись на спостереженнях 1963–1985 років, він проаналізував етапи від зародження до утворення та стабільного екотипу.

Характерною особливістю поведінки тварин було те, що сарни незмінно трималися на одних і тих же полях сівозмін на вузькій смузці місцевості розміром 1х5 км. Вони віддавали перевагу посівам кукурудзи та соняшника, захисні характеристики яких були задовільними. У січні 1976 р. одне зі стад було майже повністю знищене бракон'єрами (з 28 особин залишилося 6). Тварини були в депресії, але продовжували триматися тих же відкритих польових ділянок. Ця особливість поведінки, а також стабільність стада

протягом значного проміжку часу дозволили зробити висновок про формування польового екотипу сарни.

На тому ж з'їзді ВТО Володимир Іванович доповідав про сучасний стан популяцій мустелід на Поділлі (Гулай 1986b). Колега представив характеристику 10-ти місцевих видів родини мустелових на основі фіксації тенденцій у розвитку їхніх популяцій за 20 років. І що найважливіше — особливості біології кожної з груп видів ґрунтувалися на оригінальних і тривалих спостереженнях. Це було неоціненним професійним уроком.

Володимир Іванович — один з учнів К. Татарінова, у якого він спеціалізувався у студентські роки, коли Кость Адріанович був доцентом, а згодом професором Львівського лісотехнічного інституту; серед його випускників були також такі нині знані фахівці, як О. Слободян, Б. Колісник та ін.

Завжди брав активну участь у розробці великих екологічних проєктів. Одна з пам'ятних активностей, у якій була наша спільна з ним участь, — зустріч 26.06.2014 у Національному лісотехнічному університеті (Львів), де на семінарі обговорювалися мисливські проблеми України у світлі проєкту «ФЛЕГ» та Дунайсько-Карпатської програми WWF.

Чесноти, захоплення, суспільна робота

Окрім суто теріологічних і мисливствознавчих досліджень, Володимир Гулай завжди приділяє увагу вивченню птахів водно-болотного комплексу. Опублікував чимало праць про птахів України, зокрема Поділля.

Але однією з найголовніших мрій Володимира Івановича було створення вітчизняної школи мисливствознавства. Втіленню її у життя він присвячує все своє життя. Вивчення біології мешканців мисливських угідь Карпат, Криму, рівнинної України він поєднує з вихованням майбутніх зоологів, екологів, мисливствознавців. Володимир Іванович щоденними зусиллями впроваджує в життя думку, що без глибокого знання біологічних основ та перспектив розвитку комплексного лісомисливського господарства, Україна ніколи не ввійде у когорту розвинутих європейських держав. Рациональне використання будь-якого природного ресурсу держава повинна поєднувати з бережним та дбайливим ставленням до Природи.

Захоплення мисливством позначалося на особливостях характеру, стилі, поведінці. Один із перших наших спогадів про В. Гулая пов'язаний з його появою на початку 1980-х років у Селезівському лісництві Поліського державного заповідника на півночі Житомирщини. Одного дня до цього лісництва завітав екстравагантний молодий чоловік у тірольському мисливському капелюхові, чорно привітався і спитав, де знайти керівника — директора заповідника. Ця неочікувана поява надовго запам'яталася всім присутнім. Він сподівався влаштуватися науковим співробітником, проте йому відмовили, оскільки він не був членом КПРС.

Володимир Іванович — досвідчений мисливець, а особливість його полювань — це індивідуальні лови, без великих мисливських гуртів. Він майже ніколи не повертався пустим, без трофея, про що ходили легенди у мисливському середовищі. Секрет був нескладний — вміле приваблювання звірів. Йому вдавалося багато разів приваблювати лисиць у «чистому полі» на відстань вірного пострілу. Борсуків у лісових умовах він приваблював до 3 м, а горностая буквально до ніг. Про таке фотомисливці тільки мріяли. Він дуже тонко відчуває природу. Вона відповідає йому повагою та взаємністю.

Література

- Афанасьєва, Л. І. 2006. Гулай Володимир Іванович. В кн.: Дзюба, І. М., А. І. Жуковский, М. Г. Железняк та ін. (ред.). *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=24569
- Волох, А. М., В. А. Архипчук, В. І. Гулай, Н. Н. Евтушевский, Л. С. Шевченко. 1988. Особенности динамики численности зайца-русака на территории УССР. *Изученность териофауны Украины, ее рациональное использование и охрана*. Наукова думка, Киев, 19–34.
- Гулай, В. І. 1983а. Бонитировка охотничьих угодий для лисицы. *Охотоустройство в специализированном лесном хозяйстве*. Каунас, 50–51.
- Гулай, В. І. 1983. Формирование охотничьей фауны почвозащитных насаждений в западной Лесостепи Украины. *Охотоустройство в специализированном лесном хозяйстве*. Каунас, 77–78.
- Гулай, В. І. 1986а. Формирование полевого экотипа европейской косули в Лесостепных районах запада Украины. *Материалы IV съезда Всесоюзного териологического общества. Том 2*. Москва, 194–195.
- Гулай, В. І. 1986б. Современное состояние популяций мустелид на Подолии. *Материалы IV съезда Всесоюзного териологического общества. Том 3*. Москва, 93–95.
- Гулай, В. І. 1990. Экологические типы каменной куницы на западе УССР. *Материалы V съезда Всесоюзного териологического общества. Том 2*. Москва, 228–229.
- Гулай, В. І. 1992. Экологические типы европейской косули на Украине. *Вестник зоологии*, № 1: 45–50.
- Гулай, В. І. 1994. Современные охотничье-промысловые животные Украины (особенности экологии, охрана, рациональное использование): Автореф. дис. докт. биол. наук. Кишинев, 1–53.
- Гулай, В. 2006. Класифікація тварин за рівнем їх адаптованості до антропогенної трансформації середовища. *Фауна в антропогенному середовищі*. За ред. І. Загороднюка. Луганськ, 14–17. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 8).

ШЕЙГАС, І. І. ЗАГОРДНЮК. Гулай Володимир Іванович — дослідник мисливської фауни. — Нарис про дослідника мисливської фауни, випускника Львівського лісотехнічного університету, доктора біологічних наук. Володимир Гулай — мисливствознавець, за об'єктами спеціальної уваги — орнітолог та теріолог. Значна увага приділена дослідженням мисливської фауни України, надто Подільської височини. Одні з найвідоміших доробків, дотичних до теріології — опис польового екотипу сарни та класифікація тварин за рівнем пристосованості до антропогенних трансформацій середовища.

Ярослав Довганич — дослідник теріофауни Карпат

Богдан Годованець, Ігор Загороднюк

Карпатський біосферний заповідник (Раків)
Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

GODOVANETS, B., I. ZAGORODNIUK. Yaroslav Dovhanych, a researcher of the Carpathian mammal fauna. — An essay about a scientist who is a graduate of Uzhhorod University and who began his career as an employee of the protection service of the Carpathian Biosphere Reserve. Later he became a specialist in the study of the ecology of mouse-like rodents, ungulates, and large carnivores. The latter group has become the main object of his research in the last 20 years. He has paid particular attention to the conservation and reproduction of lynx and bear populations and to the issue of wolf population management. The period of his research covers 1982–2021, with the peak of the researcher's theriological works in 1988–2021.

Біографічні деталі

Довганич Ярослав Омелянович народився 6 травня 1956 р. в м. Хусті Закарпатської обл. Зоологією захоплювався з дитинства. Навчався в Ужгородському державному університеті, дипломну працю виконував під керівництвом проф. І. І. Туриянина. З листопада 1980 р. працює у Карпатському державному заповіднику: з 1980 р. — старший технік-лісовод Широколужанського лісництва, з травня 1981 р. — майстер цього лісництва; тоді ж почав досліджувати й ссавців, з грудня 1981 р. — старший лаборант, з жовтня 1982 р. — молодший, а з жовтня 1985 р. — старший науковий співробітник КБЗ.

З 10.1988 до серпня 2000 р. — заступник директора з науково-дослідної роботи Карпатського біосферного заповідника (КБЗ), після і дотепер — завідувач Зоологічної лабораторії КБЗ. Є одним з ветеранів Карпатського заповідника, який багато зробив для становлення тут наукової роботи.

Рис. 1. Ярослав Довганич біля Центральної садиби КБЗ.
З архіву авторів. 2015 р. Редаговано.

Ключові доробки в галузі теріології

Галузь наукових інтересів — екологія й охорона ратичних і хижих ссавців, моніторинг за станом популяцій ссавців. Починав як теріолог, дипломний проєкт стосувався комахоїдних ссавців та їхньої ролі в екосистемах. У Карпатському заповіднику проводив інвентаризацію фауни ссавців, автор першого зведення про ссавців КБЗ, виданого 1988 р. в серії «Флора и фауна заповедников СССР», а згодом і огляд ссавців КБЗ (Загороднюк *et al.* 1996).

Надалі займався екологією мишоподібних гризунів, зокрема описав їх угруповання у букових пралісах Карпатського заповідника (Довганич, 1990, 2021). Проводив кільцювання кажанів у печерах і в штольнях на території КБЗ, про що публікував статтю у першому випуску Праць Теріологічної школи. З 1991 р. почав вивчати чисельність і популяційну структуру населення оленя, сарни й кабана (Довганич 1996). З кінця 1990-х років особливий інтерес почав проявляти до вивчення великих хижих ссавців. Зокрема вивчав проблеми їхнього збереження (Salvatori *et al.* 2002), стан популяцій (Okarma *et al.* 2000; Довганич 2004), біотопні преференції ведмедя та рисі (зокрема, Довганич 2017), живлення вовка (Довганич 2020).

За матеріалами досліджень підготував дисертацію про популяційну структуру карпатських ратичних та управління їх популяціями, яку 1992 р. подав до Інституту зоології на оформлення керівництва до В. І. Крижанівського. Через тривалі зволікання і хвороби експерта робота не мала «ходу», і Ярослав Омелянович припинив цю активність, але дослідження продовжив.

Є автором 130 наукових праць у матеріалах конференцій, наукових журналах та у збірниках наукових праць. 16 праць опубліковані у закордонних виданнях. Період публікаційної активності — 1987–2021 рр., продовжується і нині. Найцитованішими теріологічними публікаціями є такі:

«Hunting legislation in the Carpathian Mountains: implications for the conservation and management of large carnivores» (Salvatori *et al.* 2002: 61 цит.), «Status of carnivores in the Carpathian ecoregion» (Okarma *et al.* 2000: 14 цит.), «Стан популяцій великих хижих ссавців у Карпатах та підвищення ролі заповідника у їх збереженні» (Довганич 2004: 5 цит.).

Рис. 2. Ярослав з колегою з Інституту екології Карпат Т. Баштою на виставленні фотопасток. Фото з архіву авторів, 22.03.2010.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Дослідник має широке коло наукових інтересів. Крім власне зоології й екології тварин у коло його інтересів входять теоретичні основи та прикладні аспекти заповідної справи, загальні питання охорони природи, моніторинг за станом природи, створення екологічних мереж тощо.

Ярослав Довганич — керівник ГО «Екоклуб "Карпати"». Організація утворена у 1997 р. з метою одержання додаткових можливостей у справі охорони природи. Екоклуб «Карпати» взяв участь у низці міжнародних проєктів, що дозволило набути цінний досвід міжнародної співпраці, який був використаний Я. О. Довганичем у роботі Карпатського біосферного заповідника.

Література

- Довганич, Я. О. 1996. Чисельність і популяційна структура населення оленів і козуль Карпатського біосферного заповідника. Кабан у Карпатському біосферному заповіднику. *Заповідна справа в Україні*, **1**: 15–23 + 23–28.
- Довганич, Я. О. 2004. Стан популяцій великих хижих ссавців (ведмідь, вовк, рись) у Карпатах та підвищення ролі Карпатського біосферного заповідника у їх збереженні. *Наукові записки Держ. природознавчого музею НАН України*, **20**: 51–58.
- Довганич, Я. О. 2017. Рись (*Lynx lynx* L.) у зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника. *Природа Карпат*, № 1 (2): 66–76.
- Довганич, Я. О. 2020. Живлення вовка (*Canis lupus*) у Карпатському біосферному заповіднику. *Природа Карпат*, № 1 (5): 39–42.
- Загороднюк І., Покинйчереда В., Киселюк О., Довганич Я. 1997. *Теріофауна Карпатського біосферного заповідника*. Інститут зоології НАН України, Київ, 1–60. (Серія: Вестник зоології, Приложение; Вип. 5).
- Barkaszi, Z., Y. Dovhanych, N. Koval, N. Stetsula, I. Zagorodniuk, V. Pushchak. 2021. Diversity and habitat preferences of muroid rodents (Rodentia, Muroidea) in the Ukrainian Eastern Carpathians. *Biologia*, Vol. **76** (9): 1–9. (online) <http://doi.org/10.1007/s11756-021-00857-z>
- Dovhanych, Y. 2011. Brown bear's preferences in use of different habitats of the Carpathian Biosphere Reserve. *Transylv. Rev. Syst. Ecol. Res.*, **11**: 183–190.
- Okarma, H., Y. Dovhanych, S. Findo, O. Ionescu, P. Koubek, L. Szemethy. 2000. Status of carnivores in the Carpathian ecoregion. Report of the Carpathian Ecoregion Initiative, 1–37.
- Salvatori, V., H. Okarma, O. Ionescu, Y. Dovhanych, L. Boitani. 2002. Hunting legislation in the Carpathian Mountains: implications for the conservation and management of large carnivores. *Wildlife Biology*, **8** (1): 3–10.

ГОДОВАНЕЦЬ, Б., І. ЗАГОРДНЮК. Ярослав Довганич — дослідник теріофауни Карпат. — Нарис про науковця, що був випускником Ужгородського університету і починав як працівник служби охорони Карпатського заповідника, а згодом став фахівцем у вивченні екології мишоподібних гризунів, ратичних і великих хижих ссавців. Остання група стала основним об'єктом досліджень в останні 20 років. Особлива увага приділялася питанням збереження і відтворення популяцій рисі та ведмеда, а також питанням управління популяцією вовка. Період основних досліджень охоплює 1982–2021 роки, з розквітом теріологічних праць дослідника у 1988–2021 рр.

Домніч Валерій Іванович — теріолог, мисливствознавець, педагог

Наталія Лебедєва¹, Ігор Загороднюк²

¹ Запорізький національний університет, Запоріжжя
e-mail: natalyuredfox@gmail.com; orcid: 0000-0001-9831-6975

² Національний науково-природничий музей НАН України, Київ
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

LEBEDEVA, N., I. ZAGORODNIUK. Domnich Valeriy Ivanovych, a mammalogist, game expert, and teacher. — An essay on Prof. V. Domnich, head of the Department of Forest Biology, Game Management and Ichthyology of Zaporizhia National University, who is known as a researcher of game fauna. The beginning of his research is connected with international programs aimed to study of the fauna of the Far North. Since 1989, the researcher has been working in Zaporizhia, where together with his colleagues he founded the first profile department in Ukraine to study the organization and management of hunting farms. Valery Domnich is the author of more than 150 scientific papers on the ecology of large mammals (mostly ungulates and predators) and game management. He supervised two candidate dissertations.

Біографічні деталі

Валерій Іванович Домніч народився 28 серпня 1950 р. у м. Червоноармійськ (нині м. Вільнянськ) Запорізької обл., у родині службовців. Середню освіту здобув у Вільнянській середній школі № 2. У 1974 р. закінчив Дніпропетровський державний університет (кафедра зоології). Трудову діяльність розпочав учителем у с. Аліскерово Магаданської обл.

У 1975–1989 рр. працював у Лабораторії мисливської теріології Інституту біологічних проблем Півночі АН СРСР, шлях від стажера до старшого наукового співробітника. У Запорізькому національному університеті з 1989 р. на посаді доцента біологічного факультету; у 1997–2003 рр. — його декан. З 1999 р. очолює кафедру мисливствознавства та іхтіології, яку 2016 р. перейменовано на кафедру біології лісу, мисливствознавства та іхтіології. Доктор біологічних наук з 2008 р.; з 2011 р. професор.

Рис. 1. Валерій Іванович Домніч. 2020 р. Фото з архіву кафедри біології лісу, мисливствознавства та іхтіології.

Ключові наукові доробки

Науковими інтересами Валерія Івановича є динаміка чисельності, екологія копитних, хижих та гризунів різних районів Палеарктики, раціональне використання, акліматизація та інтродукція промислових видів мисливських тварин і їх роль та охорона в екосистемах різних регіонів України.

Наукову діяльність Валерій Іванович розпочав у арктичних експедиціях Інституту біологічних проблем Півночі АН СРСР за Міжнародною науковою програмою «Збереження тваринного світу Арктики». У межах цієї програми він брав участь у дослідженнях екології вівцебиків на о. Врангеля, яких було завезено з о. Нунівак (США). Надалі вивчав екологію промислових видів ссавців (лося, дикого північного оленя, вовків, лисиць та інших) у важкодоступних районах Колими та Чукотки.

За результатами цих досліджень підготував і захистив кандидатську дисертацію «Екологія та раціональне використання лося крайнього північного сходу Сибіру» (1986 р., Інститут екології й морфології тварин ім. О. М. Севе-рцева АН СРСР, Москва) та опублікована монографія з керівником роботи — «Лось на Північному Сході Сибіру» (Чернявський & Домніч 1989).

Працюючи в Запоріжжі на біологічному факультеті у 1995 р. разом з В. Ю. Вовченком заснував наукову лабораторію біоресурсів навколишнього природного середовища, яка від початку і дотепер веде дослідження в різних регіонах України й у якій виконуються роботи з проектування, організації та розвитку мисливських господарств, наукового обґрунтування режиму ведення мисливських господарств різних форм власності, ведеться моніторинг стану флори та фауни для оцінки впливу їхньої діяльності на довкілля.

У 2008 р. Валерій Іванович захистив докторську дисертацію за темою «Роль ратичних (Cervidae, Bovidae) та хижих (Canidae) у біогеоценозах окремих районів Палеарктики».

Валерій Іванович є автором однієї монографії та понад 150 наукових праць із мисливствознавства; брав участь у трьох міжнародних проєктах; під його керівництвом підготовлено і захищено дві кандидатські дисертації.

Разом із В. І. Лисенком та В. Ю. Вовченком у 1990 р. став засновником першої в Україні профільної кафедри з вивчення питань організації та ведення мисливських господарств.

Рис. 2. Засновники першої в Україні кафедри мисливствознавства та іхтіології В. Домніч та В. Лисенко. Фото з архіву кафедри біології лісу, мисливствознавства та іхтіології ЗНУ, 2012 р.

Наукові дослідження, які здійснюються Валерієм Івановичем та його учнями спрямовані на визначення особливостей біології представників мисливської фауни (олень шляхетного, лані, муфлона, свині дикої, вовка, лиса рудого, зайця сірого) в умовах трансформованих території, структур їх популяцій та динамічних процесів, які в них відбуваються. Серед інших праць цього напрямку можна відмітити статті про особливості живлення муфлона європейського та його вплив на фітоценози природоохоронних територій (Домніч 2003), особливості живлення свині дикої у різних біогеоценозах Південного Сходу України (Домніч *et al.* 2015), мінливість ознак краніального скелета вовка звичайного (Домніч *et al.* 2017).

Окремим напрямом є дослідження механізмів адаптації мисливських видів до «культурних ландшафтів» та змін фауни Півдня України внаслідок експансій та інвазій нових видів. Результати досліджень використовуються для планування організації та проведення моніторингу за станом популяцій тварин у певних мисливських господарствах. Цей напрям досліджень також знайшов відбиток у наукових працях Валерія Івановича, серед них, як приклад, статті про формування статевої структури поголів'я лані під впливом чинників довкілля (Домніч 2007) та особливості екології шакала звичайного на острові Бірючий (Домніч *et al.* 2009).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Валерій Іванович є членом двох спеціалізованих рад з захисту дисертацій за напрямком «Екологія»¹; членом Національної науково-технічної ради з мисливського господарства та полювання Всеукраїнської асоціації мисливців та користувачів мисливських угідь та Наукової ради Азово-Сиваського НПП.

Неодноразово був членом конкурсних комісій студентських наукових робіт з напрямів «Біологічні науки», «Екологія та екологічна безпека» та «Лісове господарство» та Малої академії наук.

За вагомий внесок забезпечення розвитку біологічної та екологічної освіти як у Запорізькому регіоні, так і за його межами та багаторічну сумлінну працю неодноразово був нагороджений грамотами ректора ЗНУ, Управління освіти й науки Запорізької облдержадміністрації, МОН України, у 2010 р. — грамотою та нагрудним знаком «Відмінник лісового господарства України», а у 2020 р. — орденом III Запорізької обласної ради.

Профіль дослідника в Гугл Академії (Scholar Google, $h = 6$):

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=ZQ5yiAcAAAAJ>

¹ Перша — Д 08.051.04 Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара із захисту докторських дисертацій за спеціальністю «Екологія та охорона навколишнього середовища»; друга — К 26.880.02 Державної екологічної академії після дипломної освіти та управління, м. Київ, із захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю «Екологія».

Література

- Домніч В. І. 2003. Сравнительная оценка кормовой обеспеченности муфлона европейского на косе Бірючий остров и в зоологическом парке «Таврия». *Biosystems Diversity*, №11: 160–163.
- Домніч В. І. 2007. Формування статевої структури поголів'я лані (*Cervus dama*) під впливом факторів навколишнього середовища в степовій Україні. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Біологічні науки*, № 1: 64–73.
- Домніч В. І., Н. С. Ружіленко, І. О. Смірнова, А. В. Домніч. 2009. Особливості екології шакала звичайного (*Canis aureus* L.) на острові Бірючий. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Біологічні науки*, № 1: 41–48.
- Делеган, І. В., В. І. Домніч. 2010. Особливості мисливського господарства і полювання в державних лісах Словаччини. *Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету України*, 20.15: 14–19.
- Домніч, В. А., Д. О. Бугло, Н. І. Лебедева, В. І. Домніч. 2014. Аналіз способів та результативності полювання на лисицю звичайну степової зони України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 37: 54–61.
- Домніч, В. І., О. А. Кравцов, В. Ю. Вовченко. 2015. Особливості живлення дикого кабана *Sus scrofa* заплавлених та степових біогеоценозів південного сходу України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 38–39: 20–24.
- Кузнецова М. В., А. М. Волох, В. І. Домніч, В. Е. Тышкевич, А. А. Данилкин. 2007. Молекулярно-генетическое исследование благородного оленя, *Cervus elaphus* (Cervidae), Восточной Европы. *Вестник зоологии*, 41 (6): 505–509.
- Лебедева, Н. І., В. І. Домніч, А. С. Замура. 2017. Краніологічний профіль вовка звичайного *Canis lupus* L., 1758 (Canidae) південного сходу України. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Біологічні науки*, № 2: 27–33.
- Чернявский, Ф. Б., В. И. Домнич. 1989. *Лось на Северо-Востоке Сибири*. Наука, Москва, 1–125.
- Domnich, V. I., A. V. Domnich, O. V. Zhukov. 2021. Phytoindication approach to assessing factors determining the habitat preferences of red deer (*Cervus elaphus*). *Biosystems Diversity*, 29 (3): DOI: <https://doi.org/10.15421/012124>

ЛЕБЕДЕВА, Н., І. ЗАГОРОДНЮК. Домніч Валерій Іванович — теріолог, мисливствознавець, педагог. — Нарис про завідувача кафедри біології лісу, мисливствознавства та іхтіології Запорізького національного університету проф. В. Домніча, відомого як дослідника мисливської фауни. Початки досліджень пов'язані з міжнародними програмами з вивчення фауни Крайньої півночі. З 1989 р. дослідник працює в Запоріжжі, де спільно з колегами заснував першу в Україні профільну кафедру з вивчення питань організації та ведення мисливських господарств. Валерій Домніч — автор понад 150 наукових праць із питань екології великих ссавців (переважно копитних і хижих) та питань ведення мисливського господарства. Керівник двох кандидатських дисертацій.

Дулицький Альфред Ізраїльович — зоолог, еколог, епізотолог, педагог

Ганна Сироткіна¹, Ігор Загороднюк²

¹ Російське товариство істориків-архівістів (Алушта)

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

e-mail: sirotkina37@mail.ru; zoozag@ukr.net

SIROTKINA, A., I. ZAGORODNIUK. Dulitsky Alfred Izrailevich, a zoologist, ecologist, epizootologist, and teacher. — A short biographical sketch about A. Dulitsky, the famous Crimean zoologist, ecologist, nature conservationist, who devoted his whole life to the study of the Crimean fauna and the protection of the nature of the peninsula. Alfred Izrailevich is one of the leading environmental experts in Crimea, more than once he was the organizer and participant of scientific and practical conferences and seminars at various levels on environmental topics, the organizer of the 10th Theriological School (2003). With his participation in 2015, the first Red Book of the Crimea was published; he is the author and co-author of a large number of scientific and popular science books about mammals of the peninsula.

Біографічні деталі

Дулицький Альфред Ізраїльович народився 22 лютого 1938 р. у м. Керчі Кримської АРСР. Батько — економіст, банківський працівник Семен (Ізраїль) Дулицький (1912–1982), мати — Малка (Марія) Вассерман, бухгалтер (1912–1997). У шкільні роки навчався в Алуштинській, Радянській, Новоселівській, Красноперекопській середніх школах. У 1955 р. вступив до Одеського технікуму харчової промисловості на будівельне відділення, який закінчив у 1958 р. У тому ж 1958 р. вступив до Одеського держуніверситету ім. І. І. Мечникова на біологічний факультет.

Рис. 1. Альфред Дулицький — старший науковий співробітник Кримського державного заповідно-мисливського господарства (КЗМГ), кінець 1960-х рр.

Один із найпродуктивніших періодів пов'язаний із роботою в Кримському заповіднику (КДЗМГ), де був творчий колектив, включаючи Ю. В. Костіна. Разом на мотоциклі вони їздили на польові роботи до заповідних гір, по всьому Криму, на Лебедині острови, працювали над спільними публікаціями. Темою досліджень А. І. Дулицького було вивчення та моніторинг ссавців півострова.

З ОДУ перевівся до Харківського держуніверситету ім. В. Н. Каразіна на 3 курс, на кафедру зоології під керівництво проф. І. Б. Вовчанецького. Спільно з І. Б. Волчанецьким та О. С. Лисецьким брав участь в експедиційній роботі на Північнодонецькій біостанції та в орнітологічній експедиції в Дагестані. У 1964 р. захистив диплом на тему «Птахи гір, обривів і осипів Дагестану» й отримав кваліфікацію біолог-зоолог, учитель біології та хімії.

У 1963 р. одружився з Раїсою Володимирівною Байковою (1940–2012), філологом за спеціальністю. У шлюбі народилася донька Олена (29.11.1963), яка пішла стопами батька і стала біологом. У 1965–1967 рр. А. І. Дулицький працював у Бабаївській сільській школі Харківської обл. вчителем біології та хімії. Оскільки завжди мріяв про роботу в заповіднику, надсилав десятки запитів у різні заповідники. Допоміг випадок: зустріч університетського товариша В. Гнатченка, наукового співробітника КДЗМГ, який запропонував йому своє місце. У результаті А. І. пропрацював у КДЗМГ старшим науковим співробітником 17 років, у 1967–1984 рр.

У 1984 р. А. І. отримав запрошення керівництва Протичумної станції (ПЧС, Сімферополь) перейти до них на посаду біолога-зоолога, і згодом він став завідувачем Лабораторії моніторингу осередкових систем, де протягом багатьох років займався вивченням ссавців Криму як потенційних збудників інфекційних захворювань.

У 2005–2012 рр. Альфред Ізраїльович викладав у Кримському агротехнологічному університеті на кафедрі мисливствознавства й екології лісу, був керівником дипломних проєктів у ТНУ ім. В. І. Вернадського.

З 1991 р. постійно проживає у Сімферополі.

Ключові наукові дослідження

Область наукових інтересів Альфреда Ізраїльовича широка — питання біорізноманіття та охорони природи, санохорони території, епізоотології та медичної теріології, організація мисливського господарства. У 1982 р. у Москві у Всесоюзному НДІ охорони природи та заповідної справи під керівництвом професора М. А. Воїнственського А. І. Дулицький захистив кандидатську дисертацію на тему «Ссавці Криму, їх практичне значення та охорона».

На думку самого дослідника (інтерв'ю), найзначнішими його роботами є такі: «Рукокрилі спелеобіоти Криму», опублікована спільно з В. П. Душевським та Р. П. Стеньком (1989); «Генеративна стратегія в кримської популяції сірого пацюка» спільно з Л. С. Арутюняном (1990); «Деякі аспекти структури популяції європейського муфлона в Криму» (1992); «Анотований список ссавців Криму», підготовлений спільно з М. М. Товпінцем (1997).

Альфред Дулицький — автор понад 200 наукових і науково-популярних статей, 10 монографій і довідників, науково-популярного видання «Біорізноманіття Криму. Ссавці: історія, стан, охорона, перспективи» (2001).

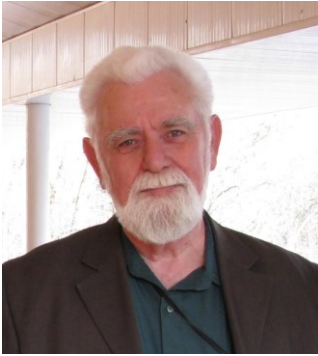

Рис. 2 (ліворуч). А. І. Дулицький у період викладання в КАТУ, 2008 р., фото І. Л. Євстаф'єва.

Рис. 3 (праворуч). Зоологи А. І. Дулицький та А. В. Паршинцев на ревізії зооколекції у національному парку «Кримський», квітень 2019 р. Фото Г. Сироткіної.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки:

У 1970-х — на початку 1980-х рр. А.І. зробив істотний внесок у поповнення та каталогізацію зоологічних колекцій профільних інститутів СРСР (Зоомузей Московського державного університету, Музей ЗІН, Зоомузей КДУ, Національний науково-природничий музей НАНУ, Музей природи Харківського університету, колекція О. П. Кузякіна та ін.). На початку 1970-х Альфред Ізраїльович брав участь у проектуванні та створенні експозиції зоологічної зали Музею природи КДЗМГ.

Альфред Ізраїльович завжди займав активну громадянську позицію, входив до різноманітних наукових і природоохоронних рад та оргкомітетів. З першого дня організації Кримської Асоціації «Екологія та мир» й дотепер є активним учасником її роботи. У 1997 р. увійшов до редколегії видань «Біорізноманіття Криму: оцінка та потреби збереження» й «Біологічна та ландшафтна різноманітність Криму»; один із засновників та заступник голови Республіканської асоціації підтримки біологічної та ландшафтно-різноманітності Криму «Гурзуф-97». У 1999 р. — член редакційно-експертної комісії книги «Крим: книга рекордів».

На початку 2000-х рр. А. І. входив до складу громадської ради при Держкомлісі Криму, був членом постійної Комісії з першого видання Червоної книги Республіки Крим, є членом-кореспондентом Кримської академії наук. Багато років був у раді Теріологічної школи, став головним організатором ювілейної 10-ї Кримської теріошколи «Острівні ефекти та геоінформаційні системи», проведеної в с. Прохладне 6–11 жовтня 2003 р. (Дулицький 2004). На всіх школах, де проводились огляди-конкурси дипломних та аспірантських тем теріологічного спрямування, входив до журі таких конкурсів (напр. Теріошкола в Луганську 2005 р.).

Має нагороди та відзнаки: 1999 — Лауреат премії Ради міністрів АР Крим у номінації «Прикладна наука та освіта»; 2001 — Почесна Грамота Ради Міністрів АР Крим за перемогу у конкурсі проєктів публікацій з охорони природи — за проєкт серії книг «Біорізноманіття Криму».

Література

- Дулицкий, А. И. 2001. Биоразнообразие Крыма. Млекопитающие: история, состояние, охрана, перспективы. СОНАТ, Симферополь, 1–208.
- Дулицкий, А. И. 2004. Десятая (международная) Териологическая школа-семинар зоологов заповедников и биостационаров Украины. *Вопросы развития Крыма*, **15**: 9–19.
- Дулицкий, А. 2006. О некоторых терминах, проблемах и практике заповедного дела. *Фауна в антропогенной среде*. Луганск, 2006. 217–222. (Серия: Труды Териол. школы; Vol. 8).
- Дулицкий, А. 2008. О понятии «раритетность» с точки зрения статуса крымского благородного оленя. *Раритетная териофауна и ее охрана*. Под ред. И. Загороднюка. Луганск, 44–48. (Серия: Труды Териол. школы; Vol. 9).
- Дулицкий, А. И., С. П. Иванов, М. И. Руденко, А. В. Паршинцев, А. А. Сироткина. 2019. Териологическая коллекция Крымского природного заповедника: история, состояние, статус и перспективы сохранения. *Заповедники — 2019: Биологическое и ландшафтное разнообразие, охрана и управление*. Симферополь, 347–355.
- Костин, Ю. В., А. И. Дулицкий. 1978. *Птицы и звери Крыма: Научно-популярный очерк*. Таврия, Симферополь, 1–112.
- Костин, Ю. В., А. И. Дулицкий, И. В. Мальцев. 1981. *Редкие животные Крыма. Справочник*. Таврия, Симферополь, 1–160.
- Костин, С. Ю., А. И. Дулицкий, А. А. Сироткина. 2020. История зоологических исследований в Крымском заповеднике: позвоночные животные. *Научные записки природного заповедника «Мыс Мартьян»*, **11** (История науки), 148–200.
- Паршинцев, А. В. 2018. Атлант Крымской экологии (интервью с предисловием и комментариями накануне юбилея). *Экосистемы*, **13** (43): 89–97.
- Сироткина, А. А. 2019. *Главный заповедник Крыма*. Бизнес-Информ, Симферополь, 1–288.

СИРОТКИНА, А., І. ЗАГОРДНЮК. Дулицький Альфред Ізраїльович — зоолог, еколог, епі-зоотолог, педагог. — Короткий біографічний нарис про відомого кримського зоолога, еколога, природоохоронця, який все життя присвятив вивченню фауни Криму та охороні природи півострова. Альфред Ізраїльович є одним з провідних експертів-екологів Криму, не раз був організатором та учасником науково-практичних конференцій та семінарів різного рівня на природоохоронні теми, організатором 10 Териологічної школи (2003). За його участю 2015 р. видано першу Червону Книгу Криму, він є автором та співавтором великої кількості наукових та науково-популярних книг про ссавців півострова.

Ємельянов Ігор Георгійович — зоолог, теріолог, еколог

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Emelyanov Igor Georgievich, a zoologist, mammalogist, and ecologist. — Igor Emelyanov (born 1947) is a specialist in mammalogy and ecology. As a mammalogist during the preparation of his dissertation, he had studied the ecology of grey voles, their morphophysiology, reproduction, and structure of populations. He later authored a number of generalizations about the nature of animal adaptations to the conditions of existence, the mechanisms underlying the patterns of population dynamics. He formulated the ‘principle of alternative diversity,’ which underlies the functional stability and evolution of ecosystems. He proposed a new scheme of levels of organization of living things and methods for estimating the complexity of biotic groups.

Біографічні деталі

Ємельянов Ігор Георгійович народився 4 грудня 1947 р. у м. Київ. Протягом 1965–1970 рр. навчався на біологічному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, керівник дипломного проєкту — доц. В. О. Межжерін. У 1970 р. отримав розподіл до Інституту зоології АН УРСР (ІЗАН), як ст. лаборант, далі як м.н.с. відділу експериментальної екології. У 1972–1975 рр. навчався в аспірантурі (керівник — проф. І. Т. Сокур). У грудні 1975 р. захистив кандидатську дисертацію за фахом «зоологія». З листопада 1975 р. по грудень 1977 р. — м.н.с. відділу популяційної екології наземних хребетних ІЗАН. У 1977–1981 рр. — робота в Президії АН УРСР (вчений секретар Відділення загальної біології АН УРСР).

З березня 1979 р. — с.н.с. ІЗАН; у 1981 р. отримав відповідне звання. Подальша діяльність пов'язана з ІЗАН, де з 1981 р. він став завідувачем Відділу популяційної екології наземних хребетних, а в 1987–1993 рр. — заступником директора ІЗАН. У 1995 р. захистив докторську дисертацію за спеціальностями «Екологія» та «Зоологія».

Рис. 1. Ігор Георгійович Ємельянов. Фото автора на 70-річному ювілеї науковця, 4.12.2017.

У 1999 р. отримав звання професора, професор Києво-Могилянської академії (з 2001 дотепер) та Київського національного університету імені Т. Шевченка (2004–2007). З 2003 р. — член-кореспондент НАН України, з 2008 р. — директор Національного науково-природничого музею НАН України (ННПМ), ініціатор та один з авторів Програми розвитку ННПМ (2012–2022), яка передбачає втілення нових підходів у музейній діяльності та підготовку наукових кадрів. Академік НАН України з 2018 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Ігор Георгійович Ємельянов — визнаний фахівець у галузі екології, зоології, теріології. Його праці присвячено проблемам загальної екології, популяційної екології та біології тварин, екосистемології, еволюційної екології, охорони природи. Автор і співавтор більш ніж 200 наукових, науково-довідкових та методичних праць, у т. ч. 12 монографій та зведень.

Розпочавши свою наукову діяльність із вивчення популяцій панівних видів мишоподібних гризунів, надалі зробив низку вагомих узагальнень з широкого кола питань екологічного, зоологічного і загальнобіологічного циклу досліджень, зокрема висунув нові положення щодо пізнання механізмів, які лежать в основі закономірностей динаміки популяцій (Ємельянов 1979), та щодо характеру пристосувань тварин до умов існування (Коробченко *et al.* 2010 та ін.). Це стосується вивчення росту тварин і морфологічної мінливості широкоареальних видів (Ємельянов 1976; Песков & Ємельянов 2000), опрацювання вербальної моделі сезонних ритмів тварин, що мешкають у різних екологічних умовах (Ємельянов *et al.* 1978).

Увагу в працях дослідника приділено й визначенню пріоритетних напрямків розвитку екології ссавців та застосування комплексних підходів при вивченні популяцій дрібних ссавців (Межжерин *et al.* 1991).

Надалі Ігор Георгійович розпочав цикл досліджень, пов'язаних з вивченням біорізноманіття — дав оригінальне визначення «ємності екосистеми» (Межжерин *et al.* 1991), увів поняття «мінімального» та «критичного» рівнів біорізноманіття, систематизував уявлення щодо обмеження «максимального» різноманіття на різних щаблях організації живого (Ємельянов 1999).

Дослідник сформулював *Принцип альтернативного різноманіття*, який лежить в основі функціональної стійкості й еволюції екосистем (Ємельянов 1999). Виходячи з нього, запропонував оригінальне тлумачення рушійних сил і механізмів еволюційного процесу на екосистемному рівні, розглянув аспекти нерівномірності темпів еволюції та питання вимірювання видів у ході історичного розвитку органічного світу (Ємельянов 1999). Розробив оригінальну схему рівнів організації живого, що враховує особливості функціональних систем на кожному з ієрархічних рівнів, уточнив поняття «біосистема» та обґрунтував його застосування до функціональних систем організмового, популяційного та біоценотичного рівнів (Ємельянов 2018).

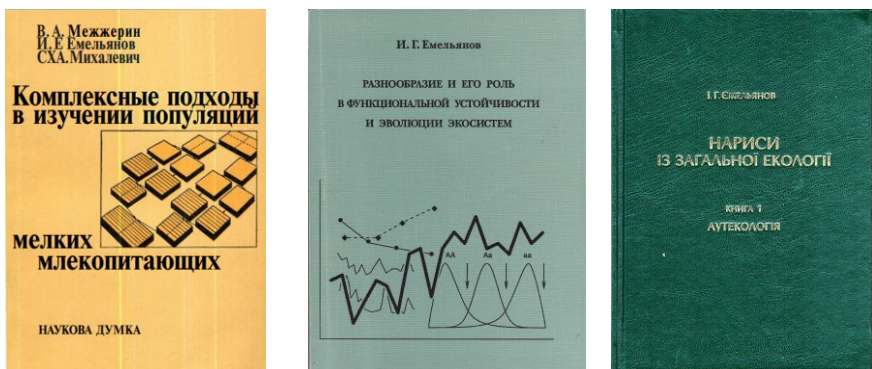

Рис. 2. Палітурки ключових монографій дослідника 1991, 1999 та 2018 років.

Виходячи з концепції біорізноманіття, дослідник розробив оригінальні методи оцінки складності біотичних угруповань, опрацював алгоритм виявлення репрезентативних, унікальних та цінних за біорізноманіттям екосистем, перспективних для включення до мережі заповідного фонду.

Багато уваги І. Г. Ємельянов приділяв вивченню різних аспектів прояву різноманіття на популяційному та біоценотичному рівнях інтеграції біосистем (Ємельянов 1999; Загороднюк & Ємельянов 2008), в т. ч. й питанням екологічних аспектів формування різноманіття угруповань дрібних ссавців на теренах України (Топачевский *et al.* 2000) тощо.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У 1982 р. на установчих зборах Українського відділення Всесоюзного теріологічного товариства АН СРСР (УВ ВТТ) І. Г. Ємельянов був обраний заступником голови відділення та головою секції екології. Працюючи головою секції екології, багато уваги приділяв організації досліджень у галузі екології ссавців, організовував проведення низки конференцій та семінарів.

З 2004 р. і дотепер є заступником академіка-секретаря Відділення загальної біології НАН України, входить до складу секції раціонального природокористування Комітету з Державних премій України в галузі науки й техніки, Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера», редколегій журналів *Theriolgia Ukrainica*, *Geo&Bio*, *Zoodiversity*.

Залучений до складу спецрад із захисту докторських дисертацій при КНУ імені Тараса Шевченка та ІЗАН, багато років був членом спецради із захисту докторських дисертацій при Дніпровському університеті. Протягом 4-х років (1996–2000) входив до складу Експертної ради з біологічних наук ВАК України. Є співавтором Програми кандидатського іспиту з екології та Національної програми інтегрованої екологічної освіти. Підготував 6 кандидатів наук. Читає курси лекцій з екології у Києво-Могилянській академії.

У шкільні та університетські роки активно займався спортом. Тричі був бронзовим призером першостей України з фігурного катання в одиночному розряді, членом збірної команди України (1965–1967), переможцем юнацької першості (1964). Серед захоплень — класична музика, опера, балет.

Серед відзнак науковця — два дипломи переможця республіканських конкурсів студентських наукових робіт (1968, 1970), Медаль АН УРСР з премією для молодих учених (1979), Почесна грамота Верховної ради України (2005), Державна премія України в галузі науки і техніки (2015), звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (2017), відзнаки НАН України «За наукові досягнення» (2007), «За підготовку наукової зміни» (2016), «На честь 100-річчя Національної академії наук України» (2018) та ін.

Література

- Емельянов, И. Г. 1976. Изучение относительного роста некоторых внутренних органов общественных полевок популяции целинной степи Аскания-Нова. *Вестник зоологии*, № 3: 14–19.
- Емельянов, И. Г., О. А. Михалевич, С. И. Золотухина. 1978. Теоретическая модель сезонных ритмов животных и возможности их проявления у грызунов в условиях Украины. *Вестник зоологии*, № 1: 3–8.
- Емельянов, И. Г. 1979. Эколого-морфологическая характеристика и особенности динамики численности общественной полевки (*Microtus socialis*) (Mammalia, Cricetidae) в степной зоне Украины. *Вестник зоологии*, № 4: 56–61.
- Емельянов, И. Г. 1999. *Разнообразие и его роль в функциональной устойчивости и эволюции экосистем*. Киев, 1–168.
- Емельянов, И. Г. 2018. *Нариси із загальної екології. Книга 1. Аутоекологія*. Фенікс, Київ, 1–200.
- Загороднюк, І., І. Ємельянов. 2008. Криптичне різноманіття ссавців у Східній Європі як віддзеркалення багатоманітності проявів виду. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія Біологія*, 22: 166–178.
- Коробченко, М. А., І. В. Загороднюк, І. Г. Ємельянов. 2010. Підземні гризуни як життєва форма ссавців. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 8: 5–32.
- Межжерин, В. А., И. Г. Емельянов, О. А. Михалевич. 1991. *Комплексные подходы в изучении популяций мелких млекопитающих*. Наукова думка, Киев, 1–204.
- Песков, В. Н., И. Г. Емельянов. 2000. Фенетический анализ популяционной структуры водяной полевки (*Arvicola terrestris*) Центральной и Восточной Палеарктики. *Вестник зоологии*, 34 (6): 65–70.
- Топачевский, В. А., И. Г. Емельянов, Л. И. Рековец, Т. В. Крахмальная, 2000. Экологические аспекты формирования разнообразия сообществ мелких млекопитающих позднего плейстоцена Украины. *Екологія та ноосферологія*, 9 (1-2): 25–34.

ZAGORODNIUK, I. Ємельянов Ігор Георгійович — зоолог, теріолог, еколог. — Ігор Ємельянов (1947 р.н.) є фахівцем у галузі теріології та екології. Як теріолог у період підготовки кандидатської дисертації вивчав екологію сірих полівок, їх морфологію, розмноження та структуру популяцій. Надалі став автором низки узагальнень щодо характеру пристосувань тварин до умов існування, механізмів, які лежать в основі закономірностей динаміки популяцій. Сформулював «принцип альтернативного різноманіття», що лежить в основі функціональної стійкості та еволюції екосистем. Запропонував нову схему рівнів організації живого та методи оцінки складності біотичних угруповань.

Євтушенко Єлизавета Христіанівна — дослідниця теріофауни Криворіжжя і прилеглих територій

Володимир Стригунов

*Криворізький педагогічний університет, м. Кривий Ріг
e-mail: vl.strigunov@gmail.com, orcid 0000-0002-6004-1408*

STRYHUNOV, V. Yevtushenko Elizaveta Khrystianivna, a researcher of mammals of Kryvyi Rih and adjacent territories. — Yevtushenko E. Kh. (21.11.1944) is a Ukrainian zoologist. She was born in Dnipropetrovsk Oblast. She graduated from Kryvyi Rih Pedagogical Institute (1963–1968) and was a doctoral student I. I. Schmalhausen Institute of Zoology of the National Academy of Sciences of Ukraine (1974–1978). She earned her PhD in 1986 and worked at the pedagogical institute (1970–2014). She started regular research on the fauna and ecology of mammals of technogenic landscapes of Kryvyi Rih Oblast and adjacent steppe territories. She has authored more than 80 scientific publications and methodological works.

Біографічні деталі

Народилася 21 листопада 1944 р. в м. Ашаффенбург (Німеччина). Після війни сім'я переїхала до України й оселилися в с. Веселе Нікопольського району Дніпропетровської обл. У 1961 р. закінчила середню школу. У 1963–1968 рр. навчалася на природничому факультеті Криворізького педінституту, де отримала кваліфікацію вчителя біології й хімії. Два роки (1968–1970) працювала вчителем біології у Веселівській середній школі. З 1970 р. — асистент кафедри зоології Криворізького педінституту. У 1986 р. захистила кандидатську дисертацію. На посаді ст. викладача з 1987 р., звання доцента з 1991 р., завідувач кафедри у 1996–2001 рр. У 2014 р. вийшла на пенсію.

Євтушенко Єлизавета Христіанівна — український зоолог, педагог, організатор теріологічних досліджень на Криворіжжі та прилеглих територіях степу України. Для написання цієї публікації використано матеріали особової справи науковця, що зберігаються в архіві педагогічного університету, а також спогади й матеріали самої пані Єлизавети.

Рис. 1. Єлизавета Христіанівна Євтушенко, 2008 р. Фото із сімейного архіву дослідниці.

Ключові доробки в галузі теріології

Дослідження ссавців Є. Х. Євтушенко розпочала 1974 р. після вступу до аспірантури Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАНУ. У 1986 році дослідниця захищає кандидатську дисертацію зі спеціальності «зоологія» за темою «Формування комплексів наземних хребетних техногенних територій Кривбасу» (керівник — проф. І. Т. Сокур). Як результат з'явилися її публікації 1970–1980-х рр. з біології дрібних ссавців — комахоїдних та мишоподібних гризунів (зокрема: [Євтушенко 1984](#)), а також комплексів наземних хребетних техногенних ландшафтів Криворіжжя.

Упродовж дисертаційного дослідження Єлизавета Христіанівна збирала велику колекцію черепів гризунів Криворіжжя (більше ніж 200 екз.), яку передала науковцям відділу популяційної екології ІЗАНУ.

Надалі коло її наукових інтересів розширюється до палеонтології місцевих видів ссавців. Цікавиться і пише нариси з історії кафедри зоології ([Євтушенко 2001](#)). У 1996–2001 рр. колектив кафедри спільно з колегами з Дніпропетровського університету (керівник проф. В. Л. Булахов) розробляв комплексну тему з вивчення стану біорізноманіття наземних і водних екосистем Дніпропетровщини. Такі результати увійшли до монографії щодо ссавців і птахів Дніпропетровщини (2006, 2008) та до Червоної книги області (2011). За підсумками цього періоду і наступних досліджень підготовлено декілька теріологічних праць, серед яких — «Мала білозубка на Криворіжжі» ([Євтушенко 1997](#)), «Екологія лісової миші на Криворіжжі» ([Євтушенко 2000](#)), видові нариси для розділу «Ссавці» в «Енциклопедії Криворіжжя» ([Євтушенко 2004–2005](#)); довідник «Ссавці Криворіжжя» ([Євтушенко 2007](#)).

Член Теріологічного товариства України від часу його створення (1982). У 2001 р. силами кафедри, керованої Є. Х. Євтушенко, проведено Першу Всеукраїнську зоологічну конференцію, за матеріалами якої опубліковано збірник праць «Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть». На цій конференції була вагома частка й теріологів.

Автор біля 80 наукових праць з питань зоології, екології та охорони ссавців, екологічної освіти і, в т. ч. 30 нарисів, присвячених ссавцям в «Енциклопедії Криворіжжя» (2004, 2005). У монографії «Тваринний світ Криворіжжя» (у друці) — автор розділу «Ссавці».

Рис. 2. Є. Х. Євтушенко (ліворуч) на відвалах кар'єру Південного ГЗК Кривого Рогу, фауну яких вона вивчала, 1975 р. Фото із сімейного архіву дослідниці.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Левову частку своєї роботи Є. Х. Євтушенко присвячує педагогіці. Всі роки роботи в педінституті вона читала лекції та проводила лабораторні заняття у бакалаврів і магістрів з різних дисциплін — зоології хребетних, методики навчання біології, основ теоретичної біології. Регулярно виїздила на польові практики з зоології хребетних (Гурівський ліс, Асканія-Нова, Крим) і з методики навчання біології (Республіканська станція юннатів в Києві).

Період керівництва кафедрою (1996–2001 рр.) прийшовся на важкі часи — в країні була економічна криза, йшло скорочення штатів, коштів не вистачало на базові потреби. Але, попри все, була здійснена велика робота зі створення навчально-методичного комплексу, організації наукових досліджень, і у 1998 р. кафедра зоології акредитована за 4 рівнем.

Серед відзнак — Золота медаль по закінченню школи, грамота МОН, нагрудний знак «Відмінник освіти», ювілейні медалі як дитині війни.

Література

- Євтушенко, Е. Х. 1984. Формирование комплексов наземных позвоночных техногенного ландшафта Кривбасса. *Вестник зоологии*, № 3: 65–68.
- Євтушенко, Е. Х. 1997. Мала білозубка на Криворіжжі. *Охорона довкілля: екологічні, освітні, медичні аспекти. Частина 1.* (Матеріали Всеукраїнської конференції 11–12 грудня 1997). Кривий Ріг, 80–83.
- Євтушенко Е. Х. 2000. Екологія лісової миші на Криворіжжі. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції, Частина II.* (Кривий Ріг, 20–21 грудня 2000). Кривий Ріг, 71–75.
- Євтушенко, Є. Х. 2001. До історії вивчення теріофауни Криворіжжя в XX столітті. *Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть.* Матеріали Всеукраїнської зоологічної конференції. І.В.І., Кривий Ріг, 7–9.
- Євтушенко Є. Х. 2004–2005. Повидові нариси до теми «Ссавці». *В кн.: Бухтіяров, В. П. (упор.). Енциклопедія Криворіжжя: в 2 томах.* [Автори: Бухтіяров В. П., Н. М. Артеменко, Г. Я. Большаков, et al.]. Кривий Ріг, ЯВВА. Том 1 (2004): 1–704; Том 2 (2005): 1–812.
- Євтушенко, Є. Х. 2007. Ссавці (Mammalia) Криворіжжя. КДПУ, Кривий Ріг, 1–54.

СТРИГУНОВ, В. Євтушенко Єлизавета Христіанівна — дослідниця теріофауни техногенних ландшафтів Криворіжжя і прилеглих територій. — Єлизавета Христіанівна Євтушенко (1944 р.н.) — український теріолог. Народилася в м. Ашаффенбург (Німеччина). Навчалася в Криворізькому педагогічному інституті (1963–1968) та в аспірантурі Інституту зоології НАНУ, Київ (1974–1978). Працювала в Криворізькому педагогічному інституті (1970–2014). Кандидат біологічних наук (1986), доцент (1991). Розгорнула регулярні дослідження фауни та екології ссавців техногенних ландшафтів Криворіжжя та прилеглих територій степової зони. Автор понад 80 наукових публікацій та методичних видань.

Ігор Жежерін — теріолог та еколог, дослідник мікротеріофауни України

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Igor Zhezherin, a mammalogist and ecologist, researcher of small mammals of Ukraine. — An essay about a researcher whose activities are related to the study of the ecology of steppe shrews, the specifics of their population dynamics and diet. He began the cycle of these investigations with the study of mesofauna, based on which research on the influence of insectivorans on such groups was launched. At the same time, the researcher considered the issue of variability and diagnosis of close species of *Crocidura*. Further research shifted to the study of small mammals of the Chernobyl zone and comparisons of data on species composition and abundance of in communities in the pre- and post-accident period.

Біографічні деталі

Жежерін Ігор Всеволодович народився 1 травня 1958 р. в Києві, у родині відомого орнітолога Всеволода Петровича Жежеріна. Вищу освіту здобув на біологічному факультеті Київського університету, вечірнє відділення якого закінчив у 1982 р. Навчання поєднував із працею в науково-дослідних установах АН України, а саме в Інституті фізіології (1975–1978), Інституті захисту рослин (1978–1982) і, нарешті, в Інституті зоології, куди Ігор Всеволодович прийшов у 1982 р. Тут він робив свою дипломну роботу і після закінчення КНУ залишився працювати у відділі популяційної екології.

З 1988 р. працював у лабораторії прикладної орнітології й теріології ІЗАН (згодом сформувалась як окремий відділ), що займалася переважно «чорнобильською» проблематикою.

У 1993 р. звільнився і перейшов до приватної підприємницької діяльності. Одружений, має двох дітей. Сім'я проживає у Києві.

Рис. 1. Ігор Жежерін. Фото бл. 2015 р., з архіву автора.

Ключові наукові доробки

Первинна тематика зоологічних досліджень науковця була суто біоцено-тичною, пов'язаною з вивченням степової мезофауни Асканії-Нова (спільно з О. Петрусенком та В. Хоменком). Далі ця тема органічно переросла у вивчення спектрів живлення степових землерийок як одних із ключових консументів мезофауни (Хоменко *et al.* 1988a-b). Подібні дослідження проведено і стосовно живлення кажанів (Петрусенко *et al.* 1988).

З часом І. Жежерін зосередився на дослідженні самих землерийок. Зокрема, на широких колекційних серіях, що зберігаються у Відділі екології ІЗАН, ним докладно вивчено особливості екоморфологічної диференціації двох видів білозубки — *Crocidura leucodon* і *C. suaveolens* (Емельянов & Жежерин 1990). Цим тваринам присвячено й дисертаційне дослідження, у якому автор розглянув питання екології землерийок, структури й динаміки їхніх популяцій і кормової бази, а також особливості живлення та складу кормів білозубок. На жаль, збіг життєвих і виробничих обставин не дозволив закінчити це унікальне дослідження, але згодом зроблені тоді напрацювання знайшли продовження у магістерській роботі його сина.

Подальшою тематикою стали дослідження дрібних ссавців чорнобильської зони. Протягом п'яти років упродовж теплого періоду (180 днів польових робіт у трьох різних локаціях) дослідник виставляв пастки в лініях і на облікових майданчиках 1–2 рази на місяць. За підсумками цих досліджень опубліковано декілька праць, серед яких — «Динаміка чисельності дрібних ссавців у 30-кілометровій зоні ЧАЕС у до- та післяаварійний період» (рос.) (Гайченко *et al.* 1990) та «Зміни видового складу та чисельності дрібних ссавців у 30-км зоні ЧАЕС у післяаварійний період» (рос.) (Гайченко *et al.* 1993).

Серед важливих внесків дослідника слід зазначити й те, що він є колектором типової серії (15.10.1987) нового виду степових мишей — *Apodemus falzfeini* Mezh. et Zag., 1989 (Межжерин & Загороднюк 1989), відомого нині як *Sylvaemus witherbyi* (Thomas, 1902).

Найцитованішими працями автора стали «Діагностика білозубок малої та білочеревої (Soricidae)» (1990) та «Зміни видового складу та чисельності дрібних ссавців у 30-км зоні ЧАЕС у післяаварійний період» (1993), що сумарно мають майже 40 цитувань за версією Google Scholar.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Ігор Всеволодович завжди був і дотепер залишається допитливим дослідником, спостережливим і ерудованим зоологом, з широким екологічним мисленням і розумінням біології видів. Серед властивих йому рис — висока відповідальність за свою роботу і незмінна потреба докорінно розібратися з проблемою, якою планує займатися. Це завжди допомагало йому і в науковій сфері, забезпечуючи високий рівень досліджень.

Завдяки здібності до мануальної терапії Ігор Всеволодович не раз надавав швидку допомогу близьким та друзям, а в непрості 1990-ті це перетворилося у професію. Для опанування нею він пройшов спеціальні курси, досконало вивчив анатомію людини, освоїв різні техніки масажу, розробив власний підхід до надання дієвої допомоги.

Помітне місце у його житті посідає садівництво і, зокрема, виноградарство, у якому він досягнув неабияких успіхів. Садиба у с. Тишки, що на Полтавщині, перетворилася у справжню оазу, яка служить взірцем для місцевих мешканців, надихаючи їх на вдосконалення і покращання власних садиб. З дитинства він є знавцем «тихого полювання» — збирання грибів.

Він багато читає наукової і довідкової літератури. Не втрачає зв'язків з колишніми колегами, запрошує їх до своєї дачі в Тишках, надає їм змогу проводити тут дослідження, а декого заохотив стати сусідами. Ігор Всеволодович веде й пропагує здоровий спосіб життя — постійний рух, проведення якомога більшого часу на природі, харчування власноруч вирощеною городиною, позитивне спілкування. Цим він захопив і захоплює багатьох.

Література

- Гайченко, В. А., И. В. Жежерин, И. В. Небогаткин. 1990. Динамика численности мелких млекопитающих в 30-ти километровой зоне ЧАЭС в до- и послеаварийный период. *Доклады II Всесоюзного совещания по итогам по ЛПА на ЧАЭС*. Чернобыль, 6 (3): 449–464.
- Гайченко, В. А., И. В. Жежерин, И. В. Небогаткин. 1993. Изменения видового состава и численности мелких млекопитающих в 30-км зоне ЧАЭС в послеаварийный период. *В кн.: Млекопитающие Украины*. Сб. научн. тр.; под ред. В. А. Топачевского. Наукова думка, Київ, 153–164.
- Емельянов, И. Г., И. В. Жежерин. 1990. Диагностика малой и белобрюхой белозубок (Soricidae). *Вестник зоологии*, 24 (4): 39–46.
- Межжерин, С. В., И. В. Загороднюк. 1989. Новый вид мышей рода Apodemus (Rodentia, Muridae). *Вестник зоологии*, № 4: 55–59.
- Хоменко, В. Н., А. А. Петрусенко, И. В. Жежерин. 1988a. Состав почвенно-подстилочной мезофауны Асканийской целинной степи. Ин-т зоологии АН УССР, Киев, Препринт № 88.3: 1–56.
- Хоменко, В. Н., А. А. Петрусенко, И. В. Жежерин. 1988b. Особенности сезонной динамики мезофауны основных растительных формаций Асканийской степи. *Вестник зоологии*, № 5: 53–57. <https://bit.ly/3AxjcwX>
- Петрусенко, А. А., А. З. Козлова, С. Л. Самарский, Е. А. Сологор, И. В. Жежерин. 1988. Использование эколого-морфологических признаков пищевых компонентов при изучении роли рукокрылых в экосистемах. *Рукокрылые (морфология, экология, экоакация, паразиты, охрана)*: Сб. научн. тр.; Всесоюзное териол. общ-во АН СССР. Наукова думка, Киев, 130–133.

ЗАГОРДНЮК, І. Ігор Жежерін — теріолог та еколог, дослідник мікротеріофауни України. — Нарис про дослідника, діяльність якого пов'язана з вивченням екології степових землерийок, особливостей їхньої популяційної динаміки та живлення. Цей цикл досліджень розпочався з вивчення мезофауни, на основі чого було розгорнуто дослідження щодо впливу комахоїдних на такі угруповання. Одночасно дослідник розглядав і питання мілливості та діагностики близьких видів *Crocidura*. Надалі дослідження змістилися на вивчення дрібних ссавців Чорнобильської зони та порівнянь даних про видовий склад і показники чисельності видів в угрупованнях у до- і післяаварійний період.

Сергій Жила — теріолог, природоохоронець, краєзнавець

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Serhiy Zhyla, a mammalogist, conservationist, and local historian. — An essay about S. Zhyla, researcher of the nature of Central Polissia, an expert in the ecology of game animals — carnivores, ungulates, and other groups of mammals. He pays great attention to such aspects of research as ecological features, population dynamics, relationships with other groups (in particular in the system ‘predator–victim’), tasks and opportunities for practical protection. In addition, the researcher has organized a number of seminars and conferences, including four theriological schools (in 1997, 2000, 2009, and 2018) and eight field schools and seminars on the study of large carnivorous mammals. He also conducts an extensive local history work, publishes popular science materials, gives interviews, educates children in the eco-club ‘Lynx’ and organizes mobile photo exhibitions.

Біографічні деталі

Сергій Миколайович Жила — український зоолог, еколог, природоохоронець і краєзнавець. Народився 9 серпня 1959 р. в с. Припутні Ічнянського району Чернігівської обл. У 1982 р. закінчив Українську сільськогосподарську академію, де одним з учителів був відомий лісознавець Альберт Вербин. Після закінчення навчання працював у Біловодському, Міловському та Марківському районах Луганщини в галузі лісознавства та мисливствознавства. З 31.03.1986 і до виходу на пенсію працював у Поліському природному заповіднику (ППЗ), у науковому відділі.

Після завершення IV Теріологічної школи, що проходила в ППЗ восени 1997 р., був переведений у старші наукові співробітники. З березня 2000 до 2019 рр. — директор Поліського природного заповідника. 2019 р. вийшов на пенсію. З 2019 р. працює в науковому відділі Чорнобильського біосферного заповідника (сmt Іванків). Веде моніторинг ссавців, зокрема великих хижих, бобрів та копитних.

Рис. 1. Сергій Миколайович Жила на семінарі в Міжрічянському РЛП, присвяченому Дню водно-болотних угідь, на якому детально розглядалася ідея створення асоціації ПЗФ Полісся. 1.02.2015. Фото автора.

Ключові доробки в галузі теріології

Сергій Жила — фахівець передовсім у екології й моніторингу популяцій великих видів птахів і ссавців — сов та яструбиних птахів, тетеруків та глухарів, вовків, рисей, ведмедів, а також різноманітних копитних, насамперед лосів, сарн та свиней. Останніми роками, працюючи в Чорнобильському біосферному заповіднику, також веде моніторинг інших видів копитних — коней, оленів, здичавілих корів, проте так само веде дослідження хижих.

Одним з найвідоміших циклів його досліджень є вивчення популяції вовків Центрального Полісся, за підсумками чого була підготовлена дисертація та видана монографія: «Вовк в Поліському природному заповіднику і його околицях: моніторинг, просторова структура, екологія, менеджмент» (Жила 2009). Ключові доробки щодо екології вовків відбито в серій публікацій 1999–2009 рр. у низці провідних видань і тематичних збірників наукових праць (зокрема: Жила 1999а, 1999с, 2001, 2009).

Важливими є й дослідження взаємин вовків із бродячими псами (Жила 2006а) та з дикими копитними і домашньою худобою (Жила 2006b). Подібні дослідження проведено і щодо рисі, проте з більшою увагою до моніторингу і проблем охорони (Жила 1999b, 2002, 2012, 2021).

Сергій Миколайович — активний учасник багатьох конференцій УТТ, член Ради Теріологічної школи, організатор 4 теріологічних шкіл-семінарів на базі Поліського заповідника у 1997, 2000, 2009, 2018 рр. Такими були: • IV Теріюшкола «Ссавці у Червоній книзі», 20–26.10.1997; • VII Теріюшкола «Великі хижі ссавці України та прилеглих країн», 15–17.12.2000 (матеріали школи видано 2001 р. окремим випуском *Novitates Theriologicae*); • XVI Теріюшкола «Динаміка популяцій та хижацтво», 26–31.10.2009; • 25 Теріюшкола «Фауна в умовах глобальних змін довкілля», присвячена 50-річчю ППЗ, 25–28.09.2018. Звіти про ці школи опубліковано у журналах Вісник зоології, *Novitates Theriologicae* та *Theriologia Ukrainica* (огляд звітів: Загороднюк & Очеретна 2019). Окрім цього, Сергієм Миколайовичем спільно з В. Тищенком, А. Сагайдаком та І. Загороднюком організовано та проведено серію з восьми семінарів щодо моніторингу популяцій великих хижих ссавців.

Сергій Жила є автором понад 60 наукових та науково-популярних статей. Профіль дослідника в Google Scholar включає 18 праць, що мають 237 цитувань, $h = 5$.

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=LJURBFoAAAAJ>

Рис. 2. Жила з рисеням Гапочка, яке було згодом випущене в природу з радіонашийником і за яким вівся тривалий моніторинг. Фото автора. 1998 р.

Рис. 3. Сергій Жила на екскурсії на Теріошколі 2009 р. разом з теріологом з Одещини Миколою Роженком, також фахівцем з вивчення великих хижих і директором НПП Нижньодністровський. Фото з архіву М. Роженка. 29 жовтня 2009 р.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Багато уваги, окрім досліджень ссавців, приділяє й птахам, у т. ч. хижим — яструбовим і совам. Вивчає їхні гніздування і поживу.

Сергій Миколайович цікавиться історією Полісся, звичаями й побутом поліщуків. Це знайшло своє відбиття в низці книжок, серед яких — «Слідами княгині Ольги по Землі Дерев». Сергієм Миколайовичем створено кілька музейних експозицій у межах садиби ППЗ та навколо неї, у тому числі: Сад каміння, Музей «Древлянське село», Етнотур «Слідами княгині Ольги». Протягом 2000–2020 рр. провів сотні екскурсій та лекцій на природі та у створених них музейних експозиціях, зокрема стосовно історії древлян.

Завдяки С. Жилі в ППЗ у різні роки протягом 1993–2003 рр. проходили польові навчальні практики студенти Києво-Могилянської академії, Української сільськогосподарської академії (нині НУБіП), Міжнародного Соломонова університету. У програмі практик завжди було місце для краєзнавчих екскурсій та участі студентів у фолк-дійствах на кшталт «Ніч Купали».

Як популяризатор науки багато дописує у науково-популярних виданнях, зокрема у газеті «Полювання і риболовля» (<https://hunt-fish.com.ua>) — статті про вовків, шакалів, лосів, зайців, видр, про мисливську політику. Із середини 1990-х років веде еко клуб «Рись» для місцевих школярів; як досвідчений фотограф регулярно практикує пересувні фотовиставки про природу рідного краю, на яких представлені оригінальні світлини.

Про дослідника була не одна публікація. Наприклад, є стаття 2015 р. в газеті ВРУ «Голос України» (9.01.2015; <http://www.golos.com.ua/article/3370>); нарис про С. Жилу автор підготував до Вікіпедії (30.12.2017).

Література

- Жила, С. М. 1999a. Сучасний стан популяції вовка в Українському Поліссі. *Вестник зоологии*, № 4–5: 115–117.
- Жила, С. М. 1999 b. Рись (*Felis lynx*) в Українському Поліссі. *Вивчення біорізноманіття та охорони заповідних територій Полісся. Випуск 1*. Житомир, 93–100.
- Жила, С. М. 1999c. Вовки Українського Полісся: динаміка чисельності та деякі питання моніторингу. *Вивчення біорізноманіття та охорони заповідних територій Полісся. Випуск 1*. Житомир, 106–114.

- Жила, С. М. 2001. Вовк Центрального Полісся: екологія, моніторинг, менеджмент (методика проведення польових робіт). *Novitates Theriologicae*, 4: 21–33. <https://bit.ly/3HDtoGd>
- Жила, С. 2002. Рись в Українському Поліссі: стан популяції та поширення. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, 30: 61–64.
- Жила, С. 2006. Вовки і дикі собаки: порівняльна екологія, поведінка, менеджмент. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Фауна в антропогенному середовищі*. Луганськ, 75–80. (Серія: Праці Теріологічної Школи; Вип. 8).
- Жила, С. 2006. Вовк, дикі копитні та велика рогата худоба на півночі Житомирщини: вибірковість хижацтва. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Фауна в антропогенному середовищі*. Луганськ, 160–164. (Серія: Праці Теріологічної Школи, Вип. 8).
- Жила, С. М. 2009. *Вовк в Поліському природному заповіднику і його околицях: моніторинг, просторова структура, екологія, менеджмент*. Поліський природний заповідник. Селезівка, 1–190.
- Жила, С. 2012. Поліська популяція рисі (*Lynx lynx*) в Україні та план дій щодо її збереження. *Праці Теріологічної Школи*, 11: 98–112. <http://doi.org/10.15407/ptt2012.11.098>
- Жила, С. 2021. Рись (*Lynx lynx*) в Українському Поліссі: стан популяції та питання охорони. *Theriology Ukrainica*, 21: 91–108. <http://doi.org/10.15407/TU2108>
- Загороднюк, І., К. Очеретна. 2019. Теріологічні школи та публікації про них. *Theriology Ukrainica*, 18: 166–168.

ЗАГОРДНЮК, І. СЕРГІЙ ЖИЛА — теріолог, природоохоронець, краснзнавець. — Нарис про дослідника природи Центрального Полісся, знавця екології мисливських звірів — хижих, копитних та інших груп ссавців. Дослідник значну увагу приділяє таким аспектам досліджень, як особливості екології, динаміка популяцій, взаємини з іншими групами (зокрема в системі «хижак–жертва»), завдання і можливості практичної охорони. Окрім того, дослідник є організатором низки семінарів і конференцій, зокрема 4 теріологічних шкіл (1997, 2000, 2009, 2018 рр.) та 8 польових шкіл і семінарів з вивчення великих хижих ссавців, веде величезну краснзнавчу роботу, дописуючи в науково-популярні видання, даючи інтерв'ю, організуючи дітей в еко клуб «Рись» та проводячи пересувні фотовиставки.

Наталія Жукова — дослідниця морфології, ембріології та еволюції травної системи кажанів і китів

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Natalia Zhukova, researcher of the morphology, embryology, and evolution of the digestive system of bats and whales. — A graduate of Taras Shevchenko University of Kyiv. Her research are mainly related to the study of morphology, embryology, and evolution of the digestive system of bats considering ecological and palaeontological data. Many of her studies focus on the activity of digestive enzymes and research on the rate of food passage using X-rays. She proposed a hypothesis on the primary ubiquity of ancestral forms of bats and considered possible ways and mechanisms of trophic divergence of bats. She conducted similar studies on the embryonic development of the digestive and excretory systems of cetaceans.

Біографічні деталі

Жукова Наталія Федорівна народилася 11 січня 1950 р. в м. Київ. Навчалася в Державному національному університеті ім. Т. Г. Шевченка, який закінчила в 1973 р., здобувши спеціальність «біолог-гістолог, цитолог, ембріолог». Наукова діяльність пов'язана з Інститутом зоології НАН України 1966–2015 рр., пройшла шлях від лаборанта до старшого наукового співробітника, з 1974 р. працювала у відділі Еволюційної морфології хребетних. У 1993 р. захистила кандидатську дисертацію. З 2015 р. на пенсії.

Була заміжня, виховала з чоловіком двох дітей.

Наталія Жукова — морфолог, ембріолог, еволюціоніст, дослідниця морфології та можливих шляхів еволюції травної системи ссавців, передусім кажанів. Активна учасниця багатьох морфологічних, хіроптерологічних та еволюційних конференцій всіх рівнів, включно з міжнародними. З 1991 до 1995 р. — член Ради Українського теріологічного товариства, його скарбник.

Рис. 1. Наталія Жукова. Фрагмент з фото відділу морфології ІЗАН. 2005 р. Автор І. Богданович, редактовано.

Ключові доробки в галузі теріології

Кандидатська дисертація на тему «Функціональна морфологія та еволюція травної системи рукокрилих» захищена в 1993 р. за фахом 03.00.02 — зоологія (керівник — проф. М. Ф. Котун).

Дослідження травної системи комахоїдних та кажанів поєднали традиційні макро- та мікоморфологічні методики з біохімічними та фізіологічними експериментами в лабораторних і польових умовах. Підтверджено філогенетичну близькість комахоїдних і кажанів та виявлено спільні для них анцестральні ознаки травної системи. Розроблена гіпотеза про первинну всеїдність предкових форм кажанів, яка в поєднанні з лабільністю структур травної системи лежить в основі трофічної дивергенції рукокрилих; описано ймовірні шляхи та механізми спеціалізації окремих структур та органів травної системи в рамках ряду (Zhukova 2001). Досліджено механізми асиміляції поживних речовин і описано унікальні для ссавців механізми всмоктування в травному тракті у представників різних трофічних груп кажанів (Kovtun & Zhukova 1994). Показано, що видова специфіка травної системи комахоїдних кажанів проявляється на ферментному рівні (Zhukova 2001).

Дослідницею показано, що особливості ембріогенезу рукокрилих, імовірно, пов'язані з морфогенезом кінцівок якісно нового типу, та з найбільш інвазивними типами плацент (ендотеліохоріальною і гемохоріальною лабіринтоподібними), які забезпечують максимальну відносну масу новонароджених. Важливу роль відіграють періоди гіпотермії самок, які, можливо, впливали на виникнення гетерохроній, що обумовлюють тривалий ембріональний розвиток кажанів, більшу тривалість кожної стадії розвитку, значно довший органогенез та часовий зсув у формуванні та рості кишківника.

Дослідження ембріонального розвитку китоподібних (у співпраці з О. В. Нечасвою) показало, що формування ценогенезів у розвитку травної, екскреторної систем та шкіри обумовлене необхідністю посилення функцій епітеліохоріальної плаценти. З'ясовано, що інтеграція ефективної щодо транспорту поживних речовин, але зі слабкою видільною здатністю епітеліохоріальної плаценти, великого алантоїсного мішка та ранньої функціональної активності органів травної й видільної систем були чинниками формування великого матуронатного плода в еволюції китоподібних (Нечаева & Жукова 2010).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Особливістю досліджень Н. Жукової є поєднання класичних і нових методик досліджень та орієнтованість на аналіз загальнобіологічних ідей. Дослідниця була не лише лабораторним науковцем, але і неодноразово брала участь в експедиціях у різні райони Київської, Черкаської, Закарпатської областей України, Московської, Ростовської областей РФ та Північної Осетії.

Вивчала колекції ІЗАН, ЗІН та ІЕМЕТ (ИЭМЭЖ) РАН, кафедр зоології Київського, Ужгородського та Московського університетів, Далекосхідного біолого-грунтового інституту.

Наталія Жукова брала участь у багатьох вітчизняних і закордонних конференціях, наприклад: Third International Congress of Vertebrate Morphology (Antwerp, Belgium, 1989), 10th International Bat Research Conference (Boston, 1995); "The Digestive System of Amniotes" (Rauischholzhausen, Germany, 1997); 13th International Bat Research Conference (Mikolajki, Poland, 2004); 6-й Міжнародна конференція «Морські ссавці Голарктики» (Калінінград, 2010) та ін.

Брала участь у виконанні проектів фундаментальних досліджень, серед яких — програма Міжнародного наукового фонду «Деякі проблеми онтогенезу та еволюції рукокрилих» (1995), Українсько-Польському проєкті «Еволюція кажанів, їх систем та органів» (2000–2002).

Н. Ф. Жукова виконувала обов'язки скарбника Українського Теріологічного Товариства (1991–1995 рр.). Нагороджена грамотою ІЗАН (2005) та грамотою Відділення загальної біології НАН України (2013).

Література

- Жукова, Н. Ф. 1990. Сравнительная морфология печени рукокрылых. В кн.: *Рукокрылые*. Мат-лы 5 Всесоюзного совещания по рукокрылым. Пенза, 25–29.
- Ковтун, М. Ф., Н. Ф. Жукова. 1986. Скорость прохождения и эффективность усвоения пищи у насекомых летучих мышей. *Вестник зоологии*, № 5: 59–65.
- Нечаева, О. В., Н. Ф. Жукова. 2010. Особенности эмбриогенеза малого полосатика в связи с типом плаценты у Cetacea. В кн.: *Морские млекопитающие Голарктики*. Труды 6-й Международной научной конференции. Калининград, 426–432.
- Kovtun, M. F., N. F. Zhukova. 1994. Feeding and digestion intensity in chiropterans of different trophic groups. *Folia zoologica*, **43** (4): 377–386.
- Zhukova, N. F. 1989. Peculiarities of intestinal morphology with respect to chiropteran phylogeny. In: *European Bat Research*. Charles University Press, Praha, 25–31.
- Zhukova, N. F. 1998. Pancreas structure specialization features in different trophic groups of Chiroptera. *Myotis*, **36**: 105–114.
- Zhukova, N. F. 2001. Functional morphology of the digestive system in Insectivora and Chiroptera. In: *Vertebrate Functional Morphology. Horizon of Research in the 21st Century*. Eds: H. M. Dutta, J. S. Datta Munshi. Science Publishers, Inc., 391–424.
- Zhukova, N. F. 2001. The activity of the digestive enzymes from the viewpoint of the feeding ecology of insectivorous bats. *Proceedings of the XIIIth EBRS 2*. Woloszyn (ed.). PAS, Krakow, 175–187.

Загороднюк, І. Наталія Жукова — дослідниця морфології, ембріології та еволюції травної системи кажанів і китів. — Випускниця Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Дослідження пов'язані з вивченням морфології, ембріології та еволюції травної системи кажанів з урахуванням екологічних та палеонтологічних даних. Проведено дослідження активності травних ферментів і швидкості проходження їжі з використанням рентгенограм. Розроблено гіпотезу про первинну всеїдність предкових форм кажанів і розглянуто ймовірні шляхи та механізми їхньої трофічної дивергенції. Подібні дослідження проведено й стосовно ембріонального розвитку травної й екскреторної систем китоподібних.

Ігор Загороднюк — зоолог, теріолог, засновник Теріологічної школи

Ігор Ємельянов, Золтан Баркасі*

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

**e-mail: zlbarkasi@ukr.net; orcid: 0000-0003-3155-6362*

EMEL'YANOV, I., Z. BARKASZI. Igor Zagorodniuk, a zoologist, mammalogist, and founder of the Theriological School. — An essay about Igor Zagorodniuk (born 1961), a researcher of mammals of Ukraine and Eastern Europe. His scientific interest is related to the study of cryptic diversity and morphological differentiation of sibling mammal species. He has described 9 new taxa, proposed several taxonomic rearrangements, systematized and standardized Ukrainian common names of mammals of the Ukrainian fauna. The researcher has paid considerable attention to issues of species distribution, taxonomic structure and diversity of communities, mechanisms of speciation, conservation of rare species, invasions of alien species, and other important problems.

Біографічні деталі

Ігор Володимирович Загороднюк народився 11 березня 1961 р. в Києві. Закінчив Київський університет імені Тараса Шевченка, де спеціалізувався на кафедрі зоології хребетних (1978–1983). Трудову діяльність розпочав 1983 р. у відділі популяційної екології Інституту зоології АН України (ІЗАН), де пройшов шлях від стажера-дослідника до старшого наукового співробітника. Серед його перших наставників були Л. Смогоржевський, О. Цвелих, О. Михалевич, В. Гайченко, І. Ємельянов, М. Воронцов.

В ІЗАН був виконавцем низки розділів планових тем відділу та проєктів ДКНТ. Ігор Загороднюк 1991 р. в ІЗАН захистив дисертацію на ступінь кандидата біологічних наук. 1997 р. отримав звання старшого наукового співробітника. 2000 р. вступив у докторантуру при ІЗАН, проте невдовзі (2003 р.) через стан здоров'я виїхав до Закарпаття і на два роки став доцентом Ужгородського університету.

Рис. 1. Ігор Загороднюк після повернення з Луганська до Києва. Фото Олександра Заклецького. 23.09.2015.

Наступні 12 років Ігор Володимирович присвятив науково-педагогічній роботі, працюючи доцентом кафедри ентомології та збереження біорізноманіття Ужгородського університету, де у 2003–2005 рр. викладав екологічні дисципліни, а згодом (2005–2014) — доцентом кафедри екології та садово-паркового господарства Луганського університету ім. Тараса Шевченка, де викладав зоологію, екологію тварин, урбоекологію, охорону тварин тощо. У Луганську з 2007 до 2014 р. створив і очолював Лабораторію екології тварин «Корсак», що досліджувала фауну й екологію степових теріокомплексів сходу України (напр.: Загороднюк & Коробченко 2008).

У 2014 р. Ігор Володимирович через початок війни був змушений покинути Луганськ і повернутися до Києва. Відтоді — старший науковий співробітник, а з 2021 р. — провідний науковий співробітник відділу музеології Національного науково-природничого музею НАН України (ННПМ).

Ключові доробки в галузі теріології

1991 р. в ІЗАН захистив дисертацію «Систематика звичайних і чагарникових полівок Східної Європи» (керівники: М. Воронцов та Є. Ляпунова).

Теріологічні дослідження Ігор Загороднюк проводить у трьох основних напрямках. Насамперед це криптичне різноманіття та морфологічна диференціація видів-двійників, розробка критеріїв для їхньої діагностики (Загороднюк 1998, 2005). Проблема близьких видів Ігор Володимирович досліджував на різних модельних групах, включаючи кажанів, полівок, хатніх мишей, лісових мишей, шурів, мишівок, їжаків тощо. Крім того, він підготував два польові визначники — кажанів і гризунів.

Дослідження криптичних видів надали можливість досліднику зробити вагомий внесок у розвиток уявлення про біологічний вид та його критерії (Загороднюк 2004 та ін.). Тему виду Ігор Володимирович розвиває з 2001 р., зокрема у світлі еволюції двійникових комплексів, формування «транзитивних таксономічних систем», гібридизації та інвазії як механізмів видоутворення, а також як популяційної системи та компонента біотичних угруповань.

У результаті таксономічних досліджень Ігор Володимирович описав 9 нових таксонів різного рангу (*Volemys* Zag., 1990; *Apodemini* Zag., 2001; *Sorex minutus dahli* Zag., 1996; *Apodemus (Sylvaemus) falzfeini* Mezhzherin & Zag., 1989; *Microtus rossiaemeridionalis ponticus* Zag., 1993; *Sylvaemus sylvaticus sabinae* Zag. & Fedorchenko, 1993; *Terricola tatricus zykovi* Zag., 1989; *Arvicola scherman gutsulius* Zag., 2000; *Eptesicus lobatus* Zag., 2009) та запропонував низку таксономічних перестановок. Окрім того, дослідник упорядкував українські вернакулярні назви ссавців фауни України, що викладено у «Віснику ННПМ» (Загороднюк & Ємельянов 2012).

Іншим важливим напрямом теріологічних досліджень І. В. Загороднюка є вивчення динаміки різноманіття ссавців і поширення видів, зокрема й прослов'яних взаємин близьких пар видів (Загороднюк 2005; Zagrodniuk 2019).

Значну увагу дослідник приділяє й чужорідним видам і динаміці їхньої появи (напр., [Загороднюк 2006](#)). Значним є внесок у дослідження угруповань ссавців, їхньої таксономічної структури та різноманіття, біотопної приуроченості видів, а також у вивчення раритетних видів і теріофауни заповідних екосистем України ([Кондратенко & Загороднюк 2004](#); [Загороднюк 2008](#)).

Увагу в працях дослідника приділено й питанням історії теріології в Україні, доробку українських теріологів і академічних установ у становлення, збереження та збагачення музейних колекцій, чому присвячено чимало спеціальних публікацій (напр., про колекції Педагогічного музею: [Загороднюк 2016](#)). Ідея та впорядкування цього і попереднього випусків з нарисами про теріологів минулого й сучасності також належить йому.

Загалом, Ігор Володимирович має понад 620 наукових публікацій і є одним із найбільш цитованих теріологів України. Його найважливіші публікації доступні на персональній сторінці дослідника на сайті Українського теріологічного товариства (<http://terioshkola.org.ua/ua/biblio/zag-bibl.htm>); його профіль на Google Scholar: <https://bit.ly/3rVa8hW>.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Ігор Володимирович Загороднюк є суспільно активним і багатогранним дослідником. Серед його чеснот насамперед треба відзначити його популяризаторську, організаторську та видавничу активність. Він регулярно дає інтерв'ю провідним ЗМІ, у яких наголошує на важливості збереження біорізноманіття природних комплексів України.

Важливим аспектом наукової діяльності Ігоря Володимировича є активна робота щодо імплементації міжнародних природоохоронних конвенцій (напр., Боннська та Бернська конвенції) і концепцій (напр., екологічна мережа), він брав участь у семінарах і круглих столах із цієї проблематики.

Ігор Володимирович є одним із засновників Теріологічної школи — секції Українського теріологічного товариства, яка функціонує як мережа, що об'єднує більшість теріологів України, а також як щорічна конференція дослідників для обміну результатами, досвідом та ідеями. Практично всі активні теріологи України «пройшли вишкіл» при Теріологічній школі й багато з них захистили дисертації за теріологічною тематикою. Ігор Володимирович сам був науковим керівником п'яти кандидатських дисертацій (О. Киселюк, О. Кондратенко, О. Годлевська, З. Баркасі, Н. Брусенцова).

Дослідник чимало уваги приділяє питанням наукової термінології й номенклатури, є послідовним у поверненні та впровадженні в українську мову низки назв тварин. Тема зооніміки розвивається і в низці спеціальних публікацій, зокрема про такі давні номени, як «шур», «ховрах», «ласка», а також про назви чужорідних видів, уніфіковані назви надродових груп тощо. Він був і залишається членом Термінологічної комісії ІЗАН та секції тваринного світу Національної комісії з питань ведення Червоної книги України.

Ігор Загороднюк — досвідчений редактор, який отримав досвід у журналах «Вестник зоологии» (1997–1998) та «Науковий вісник Ужгородського університету» (2004–2005). Він є упорядником і головним редактором журналу двох видань Українського теріологічного товариства — *Theriologia Ukrainica* та бюлетеню *Novitates Theriologicae*, а також науковим редактором журналу ННПМ *Geo&Bio*. Регулярно виступає науковим редактором українськомовних перекладів закордонної науково-популярної літератури (напр., «Шосте вимирання», «Риба всередині нас», «Чому еволюція правдива»).

Ігор Володимирович є експертом Міжнародного союзу охорони природи та членом комісії ЄС «European Mammal Assessment». Серед відзнак науковця — Медаль АН УРСР із премією для молодих учених (1991), Державна премія України в галузі науки і техніки (2015), Ювілейна почесна грамота Президії НАН України (2018) та грамоти інших установ.

Література

- Загороднюк, І. В. 1998. Політипні види: концепція та представленість у теріофауні Східної Європи. *Доповіді НАН України*, № 7: 171–178.
- Загороднюк, І. В. 2004. Біологічний вид як ампліфікована сутність: ознаки буферизації та механізми її зрушення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **14**: 5–15.
- Загороднюк, І. 2005. Біогеографія криптичних видів ссавців Східної Європи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **17**: 5–27.
- Загороднюк, І. 2006. Адвентивна теріофауна України і значення інвазій в історичних змінах фауни та угруповань. *Фауна в антропогенному середовищі*. Луганськ, 18–47. (Серія: Праці Теріологічної школи; вип. 8).
- Загороднюк, І. 2008. Різноманіття ссавців та видове багатство гільдій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **24**: 11–23.
- Загороднюк, І., М. Коробченко. 2008. Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів. *Праці Теріологічної школи*, **9**: 107–156.
- Загороднюк, І. В., І. Г. Ємельянов. 2012. Таксономія і номенклатура ссавців України. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 10: 5–30.
- Загороднюк, І. 2016. Природничі колекції в Педагогічному музеї Києва 1902–1917 років. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **14**: 123–135.
- Кондратенко, О. В., І. В. Загороднюк. 2004. Склад і структура схожості мікротеріофаун заповідних ділянок східної частини України. *Ученые записки Таврического национального университета. Серія Біологія, Хімія*, **17** (2): 82–89.
- Zagorodniuk, I. 2019. Range dynamics in sibling species: facts and reconstructions for the mammal fauna of Eastern Europe. *Theriologia Ukrainica*, **18**: 20–39. <https://doi.org/10.15407/pts2019.18.020>

ЄМЕЛЬЯНОВ І., З. БАРКАСІ. Ігор Загороднюк — зоолог, теріолог, засновник Теріологічної школи. — Нарис про Ігоря Загороднюка (1961 р. н.), дослідника ссавців України та Східної Європи. Наукова діяльність фахівця пов'язана з дослідженням криптичного різноманіття ссавців і морфологічної диференціації видів-двійників. Ним описано 9 нових таксонів, запропоновано низку нових таксономічних перестановок, систематизовано і впорядковано українські вернакулярні назви ссавців фауни України. Багато уваги приділяє проблемам ареалогії, вивченню таксономічної структури та різноманіття угруповань, дослідженню механізмів видоутворення, проблемам охорони раритетних видів та інвазій чужорідних видів тощо.

Олександр Зиков — теріолог, колектор, таксидерміст

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Oleksandr Zykov, a mammalogist, collector, and taxidermist. — An essay about a researcher whose scientific career is mainly connected with zoological museums, in particular of the Institute of Zoology AS UkrSSR (now the Department of Zoology of the NMNH, NAS of Ukraine) and of the Kyiv National University. A significant period in the scientist's early career was devoted to the study of small-mammal communities in Turkmenistan, particularly in Kopet-Dag, which also resulted in a doctoral thesis. His later research has been related to the study of mammals in foci of zoonoses, to the dynamics of zoonoses, and to the analysis of the fauna of various regions, including the Black Sea region and the Chornobyl Exclusion Zone.

Біографічні деталі

Зиков Олександр Євгенович народився 20.06.1958 у м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл. У 1980 р. закінчив біологічний факультет Дніпропетровського державного університету. Того ж 1980 року потрапив на роботу до Інституту зоології, де працював у двох підрозділах — відділі фауни і систематики хребетних і зоологічного музею (1980–1988) та відділі популяційної екології та біогеографії (1989–1996). У музейному відділі був на посаді старшого лаборанта й художника, у відділі екології — м. н. с. і наукового співробітника. У 1983–1987 рр. закінчив аспірантуру за місцем роботи й 1991 р. захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю «зоологія».

У 1996–2000 рр. — біолог відділу особливо небезпечних інфекцій Центральної санепідемстанції МОЗ України. У 2001–2011 рр. — спеціаліст I категорії Зоологічного музею Київського національного університету імені Т. Шевченка. З 2011 р. працював у науково-дослідній частині кафедри зоології КНУ (дані на 17.05.2015). На цей час продовжує працювати в Зоологічному музеї КНУ.

Рис. 1. Олександр Зиков. Фото з відкритих джерел (соціальна мережа Facebook), 2016 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Кваліфікаційна робота — дисертація «Систематико-фауністичний та зоогеографічний аналіз дрібних ссавців (Insectivora, Rodentia, Lagomorpha) Копетдагу», захищена 1991 р. в Інституті зоології АН УРСР.

Дослідник присвятив багато уваги фауністичним комплексам і вивченню мінливості дрібних ссавців Копетдагу, включно з дослідженнями висотного розподілу видів і структури угруповань (Зыков 1993 та ін.), аналізу видового статусу окремих географічних форм з-поміж політипних видів, у т. ч. лісових мишей (Загороднюк *et al.* 1997) і гуртових (Зыков & Загороднюк 1988).

Значущими є й колекційні збори дослідника. За каталогами ННПМ, як колектор О. Є. Зиков відмічений у записах 552 зразків за 1981–1988 рр., серед яких є низка унікальних видів з Криму, Примор'я і, звісно, з Копетдагу та інших районів Туркменістану. Серед них — гризуни *Allactaga*, *Apodemus*, *Calomyscus*, *Chionomys*, *Cricetulus*, *Ellobius*, *Meriones*, *Micromys*, *Microtus*, *Mus*, *Myodes*, *Nesokia*, *Phodopus*, *Pygeretmus*, *Rattus*, *Spermophilus*, *Sylvaemus*, *Tscherskia*, зайцеподібні *Ochotona*; комахоїдні *Erinaceus*, *Hemiechinus*, *Suncus*, *Talpa*; кажани *Eptesicus*, *Myotis*, *Miniopterus*, *Rhinolophus*; хижі *Meles*, *Nyctereutes*, *Vulpes*; також низка ссавців, розведених у зоопарках.

Значним є й доробок, пов'язаний з періодом роботи в Центральній санепідемстанції, включно з аналізом даних щодо зоонозів і підготовкою відповідних прогнозів і публікацій. Як приклад, варто назвати статті «Марсельська лихоманка в Україні (2001), «Епізоотологічні аспекти туляремії у 2005 році» (2006), «Ензотичні території з особливо небезпечних природно-вогнищевих інфекційних хвороб в Україні та заходи їх профілактики» (2011) тощо.

У період роботи в Зоомузеї КНУ провів низку досліджень стосовно генетичної диференціації ссавців, згаданих далі серед найбільш цитованих праць. Серед примітних праць «музейного періоду» — ревізія снігових полівок Ірану (Зыков 2004) та огляд «Класифікація сучасних плацентарних ссавців» (Зыков 2006). У цей період чимало уваги приділяв і таксидермії.

Загалом О. Зиков є автором понад 60 наукових публікацій з питань систематики, фауністики та зоогеографії ссавців, медичної теріології та епізоотології, а також присвячених вивченню тваринного світу Чорнобильської зони. Профіль в Google Scholar ($h = 8$): [user=rv7WCfsAAAAJ](https://scholar.google.com/citations?user=rv7WCfsAAAAJ)

Найбільш цитованими працями за Google Scholar є: «Генетична дивергенція й алозимна мінливість мишей роду *Apodemus*» (Межжерин & Зыков 1991); «Мінливість і таксономічний статус степових форм мишей роду *Sylvaemus*» (Загороднюк *et al.* 1997); «Біохімічна мінливість і генетична дивергенція полівок Arvicolidae Палеарктики» (Межжерин *et al.* 1993), «Відстеження еволюційної історії крота *Talpa europaea* за допомогою філогеографії мітохондріальної ДНК...» (Feuda *et al.* 2015), «Аналіз генетичної мінливості й диференціації лісових мишей роду *Sylvaemus*...» (Богданов *et al.* 2012).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Особливостями дослідника є надвисока акуратність у всіх напрямках діяльності. Виготовлені ним таксидермічні препарати — шкірки, тушки та опудала ссавців — вирізняються високою якістю препарування та оформлення, як і етикетки, підписані надзвичайно каліграфічно. Такі зразки одразу помітні у будь-якій «масі» матеріалу, що незмінно приємно вражає. Те саме можна сказати і про всі записи про колекційні зразки на картках обліку музеїв.

Ще однією визначною особливістю дослідника є його пристрасність до фотографії, надто до макрознімання. Маючи величезний досвід музейної роботи, Олександр Зиков добре розуміється в різних групах тваринного світу і є одним з найактивніших учасників анімалістичних фотофорумів.

На честь дослідника названо ендемічний підвид полівки татринської зі Східних Карпат — *Terricola tatricus zykovi* Zag., 1989.

Література

- Богданов, А. С., В. В. Стахеев, А. Е. Зыков, В. В. Якименко, М. Г. Малькова. 2012. Анализ генетической изменчивости и дифференциации лесных мышей рода *Sylvaeus*. *Генетика*, **48** (2): 211–211.
- Загороднюк, И. В., Г. Г. Боескоров, А. Е. Зыков. 1997. Изменчивость и таксономический статус степных форм мышей рода *Sylvaeus*. *Вестник зоологии*, **31** (5–6): 37–56.
- Зыков, А. Е., И. В. Загороднюк. 1988. О систематическом положении общественной полевки (*Mammalia, Rodentia*) из Копетдага. *Вестник зоологии*, № 5: 46–52.
- Зыков, А. Е. 1993. Фаунистический подход к классификации животного населения (на примере мелких наземных млекопитающих Копетдага). *Журнал общей биологии*, **54** (3): 261–270.
- Зыков, А. Е. 2004. Обзор снеговых полевок (*Rodentia, Arvicolinae, Chionomys*) Ирана с описанием нового вида из Загроса (Центральный Иран). *Праці Зоологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, **2**: 116–127.
- Зыков, О. 2006. Классификация современных плацентарных ссавцев (*Eutheria*): стан і проблеми. *Праці Зоологічного музею Київського національного університету*, **4**: 5–20. <https://bit.ly/3Kh6vue>
- Межжерин, С. В., А. Е. Зыков. 1991. Генетическая дивергенция и аллозимная изменчивость мышей рода *Apodemus s. lato* (*Muridae, Rodentia*). *Цитология и генетика*, **25** (4): 51–59.
- Межжерин, С. В., А. Е. Зыков, С. Ю. Морозов-Леонов. 1993. Биохимическая изменчивость и генетическая дивергенция полевок *Arvicolidae* Палеарктики. *Генетика*, **29** (1): 28–41.
- Feuda, R., A. A. Bannikova, E. D. Zemlemerova, M. Di Febbraro, A. Loy, [et al.] 2015. Tracing the evolutionary history of the mole, *Talpa europaea*, through mitochondrial DNA phylogeography and species distribution modelling. *Biological Journal of the Linnean Society*, **114** (3): 495–512.

ЗАГОРДНЮК, І. Олександр Зиков — теріолог, колектор, таксидерміст. — Нарис про дослідника, наукова кар'єра якого пов'язана передусім з роботою в зоологічних музеях, зокрема ЗМ Інституту зоології АН УРСР (нині відділ зоології ННПМ НАН України) та ЗМ Київського національного університету. Значний період активності на початках було приділено вивченню угруповань дрібних ссавців Туркменістану, надто Копетдагу, чому було присвячено дисертацію. Подальші дослідження пов'язані з вивченням ссавців у вогнищах зоонозів і динаміки самих зоонозів, аналізом фауни окремих регіонів, у т. ч. Причорномор'я і Чорнобильської зони відчуження.

Ільєнко Микола Микитович — зоолог, морфолог, педагог

Олія Куцоконь

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ)
e-mail: carassius1@ukr.net; orcid: 0000-0001-9721-5638

KUTSOKON, Y. Ilyenko Mykola Mykytovych, a zoologist, morphologist, and teacher. — An essay on a researcher who has worked in many leading scientific and higher educational institutions since 1964. He is known to many generations of students, he is the author of the textbook ‘Theriology’ (2003), and he supervised six PhD theses. He has various scientific interests from comparative anatomical studies of vertebrates to the features and importance of biological and social adaptability of humans, modern aspects of teaching methods of human anatomy and physiology, the principles of social rehabilitation of people with special needs.

Біографічні деталі

Микола Микитович Ільєнко народився 04.11.1938 в с. Смотрики Пирятинського р-ну Полтавської обл. Закінчив Українську сільськогосподарську академію (Київ, 1963). З 1964 р. працював у Інституті зоології АН УРСР (Київ); у 1968 р. захистив кандидатську дисертацію. З 1979 р. працював у Київському державному університеті, зокрема протягом 1982–1987 рр. був заступником декана біологічного факультету. У 1997 р. захистив докторську дисертацію, і з 1997 р. — професор кафедри зоології КНУ та одночасно у 1997–2006 рр. — професор кафедри лісівництва НУБіП. 2001 року надано вчене звання професора кафедри зоології.

Надалі працював професором у Київському національному економічному університеті ім. В. Гетьмана, Відкритому Міжнародному університеті розвитку людини «Україна». Під його керівництвом підготовлено дисертації 6 кандидатів наук.

Нині — професор кафедри біології, екології та методик їх навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Рис. 1. Микола Микитович Ільєнко. З сайту НУБіП з інформацією про захист ним докторської дисертації (1996 р., <https://bit.ly/3GYjy0c>)

Ключові доробки в галузі теріології

У науковому доробку понад 120 наукових праць, серед яких монографія, навчальні посібники, методичні розробки. Сфера інтересів у теріології — порівняльно-анатомічні дослідження хребетних, сучасні аспекти методики викладання анатомії та фізіології людини тощо.

Кандидатська дисертація захищена 1988 р. за темою «Порівняльно анатомічний і функціональний аналіз іннервації капсули зап'ясткового суглоба деяких ссавців» (спеціальність «зоологія», кер. С. Ф. Манзій). Докторська дисертація — «Порівняльна морфологія нервової системи суглобів грудної кінцівки ссавців» (1997 р., спеціальність «ембріологія, гістологія, цитологія»).

Основні наукові праці за «вузьким фахом» дослідника: монографія «Рецептори суглобів грудних кінцівок у ссавців (морфо-функціональний аналіз)» (рос.) (Ільєнко 1978), навчальні посібники «Теріологія» (Ільєнко 2003) та «Анатомія людини» (Ільєнко *et al.* 2007).

Дослідник готує й методичні праці та праці з історії досліджень, серед яких — статті в університетських збірниках: «Морфологічні дослідження на кафедрі зоології Київського університету за період 1834–2004 рр.» (2004) та «Порівняльно-анатомічні дослідження хребетних на кафедрі зоології» (2004), «До методики викладання анатомії і фізіології людини» (2005).

Важливим напрямком, орієнтованим переважно на людей, є серія праць дослідника, присвячених адаптаціям, серед них: «Щодо можливостей адаптації живих організмів для впливу антропогенних факторів» (2011) та «Адаптація — процес чи результат процесу?» (Сердюк, Ільєнко, 2012).

Чесноти, захоплення, суспільна робота

Як педагог, Микола Микитович активно готує дидактичні матеріали, пов'язані з такими темами, як особливості та значення біологічної та соціальної адаптивності людини, впровадження нової навчальної дисципліни «Біологічна і соціальна адаптивність людини», принципи соціальної реабілітації людей з особливими потребами.

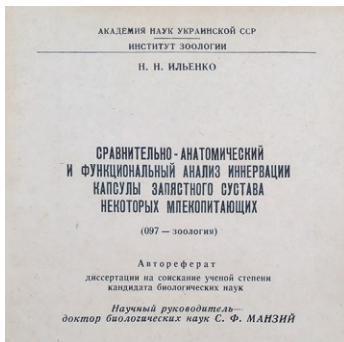

Рис. 2. Обкладинка автореферату (фрагмент) кандидатської дисертації М. М. Ільєнка (1968 р.). З фондів бібліотеки Інституту зоології НАН України. Фото автора.

Серед таких доробок — Підручник «Жиророзчинні вітаміни у житті людини» (рос.) (1995), «Словник з екології: українсько-російсько-англійський-німецький-французький» (Микитюк & Злотнік 1995), навчальний посібник «Порівняльна анатомія хребетних» (Приходська та ін., 2002).

Микола Микитович Ільєнко є Соросівським доцентом, нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004 р.), знаком «Петро Могила» (2008 р.). Серед захоплень дослідника — твори чеського письменника Мілана Кундери (має повну їх колекцію).

Про науковця є стаття в «Енциклопедії Сучасної України» (Вервес 2011).

Література

- Ільєнко, Н. Н. 1978. *Рецепторы суставов грудных конечностей в млекопитающих (морфофункциональный анализ)*. Наукова думка, Київ, 1–83.
- Ільєнко, М. М. 2003. *Теріологія: навчальний посібник для студентів вузів*. Під ред. Вервеса, Ю. Г. Фітосоціоцентр, Київ, 1–165.
- Микитюк, О. М., О. З. Злотнік (укл.). 1995. *Словник з екології: українсько-російсько-англійський-німецький- французький*. ХДПУ, Харків, 1–668.
- Приходська, К. Г., Г. І. Мардар, М. М. Ільєнко. 2002. *Порівняльна анатомія хребетних: навчальний посібник*. Рута, Чернівці, 1–240.
- Ільєнко, М. М., С. М. Гарматіна, К. П. Ільєнко. 2007. *Анатомія людини*. Навчальний посібник для студентів університету «Україна». Вид-во ун-ту «Україна», Київ, 1–242.
- Сердюк, Л. З., М. М. Ільєнко. 2012. Адаптація – процес чи результат процесу? *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, № 9 (11). Київ, 235–243.
- Вервес, Ю. Г. 2011. Ільєнко Микола Микитович. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [онлайн]. Ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ. URL: <https://bit.ly/3uZRQxF>

Куцоконь, Ю. Ільєнко Микола Микитович — зоолог, морфолог, педагог. — Нарис про дослідника, який протягом багатьох років від 1964 р. працював і продовжує працювати у провідних наукових установах та вищих навчальних закладах. Він відомий багатьом поколінням студентів, автор підручника «Теріологія» (2003), під його керівництвом захищено 6 кандидатських дисертацій. Має різноманітні наукові інтереси від порівняльно-анатомічних досліджень хребетних до особливостей і значення біологічної та соціальної адаптивності людини, сучасних аспектів методики викладання анатомії та фізіології людини, принципів соціальної реабілітації людей з особливими потребами.

Олександр Киселюк — теріолог, еколог, природоохоронець, дослідник ссавців Карпат

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

ZAGORODNIUK, I. Oleksandr Kyseliuk, a mammalogist, ecologist, conservationist, and researcher of Carpathian mammals. — An essay on O. Kyseliuk, graduate of Uzhhorod University (1984), who has worked in the Carpathian National Nature Park (1986) and currently is deputy director for research. In 1998, he defended his dissertation titled ‘Populations of small-mammals of protected ecosystems of the Eastern Carpathians.’ His scientific interest is the study and conservation of both natural ecosystems and individual species. He actively works on monitoring systems of the biota and co-operates with various organizations on the conservation of ecosystems of the Carpathians. He has authored about 220 scientific publications.

Біографічні деталі

Киселюк Олександр Іванович народився 5 квітня 1961 р. в с. Микуличин Надвірнянського району Івано-Франківської обл. Трудову діяльність розпочав 1978 р. слюсарем у тресті «Закарпатбуд», проте 1979 р. вступив до Ужгородського державного університету, на біологічний факультет. 1984 р. почав працювати вчителем біології та хімії Здомишельської середньої школи, з 1985 р. — голова Товариства рятування на водах Ратнівської райради на Волині, з липня 1986 р. і дотепер — у Карпатському національному природному парку (КНПП). Два роки (1988–1990 рр.) був в аспірантурі Інституту екології рослин та тварин Уральського відділення АН СРСР (керівник — акад. В. М. Большаков); у 1998 р. захистив кандидатську дисертацію.

У 2007 р. отримав вчене звання старшого наукового співробітника (спеціальність «екологія»). Загальний трудовий стаж — 40 років, з них 35 років — у природоохоронній системі. З 2003 р. — заступник директора з наукової роботи КНПП, координує роботу 4 лабораторій: зоологічної, географічних досліджень, лісівничо-ботанічної та вимірjuвальної лабораторії аналітичного контролю та моніторингу, а також відділу пропаганди екологічної освіти, науково-дослідних розплідників з відтворення рідкісних видів тварин та ентомології.

Рис. 1. Олександр Киселюк. Фото автора, 4 жовтня 2013 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Дисертація мала назву «Населення дрібних ссавців заповідних екосистем Східних Карпат» (керівник І. В. Загороднюк), захищена 18.05.1998 р. в Інституті зоології ім. Шмальгаузена НАН України.

Теріологічні дослідження Олександра Івановича стосуються ссавців заповідних територій Східних Карпат, передусім території Карпатського НПП. Серед інших варто назвати праці стосовно вивчення окремих груп ссавців — високогірної популяції мишака *Sylvaemus uralensis* (Киселюк 1993a), екоморфології гризунів роду *Arvicola* (Киселюк 1997), кажанів Карпатського НПП (Киселюк 1998), стан популяцій вовка в КНПП (Киселюк 2001). Не меншу увагу дослідник приділяв і приділяє комплексам, особливо яскраво виразних у горах у зв'язку з біотопною різноманітністю та висотною поясністю. Серед них — праці про особливості вертикального поширення дрібних ссавців Українських (Киселюк 1993b), населення дрібних ссавців лісових екосистем північно-східного макросхилу Українських Карпат (Киселюк 2002), особливості угруповань дрібних ссавців високогірних лук Східних Карпат (Киселюк 2005).

За час роботи в Парку ним закладено та досліджуються 12 постійних та 18 тимчасових ділянок з вивчення видового складу, особливостей біотопного і вертикального розподілу ссавців. Розробив сім методик проведення досліджень та дві практичні рекомендації. Розробив та впровадив концепцію ведення фенологічних спостережень за явищами природи у гірських регіонах. Постійно проводить спостереження за рідкісними та загроженими видами хребетних, зокрема й ссавців, проводить їх картування, розробляє заходи щодо їх збереження. Зокрема, брав участь у розробці пакету Планів Дій з охорони рідкісних видів ссавців, опублікованих у виданні Мінприроди. Є одним з авторів книги «Сторінками Червоної книги» (Киселюк *et al.* 2001).

Опублікував більш як 220 наукових праць і 35 науково-популярних статей, близько третини яких повністю або частково стосуються вивчення теріофауни чи фауни в цілому, включно зі ссавцями. Серед них і огляди теріофауни, викладені у книжках «Теріофауна Карпатського біосферного заповідника» (Загороднюк *et al.* 1997) та «Карпатський національний природний парк» (розділ «Тваринний світ») (Киселюк *et al.* 2009).

Олександр Іванович є одним із засновників та організаторів національних Шкіл теріологів природно-заповідних територій та біологічних стажерів, започаткованих 2003 р. і провів ювілейну XX Теріологічну школу (з 30.09 до 5.10.2013) у Карпатському НПП.

Рис. 2. Теріологи, що були засновниками та учасниками I Теріошколи, у гостях в О. Киселюка під час XX теріошколи: І. Загороднюк, З. Селоніна, В. Покинньчереда, О. Киселюк.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Брав участь у реалізації багатьох проєктів з питань дослідження біорізноманіття, розширення мережі природно-заповідного фонду та покращення охорони природи. Зокрема, у рамках проєкту «Створення транскордонної мережі розвитку та просування туристичних та інвестиційних можливостей Івано-Франківської області та повіту Марамуреш Румунії» (2007–2009) був ініціатором створення екотуристичного візит-центру в м. Яремчі. У рамках проєкту «Збереження та стале використання природних ресурсів Українських Карпат» (2009–2012) був ініціатором створення літнього класу для дітей у КНПП, а в рамках проєкту «Без кордонів: облаштування природних стежок» (2012–2014) брав участь у облаштуванні трьох спостережних веж, встановлення 50 інформаційних стендів та підвісної дороги на верховому болоті. У рамках проєкту «Збереження карпатських пралісів» (2014–2017) досліджено стан старовікових лісів на ділянках перспективного розширення дев'яти національних парків, підготовлено документи на розширення трьох з них.

Брав участь у написанні 12 монографій з питань збереження природних комплексів карпатського регіону. Був відповідальним редактором матеріалів трьох наукових конференцій (1990, 2005 та 2010 рр.). Брав участь у підготовці та випуску 16 буклетів та 5-х карт про КНПП.

Був керівником практики у 14 студентів вищих навчальних закладів карпатського регіону (Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Івано-Франківський національний технічний університет нафти й газу). Підготував 16 відгуків на автореферати дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук. В останні роки часто залучається як експерт для проведення робіт з оцінки впливу на навколишнє середовище.

Заступник голови науково-технічної ради та низки комісій і комітетів КНПП. Був учасником близько 70 наукових нарад, семінарів, конференцій, симпозіумів, з'їздів та шкіл-семінарів з питань систематики, фауністики, популяційної екології, охорони природи, ГІС-технологій, де виступав з науковими доповідями з питань охорони та збереження природних комплексів Карпат. Є членом кількох громадських екологічних організацій («Мама-86-Яремче», «Екоплей», «Туристична асоціація Івано-Франківщини», «Центр розвитку соціальних і ділових ініціатив м. Яремче», «Пробій») та засновником благодійного фонду «Карпатський благочин».

Про Олександра Івановича як визначного науковця і природоохоронця створено нарис у Вікіпедії (<https://bit.ly/3rSGJDP>). На честь названий новий вид галиць триби Strobliellini (Diptera) — *Eleniella kyseluci* Berest 2001.

За значний внесок у розвиток природоохоронної діяльності нагороджений у 2005 та 2011 рр. Почесними грамотами Державної служби заповідної справи України, у 2007 р. нагороджений медаллю III ступеня «За вклад у розвиток Яремчанщини». У 2010 р. — Почесна грамота Мінприроди України. У 2012 р. нагороджений медаллю «За заслуги перед Прикарпаттям».

Література

- Загороднюк, І., В. Покиньчереда, О. Киселюк, Я. Довганич. 1997. Теріофауна Карпатського біосферного заповідника. Під ред. І. Ємельянова. Інститут зоології НАН України, Київ, 1–60. (Серія: *Вестник зоології Supplements*, № 5).
- Киселюк, А. И. 1993a. *Sylvaeumus uralensis* (Rodentiformes, Muridae) в Восточных Карпатах. *Вестник зоології*, № 4: 41–47.
- Киселюк, О. І. 1993b. Особливості вертикального поширення дрібних ссавців Українських Карпат. В кн.: *Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона*. Матеріали міжнародної конференції. Ужгород, 68–70.
- Киселюк, О. І. 1997. Еколого-морфологічні особливості двох видів нориць роду *Arvicola* (Rodentia, Arvicolidae) фауни Східних Карпат. *Вестник зоології*, № 5–6: 86–89.
- Киселюк, О. 1998. Кажани Карпатського національного парку. В кн.: *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. За ред. І. Загороднюка. Київ, 84–86. (Серія: Праці Теріологічної Школи; Вип. 1).
- Киселюк, О. І. 2001. Стан популяції вовка (*Canis lupus*) в Карпатському національному природному парку. *Вестник зоології*, **35** (4): 97–101.
- Киселюк, О. І., В. М. Клапчук, О. В. Тимчук. 2001. *Сторінками Червоної книги*. Карпатський національний природний парк. Яремче, 1–138. ISBN 966-7524-26-4
- Киселюк, О. І. 2002. Населення дрібних ссавців лісових екосистем північно-східного макросхилу Українських Карпат. *Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. Серія Біологічні науки, № 1 (45): 15–18.
- Киселюк, О. 2005. Особливості угруповань дрібних ссавців високогірних лук Східних Карпат. *Novitates Theriologicae*, **5**: 28–30. pdf: <https://bit.ly/3fVITwJ>
- Киселюк, О. І., В. Б. Тимочко, В. О. Кріпчук, В. Ю. Стефанюк, І. В. Грицюк. 2009. Тваринний світ. В кн.: *Карпатський національний природний парк*. За ред. М. М. Приходька, О. І. Киселюка, А. І. Яворського. Фоліант, Івано-Франківськ, 170–232.

ЗАГОРДНЮК, І. Олександр Киселюк — теріолог, еколог, природоохоронець, дослідник ссавців Карпат. — Нарис про випускника Ужгородського університету (1984), що працює в Карпатському національному природному парку (1986), де працює й понині заступником директора з наукової роботи. У 1998 р. захистив дисертацію на тему «Населення дрібних ссавців заповідних екосистем Східних Карпат». Науковий інтерес полягає у вивченні та збереженні як окремих природних екосистем загалом, так і окремих видів. Активно працює над системою моніторингу біоти, співпрацює з різноманітними організаціями у питанні збереження екосистем Карпат. Автор близько 220 наукових публікацій.

Кормиліцина Віра Василівна — зоолог, епізоотолог, мисливствознавець, дослідник гірських фаун

Анна Сироткіна¹, Ігор Загороднюк²

¹ Російське товариство істориків-архівістів (Алушта),

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

e-mail: sirotkina37@mail.ru; zoozag@ukr.net

SIROTKINA, A., I. ZAGORODNIUK. Kormilitsyna Vera Vasylivna, a zoologist, epizootologist, game expert, and researcher of mountain faunas. — This biographical essay presents information about the zoologist Vira Kormilitsyna, who in the 1960s and 1970s worked as a researcher-zoologist at the Crimean State Reserve and Game Farm (future Crimean Reserve). Vira Kormilitsyna has largely contributed to the study of small mammals of Crimean beech forests, their role in reforestation, and population dynamics of many other groups, including acclimatized species of ungulates. She is the author and co-author of a number of scientific and popular science publications in zoology, epizootology, and game management.

Біографічні деталі

Кормиліцина Віра Василівна народилася 1936 р. в м. Нерчинськ Забайкальського краю. 1944 р. з сім'єю переїхала до м. Іркутська. 1954 р. закінчила жіночу школу ім. Леніна в Іркутську. З 1954 до 1959 рр. навчалася в Іркутському сільгоспінституті на факультеті мисливствознавства за спеціальністю біолог-мисливствознавець. Під час навчання познайомилася з О. О. Кормиліциним (1937–2001), у них народилися донька Наталя (1959) й син Олександр (1963). 1960 р. сім'я переїхала до Криму, за направленням чоловіка до КЗМГ.

У Криму чоловік працював старшим мисливствознавцем у Кримському заповідно-мисливському господарстві (КЗМГ), а В. В. спочатку техніком наукової бібліотеки Державного Нікітського ботанічного саду, а згодом — у КЗМГ, спочатку молодшим, а потім старшим науковим співробітником-зоологом. Заочно закінчила аспірантуру у Всесоюзному інституті захисту рослин (Ленінград), у проф. І. Я. Полякова.

Рис. 1. Віра Василівна Кормиліцина в період роботи в КЗМГ на посаді молодшого наукового співробітника, кінець 1960-х років, з архіву А. Сироткіної (фото від В.В.К.).

З 1975 по 1978 р. працювала старшим науковим співробітником зоологом Кавказького державного заповідника. 1976 р. захистила кандидатську дисертацію. З 1978 до 1985 рр. — науковий співробітник одного із закритих центрів ветеринарної медицини, що обслуговував елітні мисливські господарства. З 1985 по 1991 р. у зв'язку з переведенням чоловіка в ДМГ «Покровське (Газпром)» (Володимирська обл.) працювала ст. н. с. лабораторії епізоотології у ВНДІ ветеринарної вірусології та мікробіології Мінсільгоспу СРСР (м. Покров). 1991 р. вийшла на пенсію; проживає у Володимирській обл.

Ключові наукові напрацювання

У цьому нарисі вміщено переважно відомості про кримський період роботи дослідниці, що розпочався 1960 р., з отриманням її чоловіком посади мисливствознавця КЗМГ, який відповідав за влаштування полювань для перших осіб країни та їхніх гостей. На початку роботи в КЗМГ Віра Василівна вивчала біоценологію букових лісів гірського Криму, збирала матеріал для дисертації. Значна частина таких досліджень проводилася за закритими темами. В. В. Кормиліцина підготувала та опублікувала 79 наукових праць, 21 з них — у закритому друку.

Кандидатську дисертацію захистила в Інституті зоології АН УРСР м. Київ у 1976 р. на тему «Екологія жовтогорлої та лісової мишей гірсько-лісового Криму» (керівник — професор І. Я. Поляков).

Основні теми теріологічних досліджень та публікацій різного часу такі: 1) мишоподібні гризуни, їхній вплив на відновлення букових лісів Криму (КЗМГ); 2) мисливське господарство Криму, результати розселення оленя по Україні та Передкавказзі (КЗМГ); 3) дрібні ссавці Кавказького заповідника, їхня роль у біоценозі (КДЗ); 4) облікові роботи з копитних КДЗ; 5) організація та продуктивність мисливських господарств у СРСР (Всесоюзний НДІ природи); 6) епізоотична ситуація у прикордонних районах СРСР серед диких тварин (Молдова, Україна, Білорусь, Забайкалля, Бурятія, Примор'я); 7) робота у зоні ураження серед диких тварин Чорнобильської АЕС.

«Під час роботи в КЗМГ Віра Василівна була стриманою, акуратною, зосередженою і дуже серйозною людиною, на її робочому столі вражав повний порядок, хоча на ньому весь час відбувалися дослідження колекційних матеріалів. Вона збирала велику колекцію гризунів букових лісів, яка досі зберігається у фондах НП «Кримський».

Рис. 2. Віра Василівна Кормиліцина; фото 2010-х рр., з Facebook, 14.04.2014; редакване.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Віра Василівна Кормилиціна неодноразово відправлялася в закордонні відрядження з обміну досвідом у мисливські господарства Чехословаччини, Угорщини, Іспанії. Брала участь у роботі 9 та 16 конгресів біологів-мисливствознавців, 16 асамблеї МСОП з питань охорони природи, у Всесоюзних та Республіканських нарадах. Член МОПТ та Теріологічного товариства.

У колективі незмінно була доброзичлива, привітна, брала участь у наукових дискусіях, завжди готова допомогти.» (А. Дулицький, зі спогадів). Про захоплення В. Кормилиціної, як і її чоловіка (окремий нарис), відомо мало: це була дуже закрита та нетовариська сім'я «з грифом секретно».

Література

- Кормилиціна, В. В. 1966. К сезонной динамике численности мышевидных грызунов в буковых лесах. *Охраняйте, изучайте природу*. Крым, Симферополь, 47–53.
- Кормилиціна, В. В. 1969. О колебании численности мышевидных грызунов рода *Apodemus*. *Заповедные леса горного Крыма*. Крым, Симферополь, 89–93.
- Кормилиціна, В. В. 1969. К вопросу акклиматизации белки-телеутки в Крыму. *Изучение ресурсов наземных позвоночных фауны Украины*. Тезисы республиканского координац. совещания. Наукова думка, Киев, 52–53.
- Кормилиціна, В. В. 1970. Видовой состав мелких млекопитающих и некоторые черты биологии размножения доминирующих видов. *О сохранении заповедных буковых лесов Крыма*. Крым, Симферополь, 88–99.
- Кормилиціна, В. В. 1970. Мыши и вред, причиняемый ими лесовозобновлению. *О сохранении заповедных буковых лесов Крыма*. Крым, Симферополь, 106–117.
- Кормилиціна, В. В., Д. Д. Завалеева. 1972. К паразитофауне желтогорлой и лесной мышей Горного Крыма. *Комплексная охрана растений и животных на заповедных территориях Крыма*. Таврия, Симферополь, 72–78.
- Кормилиціна, В. В., А. А. Кормилицин. 1973. Крымская популяция европейского муфлона и пути повышения её численности и охраны. *Редкие виды млекопитающих фауны СССР и их охрана*. Наука, Москва, 127–128.
- Кормилиціна, В. В. 1975. *Экология желтогорлой и лесной мышей горно-лесного Крыма*. Автореф. дис. ... канд. биол. наук. Институт зоологии им. И. И. Шмальгаузена, Киев, 1–27.
- Кормилиціна, В. В. 1973. Опыт анализа состояния охотничьего хозяйства Крымской области. *Всесоюзное совещание по экономике и организации охот. хоз-ва СССР*. Киров, 51–53.
- Кормилиціна, В. В., А. И. Дулицький. 1975. История и опыт оценки результатов акклиматизации млекопитающих в Крыму. *Охота, пушнина, дичь* (Сборник научно-технической информации ВНИИОЗ). Киров, Вып. 47–48: 58–65.

СИРОТКИНА, А., І. ЗАГОРДНЮК. Кормилиціна Віра Василівна — зоолог, епізоотолог, мисливствознавець, дослідник гірських фаун. — У даному біографічному нарисі наведено відомості про зоолога Кормилиціну Віру Василівну, яка у 1960-х та 1970-х рр. працювала науковим співробітником-зоологом у Кримському державному заповідно-мисливському господарстві (надалі Кримський заповідник). Віра Василівна провела велику роботу з вивчення мікромамалій у кримських букових лісах, їхньої ролі у лісовідновленні, вивченні динаміки популяцій багатьох інших груп, включно з акліматизованими видами копитних. Вона є автором та співавтором низки наукових та науково-популярних публікацій із зоології, епізоотології та мисливствознавства.

Олександр Васильович Корчинський — зоолог, дослідник теріофауни Карпат

Арпад Крон, Катерина Очеретна

Зоологічний музей Ужгородського університету (Ужгород)
e-mail: kron83arpad@gmail.com; orcid: 0000-0002-5708-8440

KRON, A., OCHERETNA, K. Oleksandr Vasylovych Korchynsky, a zoologist, researcher of the mammal fauna of the Carpathians. — An essay on O. Korchynsky, researcher of the Carpathian fauna, graduate of Uzhhorod State University, Candidate of Biological Sciences. Oleksandr Korchynsky is a zoologist, mammalogist, and teacher. He has paid considerable attention to the study of rodents of the Ukrainian Carpathians. He has authored over sixty scientific papers and handbooks. He was awarded with various prizes by local communities, the Ministry of Education of the Soviet Union, and the Ministry of Education of Ukraine, as well as with the award 'Excellence in Higher Education'.

Біографічні деталі

Народився 23 серпня 1941 р. в с. Холмовець Виноградівського району Закарпатської обл. У 1959–1964 рр. навчався на біологічному факультеті Ужгородського університету за спеціальністю «зоологія». Після цього заочно навчався в аспірантурі Інституту зоології АН УРСР (ІЗАН). Трудову діяльність розпочав 1964 р. як науковий співробітник біобазу УжДУ. З 1965 р. на посаді ст. лаборанта кафедри зоології УжДУ, з листопада 1966 р. — асистент. 1966 р. направлений на курси французької мови для роботи в Політехнічному університеті столиці Республіки Гвінея — Конакрі (1967–1970 рр.).

Працював там зав. лабораторії біології, читав лекції та проводив практичні за курсом «Захист рослин» та (для медфаку) лабораторні з біології; крім викладацької роботи вів наукові дослідження. З 1980 р. — старший викладач кафедри зоології УжНУ, того ж року захистив дисертацію і переведений на посаду доцента. За 9 років обраний завідувачем кафедри зоології, був на цій посаді протягом 1989–1995 рр. Вийшов на пенсію 2014 р., у віці 73 роки.

Рис. 1. Олександр Васильович Корчинський, Фото від онука О. Корчинського, 2010 рік.

Ключові наукові доробки

Перші наукові результати О. Корчинський висвітлив на конференції університету Гамаль Абдель Насер. Протягом 1964–1965 рр. разом з І. І. Колюшевим, Ю. І. Крочком та ін. брав участь у розкопках карстових печер «Перлина» та інших, розташованих на скелі Вів у межах пн. схилу біля с. Мала Уголька Закарпаття. Знайдено кістки печерного ведмедя (*Spelaearctos spelaeus*), які перебувають на експозиції Зоологічного музею УжНУ.

Дослідження Олександра Васильовича пов'язані з вивченням фауни Українських Карпат на засадах багаторічного моніторингу складу і стану фауни й популяцій окремих видів, з увагою до видового складу, систематики, живлення, поширення, розмноження, чисельності гризунів.

У 1970-х рр. автор змістив акцент на вивчення популяційної екології гризунів Карпат з використанням методу морфофізіологічних індикаторів (за Шварц *et al.* 1968). Завдяки цьому було встановлено характер змін морфологічних та фізіолого-біохімічних показників у популяціях фонових видів гризунів регіону, вивчено динаміку екологічної структури популяції цих видів на різних фазах чисельності їхніх популяцій (напр.: Корчинський 1983, 1984). Результати досліджень динаміки чисельності гризунів на сільськогосподарських угіддях та в лісових екосистемах (Корчинський 1993) лягли в основу щорічних прогнозів із захисту рослин для державних служб.

У 1980 р. захистив дисертацію за темою: «Жовтогорла і польова миші Закарпаття»; захист відбувся на спецраді в ІЗАН 25.03.1980; керівники цієї роботи — проф. І. Т. Сокур та І. Г. Ємельянов. Це була одна з перших праць з використанням техніки електрофорезу білків. Після захисту дисертації більше займався організаційною й викладацькою роботою по кафедрі, підготовкою спеціалістів та магістрів (як доцент, згодом як зав. каф.).

Протягом трудової діяльності Олександр Васильович написав понад 60 наукових праць та кілька навчальних посібників.

Рис. 2. Олександр Васильович Корчинський (третій справа) у зоомузеї УжНУ у складі «зоряного» періоду кафедри 1980–1990 рр.: Л. Потіш, Т. Дудинський, О. Корчинський, С. Фаринець, Н. Куруц, Ю. Крочко, А. Ковальчук. Фото з архіву Корчинського, близько 2008 р.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Студенти та колеги Олександра Васильовича розповідають про нього як наполегливу, цілеспрямовану, креативну людину. Це позначалося на багатьох справах, зокрема й керівництві кафедрою. У 1990–2000-х роках брав активну участь у інноваційних розробках та створенні Наукового парку УжНУ.

Під керівництвом О. Корчинського його учень Р. Варгович досліджував печерні фауни і згодом підготував дисертацію «Колебологические процессы в пещерных экосистемах Украины», яку захистив під керівництвом І. Довгала.

Серед доробків слід вказати посібники тестових завдань з БІР, з гістології та «Тестові конкурсні завдання для вступників з біології» виданих у спів-авторстві протягом 2002–2008 років (напр. [Корчинський 2005](#)).

Під час роботи за кордоном Олександр Васильович неодноразово отримував подяки від радянського посольства у Гвінейській республіці, від Міносвіти СРСР та Міносвіти України. В УжНУ пропрацював 50 років і серед інших відзнак отримав знак «Відмінник вищої школи СРСР».

Література

- Корчинский, А. В. 1988. Грызуны Украинских Карпат (итоги исследования). *Вопросы охраны и рационального использования растительного и животного мира Украинских Карпат*. МОИП, Ужгород, 156–173.
- Корчинский, А. В. 1979a. Сезонные изменения белков сыворотки крови у полевой (*Apodemus agrarius* Pall.) и желтогорлой (*Apodemus flavicollis* Melch.) мышей. *Вестник зоологии*, № 3: 66–68.
- Корчинский, А. В. 1979b. Возрастная структура закарпатских популяций полевой и желтогорлой мышей. *Вестник зоологии*, № 5: 54–59.
- Корчинский, А. В. 1980. *Желтогорлая и полевая мыши Закарпатья*. Автореф. канд. биол. наук. Киев, 1–20.
- Корчинский, А. В. 1983. О возможности применения электрофоретических исследований сывороточных белков в систематике грызунов. *Грызуны: Материалы 6 съезда Всесоюзного териологического общества (Тезисы докладов)*. Наука, Ленинград, 121–122.
- Корчинський, А. В. 1984. Динаміка чисельності жовтогорлої миші Закарпаття. *Рослинні і тваринні ресурси Карпат*. Ужгород, 101–105.
- Корчинський, О. В. 1993. Динаміка чисельності гризунів Закарпаття (1961–1987 рр.). *Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона*: Матеріали міжнар. конф. Ужгород, 337–341.
- Корчинський, О. В., Ю. Ю. Петрус, В. Г. Рощко. 2005. *Конкурсні тестові завдання для вступників. Біологія*. Ужгород, 1–194.

КРОН, А., ОЧЕРЕТНА, К. Олександр Васильович Корчинський — зоолог, дослідник териофауни Карпат. — Нарис про дослідника карпатської фауни, випускника Ужгородського державного університету, кандидата біологічних наук. Олександр Корчинський — зоолог, териолог і педагог. Значна увага приділена дослідженням гризунів Українських Карпат. Автор понад 60 наукових праць та посібників. Нагороджений рядом відзнак на рівні університету, Міністерства освіти Радянського союзу та Міністерства освіти України, «Відмінник вищої школи».

Олег Котляров — теріолог, експериментатор, дослідник мінливості гризунів

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Oleg Kotlyarov, a mammalogist, experimenter, and researcher of variability of rodents. — Oleg Kotlyarov represents the school of pheneticists, which is unique for the Ukrainian mammalogy, who study not only the variability of fine osteological characters generalized into standard morphotypes, but also carry out experiments on their heredity and age-related changes during ontogeny. In addition, the researcher has always paid considerable attention to field zoology, both as a person who is interested in various ways of use of natural resources and a collector of new materials and data for collections and for monitoring.

Біографічні деталі

Котляров Олег Миколайович народився 25 січня 1952 р. в Києві, у сім'ї високопоставленого військового. Рано залишився без батька. Навчався в суворівському військовому училищі (Київ), після чого — у військовому командному училищі, звідки був комісований. Маючи пільгу, поступив у 1973 р. на біофак Київського університету, де спеціалізувався на кафедрі зоології хребетних, у проф. О. Кістяківського (по птахам). Одразу з університету (1978) мав розподіл до Інституту зоології АН УРСР (ІЗАН), у відділ популяційної екології наземних хребетних (кер. І. Т. Сокур), де працював до 2000 р.

Дисертацію захистив 1985 р. в ІЗАН.

З 2001 р. почав працювати у ДСНВП «Екоцентр», м. Чорнобиль. Був старшим науковим співробітником. Звільнений у 2007 р. (тобто у віці 55 р.). Після того й до пенсії працював на різних тимчасових роботах не за фахом (охоронець тощо).

Рис. 1. Котляров Олег Миколайович у робочій лабораторії чорнобильського «Екоцентру». Автор: Д. Вишневський, квітень 2005 р. Фрагмент групового фото; редаговано автором.

Ключові доробки в галузі теріології

Дисертація кандидата біологічних наук — «Аналіз мінливості морфологічних ознак трьох видів підродини *Microtinae*» за спец. «зоологія», захищена 1985 р. в ІЗАН; наукові керівники — І. Т. Сокур та І. Г. Семелянов.

Дисертаційна робота була яскравою, і автор спостерігав різні етапи її підготовки, включно з багаторічним веденням ліній різних видів полівок (зокрема й *Microtus socialis*) у віварії на біобазі «Теремки», прижиттєвим зняттям і аналізом структури жуйної поверхні кутніх зубів як маркерів ліній і видів, системою ведення родоводів та міжлінійних схрещувань, веденням остеологічних колекцій та культур шкіроїдів для чистки черепів тощо. Попри це, дослідник залишив дуже мало текстів, і це переважно малоформатні статті методичного плану. Проте дуже пам'ятні слова його опонента акад. О. Яблокова, класика фенетики популяцій, який на вченій раді сказав «де ви були раніше, як ми здавали у друк книгу "Фенетика популяцій"». Ця дисертація як цебро холодної води на наші голови». А акад. В. Топачевський сказав «ми на таких одонтологічних варіантах, виведених Котляровим у лініях, описуємо нові види, а то й роди». На жаль, ці дані належно не опубліковані.

Ключовими працями Олега Миколайовича є такі (всі рос. або англ.): • методичні праці — «Про краніотравми у гризунів» (Емельянов & Котляров 1982), «Метод визначення вікових змін жувальної поверхні молярів гризунів» (Котляров 1988a), «Методика очищення скелета дрібних ссавців» (Котляров 1988b); • опис мінливості зубів — «Вікова мінливість морфологічних ознак, що використовуються у фенетиці популяцій гризунів» (Котляров 1985), «Функціональні особливості та мінливість кутніх зубів у полівок (*Microtinae*, *Rodentia*)» (Котляров 1987); • аналіз фауністичних даних Зони відчуження — «Фауністичні проблеми відновлювальної території» (Kotlyarov 2001), «Оцінки чисельності макрофауни ссавців Зони відчуження Чорнобильської АЕС: аналіз різних джерел даних» (Вишневський & Котляров 2008). Були у дослідника невеличкі хронікальні публікації (Котляров 1981).

Важливо відзначити величезну роль Олега Миколайовича у накопиченні й упорядкуванні остеологічних колекцій відділу популяційної екології ІЗАН (наразі розформованому), які налічують 12 тис. черепів дрібних ссавців.

Олег Котляров у період роботи в Зоні відчуження (2001–2007) досліджував угруповання мишоподібних гризунів Зони, радіоекологію хребетних, проводив оцінку природоохоронного потенціалу Зони відчуження.

Рис. 2. Олег Котляров з напарником на річці Прип'ять при відборі гідробіологічних проб. Автор фото: Д. Вишневський, 2002 р.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Олег Миколайович — людина, яка змалку закохана в природу і вміє бачити її особливості, непомітні непосвяченим, а також активно користуватися її дарами. Тому його пристрасть — риболовля, полювання, а часом і промисел. Його одноклубники згадують часті поїздки на рибу й на капканний промисел ондатри на київське водосховище, його пристрасть до полювання. Про його особливе ставлення до природи є й у мемуарах військових, що навчалися в суворівському училищі (окрема фраза: «А ось курсант нашої роти Олег Котляров, великий любитель ботаніки та зоології, цих плазунів любив і не дозволяв іншим знищувати їх» — <https://bit.ly/3i3ppY3>).

Військові риси, успадковані від батька-полковника та наставників по військовому училищу — виправка, фізична підготовка, небагатослівність, організованість у всьому — завжди вирізняли Олега Котлярова поміж інших. Те саме було і в експедиціях — все завжди було організовано чітко — і побут, і робота, включно з налагодженням пасток, і препарування матеріалу.

Література

- Емельянов, И. Г., О. Н. Котляров. 1982. О краниотравмах у грызунов. *Вестник зоологии*, № 4: 77–78. <https://bit.ly/319uCdu>
- Котляров, О. Н. 1981. V Всесоюзное совещание по грызунам. *Вестник зоологии*, № 2: 94. <https://bit.ly/35Mz5Ux>
- Котляров, О. Н. 1985. Возрастная изменчивость морфологических признаков, используемых в фенетике популяций грызунов. *Фенетика популяций: Материалы III Всесоюзного совещания*. Москва, 220–222.
- Котляров, О. Н. 1987. Функциональные особенности и изменчивость коренных зубов полевок (Microtinae, Rodentia). *Хомяковые фауны Украины (экологическая и функциональная морфология). Часть I*. Ин-т зоологии АН УССР, Киев, Препринт № 87.2: 16–23.
- Котляров, О. Н. 1988a. Метод определения возрастных изменений жевательной поверхности моляров грызунов. *Вестник зоологии*, № 2: 83–84. <https://bit.ly/316hEev>
- Котляров, О. Н. 1988b. Методика очистки скелета мелких млекопитающих. *Вестник зоологии*, № 6: 80–81. <https://bit.ly/37trS8ns>
- Kotlyarov, O. 2001. Faunistic problems of the retransforming territory. *Zoocenosis 2001. Structure and functional role of animal population in natural and transformed ecosystems*. Abstracts and International Conference, 17–20.09.2001. DNU, Dnipropetrovsk, 158–159. <https://bit.ly/3tXzAD9>
- Вишневський, Д., О. Котляров. 2008. Оцінки чисельності макрофауни ссавців Зони відчуження Чорнобильської АЕС: аналіз різних джерел даних. *Раритетна теріофауна та її охорона*. За ред. І. Загороднюка. Луганськ, 21–27. (Серія: Праці Теріологічної Школи; Вип. 9).

ЗАГОРОДНЮК, І. Олег Котляров — теріолог, експериментатор, дослідник мінливості гризунів. — Дослідник представляє унікальну для української теріології школу фенетиків, які працюють не тільки з вивчення мінливості дрібних остеологічних ознак, зведених у шаблонні морфотипи, але й з експериментами щодо їхньої спадкової природи та вікових змін протягом онтогенезу. Окрім того, дослідник завжди приділяв значну увагу польовій зоології, як людина, що захоплена різними видами промислу природних ресурсів, так і здобувачем нових матеріалів і даних — як для колекцій, так і моніторингу.

Олексій Крохмаль — геолог, мікротеріолог, біостратиграф, палеогеограф плейстоцену

Марина Комар

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: taryna.kom@gmail.com; orcid: 0000-0002-7688-547X

КОМАР, М. Oleksii Krokhamal, a geologist, micromammalogist, biostratigrapher, and paleogeographer of the Pleistocene. — Oleksii Ivanovych is a well-known Ukrainian biostratigrapher-paleontologist, Candidate of Geological Sciences. He devoted his scientific activity to the study of fossil small mammals of the Pleistocene of Ukraine and adjacent territories. The main goal of his scientific research was to build zonal biochronological scales of taxonomic and morphometric justification to improve the correlation and stratigraphic schemes of the Quaternary of Ukraine. To solve these problems, O. Krokhamal has used not only the quantitative and qualitative composition of faunal assemblages and associations, but also the changes in morphological features of diagnostic vole teeth. His monograph ‘Localities of small mammals of the Pleistocene of Ukraine and adjacent territories’ (2010) is the only work in Eastern Europe, in which the geological structure of sections and fossil micromammal faunas organically complement each other.

Біографічні деталі

Олексій Іванович Крохмаль народився 19 листопада 1959 р. в м. Києві. У 1977 р. закінчив середню школу № 182 в м. Києві та вступив на біологічний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. На кафедрі зоології хребетних під керівництвом професорів О. Б. Кістяківського та Л. О. Смогоржевського пройшов підготовку за спеціалізацією «орнітологія».

Після закінчення (1982 р.) університету в 1982–1984 рр. працював лаборантом і старшим лаборантом в Інституті зоології АН УРСР. З кінця 1984 р. і дотепер Олексій Іванович Крохмаль працює у відділі геології антропогену Інституту геологічних наук НАН України (ІГН), де пройшов шлях від інженера до провідного наукового співробітника.

Рис. 1. Олексій Крохмаль. Український науковець, палеонтолог-стратиграф. Фото з архіву автора, 2016 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Науковий доробок О. І. Крохмалю складає на сьогодні більш як 100 публікацій, у тому числі одну монографію. У публікаціях дослідника на постійній основі розглядаються питання геологічної будови й насиченості палеонтологічними рештками розрізів (місцезнаходжень) мікротеріофауни плейстоцену, кореляції континентальних і морських (ліманно-морських) відкладів, морфологічних особливостей еволюції зубів у ортостратиграфічних таксонах полікових. Велика увага Олексієм Івановичем приділяється палеогеографічному аналізу і реконструкціям умов існування давніх біоценозів. Важливе місце у доробку науковця займають роботи, які присвячені аналізу викопних решток хребетних із тафоценозів кватеру. Олексій Крохмаль обґрунтував і сформулював сутність двох нових типів розрізів, які він запропонував: палеофауністичного опорного розрізу й індекс-розрізу. Ним побудовано на високому професійному рівні зональні біохронологічні шкали таксономічного і морфометричного обґрунтування за дрібними ссавцями.

Монографія «Місцезнаходження дрібних ссавців плейстоцену України та суміжних територій» (Крохмаль & Рековец 2010) отримала високу оцінку спеціалістів стратиграфічно-палеонтологічного напрямку наукової діяльності. Видання стало цінним джерелом інформації для геологів-стратиграфів, палеонтологів, теріологів та палеогеографів. У цій роботі задокументовано 138 геологічних розрізів, у відкладах яких виокремлено 181 місцезнаходження викопних решток мікротеріофауни плейстоценового віку. Фауна дрібних ссавців налічує більше ніж 230 таксонів видового і родового рангів.

У 1999 р. Олексій Іванович Крохмаль захистив дисертацію «Дрібні ссавці і стратиграфія нижнього та середнього неоплейстоцену південного заходу Руської платформи» та отримав науковий ступінь кандидата геологічних наук (науковий керівник — проф. В. М. Шовкопляс). У жовтні 2007 р. Олексій Іванович отримав атестат старшого наукового співробітника за спеціальністю «палеонтологія і стратиграфія».

Важливою частиною роботи О. І. Крохмалю є геолого-палеонтологічні експедиції та участь у наукових семінарах, значна частина яких проводиться в польових умовах або в провідних університетах і профільних інститутах України. Нині загальний експедиційний стаж науковця — майже 40 років.

Рис. 2. О. Крохмаль під час експедиційних робіт на відслоненнях лівого берега Кременчуцького водосховища біля с. Кліщинці (Черкаська обл.). Флювіогляціальні піски та гравійники Дніпровського покривного льодовика. Фото з архіву автора, 2021 р.

У колекції Олексія Івановича є понад 100 коробок з рештками (переважно зубів) дрібних ссавців плейстоцену з 17 місцезнаходжень України. Загальна кількість діагностичних зубів перевищує 1200 одиниць.

Основні результати проведених досліджень Олексій Крохмаль представив на 60 вітчизняних, закордонних і міжнародних конгресах, симпозіумах, семінарах, наукових школах та конференціях.

Чесноти, захоплення, суспільна робота

Під керівництвом Олексія Івановича Крохмалю захищено одну та підготовлено до захисту ще одну кандидатську дисертацію: 1) «Еоценові тетраподи України: стратиграфічне і палеогеографічне значення» (Є. О. Звонук, 2013 р.); 2) «Біостратиграфічне обґрунтування відносного віку границь палеогеографічних подій-реперів плейстоцену України (на основі мікротеріофауни)» (Є. С. Нездолій, 2022 р.).

Він є членом підкомісії четвертинного періоду Національного стратиграфічного комітету України, Українського підрозділу Міжнародного комітету INQUA, ученим секретарем наукового відділу ІГН, в якому працює.

Література

- Крохмаль, А. И., Л. И. Рековец. 2010. *Местонахождения мелких млекопитающих плейстоцена Украины и сопредельных территорий: монография*. LAT & K. Київ, 1–330.
- Крохмаль, А. И., В. Н. Шелкоплас, М. С. Комар, Н. И. Дыкань, С. К. Прилиппо, [et al.]. 2011. Комплексное обоснование объема и границ стратиграфических подразделений плейстоцена Украины. *Геологический журнал*, № 3 (336): 7–25.
- Крохмаль, А. И. 2017. Алгоритм построения биохронологических шкал на основе мелких млекопитающих плейстоцена юга Восточной Европы. *Збірник наукових праць ІГН НАН України*, 10: 50–60.
- Krokhmal', A. I. 2014. Reference sections of the paleofaunal subdivisions of the final Eopleistocene and Early Neopleistocene in the south of Eastern Europe. *Geological Journal*, No. 4 (349): 57–66.
- Krokhmal', O., L. Rekovets, O. Kovalchuk. 2021. An updated biochronology of Ukrainian small mammal faunas of the past 1.8 million years based on voles (Rodentia, Arvicolidae): a review. *Boreas*, 50 (3): 619–630. <https://doi.org/10.1111/bor.12511> ISSN 0300-9483

КОМАР, М. Олексій Крохмаль — геолог, мікротеріолог, біостратиграф, палеогеограф плейстоцену. — Олексій Іванович відомий український біостратиграф-палеонтолог, кандидат геологічних наук. Наукову діяльність присвятив вивченню викопних дрібних ссавців з плейстоценових місцезнаходжень України та прилеглих територій. Основною метою наукових досліджень стала побудова зональних біохронологічних шкал таксономічного і морфометричного обґрунтування для вдосконалення кореляційних і стратиграфічних схем квартеру України. Для цього О. Крохмаль використовує не тільки кількісний та якісний склад фауністичних комплексів і асоціацій, а й зміни морфологічних ознак діагностичних зубів норицевих. Монографія «Місцезнаходження дрібних ссавців плейстоцену України та суміжних територій» (2010) є єдиною працею на теренах Східної Європи, в якій геологічна будова розрізів та викопна мікротеріофауна органічно доповнюють одна одну.

Наталія Василівна Куруц — дослідниця комахоїдних ссавців Карпат, зоолог, педагог

Арпад Крон

Зоологічний музей Ужгородського університету (Ужгород)
e-mail: kron83arpad@gmail.com; orcid: 0000-0002-5708-8440

KRON, A. Natalia Vasylivna Kuruts, researcher of insectivoran mammals of the Carpathians, zoologist and teacher. — Essay on a researcher of the Carpathian fauna, a graduate of Uzhhorod State University (Uzhhorod National University), associate professor, candidate of biological sciences. Natalia Kuruts is a zoologist, mammalogist, and teacher. The main area of her research is insectivoran mammals of the Ukrainian Carpathians. She has authored more than 83 scientific and educational works. The researcher has also studied the problems of environmental education and is a co-author of the 'Concept of environmental education in secondary and higher educational establishments.'

Біографічні деталі

Куруц Наталія Василівна (у дівочтві Староста) народилася 10 травня 1951 р. в с. Великий Раковець Іршавського району Закарпатської обл. в родині робітників. Навчалася у Великораковецькій загальноосвітній середній школі, яку закінчила в 1968 р. Протягом 1968–1973 рр. навчалася в Ужгородському державному університеті (УжДУ) за спеціальністю «Біологія». Трудову діяльність розпочала 1973 р. вчителем біології і хімії в «рідній» 8-річній школі с. Великий Раковець Закарпаття та заступницею директора з навчально-виховної роботи цієї школи.

У 1978 р. переведена на посаду методиста, методиста методкабінету по роботі з педагогічними кадрами Ужгородського райВНО. Дисертацію захистила 11 жовтня 1988 р. на спецраді Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР (м. Київ). 3 травня 1990 р. — старший науковий співробітник лабораторії екології та асистент кафедри зоології біологічного факультету УжДУ. З 1995 р. — доцент кафедри зоології, де працює і по сьогоднішній день. Вчене звання доцента кафедри зоології отримала 1996 р.

Рис. 1. Наталія Куруц. Фото з архіву автора, 2015 р.

Ключові доробки в теріології

Дисертація «Комахоїдні ссавці (Mammalia, Insectivora) Закарпаття (видовий склад, морфологічні та еколого-географічні особливості)» захищена 1988 р. під кер. проф. І. І. Турянина (УжДУ) та В. О. Межжеріна (Київський університет) на спецраді в Інституті зоології АН УРСР (м. Київ). Постійним об'єктом досліджень Наталії Василівни є комахоїдні ссавці (Insectivora), зокрема питання їх біології, екології, мінливості, а також питання охорони й раціонального використання тваринного світу в цілому (Куруц 1984).

Серед теріологічних праць дослідниці — дослідження, пов'язані з вивченням землерийок (Soricidae) родів *Sorex*, *Crocidura* та *Neomys* як компонентів екологічних систем Закарпаття. Основні публікації: «Аналіз деяких вікових та географічних відмінностей землерийок (Soricidae)» (1983), «Буро-зубка звичайна (*Sorex araneus* L.) Закарпаття» (Куруц 1997), «Морфо-біологічна характеристика бурозубки малої (*Sorex minutus* L.) Закарпаття» (Куруц 1998), «Екоморфологічна характеристика кутори звичайної (*Neomys fodiens* P.) у Закарпатті» (Куруц 2000), «Екоморфологічна характеристика білозубки малої (*Crocidura suaveolens* Pallas, 1811) у Закарпатті» (2004), «Вид бурозубка альпійська (*Sorex alpinus* Schinz, 1837) у фауні Закарпаття» (Куруц 2014).

Увагу Н. В. Куруц приділяє й іншим групам комахоїдних, зокрема кротам та їжакам, яким присвячено декілька статей, у т. ч.: «Екоморфологічна характеристика крота звичайного (*Talpa europaea* Linnaeus) у Закарпатті» (2003), «Кріт звичайний (*Talpa europaea* Linnaeus, 1908) у фауні Іршавського району Закарпатської області» (2018), «Екоморфологічна характеристика їжака звичайного (*Erinaceus europaeus* Linnaeus, 1758) у Закарпатті» (Куруц 2006), «Їжак звичайний (*Erinaceus europaeus* Baer.-Ham., 1900) у фауні Ужгородського району Закарпатської області» (2020).

Серед праць дослідниці є й огляди ряду комахоїдних Закарпаття у цілому, зокрема: «Роль комахоїдних ссавців в лісах і сільськогосподарських угіддях Закарпаття» (Куруц 1981), «Комахоїдні ссавці Закарпаття та їх охорона» (1996), «Формування фауни комахоїдних ссавців Закарпаття» (1999), «Видовий склад, морфо-біологічні та деякі еколого-географічні особливості комахоїдних ссавців (Insectivora) Закарпаття» (Куруц 2011), «Пріоритетність комах у живленні комахоїдних ссавців» (2015), «Активність деяких видів комахоїдних ссавців (Insectivora) на території Закарпаття» (2018), «Розмноження комахоїдних ссавців (Insectivora) на території Закарпаття» (2019).

Загалом Н. В. Куруц є автором 83 наукових публікацій, у т. ч. 19 праць опубліковано у фахових наукових виданнях, а також монографія, видана за кордоном (Boston (USA)). Наталія Василівна систематично бере участь у наукових та науково-методичних конференціях: професорсько-викладацького складу біологічного факультету ДВНЗ «УжНУ», всеукраїнських і міжнародних, результати яких відображено в 39 публікаціях.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Загальний стаж педагогічної роботи Наталії Василівни складає 32 роки, у т. ч. 27 років на посаді доцента кафедри зоології УжНУ. Відповідальна за читання таких дисциплін як: «Основи екології», «Сільськогосподарська зоологія», «Тваринництво», «Основи сільськогосподарських тварин» та ін., не раз керувала навчальною та педагогічною практиками студентів.

За посібник «Методика викладання біології і хімії. Педагогічна практика» (2003), Наталя Василівна отримала перше місце в конкурсі з підручників та навчально-методичних видань УжНУ. Є співавтором «Концепції екологічної освіти та виховання в загальноосвітній та вищій школах». За профілем роботи кафедри зоології підготовлено та видано 41 наукову працю, 28 публікацій методичного змісту й 10 навчально-методичних посібників.

Проходила стажування в Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти, кафедрах зоології Київського університету ім. Т. Г. Шевченка й Педагогічного університету ім. Драгоманова, закінчила курси з геномних досліджень та курси «Ефективні підходи для дистанційної освіти».

Література

- Куруц, Н. В. 1997. Бурозубка звичайна (*Sorex araneus*) Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 4: 149–152.
- Куруц, Н. В. 1998. Морфо-біологічна характеристика бурозубки малої (*Sorex minutus* L., 1766) Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 5: 126.
- Куруц, Н. В. 2000. Екоморфологічна характеристика кутори звичайної (*Neomys fodiens* P.) у Закарпатті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 7: 120–121.
- Куруц, Н. В. 2006. Екоморфологічна характеристика їжака звичайного (*Eriopaeus europaeus* Linnaeus, 1758) у Закарпатті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 19: 195–198.
- Куруц, Н. В. 2011. Видовий склад, морфологічні та деякі еколого-географічні особливості комахоїдних ссавців (Mammalia, Insectivora) Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія Біологія*, 30: 91–94.
- Куруц, Н. В. 2014. Вид бурозубка альпійська (*Sorex alpinus* Schinz, 1837) у фауні Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 36: 52–55.
- Межжерин, В. А., Н. В. Куруц, О. А. Михалевич, Н. Г. Ревенко. 1984. Популяционные уровни морфологических различий как этапы эволюционного преобразования. *Журнал общей биологии*, 45 (3): 306–318.

Крон А. Наталія Василівна Куруц — дослідниця комахоїдних ссавців Карпат, зоолог, педагог. — Нарис про дослідницю карпатської фауни, випускницю Ужгородського державного університету, доцента, кандидата біологічних наук. Наталія Василівна — зоолог, теріолог і педагог. Основний напрям досліджень — комахоїдні ссавці Українських Карпат. Автор понад 83 наукових та навчально-методичних праць. Також працює над вивченням проблем екологічної освіти й виховання, є співавтором «Концепції екологічної освіти та виховання в загальноосвітній і вищій школах».

Іван Легейда — теріолог, дослідник коловодних ссавців та їхньої ролі в екосистемах

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Ivan Legeyda, a mammalogist, researcher of semi-aquatic mammals and their role in ecosystems. — An essay about a researcher whose scientific career was connected with his work at the Institute of Zoology of the Ukrainian Academy of Sciences, and whose research focused on game fauna mainly of Polissia and partly of other regions. The researcher paid special attention to the study of environmental activities of beavers and the role of their settlements in the life and hydrochemistry of water bodies. Ivan Serafimovych was took part in a significant number of projects on reclamation of water bodies of the Polissia and on the assessment of the impact of reclamation on natural complexes. As a field researcher, he studied waterfowl all his life, carrying out projects, engaging in photo-hunting, and using dogs to analyse odors.

Біографічні деталі

Іван Серафимович Легейда, 1949 р.н. — зоолог, мисливствознавець, еколог. Народився в м. Алексеевка, Білгородської обл. (Р.Ф.). У 1952 р., після смерті батька, переїхав з матір'ю до Києва. З 1965 р. по 1974 р. працював на машинобудівних підприємствах Києва (розточувальник). Захоплення зоологією завершилося вступом у 1970 р. на вечірнє відділення біологічного ф-ту КДУ ім. Т. Г. Шевченка, який закінчив 1976 р. З 1974 р. і до виходу на пенсію (2010), працював у Відділі фауни та систематики хребетних Інституту зоології АН, де пройшов шлях від лаборанта до наукового співробітника.

Наукові інтереси І. С. Легейди зосередженні на вивченні поширення, динаміки чисельності та життєдіяльності великих ссавців і птахів, насамперед представників мисливської фауни. На його формування як зоолога та мисливствознавця вплинули спільні експедиції з Г. М. Пановим. У 1992 р. в Москві (ІЕМЕТ) захистив кандидатську дисертацію.

Рис. 1. Іван Легейда в терені. Болото Супій, 12.06.2006.

Ключові наукові доробки

У 1992 р. захистив дисертацію канд. біол. наук «Середовищетвірна діяльність бобрів та охорона прибережних біогеоценозів України» (керівники: акад. Е. Е. Сироєчковський та В. І. Крижанівський (Москва, ІЕМЕТ)).

Більшість польових досліджень відбувалася на півночі України. Так, вивчаючи наслідки гідромеліорації (Воинственский *et al.* 1981), його зацікавив негативний вплив вторинного заболочення на біотичне різноманіття цих територій і розробка рекомендацій з мінімізації такого впливу на екосистеми. Дослідження в лісовій зоні стосувалися оцінки стану популяцій різних видів хребетних, із ссавців — напівводяних гризунів, вовка, лисиці (самостійні та спільні з Г. М. Пановим публікації 1979–2002 рр.; Легейда 2002).

Після аварії на ЧАЕС І.С. протягом 9 років брав участь у дослідженнях на радіоактивно забрудненій території: проводив авіо- та наземний облік мисливських видів тварин, збір біопроб для радіологічного моніторингу; розробляв методику маршрутного обліку за допомогою автотранспорту в темний час доби (з акцентом на ратичних).

Баланс між жорсткою охороною та раціональним використанням популяцій мисливських видів були основою при виконанні І.С. як планових, так і госпдоговірних досліджень. З-поміж останніх як приклади можна згадати:

- Серія досліджень щодо поліпшення біопродуктивності та екологічного стану мілководдя водосховищ Дніпровського каскаду; серед важливих розробок — оцінка перспективи розвитку і господарчого використання популяцій бора та ондатри (спільно з Г. М. Пановим, 1980–1982 рр.);
- Аналіз можливостей заповідних масивів Карпатського біосферного заповідника зберегти різноманітність тваринного світу Карпат та перспективи реорганізації системи ПЗФ (спільно з А. М. Полудою, 1997);
- Відновлення ареалу та чисельності бобра в Україні й сучасні перспективи його використання (спільно з Г. М. Пановим, 2004–2005 рр.).

Суттєвим внеском в осмислення впливу життєдіяльності хребетних на середовище стали багаторічні дослідження за темою дисертації, зосереджені на вивченні впливу середовищетвірної діяльності бобра на стан прибережних біогеоценозів. Найбільш значущими є напрацювання присвячені впливу життєдіяльності цих гризунів на гідрохімічні та геохімічні перетворення (дослідження спільно з гідрохіміком А. Й. Сергієнком та геохіміком М. Г. Паланським, серія депонованих рукописів 1981–1987 рр.), на активність целюлозолітичної мікофлори (дослідження з Ю. В. Лизаком з Інституту мікробіології, матеріали 1986 р., результати яких депоновано в ВІНІТІ).

Виразну водоочисну функцію діяльності бобра підтвердили й гідробіологічні дослідження, зокрема показано вплив діяльності бобра на видовий склад видів-індикаторів зі складу зоопланктону (зміна списку видів) та багаторазове зростання їхньої біомаси (Легейда & Рогозянская 1981).

Рис. 2. Іван Легейда на Прип'яті, нижче забору Дніпро-Бузького каналу, 29.06.2007.

Науковець розробив оригінальну методику визначення місць відбору проб та подальшого ранжування даних (Легейда 1992). Це дозволяє нівелювати відмінності водойм (або їх ділянок), які можуть відрізнятися за вмістом розчинних речовин у разі, порівнювати гідрохімічні та геохімічні зміни на зарегульованих борами водотоках, які можуть змінюватися по всьому по-вздовжньому профілю водотоків.

Його обізнаність у причинно-наслідкових зв'язках в екосистемах водойм та у процесах вторинного заболочення стали запорукою протидії необґрунтованому втручанні водогосподарників у заплавні екосистеми (Легейда 2004). За його участю відкориговані або й відхилені чисельні водогосподарські проекти по спрямуванню, поглибленню річища та одамбуванню заплави верхоріччя р. Прип'ять. З його ініціативи та за його участі на таких територіях засновано ряд об'єктів ПЗФ: НП «Прип'ять-Схід»; заказник «Заболоття», Овруцький р-н; заказники в верхоріччі Прип'яті, в заплаві р. Суپی та ін.

Результати наукових досліджень викладено у понад 60 публікаціях. Автором створено профіль дослідника в Google Scholar ($h = 5$):

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=Xdqa-r0AAAAJ>

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Всі захоплення Івана Сарафимовича близькі до його професійної діяльності: полювання, фотополювання, підводне полювання, риболовля, збирання грибів та садівництво. Він є прихильником максимального залучення на фауністичних екскурсіях мисливських собак. Це суттєво мінімізує можливі помилки у фауністичних дослідженнях (облік чисельності, зокрема й норових тварин). Незмінно критично ставився до результатів досліджень про щільність нір ссавців та їхню зайнятість, отриманих без використання собак.

Особливе місце в житті І.С. займала фотографія. З метою фотографування сторожких тварин він сконструював переносний фотонамет. Науковець зібрав фототеку і значну частину фото використано колегами в публікаціях (напр. М. Войнственським у бібліотечній серії «Птахи»).

Щорічні відпустки завжди присвячувалися перебуванню на природі. За рахунок таких відпусток були здійснені декілька виїздів до Сибіру. У 1983 р., за домовленістю з Управлінням мисливського господарства Красноярського краю (разом з Г. М. Пановим) проведено облік чисельності бобра на р. Кеть. По виходу на пенсію він продовжував брати участь у проєктах та експедиціях, спрямованих на запровадження заходів зі збереження первинних осокових боліт як місць гніздування прудкої очеретянки.

Його захоплення підводним полюванням забезпечувало розширення уяви про вплив бобра на стан очеретно-рогозових заростей та розподіл іхтіофауни в поселеннях озерного типу (стариці, озера, затоки водосховищ).

Ранній вихід на пенсію був зумовлений станом здоров'я (перелом хребта у 2001 р., враження блискавкою у 2002 р.). Попри це, дослідник брав участь у польових дослідженнях протягом наступного десятиліття. І в цей час дослідник залишається активним слідопитом, часто буває на природі, бере участь у природоохоронних проєктах.

Література

- Воинственский, М. А., В. И. Крыжановский, И. С. Легейда. 1981. Изменения в фауне Украинского Полесья в связи с проведением осушительных работ. *Вестник зоологии*, № 5: 3–9.
- Легейда, И. С., Т. Д. Рогзянская. 1981. Зоопланктон мест обитания бобров. *Гидробиологический журнал*, 17 (2): 16–21.
- Легейда, И. С., В. Л. Долинский, Т. Д. Рогзянская. 1987. О влиянии бобров на гидрофауну. *Гидробиологический журнал*, 23 (6): 97–98.
- Легейда, И. С. 1992. *Средообразующая деятельность бобров и охрана прибрежных биогеоценозов Украины*: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. Москва, 1–16.
- Легейда, И. С. 2002. Близость водоема как фактор пространственного распределения лисьих нор. *Вісник Луганського державного педагогічного університету*, № 1 (45): 178–183.
- Легейда, І. С. 2004. Еколого-соціальні аспекти вторинного заболочення верхоріччя р. Прип'ять. *Вісник Волинського держуніверситету*, № 1: 65–70.
- Полуда, А. М., І. С. Легейда. 1997. Аналіз можливостей заповідних масивів Карпатського біосферного заповідника зберегти різноманітність тваринного світу Українських Карпат та перспективи реорганізації системи природно-заповідного фонду в даному регіоні. *В кн.: Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника*. ІнтерЕкоЦентр, Київ, 442–463.

ЗАГОРОДНЮК, І. Іван Легейда — теріолог, дослідник коловодних ссавців та їхньої ролі в екосистемах. — Нарис про дослідника, наукова кар'єра якого пов'язана з роботою в інституті зоології АН УРСР, а дослідження зосереджені на мисливській фауні переважно Полісся і частково інших регіонів. Особливу увагу дослідник приділяє вивченню середовищевірної діяльності бобрів і ролі їх поселень у життєдіяльності й гідрохімії водойм. Іван Серафимович є виконавцем значної кількості проєктів щодо меліорації поліських водойм та оцінки впливу меліорації на природні комплекси. Як польовий дослідник, він не полишає своє дослідження коловодних тварин все життя, виконуючи проєкти, займаючись фотополуванням, використовуючи здібності до аналізу запахів псами.

Валерій Лисенко — мисливствознавець, еколог, педагог

Наталія Сурядна¹, Ігор Загороднюк²

¹ Інститут екології та соціальних технологій Університету «Україна» (Мелітополь); e-mail: suriadna@gmail.com; orcid: 0000-0002-0681-4465

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

SURIADNA, N., I. ZAGORODNIUK. Valery Lysenko, a game expert, ecologist, and teacher. —

An essay about V. Lysenko, a well-known game expert, teacher, organizer of science and environmentalist, who devoted his entire life to the study of game fauna and issues of rational nature management. Valery Ivanovich is the initiator of a large number of scientific and social projects, including the ideas of compiling red lists, creation of national nature parks, and introduction of game management in universities. One of the authors of the first textbook 'Game Management' (1983). He is a recognized expert in the development of projects for the organization and development of game farms in Ukraine, and participant of the project 'Maintenance of the State Cadastre of Fauna'. He has supervised ten dissertations.

Біографічні деталі

Лисенко Валерій Іванович народився 26 червня 1942 р. в с. Лазарівське Краснодарського краю РФ. Розпочав свою трудову діяльність у 1959 р. на посаді слюсаря заводу № 13 Військово-Морського флоту (Севастополь). У 1960 р. вступив до Мелітопольського державного педагогічного інституту (МДПІ, нині університет) і з 1965 р. почав працювати в ньому асистентом кафедри зоології. З 1968 по 1971 р. навчався в аспірантурі Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР у М. А. Воїнственського. У 1972 р. захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю «03.00.08 — зоологія».

Рис. 1. Портрет дослідника. Фото поширене на багатьох вебресурсах, а вихідним, очевидно, є вебсайт МДПІ (сторінки про ректорат, про відомих науковців тощо) та авторський профіль у Google Scholar.

Після захисту і до 1985 р. працював на кафедрі зоології та дарвінізму МДПІ, ст. викладачем, доцентом і далі 5 років завідувачем цієї кафедри. Валерій Іванович активно викладав і в інших навчальних закладах України, зокрема з 2002 до 2013 р. працював у НУБіП (Київ) та його південній філії — «Кримський агротехнологічний університет» (Сімферополь), у Харківській державній зооветеринарній академії.

Як ініціатор створення і керівник Азово-Чорноморської орнітологічної станції в Мелітополі, у 1984–1987 рр. був провідним науковим співробітником Інституту зоології, якому підпорядковувалася станція. У період 1987–1994 рр. працював у Запорізькому державному університеті, де створив першу в Україні кафедру зоології та мисливствознавства і розпочав підготовку біологів-мисливствознавців. Одночасно керував прикладними науковими дослідженнями на підприємствах птахопрому України та Узбекистану.

У 1993 р. Валерій Іванович захистив докторську дисертацію за сукупністю наукових публікацій з двох спеціальностей: «11.00.11 — охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів» і «06.02.03 — мисливствознавство та звірівництво» (ИЭМЭЖ АН СССР). У 1994 р. в Таврійському агротехнічному університеті організував кафедру мисливствознавства та біоресурсів, яку очолював до 2006 р. За його ініціативою щодо відкриття нової для України спеціальності «мисливствознавство» у 2002 р. розпочато підготовку бакалаврів, а з 2013 р. — магістрів у Кримському агротехнологічному університеті.

Ключові наукові доробки

В. І. Лисенко — відомий зоолог, мисливствознавець, еколог. Він є одним з авторів навчального посібника «Мисливствознавство» (1993) і упорядником мисливських угідь. Розробник понад 500 проєктів організації та розвитку мисливських господарств України, з авторським наглядом; виконавець проєкту «Ведення Державного кадастру тваринного світу» (2018).

Як завідувач кафедри мисливствознавства та екології лісу в Кримському агротехнологічному університеті (Сімферополь, 2012–2014) та як професор кафедри мисливствознавства та лісівництва НУБіП (Київ, 2014–2016), докладав чимало зусиль до розвитку спеціальності, навчальних дисциплін та підготовки мисливствознавчих дипломних проєктів. З 2009 р. в його науковій школі захищено 8 кандидатських та 2 докторські дисертації.

Під час роботи в Мелітопольському педінституті організував більше ніж 20 науково-дослідних проєктних робіт на умовах господарчих угод. Виконавець проєкту «Ведення Державного кадастру тваринного світу» (2018).

З орнітологічних доробків відомими є такі монографічні праці, як монографія «Гусеобразные» в серії «Фауна України» (1991 р.) та колективна монографія «Колониальные гидрофильные птицы юга Украины. Ржанкообразные» (1988 р.). Він є одним з авторів Національного плану дій зі збереження вразливих видів птахів (2000–2001) та автором видових нарисів про гусеподібних у «Червоній книзі України» (випуски 2009 та 2021 рр.).

Валерій Іванович є автором та співавтором 170 наукових статей та 4 винаходів. Станом на 13.11.2021 за версією Google Scholar відомо 818 посилань на його праці ([user=LOCs8LkAAAAJ](#)), індекс Гірша — 12.

Рис. 2. Валерій Іванович з нагородою. Фото з сайту Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій, 29.09.2019.

Текст із сайту інституту:

«За багаторічну самовіддану працю, вагомий особистий внесок у розвиток та розбудову природоохоронної справи, екологічної освіти і науки, підготовку висококваліфікованих фахівців-екологів та з нагоди 20-річчя заснування Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій розпорядженням голови Запорізької обласної ради ... Лисенко Валерій Іванович нагороджений орденом "За заслуги перед Запорізьким краєм" III ступеня» <https://bit.ly/3FaP7n0>

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Валерій Іванович — ініціатор створення Азово-Чорноморської орнітологічної станції в Мелітополі (1984–1987 рр.) та Азово-Сиваського НПП (1993) і дав обґрунтування щодо створення Приазовського НПП (2010).

Почесний член Українського товариства мисливців та рибалок України, член Науково-технічної ради Національного агентства лісових ресурсів України, член Національної комісії з питань Червоної книги України, член Науково-технічної ради Асоціації мисливців та користувачів мисливських угідь. Дійсний член редколегії фахового орнітологічного журналу «Бранта».

Під час роботи в Мелітопольському педагогічному інституті створив і тривалий час вів зоологічний гурток, у якому набували знань студенти-біологи, які з часом стали відомими зоологами — Є. Писанець, А. Волох, В. Сіюхін, С. Воловник, В. Попенко, В. Стригунов, з яких двоє — Євген Писанець та Анатолій Волох — стали докторами біологічних наук.

Валерій Іванович — активний громадський діяч. Член старійшин м. Мелітополя, організації, яка приймає стратегічні рішення в міському управлінні. Член комісії з питань Бюджету участі, соціальних проєктів, молодіжних стартапів м. Мелітополя. Популяризатор науки та заповідної природи рідного краю. Співавтор та головний спікер науково-популярних фільмів із серії «Заповідники України» телевізійного каналу «Трофей».

Талановитий різнобічно ерудований фахівець, з глибоким науково-прогресивним аналітичним мисленням, має організаторські здібності до роботи зі студентами та викладачами, про що говорить його багатий список створених установ та започаткованих справ. У побуті він є скромною, принциповою, вимогливою до себе, доброзичливою людиною.

З 2009 р. очолює власну наукову школу за профільним напрямком «Охорона та використання ресурсів тварин України». Останні 10 років Валерій Іванович є незмінним організатором та головним редактором матеріалів Міжнародної інтернет-конференції «Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практики» (напр. [Лисенко & Лисенко 2021](#)).

За сумлінну працю та особистий вагомий внесок у галузі екології, організації і проведення наукових досліджень, розвитку спеціальності, формування студентського контингенту інституту, за високі показники в науковій та навчально-методичній роботі багаторазово нагороджувався почесними грамотами, преміями, мав подяки від ректоратів університетів та інститутів. Нагороджений Грамотою Запорізької обласної ради (2017), та Орденом «За заслуги перед Запорізьким краєм» 3 ступеню (2019 р.).

Про дослідника є нарис в «Енциклопедії сучасної України» (Волох 2016), стаття у Вікіпедії (id=2392424) і сторінки на сайтах університетів, де він працював і працює тепер.

Література

- Бабич, М. 2019. Про створення Всеукраїнської асоціації мисливців та користувачів мисливських угідь. Вебсайт: Всеукраїнська асоціація мисливців та користувачів мисливських угідь. 25.07.2019. <https://bit.ly/3wIJYPV>
- Бондаренко, В. Д., І. В. Делеган, К. А. Татаринів, М. В. Чернявський, С. Д. Татух, В. І. Лисенко, М. П. Рудишин. 1993. *Мисливствознавство: навчальний посібник для студентів спеціальностей «Лісове і садово-паркове господарство» та «Мисливствознавство»*. Львівський лісотехнічний інститут. Навч.-метод. кабінет Міносвіти України, Київ, 1–197. ISBN 5-7763-1504-02
- Волох, А. М. 2016. Лисенко Валерій Іванович. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія*. Ред. І. М. Дзюба [et al.]. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=54831
- Лысенко, В. И., П. П. Рева. 1973. Значение искусственных лесов в охотничьем хозяйстве. *Развитие охотничьего хозяйства УССР*. Материалы II науч.-произв. конф. Киев, 293–294.
- Лисенко, В. І. 2020. Чому не треба заносити бабака (*Marmota bobak Muller*) до Червоної книги України. *Хорологія ссавців та знахідки раритетів*. За ред. І. Загороднюка. Укр. теріол. тов-во та Нац. наук.-прир. музей НАНУ, Київ, 196–198. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 11).
- Лисенко, В. І., Н. М. Сурядна (ред.). 2021. *Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практики*: Матеріали XIII Міжнародної конференції (Мелітополь, 19–21.01.2021). ТОВ «Колор Принт», Мелітополь, 1–288. ISBN 978-617-7882-05-2. <https://bit.ly/3nbFGNZ>

СУРЯДНА, Н., І. ЗАГОРДНЮК. Валерій Лисенко — мисливствознавець, еколог, педагог. — Нарис про відомого мисливствознавця, педагога, організатора науки і природоохоронця, який все своє життя присвятив вивченню мисливської фауни та питанням раціонального природокористування. Валерій Іванович — ініціатор великої кількості наукових і соціальних проєктів, включно з ідеями формування червоних списків, національних природних парків, мисливствознавчих спеціальностей у вищій школі. Один з авторів першого підручника «Мисливствознавство» (1983). Він є визнаним експертом у розробці проєктів організації та розвитку мисливських господарств України, виконавцем проєкту «Ведення Державного кадастру тваринного світу», керівником 10 дисертаційних досліджень.

Володимир Олексійович Лобков: життя, віддане Природі

Юрій Олійник, Юрій Суворов

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Одеса)
e-mail: oleynikuo@gmail.com; orcid:0000-0001-8737-650x

OLEINIK, Y., Y. SUVOROV. Volodymyr Oleksiyovych Lobkov: a life given to Nature. — An essay about zoologist, head of the Zoological Museum of Odessa National Mechnykov University, an experienced hunter, who dedicated his life to the study of the fauna of the Black Sea region. He proposed a new concept on the role of fertility in the dynamics of animal populations and justified new forms of organization of the nature reserve fund. He is a museologist who tirelessly enriched museum collections, organizer and founder of the public organization ‘A. Brauner Museum Foundation’, and the scientific journal ‘News of the O. Brauner Museum Foundation’, which supports the activities of the Zoological Museum of Odessa University, the development of museum studies, promote zoological knowledge among scientists. He has authored over 120 scientific papers published in domestic and international journals.

Біографічні деталі

Володимир Олексійович Лобков народився 11 червня 1952 р. у м. Одесі у сім'ї викладача вишу та лікарки-терапевта. Закінчивши з відзнакою школу 1969 р., одразу вступає на біологічний факультет Одеського держуніверситету. Із II курсу, одночасно з навчанням, — лаборант на пів ставки в Зоологічному музеї ОДУ, куди й отримав розподіл на роботу після закінчення університету в 1974 році.

У музеї спочатку працює старшим лаборантом, а потім (з 1979 р.) обіймає посаду завідувача зоомузею, яким беззмінно керує понад 40 років. У 1981 р. захищає кандидатську, 2014 р. — докторську дисертацію. З 2015 р. на умовах сумісництва обіймає посаду завідувача кафедри гідробіології та загальної екології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Рис. 1. Володимир Олексійович Лобков. Автор невідомий, з архіву ЗМ ОНУ, рік невідомий (близько 2007).

Ключові наукові доробки

Основні матеріали досліджень представлені у двох дисертаціях: кандидатської «Особливості біології та практичне значення крапчастого ховраха (*Citellus suslicus* Guld.) у Північно-Західному Причорномор'ї» та докторської «Внутрішньопопуляційна регуляція чисельності ссавців на прикладі крапчастого ховраха (*Spermophilus suslicus* Guld.) та інших видів». На їх основі підготовлено дві монографії — «Крапчастий ховрах Північно-Західного Причорномор'я: біологія, функціонування популяцій» (1999) та «Внутрішньопопуляційне регулювання чисельності ссавців» (2016).

На прикладі ховрахів дослідником показано роль змін народжуваності у коливаннях чисельності просторових угруповань виду, зумовленість цього показника змінами просторово-етологічної структури, щільності населення та структури схрещувань; розроблено концепцію динаміки чисельності шляхом змін народжуваності, в основі якої лежить зв'язок змін структури населення просторових угруповань з ефектом репродуктивного гетерозису в самиць аутбредних поколінь, що тимчасово запускає механізм збільшення народжуваності.

Ця концепція пояснює походження циклів чисельності, причини вимирання рідкісних видів у ізольованих угрупованнях та випадки відновлення їх чисельності після глибоких депресій.

На основі запропонованих уявлень дослідник звернув увагу на недостатність охорони тварин від антропогенного впливу тільки шляхом створення охоронних територій, обґрунтував необхідність підтримки та збільшення чисельності рідкісних і загрожених видів через впровадження в практику охорони комплексу заходів щодо їх активного збереження шляхом внутрішньовидової гібридизації, введенням у зоокультуру тощо.

Володимир Олексійович запропонував оригінальну форму природно-заповідного фонду — екопарк, завданням якого є підтримка природного середовища на заданій стадії сукцесії, що забезпечує існування рідкісних видів за кошти, що надходять від різних форм користування відновлюваними природними ресурсами на його території.

Володимир Олексійович Лобков брав участь у багатьох наукових конференціях теріологічного та музейного спрямування. Був не раз у раді Теріологічного товариства та Теріологічної школи, а у 2017 р. був одним з організа-

Рис. 2. Обкладинки монографій 1999 та 2016 рр.

торів Одеської (24-ї) Теріошколи, основною ідеєю якої була близька Володимиру Олексійовичу та важлива для всіх тема «Зоологічні колекції: збір та ідентифікація зразків» (4–8 жовтня 2017 р.).

Він є автором понад 120 друкованих праць із різних напрямів науки: фауністика, морфологія, популяційна екологія, заповідна справа, мисливське господарство, музеєзнавство, загальнобіологічні проблеми. Керував бюджетними темами, пов'язаними з вивченням механізмів популяційного регулювання чисельності ссавців.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Володимир Олексійович Лобков особливу увагу приділяв створенню та поповненню колекцій Зоологічного музею. Матеріал збирався ним особисто під час далеких поїздок, спеціальних польових виїздів, попутно під час полювання, вимінювався у мисливців, приватних колекціонерів, інших музеїв. Брав участь в експедиціях у різні куточки Радянського Союзу (Західний Сибір, Забайкалля, Саяни, Північний Казахстан, Кавказ). Завдяки цьому теріологічна колекція поповнилася більш ніж 10 тис. черепів ссавців, серед яких, зокрема, величезна серія черепів лисиць (більш як 3,5 тис.). Особиста колекція черепів крапчастого ховраха, зібраних у ході 40-річних досліджень, становить кілька тисяч одиниць зберігання.

Володимир Олексійович — ініціатор створення та один із засновників громадської благодійної організації «Музейний фонд ім. О. О. Браунера» (1991), його серце та беззмінний керівник, відповідальний редактор наукових збірників, матеріалів конференцій, відповідальний за випуск наукового журналу «Известия Музейного фонда им. А. А. Браунера», що видаються та проводяться на кошти, що залучаються цією організацією.

Як досвідчений польовик і зятятий мисливець, Володимир Олексійович Лобков не далекий від проблем мисливського господарства: він безпосередньо займався і займається питаннями збагачення місцевої мисливської фауни, в т. ч. шляхом розведення та інтродукції диких кроликів, опублікував ряд наукових праць з цього напрямку. Понад чверть століття Володимир Олексійович є членом обласної ради УТМР.

Рис. 2. Володимир Олексійович Лобков випускає диких кроликів у мисливське угіддя. 2014 р.

У період роботи на кафедрі гідробіології ним розроблено загальний курс «Біосферологія», спеціальні курси: «Введення в зоокультуру», «Основи мисливського господарства», «Біологічні ресурси, їх охорона та раціональне використання (Тваринний світ)», «Рослинний та тваринний світ з основами екології (Тваринний світ)», «Біологічні колекції в системі вищої освіти».

Література

- Лобков, В. А. 1999. *Крапчатый суслик Северо-Западного Причерноморья: биология, функционирование популяций*. Астропринт, Одесса, 1–270.
- Лобков, В. А. 2010. Закономерности существования изолированных поселений крапчатого суслика (*Spermophilus suslicus*, Rodentia, Sciuridae) в Северо-Западном Причерноморье. 1. Пространственное распределение особей. *Зоологический журнал*, **89** (11): 1374–1379.
- Лобков, В. А. 2011. Закономерности существования изолированных поселений крапчатого суслика (*Spermophilus suslicus*, Rodentia, Sciuridae) в Северо-Западном Причерноморье. 2. Внутрипопуляционная регуляция численности. *Зоологический журнал*, **90** (3): 342–350.
- Лобков, В. А. 2011. Динамика природных процессов и сохранение биоразнообразия Северного Причерноморья в условиях глобального изменения климата. *Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова*, **13**: 55–61.
- Лобков, В. А. 2016. *Внутрипопуляционная регуляция численности млекопитающих*. ОНУ, Одесса, 1–237.
- Лобков, В. А. 2018. О циклах и цикличности в динамике численности млекопитающих. *Вестник охотоведения*, **15** (2): 68–89.
- Лобков, В. А. 2019. Об итогах и перспективах заповедного дела и сохранения редких видов животных и растений. *Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова*, **21**: 73–79.
- Клевезаль, Г. А., В. А. Лобков, Д. В. Щепоткин. 2021. Запись зимней спячки на поверхности резцов грызунов: внутривидовая изменчивость и межвидовые различия. *Зоологический журнал*, **100** (5): 524–539.
- Публикации В. А. Лобкова 2017. *Известия Музейного Фонда им. А. А. Браунера*, **14** (2): 11–19.
- Curriculum vitae В. А. Лобкова 2017. *Известия Музейного Фонда им. А. А. Браунера*, **14** (2): 7–11.

Олійник, Ю., Ю. СУВОРОВ. Володимир Олексійович Лобков: життя, відане Природі. — Нарис про зоолога, керівника зоологічного музею Одеського національного університету, досвідченого мисливця, що присвятив своє життя вивченню фауни Причорномор'я, який запропонував нову концепцію про роль народжуваності в динаміці чисельності тварин та обґрунтував нові форми організації природно-заповідного фонду, музейник, який невтомно поповнював музейні колекції, організатор і засновник громадської організації «Музейний фонд О. О. Браунера» та наукового журналу «Вісті Музейного Фонду імені О. О. Браунера», які підтримують діяльність Зоологічного музею Одеського університету, розвиток музезнавства, популяризують зоологічні знання серед науковців. Автор понад 120 наукових праць, опублікованих у вітчизняних та міжнародних виданнях.

Ігор Романович Мерзлікін — дослідник та мандрівник

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Igor Romanovych Merzlikin, a researcher and traveller. — An essay on I. Merzlikin, mammalogist and associate professor of the Faculty of Geography and Natural Sciences, Sumy Pedagogical University. Igor Romanovych is known for a number of regional studies of various groups of mammals and other vertebrates in north-eastern Ukraine and some other regions of Ukraine. The researcher pays considerable attention to rare species, fauna of protected areas, ethology of vertebrates, analysis of changes in the status of aboriginal species and the expansions of alien species. He is one of the most active participants of mammalogical and general zoological conferences and is an organizer and participant of annual zoological expeditions.

Біографічні деталі

Мерзлікін Ігор Романович народився у 1957 р. у м. Макіївці Донецької області й незабаром разом із батьками переїхав до м. Суми, де живе і понині. Оскільки батько був мисливцем і рибалкою, то з раннього віку хлопчик тісно спілкувався з природою, сам був завзятим рибалкою. У школі улюбленим предметом була зоологія, захоплювався читанням «Лесной Газеты», книжок Біанкі та Сеттона Томпсона тощо. У старших класах відвідував гурток юних натуралістів при Сумському педінституті (кер. М. Книш). Після закінчення школи поступив на біологічний факультет цього інституту. Незабутні враження на нього справило перебування на біостанціонарі «Вакалівщина».

У 1982 р. поступив до заочної аспірантури при Черкаському педінституті під кер. С. Л. Самарського, другим керівником була докт. біол. наук Євгенія Карасьова («ИЕМЭЖ»), яка і стала керівником дисертації, захищеної 1991 р.

З 1987 р. Ігор Романович починає працювати асистентом кафедри зоології анатомії і фізіології людини та тварин, з 1997 р. — доцентом цієї ж кафедри (нині — кафедра біології та методики навчання біології). У 2004–2007 рр. виконував обов'язки завідувача цієї кафедри.

Рис. 1. Ігор Романович Мерзлікін. Фото з сайту Природничо-географічного факультету СумДПУ 22.10.2019 р.

Ключові наукові доробки

Область наукових інтересів включає рідкісні види безхребетних і хребетних тварин, поведінку тварин, ссавців і птахів заповідних територій.

Кандидатську дисертацію захистив 1991 р. за темою «Особливості біології сірого пацюка в умовах північного сходу України» під керівництвом Є.В. Карасьової, з якою співпрацював багато років, до її смерті (2001 р.). Разом з нею та групою московських зоологів неодноразово брав участь в експедиціях до Криму для вивчення поведінки хом'яка та біології сірого пацюка на рисових чеках, за участі кримських зоологів (М. Товпінець, І. Євстаф'єв, А. Дулицький, Л. Арутюнян). Пізніше разом з Є. В. Карасьовою, коли були «виокремлені» два види «звичайних» полівок, вивчав особливості їхньої біології, досліджував живлення цих двох видів (Карасева *et al.* 1994).

З часу підготовки дисертації не раз працював у «Михайлівській цілині», мав спеціальні публікації про фауну цього заповідника, а тепер є й науковим співробітником цієї установи. З 1980-х років співпрацює з Сумською облСЕС (Р. І. Підопригора), проводив спільні дослідження чисельності дрібних ссавців на Сумщині та їхньої участі в зоонозах. Разом випустили кілька публікацій про епідеміологію дрібних ссавців на території заповідних об'єктів області та про видовий склад ссавців заповідника «Михайлівська цілина».

Довгі роки разом з Є. Лебедем, В. Савостяном, Г. Швердюковою і Ю. Зубатовим вивчає фауну (переважно хребетних) р. Ворскли та її заплави (територія Гетьманського НПП). З 1991 р. по 2021 р. щороку здійснює один-два сплави на байдарці, проводячи обліки птахів і дрібних ссавців. Вивчає птахів і ссавців Нацпарків регіону — Гетьманського, Деснянсько-Старогутського, Мезінського та Сеймського РЛП. Присейм'я і північ Сумщини останніми роками вивчає у співпраці зі співробітником Мезінського НПП С. Хоменком. Здійснив низку експедицій до південних областей (разом з Р. Бабком та М. Кириченко) для вивчення впливу будівництва вітряних генераторів на фауну безхребетних і дрібних ссавців.

Рис. 1. Під час одного зі сплавів по р. Ворскла (Сумська область). 24.08.2009 рік.

Ігор Романович щороку бере участь у різноманітних експедиціях, включно зі сплавами на байдарках. 2021 р. він успішно провів свій 30-й сезон сплавів. Бере участь у різноманітних наукових конференціях, у тому числі й низці Теріологічних конференцій. Член Теріологічного товариства з 1982 р. Автор понад 250 публікацій про різні групи тварин.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Зі студентських років сповідує експедиційне життя. Сам і з друзями неодноразово робив виходи й виїзди в «природу». На четвертому курсі організував та очолив Дружину охорони природи, яку продовжував очолювати й після закінчення інституту. Як завзятий рибалка, з другого курсу вивчав їхтїофауну р. Псел і врешті захистив дипломну роботу з цієї теми. Брав участь у виконанні наукової роботи кафедри про вплив викидів підприємств хімічної промисловості на фауну найпростіших і риб та двох експедицій на Донець.

Як доцент кафедри І. Р. Мерзлікін викладає курси «Зоологія хребетних», «Орнітологія», «Теріологія», «Етологія» та ін. Був членом Наукової ради університету та природничо-географічного факультету. За час своєї педагогічної діяльності керував більше ніж 100 кваліфікаційними роботами бакалаврів, спеціалістів і магістрів. Неодноразово нагороджувався грамотами ректорату СумДПУ та Управління освіти і науки Сумської облдержадміністрації.

Людина, яка дарує настрій і колекціонує позитиви. У цій його колекції є добірка дотепних фраз чи описок з наукових конференцій та публікацій. Біографічні дані для цього нарису від дослідника супроводжені гаслом «Все складається надзвичайно успішно в цьому найкращому зі світів!».

Література

- Мерзлікін, І. Р., Є. О. Лебідь. 1998. Нотатки про кажанів Сумщини. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. ОМЕГА-Л, Київ, 124–128. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Мерзлікін, І. Р. 1998. Теріофауна Вакалівського біостаніонару та його околиць. В кн.: *Вакалівщина: До 30-річчя біологічного стаціонару Сумського педінституту*. Суми, 135–149.
- Мерзликин, И. Р. 2002. Враги рукокрылых в Сумской области (северо-восточная Украина). *Plecotus et al., pars specialis. Материалы VIII Совецания по рукокрылым*. Москва, 118–120.
- Мерзлікін, І. 2014. Еколого-фауністичні дослідження ссавців природного заповідника «Михайлівська цілина» (Сумська область). *Праці Теріологічної школи*, 12: 26–37.
- Мерзликин, И. Р., А. В. Мишта. 2020. Выхухоль в Украине: история и перспективы. *Мониторинг та охорона біорізноманіття в Україні*. Друк Арт, Київ, Чернівці, 137–144. (Серія: Conservation Biology in Ukraine; Вип. 16).
- Merzlikin, I. 2017. Cases of bat deaths associated with plants. *Proceedings of the Theriological School*, 14: 136–138.

ЗАГОРДНЮК, І. Ігор Романович Мерзлікін — дослідник та мандрівник. — Нарис про теріолога, доцента природничо-географічного факультету Сумського педагогічного університету. Ігор Романович відомий завдяки низці регіональних досліджень різних груп ссавців та інших хребетних північного сходу України та деяких інших регіонів України. Значну увагу дослідник приділяє рідкісним видам, фауні заповідних територій, етології хребетних, аналізу змін статусу аборигенних видів та появою чужорідних видів. Науковець є одним із найактивніших учасників теріологічних і загально-зоологічних конференцій, організатор та учасник щорічних зоологічних експедицій.

Михальов Юрій Олексійович — дослідник китоподібних Південної півкулі та Чорного моря

Сергій Бушуєв

ДУ «Інститут морської біології НАН України»
e-mail: bsg1956@gmail.com; orcid: 0000-0002-7649-6853

BUSHUYEV, S. Yuriy Oleksiyovych Mikhalev, researcher of cetaceans of the Southern Hemisphere and the Black Sea. — Yuriy Mikhalev is a Ukrainian cetologist, ecologist, protector of whales, doctor of biological sciences, professor. He has significantly contributed to the study of cetaceans of the Southern Hemisphere and authored 4 monographs and over 200 scientific papers. For more than 30 years, he was engaged in pedagogical activity at Odessa Pedagogical University. He actively fought against whale poaching and falsification of scientific materials by the leadership of whaling flotillas, and did much to preserve the actual data of fishery. He is an independent expert of the Scientific Committee of the International Whaling Commission.

Біографічні деталі

Юрій Олексійович Михальов — відомий цетолог, еколог, захисник китів, доктор біологічних наук, професор. Народився 02.09.1938 у с. Хіславичі Смоленської обл. РРФСР. У 1963 р. закінчив біологічний факультет Кишинівського державного університету. Того ж року зарахований старшим науковим співробітником до Одеської лабораторії морських ссавців та іхтіології АзЧорНІРО. У 1964–1975 рр. у складі наукових груп брав участь у шести рейсах китобійних флотилій «Радянська Україна», «Слава», «Юрій Долгорукий», науково-пошукового китобійного судна «Бадьорий-25».

Рис. 1. Юрій Михальов.
З архіву Ю. Михальова.

1970 р. Ю. А. Михальов очолив лабораторію морських ссавців Одеського відділення з китобійного промислу ВНІРО (потім приєднане до АзЧорНІРО). Значну увагу в цей період він приділяє дослідженням дельфінів Чорного моря.

У 1982 р. після закриття лабораторії перейшов на викладацьку роботу до Одеського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, на посаду доцента, а згодом професора (1998–2015). З 2015 р. працює старшим науковим співробітником Інституту морської біології НАН України (Одеса).

Ключові доробки в галузі теріології

Юрій Олексійович Михальов працює в галузі вивчення біології китоподібних понад 50 років, є автором 4 монографій та понад 200 наукових праць.

У 1972 р. захистив кандидатську дисертацію з біології розмноження фінвалів Антарктики (Вчена рада ВНІРО, Москва). Пізніше захистив дві докторські дисертації з біології китів Південної півкулі: перша — за спеціальністю «охорона довкілля та раціональне використання природних ресурсів» (спецрада Інституту проблем екології та еволюції РАН, 1997 р.); друга — за спеціальністю «зоологія» (спецрада при Інституті зоології НАНУ, 2005 р.).

Юрієм Михальовим зроблено вагомий внесок у вивчення китоподібних Південної півкулі. Ним уперше створено карти розподілу та міграцій китів на основі матеріалів, зібраних біологами під час огляду китів на палубах китобійних флотилій. Проведений аналіз швидкості та ступеня обростання китів діатомовими водоростями дозволив встановити послідовність міграцій різних груп китів на поля та з полів нагулу (Михалёв 2008). Встановлено, що кити Північно-західної частини Індійського океану є популяціями з біологічним циклом, що властивий китам Північної півкулі.

Показано, що відмінність горбачів Аравійського моря від південних популяцій настільки суттєві, що вони можуть бути виділені у підвид або вид (Mikhalev 1997; Михалёв 2008). Наведено докази існування в Антарктиці нового виду косаток — *Orcinus nana* (Mikhalev 1981).

Розроблено оригінальний метод визначення віку китів шляхом зіставлення шаруватості рееструвальних структур з періодами сезонних циклів та періодами сонячної активності (Mikhalev 1977). Виявлено, що у пренатальний період розвитку китоподібних інтенсивність їхнього відносного росту змінюється стрибкоподібно, і ці відрізки відповідають зародковому (17%), передплідному (11%) та плодовому (72%) періодам розвитку (Mikhalev 1980). Дослідником математично описано закономірність росту промислових видів китів упродовж всього онтогенезу (Михалёв 1970; 1984; 2008; Mikhalev 2019). Визначено тривалість вагітності та темп накопичення слідів овуляцій у самок промислових видів китів, розраховано їхню відтворювальну здатність (Mikhalev 1970; Михалёв 1990; 2008).

Дослідник розглянув вплив винищення китів на стан екосистем океану та перспективи відновлення їх популяцій. Обґрунтував організацію в Аравійському морі Міжнародного полігону для розробки методів оцінки чисельності китів (Mikhalev 2019).

Рис. 2. Керівник наукової групи на Антарктичній китобійній флотилії «Радянська Україна» О. М. Куликов (ліворуч) та змінний біолог Ю. А. Михальов (праворуч). Південний океан, 1965 р. Фото з архіву Ю. Михальова.

Вперше встановлено, що специфічні «парні утворення» є не тільки на верхніх, а й на нижніх щелепах китів, і не тільки у підряді вусатих (що було відомо раніше), а й у зубатих китів (що встановлено ним). Це дозволило отримати додаткові відомості про філогенез двох підрядів китоподібних (Mikhalev 1991; Михалёв 2000; 2008).

Результати багаторічних досліджень китоподібних узагальнено у двох монографіях — «Кити Південної півкулі: біологія, промисел, перспективи відновлення популяцій», виданої в Одесі 2008 р. обсягом 328 стор. (Михалёв 2008) та «Whales of the Southern Ocean: biology, whaling and perspectives of population recovery», виданої у Швейцарії 2019 р. видавництвом Springer обсягом 382 с., в серії «Advances in Polar Ecology» (Mikhalev 2019).

Юрій Михальов 30 років займався активною педагогічною діяльністю, був учасником понад 50 наукових конференцій, симпозіумів, нарад, робочих груп наукового комітету Міжнародної китобійної комісії.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

За дослідження китоподібних Антарктики Ю. О. Михальов нагороджений пам'ятною медаллю Академії наук СРСР на честь 150-річчя відкриття Антарктиди російською експедицією (1970 р.). У 1985 р. за сумлінну працю нагороджений медаллю «Ветеран праці».

Протягом 1994–2002 рр. був депутатом Одеської міської ради.

З 1994 р. є незалежним експертом Наукового комітету Міжнародної китобійної комісії (Кембридж, Великобританія). Він активно боровся з браконьєрством китів та фальсифікацією наукових матеріалів керівництвом китобійних флотилій. Багато зробив для збереження фактичних даних промислу з урахуванням встановлених даних масштабного браконьєрства, які виробничі та міністерські служби намагалися знищити та приховати від наукового загалу (Zemsky *et al.* 1996). З 1995 р. Ю. О. Михальов — член Ради з морських ссавців (Російська Федерація), рішенням якої 2014 р. нагороджений грамотою і пам'ятними медалями на честь видатних дослідників китоподібних В. О. Земського та А. Г. Томіліна.

За проведені дослідження, а також за конкретні пропозиції щодо збереження чисельності китів, нагороджений грамотою товариства охорони природи Австралії та Нової Зеландії (2010 р.).

Рис. 3. Принцеса королівства Тонга Ангеліка Латуфуіпека Тукахо вручає грамоту Ю. О. Михальову за визначні заслуги в охороні китів. Веллінгтон, Нова Зеландія, 2010 р. Фото з архіву Ю. Михальова.

Література

- Михалев, Ю. А. 1970. Пренатальный рост и вопросы биологии размножения финвала Антарктики. Киты Южного полушария (биология и морфология). *Труды АтлантНИРО*, Калининград, **29**: 53–82.
- Михалев, Ю. А. 1984. Рост и некоторые вопросы биологии размножения малого полосатика южного полушария. *Морские млекопитающие*. Наука, Москва, 61–80.
- Михалев, Ю. А. 1990. Анализ методов определения возраста наступления половой зрелости у самок китообразных. *Морские млекопитающие 10 Всес. совещ.* Москва: 198–200.
- Михалев, Ю. А. 2000. Структурные образования на концах челюстей китообразных. *Морские млекопитающие Голарктики*. Архангельск: 250–255.
- Михалев, Ю. А. 2008. *Киты Южного полушария: биология, промысел, перспективы восстановления популяций*. ООО "ИНБАЦ", Одеса, 1–328.
- Mikhalev, Yu. A. 1977. Method for graphical record of surface relief of decalcinated sections of sperm whale teeth with the aim to determine their age. *Report of the International Whaling Commission (Cambridge)*, **27**: 356–360.
- Mikhalev, Yu. A. 1980. General regularities in prenatal growth in whales and some aspects of their reproductive biology. *Report of the International Whaling Commission (Cambridge)*, **30**: 249–254.
- Mikhalev, Ju. A., M. V. Ivashin, V. P. Savusin, F. E. Zelenaya. 1981. The distribution and biology of killer whales in the Southern Hemisphere. *Report of the International Whaling Commission (Cambridge)*, **31**: 551–566.
- Mikhalev, Yu. A. 1991. Pair formations at the ends of jaws of Cetaceans. *Report of the International Whaling Commission (Cambridge)*, **41**: 591.
- Mikhalev, Yu. A. 1997. Humpback whales (*Megaptera novaeangliae*) in the Arabian sea. *Marine Ecology Progress Series*, **149**: 13–21.
- Mikhalev, Y. 2019. *Whales of the Southern Ocean: biology, whaling and perspectives of population recovery*. Springer, Switzerland AG, 1–382. (Series: Advances in Polar Ecology; Vol. 5).
- Zemsky, V. A., Yu. A. Mikhalev, D. D. Tormosov, A. A. Berzin. 1996. *Soviet Antarctic Whaling Data (1947–1972)*. Center for Russian Environmental Policy. Moscow, 1–320.

БУШУЄВ, С. ЮРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ МИХАЛЬОВ — дослідник китоподібних Південної півкулі та Чорного моря. — Український цетолог, еколог, захисник китів, доктор біологічних наук, професор. Юрієм Михальовим зроблено вагомий внесок у вивчення китоподібних Південної півкулі. Автор 4 монографій та понад 200 наукових праць. Понад 30 років займався педагогічною діяльністю в Одеському педагогічному університеті. Активно боровся з браконьєрством китів та фальсифікацією наукових матеріалів керівництвом китобійних флотилій, багато зробив для збереження фактичних даних промислу. Незалежний експерт Наукового комітету Міжнародної китобійної комісії.

Ольга Дмитрівна Моськіна — дослідниця мікротеріофаун кайнозою України і Казахстану

Уляна Науменко¹, Ігор Загороднюк²

¹ Інститут геологічних наук НАН України (Київ)

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

NAUMENKO, U., I. ZAGORODNIUK. Olha Dmytrivna Moskina, a researcher of the Cenozoic micromammal fauna of Ukraine and Kazakhstan. — Olha Moskina is known as a palaeontologist, who studied the fossil fauna of small mammals of the upper Cenozoic of Ukraine and of eastern Kazakhstan. Her palaeontological and stratigraphic research in the second half of the 20th century co-occurred with the rise of the development of geological surveys at different scales, when new groups of fossils were introduced into stratigraphic research. Based on the study of fossil remains of small vertebrates, Olha Dmytrivna gave a palaeontological substantiation of stratigraphic schemes of the Neogene and Quaternary in geological and reclamation mapping of the Northern Azov Sea region, south-western Crimea, and various regions of eastern Kazakhstan.

Біографічні деталі

Ольга Дмитрівна Моськіна народилася 23 січня 1934 р. в с. Малаківщина Летичівського району Хмельницької обл. У 1954 р. після завершення навчання в педагогічному технікумі (м. Кам'янець-Подільський) вступила на географічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, який закінчила 1959 р. Направлена на роботу до Східноказахстанського геологічного управління (м. Усть-Каменогорськ), працювала в Алтайській пошуково-знімальній експедиції на посаді геолога палеонтологічного загону.

У 1967 р. переїхала до Києва, де до виходу на пенсію працювала в Інституті геологічних наук НАН України у відділі геотектоніки і геології антропогену та геології і стратиграфії кайнозою. У 1973 р. захистила дисертацію «Стратиграфія верхнього кайнозою Східного Казахстану по даних залишків гризунів» у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (офіційні опоненти — В. О. Топачевський та Г. І. Молявко).

Рис. 1. Портрет О. Д. Моськіної. З архіву авторів. 1976 р.

Ключові наукові доробки

У Казахстані з метою стратифікації відкладів верхнього кайнозою вивчала рештки дрібних ссавців шляхом пошарового промивання та просіювання породи. Активно співпрацювала з різними центрами — Інститут зоології АН Каз. РСР (Алмати, В. Бажанов, П. Савінов), Зоологічний інститут АН СРСР (Ленінград, І. Громов), ІГН АН СРСР (Москва, Е. Вангенгейм, В. Зажигін), Інститут зоології (Київ, В. Топачевський, О. Скорик) та Інституті геологічних наук АН УРСР (Київ, А. Шевченко). Особлива увага приділялась тафономії захоронення дрібних ссавців та супутньої малакофауни. Дослідниця описала типові захоронення палеонтологічних залишків і встановила зв'язки з генетичними типами й фаціальними різновидами вміщувальних порід, з'ясувала синхронні захоронення остеологічних залишків.

У Східному Казахстані для верхнього кайнозою встановлено 7 фауністичних комплексів дрібних хребетних, які дозволили корелювати стратиграфічні підрозділи на регіональному й міжрегіональному рівнях. Вивчено й описано 37 видів гризунів, один з яких наведено вперше для науки (*Ischymotomys kalbika* sp. nov., nom. nud., =? *Neocricetodon intermedius*). Систематизація зібраних матеріалів дозволили захистити 1973 р. кандидатську дисертацію за фахом «Палеонтологія і стратиграфія».

Наукова робота в Україні пов'язана з ІГН, а також з ННПМ НАН України. При проектуванні Приазовської зрошувальної системи на початку 1970-х років розробила біостратиграфічну основу розчленування полігенетичних відкладів неогену та плейстоцену по фауні дрібних ссавців. Нею виділено чотири фауністичні групи, що відповідають халловській, пізньотаманській (ногайській), тираспольській і середньо-пізньо-плейстоценовим фаунам.

У південно-західному Криму (Альмінська западина) в червоноколірних моласових утвореннях таврської світи, яка вміщує понтичну малакофауну та знахідки гіпаріонової фауни, збрала і вивчила залишки мікротеріофауни (*Prolagus*, *Proochotona eximia*, *Kowalskia* [*Neocricetodon*] *intermedius*, *Lophocricetus*, *Scirtodipus*, *Paralactaga*, *Prospalax* та ін.). Знахідки великих пізньоміоценових пискух і тушканчиків древнього обліку дозволили проводити пряму кореляцію червоноцвітів павлодарської і таврської світи.

Рис. 2. На I міжнародному теріологічному конгресі. 1974 р. (у першому ряду).

У своїх працях Ольга Дмитрівна показала високу ефективність застосування дрібних ссавців для стратиграфічної кореляції підрозділів верхнього кайнозою, а також методу пошарового відмивання і просіювання палеонтологічних залишків з кернів бурових свердловин, шурфів і відслонень у закритих і заліснених регіонах.

Чесноти, захоплення, суспільна робота

Професійний шлях Ольги Дмитрівни тісно зв'язаний з пошуково-знімальними роботами й науковим обґрунтуванням стратиграфії неогенових і четвертинних відкладів за даними вивчення викопної фауни дрібних ссавців України (Північне Приазов'я, Середнє Придніпров'я, Крим) і Казахстану (Рудний Алтай, Приіртишья, Зайсанська западина).

У процесі наукових досліджень Ольга Дмитрівна особливу увагу приділяла впровадженню в практику палеонтолого-стратиграфічних досліджень методу збору палеонтологічних решток. Як член Українського палеонтологічного товариства, активно виступала з доповідями на щорічних сесіях в Україні й палеонтологічних сесіях Всесоюзного палеонтологічного товариства АН СРСР, а також регіональних нарадах з палеонтології ссавців кайнозою в Москві, Ленінграді, Тбілісі, Алма-Аті. Ольга Дмитрівна — учасник першого (6–12 червня 1974 р. в Москві) і другого (червень 1978 р. в м. Брно, Чехія) Міжнародних теріологічних конгресів (рис. 2). Тематика доповідей — палеонтологія і стратиграфія верхнього кайнозою за даними фауни дрібних ссавців, зоогеографія пізнього кайнозою, роль прохорезу в формуванні регіональних фауністичних комплексів.

Література

- Моськіна, О. Д. 1968. Мелкие млекопитающие неогена и антропогена Рудного Алтая. *Палеонтологический журнал*. Москва, № 1: 141–148.
- Моськіна, О. Д. 1973. Стратиграфическое значение и основные этапы развития фауны мелких млекопитающих Восточного Казахстана в позднем кайнозое. *Стратиграфия, условия формирования, состав и свойства осадочных пород УССР*. Наукова думка, Киев, 48–49.
- Мацуї, В. М., О. Д. Моськіна. 1989. Метод послонных сборов остатков мелких позвоночных для биостратиграфического расчленения континентальных отложений позднего кайнозоя. *Методики палеонтологических и литологических исследований*. Наукова думка, Киев, 36–43.
- Моськіна, О. Д., В. М. Мацуї. 1992. Мікротеріофауна (Lagomorpha, Rodentia) Понту південно-західного Криму. *Доповіді Академії наук України*, № 5: 91–93.
- Моськіна, О. Д. 2000. Динамика основных типов сообществ позднекайнозойских мелких млекопитающих и геологические события. *Биостратиграфичні та палеоекологічні аспекти подійної стратиграфії*. Київ, 70–72.

НАУМЕНКО, У., ЗАГОРДНЮК, І. Ольга Дмитрівна Моськіна — дослідниця мікротеріофаун кайнозою України та Казахстану. — Ольга Моськіна відома як палеонтолог, яка вивчала викопну фауну дрібних ссавців верхнього кайнозою України і східного Казахстану. Її палеонтолого-стратиграфічні дослідження в другій половині ХХ ст. за часом збіглися з розвитком геологічних зйомок різних масштабів, коли до кола стратиграфічних досліджень залучали нові групи фосилій. На основі вивчення викопних залишків дрібних хребетних зроблено палеонтологічне обґрунтування стратиграфічних схем неогену і антропогену при геологічному і меліоративному картуванні північного Приазов'я, південно-західного Криму і ряду регіонів східного Казахстану.

Ігор Наконечний — медичний теріолог, зоолог, еколог

Анатолій Волох

Таврійський державний агротехнологічний університет (Мелітополь)
e-mail: volokh50@ukr.net; orcid: 0000-0003-1291-921X

VOLOKH, A. Igor Nakonechny, medical mammalogist, zoologist, and ecologist. — An essay on professor I. V. Nakonechny, researcher of steppe faunal assemblages of Mykolaiv Oblast, author of scientific and popular science publications on mammals species of agricultural landscapes and associated parasitocoenoses. Professor greatly contributed to the education of qualified and professional biologists and ecologists. Most experts in national parks, reserves, state ecological institutions and most of biology schoolteachers in Mykolaiv Oblast are his former students. He currently works as professor of Admiral Makarov National University of Shipbuilding, where he continues to carry out field research into the mammal fauna of the Lower Bug region. He is scientific supervisor of various projects on conservation of the local biota, steppe biocoenoses and biosafety of natural environments.

Біографічні деталі

Наконечний Ігор Володимирович народився 12 січня 1964 р. в місті Березівка Одеської обл. Закінчив у 1986 році ветеринарний факультет Одеського СГІ. У цьому ж закладі після служби, в 1990–1992 рр. викладав та навчався в аспірантурі. Влітку 1992 р. там же захистив кандидатську дисертацію з питань сальмонельозу птахів. Надалі працював на виробництві, отримав другу вищу освіту мисливствознавця у ВСГІЗО (Балашиха), очолював практичну лабораторію і не полишав наукової діяльності медичного теріолога.

З 2002 р. — доцент університету, проте продовжував польові дослідження теріофауни Південного Степу і пов'язаних із нею паразитоценозів. Успішно співпрацював у складі робочої групи ВООЗ щодо природно-осередкових зоонозів, досліджував особливості циркуляції їх збудників у агроландшафті.

Рис. 1. Ігор Володимирович Наконечний на обліках слідової активності лісових гризунів у Каліповському лісі, смт Братське Миколаївської обл. Фото Ю. Наконечної, грудень 2021 р.

Опрацювання значного обсягу зібраного польового матеріалу стало основою докторської дисертації, захищеної у 2010 р. (науковий консультант — професор С. С. Серебряков). Ставши доктором наук, заснував у Миколаївському національному університеті ім. В. О. Сухомлинського кафедру екології та зоології, яку й очолював до 2018 р. Після ліквідації кафедри та біологічного факультету, перейшов до роботи на кафедрі екології та природоохоронних дисциплін Національного університету суднобудування імені адмірала Макарова, де і працює нині.

Ключові доробки в галузі теріології

Упродовж 1995–2008 рр. на території Північно-Західного Причорномор'я виконав серію довготривалих етологічно-популяційних досліджень польової родентофауни та її екологічних взаємозв'язків зі збудниками природно-осередкових зоонозних інфекцій. Виявлена та описана видова структура теріофауни регіону, простежено сезонні та локально-просторові закономірності існування, розподілу, взаємовідносин, стаціональних контактів. Унікальність теріологічних досліджень цього періоду зумовлена специфікою стану польових біотопів при зменшенні антропогенного тиску на середовище та часткового відновлення механізмів природної саморегуляції. Авторські публікації цього часу (понад 40 лише фахових статей) є важливим джерелом інформації в області крайової теріології та моніторингу стану довкілля.

Не менш детальними стали й дослідження степової теріофауни останнього десятиріччя, виконані переважно на території Миколаївської області та частково — у степових районах Одеської й Херсонської областей. В їх числі дослідження сучасної структури нірних ссавців відкритих ландшафтів, їх видового складу, якісних і кількісних показників норової активності, стаціонального розподілу та гніздо-норової паразитофауни.

Значними є обсяги довголітніх досліджень хижих ссавців, їх видової структури, чисельності, аутоекологічних особливостей, трофічних зв'язків та функціональної ролі в степових паразитоценозах. Особливу увагу окремо надано питанням моніторингу диких псових у природних осередках сказу, результати яких неодноразово доповідалися на конференціях і семінарах та опубліковані у 2005–2020 рр.

Разом із біологами південних областей України І. В. Наконечний активно формує сучасну стратегію збереження степового біому, як базисної та абсолютно невіддільної компоненти природного середовища Північного Причорномор'я.

Рис. 2. І. В. Наконечний при зимових дослідженнях денної активності вивірки в Матвіївському лісі на північній околиці міста Миколаєва. Фото Ю. Наконечної, січень 2022 р.

Є автором і співавтором 126 наукових публікацій, в т. ч. 5 монографій, 3 навчальних посібників, довідників, а також автором низки методичних і науково-популярних публікацій в українських мисливських газетах і журналах. Більша частина його публікацій і монографічних праць так чи інакше торкається фауністичних комплексів причорноморських степів, оцінок стану місцевої теріофауни, питань її досліджень, контролю та охорони.

Безперечно важливою є наукова курація природоохоронних організацій — національних парків і заповідників Півдня України. Наукова співпраця з фахівцями системи ПЗФ лише у 2020–2021 рр. знайшла свій відбиток у низці доповідей і публікацій, присвячених степовій теріофауні заповідних територій.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Ігор Володимирович Наконечний, хоча й надає перевагу польовій науковій роботі, є також успішним викладачем, професором, який багато зробив для підготовки кваліфікованих і грамотних біологів та екологів. Нині більшість фахівців національних парків, заповідників, державних екологічних установ та основна маса шкільних викладачів біології в Миколаївській області є його учнями. Успішно керував підготовкою аспірантів, був проректором з наукової роботи та редактором наукового видання «Науковий Вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія Біологічні науки» (2012–2018 рр.). Здійснював наукове керівництво низкою кафедральних тем і розробок, результатом яких стали монографії, наукові проекти, статті та науково-популярні видання, присвячені питанням вивчення і збереження степового біоуму.

Безперечно, що головне захоплення професора, яке й сформувало його особистість — це рибальство та мисливство, завдяки яким він освоїв навички польових досліджень, методики обліку диких тварин, а також набув досвіду спостережень за ними у природних умовах. Ігор Володимирович є знавцем мисливської зброї, про ефективне використання якої він регулярно ділиться із читачами на сторінках часопису «Полювання та риболовля».

Практичний досвід польової теріологічної роботи в степах від Казахстану до Дунаю, знання і навички лікаря-мікробіолога і лабораторної роботи загалом надає Ігорю Володимировичу якостей унікального фахівця, здатного розв'язувати украй складні задачі теоретичної та прикладної біології.

10 років він був незмінним членом докторської спецради в Інституті агроєкології і природокористування НААН, виступав уважним і прискіпливим опонентом, рецензентом, експертом. Працював членом НТР МОН України, є дійсним експертом Європейського Бюро ВООЗ, експертом багатьох міжнародних фондаций, членом НТР Всеукраїнської асоціації мисливців та користувачів мисливських угідь. Проте не став кабінетним вченим-теоретиком, зберіг якості та навички польового дослідника, досі реалізуючи їх у щорічних експедиціях.

Література

- Наконечный, И., А. Полетаев. 2005. *Охота на юге Украины*. КП Николаевская обл. типография, Николаев, 1–448.
- Наконечный, И. В. 2012a. Видова структура гризунів та загальна специфіка формування їх угруповань в сучасних агроценозах степової зони Північного Причорномор'я. *Вісник ЖНАЕ*, **1** (1): 45–54.
- Наконечный, И. В. 2012b. Екологічні пристосування курганчикової миші (*Mus sergii* Valch.) до існування в польових біотопах аридно-степової зони. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. 8: 173–177.
- Наконечный, И. В., Л. В. Пероцька. 2019. Еколого-епізootична роль шакала звичайного *Canis aureus* у Північно-Західному Причорномор'ї. *Науковий вісник ЛНУ ветмедицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького*, **21** (94): 37–43. <https://doi.org/10.32718/nvvet9407>
- Наконечный, И. В. (ред.). 2020. *Екологія Миколаївської області*. НУК. Миколаїв, 1–320.
- Сушко, С. В., І. В. Наконечный. 2017. Чисельність та щільність мишоподібних гризунів в мозаїчному агроландшафті Північно-Західного Причорномор'я в 1961–2016 рр. *Науковий вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. 1(73): 20–24.

ВОЛОХ, А. Ігор Наконечный — медичний теріолог, зоолог, еколог. — Нарис про професора І. В. Наконечного, дослідника степових фауністичних комплексів Миколаївської області, автора наукових і науково-популярних праць із питань аутоекології представників сучасної теріофауни польових агроландшафтів і пов'язаних із ними паразитоценозів. Професором багато зробив для підготовки кваліфікованих і грамотних біологів та екологів. Нині більшість фахівців національних парків, заповідників, державних екологічних установ та основна маса шкільних викладачів біології в Миколаївській області є його учнями. Вчений і сьогодні, працюючи професором НУК імені адмірала Макарова, продовжує системні польові дослідження теріофауни Нижнього Побужжя, є науковим керівником низки проєктів щодо охорони місцевої біоти, степових біоценозів і біобезпеки природного середовища.

Валентин Антонович Несін — дослідник дрібних ссавців неогену та антропогену України

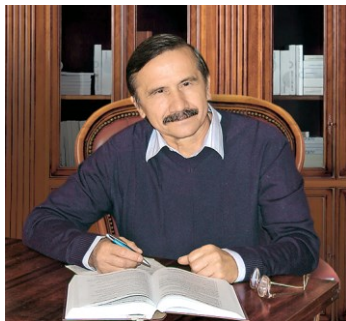
Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Valentyn Antonovych Nesin, a researcher of small mammals of the Neogene and Quaternary of Ukraine. — Valentyn Nesin's research is devoted to fossil rodents, clarification of the oldest stages of their development and distribution of abundant and indicator groups of faunal micromammal assemblages in a wide range of geological time, from the Neogene to Quaternary. His research is devoted to morphology, taxonomy, phylogenetics, and historical faunistics of small mammals, as well as to biostratigraphy and paleozoogeography of the south of Eastern Europe. Results of V. Nesin's research are of fundamental importance for the development of the biostratigraphic scheme of the Tethys and Eastern Paratethys of Ukraine, for stratigraphic correlations and paleogeographic reconstructions of the climate and landscapes of Eastern Europe.

Біографічні деталі

Валентин Антонович Несін народився 2 січня 1947 року в смт Клавдієво-Тарасове Київської області. У 1964 р. закінчив місцеву школу й у 1973 році — Київський національний університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю біолог-зоолог, викладач біології й хімії. З 1973 р. — співробітник Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР, у відділі палеозоології (ІЗАН, нині це Відділ палеонтології Національного науково-природничого музею НАН України (ННПМ), де працював до виходу на пенсію.

У 1985 році В. А. Несін захистив кандидатську дисертацію на тему «Гризуні котловинської пліоценової фауни». Науковим керівником був В. А. Топачевський (1930–2004 рр.), згодом голова Українського теріологічного товариства та академік НАН України. Вся подальша наукова кар'єра пов'язана з відділом палеозоології ІЗАН, а нині відділом палеонтології ННПМ: спочатку на посаді старшого лаборанта (1973), інженера (1977), молодшого наукового співробітника (1984), наукового співробітника (1988), а з 1990 по 2019 р. — старшого наукового співробітника.

Рис. 1. Валентин Антонович Несін. Фото 2012 р.

Ключові наукові доробки

Валентин Несін — теріолог, палеонтолог, еволюціоніст, що веде палеозоологічні дослідження дрібних ссавців неогену та антропогену України.

Професійний шлях Валентина Антоновича пов'язаний із відділом палеонтології Палеонтологічного музею НАН України. У цьому відділі ним підготовлена і 1985 р. захищена кандидатська дисертація за темою «Гризунни котловинської пліоценової фауни». Був організатором і учасником багатьох експедицій, у яких відкривав нові місцезнаходження (18 місцезнаходжень) викопних мікротеріофаун.

Основна сфера наукових інтересів полягає у вивченні викопних гризунів, з'ясуванні найдавніших етапів їх розвитку та розповсюдження фонових та індикаторних груп фауністичних мікротеріокомплексів у широкому діапазоні геологічного часу — неогену й антропогену, дослідження їх морфології, систематики, таксономії, філогенетики, історичної фауністики, а також біостратиграфії та палеозоогеографії України та прилеглих територій півдня Європи.

Вперше для території України була розроблена мікротеріологічна біостратиграфічна схема міопліоцену за 12 млн років і виконана монографічна робота з опису Muridae за цей період.

Результати його досліджень мають фундаментальне значення і широко використовуються, при складанні біостратиграфічної схеми Тетису та Східного Паратетису сучасної території України, стратиграфічних кореляцій та палеогеографічних реконструкцій клімату і ландшафтів Східної Європи.

Співпрацював з науковцями Інституту систематики та еволюції тварин у Кракові (ПАН), Зенкенбергського музею у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). Результати своїх досліджень В.А. Несін представляв на міжнародних наукових форумах у Польщі, Іспанії, Німеччині і Росії.

Є автором і співавтором 74 наукових статей у провідних вітчизняних і закордонних журналах; автор трьох монографій.

Рис. 2. На конференції «Гризунни і середовище» (Миколайки, Польща, 1993), В. Несін, А. Надаховський, Л. Рековець, К. Ковальський).

Рис. 3. 1998 р., Валентин Несін з проф. Герхардом Шторгом у Зенкенбергському музеї, Франкфурта-на-Майні, Німеччина.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Наукові розробки В. Несіна відмічені стипендією Дж. Сороса 1993–1994 рр. та Премією імені І. І. Шмальгаузена НАН України 1994 р.

Окрім наукової діяльності, у 1988 р. викладав курс лекцій із загальної зоології у Київському педагогічному інституті ім. М. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Брав участь у реставраційних роботах Палеонтологічного музею ІЗАН (ННПМ), зокрема відновив для експозиції у музеї рештки бивня гігантського мамонта, знайденого під Києвом та північного оленя, знайденого біля Канева, та виконував ряд реставраційних робіт скелетів, після аварійних ситуацій — динотерія, верблюда, гіпаріона, страуса та ін. Був організатором і учасником виставки «Все про мамута» у Швеції (1995 р.) і Німеччині (1996 р.) та виставки «Льодовиковий період» у Німеччині (1999 р.).

Література

- Несин, В. А. 2013. *Неогеновые Murinae (Rodentia, Muridae) Украины*. Университетская книга, Сумы, 1–176. ISBN 978-966-680-675-1. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511542329.013>
- Nesin, V. A., K. Kowalski. 1997. Miocene Gliridae (Mammalia: Rodentia) from Gritsiv (Ukraine). *Acta Zoologica Cracoviensia*, **40** (2): 209–222.
- Nesin, V. A., V. A. Topachevsky. 1999. The Late Miocene small mammal succession in Ukraine. *The Evolution of Neogene Terrestrial Ecosystems in Europe*. Ed. by J. Agustí, L. Rook, P. Andrews. University Press, Cambridge, 265–272. (Series: Hominoid evolution and climatic change in Europe; Volume 1).
- Nesin, V. A., A. Nadachowski. 2001. Late Miocene and Pliocene small mammal faunas (Insectivora, Lagomorpha, Rodentia) of Southeastern Europe. *Acta Zoologica Cracoviensia*, **44** (2): 107–135.
- Nesin, V. A., G. Storch. 2004. Neogene Murinae of Ukraine (Mammalia, Rodentia). *Senckenbergiana lethaea*, **84** (1/2): 351–365. <https://doi.org/10.1007/BF03043476>
- Nesin, V., Kovalchuk, O. 2017. A new species of jerboa (Mammalia, Rodentia, Allactaga) from the late Miocene of Ukraine. *Palaeontologia Electronica*, 20.2.25A: 1–10. <https://doi.org/10.26879/751>
- Nesin, V., Kovalchuk, O. 2021. A new late Miocene *Anomalomys* species from western Ukraine with implications for the diversity and evolution of anomalomyid rodents in Eastern Europe. *Historical Biology*, **33** (9): 1809–1816. <https://doi.org/10.1080/08912963.2020.1742711>
- Rzebik-Kowalska, B., V. A. Nesin. 2010. *Erinaceomorpha and Soricomorpha (Insectivora, Mammalia) from the Late Miocene of Ukraine*. Institute of Systematics and Evolution of Sciences. Krakow, 1–61.

ЗАГОРОДНЮК, І. Валентин Антонович Несін — дослідник дрібних ссавців неогену та антропогену України. — Дослідження Валентина Несіна присвячені викопним гризунам, з'ясуванню найдавніших етапів їхнього розвитку та розповсюдження фонових та індикаторних груп фауністичних мікротеріокомплексів у широкому діапазоні геологічного часу — неогену та антропогену. Дослідження присвячені їх морфології, таксонії, філогенетиці, історичній фауністиці, а також біостратиграфії та палеозоогеографії півдня Східної Європи. Результати досліджень мають фундаментальне значення для розробки біостратиграфічної схеми Тетису та Східного Паратетису території України, для стратиграфічних кореляцій та палеогеографічних реконструкцій клімату і ландшафтів Східної Європи.

Юрій Олійник — теріолог, морфолог та педагог

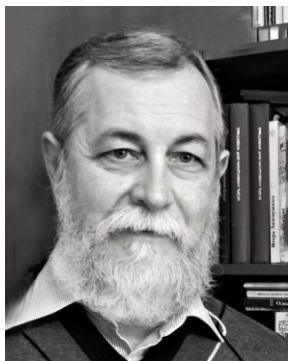
Володимир Лобков

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Одеса)
e-mail: zoomuz2017@gmail.com orcid:0000-0001-8161-0756

LOBKOV, V. Yuriy Oliynyk, a mammalogist, morphologist, and teacher. — An essay about Yu. Oliynyk, zoologist, researcher of the vertebrate fauna of the north-western Black Sea region, graduate of Odessa University (1980), who was assigned to the Zoological Museum of OSU, where he worked first as a laboratory assistant, then as a senior laboratory assistant, and from 1990 as an assistant at the Department of Zoology and Hydrobiology, before he was appointed associate professor of the Department of Zoology of Odessa I. I. Mechnikov National University. The main directions of Yu. N. Oliynyk's scientific activity are the study of the mammal fauna of the Black Sea region, as well as population morphology of vertebrates. In his asset are the 'Essay of the mammal fauna of the lower reaches of the Dnister River and adjacent areas' and publications on the ecology and morphology of vertebrates of the region.

Біографічні деталі

Юрій Миколайович Олійник народився 16.05.1958 р. у Тирасполі (Молдова). У 1975 р. після закінчення школи (м. Уральськ, Казахстан) вступає на біологічний факультет Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, де спеціалізувався на кафедрі зоології хребетних та отримав кваліфікацію біолога. Після закінчення у 1985 р. університету направлений за розподілом до його зоологічного музею, де пропрацював лаборантом 10 років спочатку куратором відділу орнітології, а потім і теріологічної колекції.

Одночасно з роботою в музеї протягом кількох років викладає на кафедрі зоології хребетних, а навесні 1990 р. на запрошення відомого акаролога В. Д. Севастьянова обіймає посаду асистента кафедри зоології та гідробіології. З 1998 р. продовжив науково-викладацьку діяльність на кафедрі зоології на посаді доцента.

Рис. 1. Юрій Миколайович Олійник (Фото з архіву Зоологічного музею; 2021 р.).

Ключові наукові доробки

Юрій Миколайович із самого початку пов'язав свою діяльність із дослідженням фауни Причорномор'я. Студентом, вивчаючи дрібних ссавців (землерийок) у Центрально-Лісовому, Окському заповідниках, Савранському лісі на півночі Одеської області, пише дипломну роботу. Надалі вивчення дрібних ссавців (просторовий розподіл, сезонна динаміка, переміщення) було продовжено на стаціонарі кафедри зоології хребетних у районі пересипу Тилігульського лиману. У 1981 р. бере участь у експедиції до Забайкалля, де збирається науковий матеріал для зоологічного музею університету. У середині 80-х його наукові інтереси поступово зміщуються в область морфологічних досліджень.

Знайомство у 1985 р. з Л. В. Гербильським, керівником молодіжної наукової програми «Тироцит», на довгі роки зробило основним об'єктом вивчення екоморфологічні особливості крапчастого ховраха. У 1995 р., вже працюючи на кафедрі зоології, успішно захищає кандидатську дисертацію «Щитовидна залоза крапчастого ховраха в постнатальний період у різних умовах існування» в Київському університеті, опублікував понад 20 робіт із зоології, гістології, біохімічної ензимології, пов'язаних із цією тематикою.

За підсумками теріологічних досліджень у дельтовій частині Дністра у 2011 р. ним підготовлено огляд теріофауни цієї важливої інтразональної області півдня України (Олейник & Роженко 2011). Надалі публікується ряд робіт про різні аспекти популяційної біології окремих видів регіону (лісовий кіт, лисиця) (Олейник 2020 та ін.).

Дослідник опублікував 80 наукових, методичних, науково-педагогічних робіт, взяв участь у низці наукових форумів.

Рис. 2 (ліворуч). Ю. М. Олійник на конференції «Читання пам'яті А. А. Браунера», 2010 р.

Рис. 3 (праворуч). Співробітники Зоомузею та біофаку ОНУ біля черепа кита кашалота, витягнутого із землі після біологічного очищення (Ю. М. Олійник третій праворуч). Вересень 2007 р.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Як зоолог та гістолог брав участь у реалізації міжнародного проєкту TACIS у Придунайських озерах (1999–2000), роботах з вивчення їхтїо- та орнітофауни о. Зміїний (2003–2004). Приділяв увагу проблемі різноманітності та мінливості тварин, у т. ч. й безхребетних.

Значну частину часу Ю. М. Олійник віддає викладацькій діяльності. Тривалий час читає загальні курси «Екологія» й «Біологія індивідуального розвитку», спеціальні курси «Теріологія», «Антропогенез», «Популяційна морфологія». Розуміючи важливу роль кількісних методів у сучасній зоології, прищеплює цей підхід студентам, читав курс «Інформаційні технології» (разом з Д. А. Ківгановим), що переріс у «Кількісну біологію». Понад 20 років — незмінний член обласних етапів Всеукраїнського конкурсу МАН.

Один із засновників благодійної організації «Музейний фонд імені О. О. Браунера», створеної для сприяння діяльності Зоологічного музею. З моменту заснування журналу «Вісті Музейного Фонду ім. О. О. Браунера» (<https://bit.ly/3MqdwJw>) разом з В. А. Лобковим — його редактор. Спільно з колегами з Зоологічного музею брав участь в організації наукових конференцій, які проводили Музейний фонд та університет. Зоомузей для Юрія Миколайовича — не лише місце роботи з колекціями, а й місце популяризації знань; багато років він проводить тут екскурсії.

Література

- Аноним. 2018. Доцент Ю. Н. Олейник. К 60-летнему юбилею (2018). *Известия Музейного фонда им. А. А. Браунера*, **15** (3): 13–14.
- Олейник, Ю. Н. 2003. Структурная организация и развитие щитовидной железы крапчатого суслика (*Spermophilus suslicus* Guld.) в раннем постнатальном периоде. *Вісник Одеського національного університету. Серія: біологія*, **8** (1): 139–144.
- Олейник, Ю. Н., В. А. Лобков. 2003. Постнатальное развитие крапчатого суслика (*Spermophilus suslicus* Guld.). *Вісник Одеського національного університету. Сер. Біологія*, **8** (6): 131–137.
- Олейник, Ю. Н., Н. В. Роженко. 2011. Очерк териофауны устьевой области р. Днестр. *Известия Музейного фонда им. А. А. Браунера*, **17** (4): 1–28. <https://bit.ly/3yE4oLc>
- Олейник, Ю. Н. 2020. О встречах лесной кошки (*Felis silvestris* schreber, 1777) на юго-западе Украины (Одесская обл.) в начале XXI столетия. *Известия Музейного фонда им. А. А. Браунера*, **17** (2): 11–30.

ЛОБКОВ, В. Юрій Олійник — теріолог, морфолог, педагог. — Нарис про зоолога, дослідника фауни хребетних північно-західного Причорномор'я, випускника Одеського університету (1980), який отримав розподіл до Зоологічного музею ОДУ, де працював спочатку лаборантом, потім старшим лаборантом, а з 1990 р. — асистентом кафедри зоології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Основні напрями наукової діяльності Ю. М. Олійника — теріофауна Причорномор'я, а також популяційна морфологія хребетних. У його активі — «Нарис теріофауни низов'я р. Дністер та суміжних територій», публікації, присвячені вивченню екології та морфології хребетних регіону.

Пахомов Олександр Євгенович — теріолог, новатор та ідейний генератор

Марія Шульман

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро)
e-mail: marishu@ukr.net; orcid: 0000-0002-4290-2753

SHULMAN, M. Pakhomov Oleksandr Yevgenovych, a mammalogist, innovator and idea generator. — Oleksandr Pakhomov is the embodiment of the new scientific direction of structural and functional zoology. For the first time for the steppe zone of Ukraine, a classification of species of environmental activity of mammals was created, the specifics of their participation in functional processes of different types of ecosystems were determined. Under the auspices of Professor O. Y. Pakhomov, more than 40 projects were prepared, which expanded the econet of Dnipropetrovsk Oblast and the area of protected areas in this region has been doubled. Thanks to his purposefulness as a science director, his research topics constantly participate in competitions of the Ministry of Education and Science of Ukraine and receive public funding.

Біографічні деталі

Пахомов Олександр Євгенович народився 14 лютого 1952 р. у м. Дніпропетровськ. Навчався у СЗШ № 32 у м. Дніпропетровськ. О. Є. Пахомов закінчив у 1975 р. Дніпропетровський державний університет, біологічний факультет, із присвоєнням кваліфікації «Біолог. Викладач біології та хімії». Паралельно з навчанням з 1972 р. працює у Дніпропетровському університеті, починаючи з лаборанта кафедри іхтіології та гідробіології.

Студентські спогади: найголовнішими вчителями у житті й науці були Олександр Люціанович Бельгард (проф. кафедри геоботаніки, ґрунтознавства та екології) та Валентин Леонтійович Булахов (проф. кафедри зоології та екології). Поточна посада — завідувач кафедри зоології та екології біолого-екологічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Рис. 1. Олександр Євгенович Пахомов. Автор: М. Шульман. Фото 2010 р.

З 1978 по 1986 р. — зав. лабораторії кафедри зоології та екології. З 1979 по 1986 р. поєднував роботу з викладацькою діяльністю. З 1986 р. перейшов на постійну викладацьку діяльність і був обраний асистентом, а з 1987 р. — старшим викладачем кафедри зоології та екології. Кандидат біологічних наук із 1987 р. (спеціальність «Екологія» та «Зоологія»). Тема кандидатської дисертації «Почвенно-экологическая роль роющей деятельности млекопитающих в лесных биогеоценозах степной зоны УССР». У 1989 році отримав учене звання доцента.

У 1990–1996 рр. працював деканом біолого-екологічного факультету та у 1999–2014 рр. — деканом факультету біології, екології та медицини. У 1999 році захистив докторську дисертацію за спеціальністю «Екологія» на тему: «Биогеоценотическая роль млекопитающих в почвообразовательных процессах степных лесов Украины». У 2001 році О. Є. Пахомову надане вчене звання професора по кафедрі зоології та екології. З 2015 р. по теперішній час — завідувач кафедри зоології та екології ДНУ. Працює у галузі екології тваринного світу України 40 років. Стаж роботи в ДНУ — 50 років.

Ключові доробки в галузі теріології

Коло наукових інтересів — екологія, зоологія, біорізноманіття та функціональна роль тваринного світу. Пріоритетні наукові напрями — вивчення ссавців степової зони України, екологічної ролі діяльності ссавців, роль ссавців у ґрунтотвірних процесах. Наукові інтереси лежать у галузі зоології й екології, охорони довкілля, природно-заповідного фонду України.

Наукові праці: автор понад 600 наукових та методичних публікацій, у тому числі публікацій у періодичних виданнях, включених до наукометричних баз Scopus — 18, Web of Science — 47. Індекс Гірша у базі Google Scholar — 19, за базою Web of Science — 9 та базою Scopus — 6.

Серед наукових публікацій 19 монографій. Серед них серія монографій (15 видань) під науковою редакцією О. Є. Пахомова в серії «Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область».

Основні доробки дослідника відображені в таких публікаціях: «Біогеоценотична роль ссавців у ґрунтотвірних процесах степових лісів України» (рос.) (Пахомов 1998), «Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia)» (Булахов & Пахомов 2006); «Ссавці як об'єкт досліджень у лісах степової зони України» (Булахов *et al.* 2003), «Динаміка стану теріофауни за останні 100 років в умовах промислової степової Наддніпрянщини» (рос.) (Булахов *et al.* 2012) та ін.

Співавтор п'яти підручників та 15 навчальних посібників під грифом МОН України. За загальною редакцією О. Є. Пахомова розроблено базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів «Екологія» (2014). Науковець підготував кілька навчальних посібників, прямо дотичних до теріології, серед яких: «Функціональна зоологія» (Булахов & Пахомов 2010), «Ето-

логія (основи поведінки тварин)» (Севериновська *et al.* 2010), «Екологія» (Бобильов *et al.* 2014).

О. Є. Пахомов — один з організаторів наукового напрямку «Структурно-функціональна зоологія». Уперше для степової зони України ним створено класифікацію видів середовищтвірної активності ссавців, визначено особливості їхньої участі у функціональних процесах різних типів екосистем.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

О. Є. Пахомов понад 25 років — з 1967 по 1993 рр. — керував науковим гуртком «Фауніст». У межах програм підготовки студентів і магістрантів викладає дисципліни «Роль тварин у біогеоценозах», «Методологія наукових досліджень в екології», «Актуальні напрями екологічних досліджень», «Оцінка стану екосистем та їх компонентів», «Просторова екологія».

У 2004 р. він очолив колектив із розробки «Програми охорони навколишнього середовища в Дніпропетровській області у 2006–2015 рр.», затвердженій Дніпропетровською обласною радою. Під його керівництвом підготовлено понад 40 проєктів, завдяки чому площа заповідного фонду Дніпропетровщини зросла на 48 тис. га (у 2,7 рази). У 2011 р. під керівництвом О. Є. Пахомова підготовлено та затверджено Дніпропетровською обласною радою Червоний список тварин регіону та видано «Червону книгу Дніпропетровської області (тваринний світ)».

Понад 10 років О. Є. Пахомов працював у ВАК України. За сумлінну роботу з наукової експертизи та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації нагороджений Подякою голови ВАК України. З 2011 р. О. Є. Пахомов — голова президії Науково-методичної ради з біології (040102) МОН України, член секції Наукової ради МОН України за фаховим напрямом «Біологія, біотехнологія, харчування (з 2013 р. по теперішній час). З 2015 року по теперішній час — голова спеціалізованої вченої ради Д 08.051.04 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) біологічних наук за спеціальністю 03.00.16 «Екологія». З 2015 р. проф. О. Є. Пахомов є членом спеціалізованої секції біології Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки.

У 2009 році О. Є. Пахомову надане звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Має відзнаку Відмінник освіти України, нагороджений грамотами та відзнаками МОН і ВАК України. У 2018 році О. Є. Пахомов нагороджений нагрудним знаком МОН України за «За наукові та освітні досягнення». У цьому ж році за видатні досягнення в науково-педагогічній діяльності Вченою радою ДНУ надане почесне звання «Заслужений професор Дніпровського університету». У 2021 р. О. Є. Пахомов отримав державну стипендію від Президента України згідно з Указом від 11.06.2021 р. № 234 «Про призначення державних стипендій видатним діячам освіти».

Олександр Євгенович Пахомов є головним редактором рецензованих наукових журналів «Biosystems Diversity» (Scopus з 2017 р.) та «Regulatory Mechanisms in Biosystems» (Web of Science з 2015 р.).

Серед захоплень — мистецтва, автоспорт, книги та відеотека про життя тварин. Серед найулюбленіших цитат: «Очі бояться, а руки роблять!».

Література

- Біолого... 2018. *Біолого-екологічний факультет ДНУ: історія, сьогодення та майбутнє*. «Ліра», Дніпро, 1–302.
- Бобильов Ю. П., В. В. Бригадиренко, В. Л. Булахов, В. Я. Гассо, О. Є. Пахомов, [et al.]. 2014. *Екологія*. Фоліо, Харків, 1–672.
- Булахов, В. Л., О. Є. Пахомов. 2006. *Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia)*. Вид-во Дніпропетр. ун-ту, Дніпропетровськ, 1–356.
- Булахов В. Л., Пахомов О. Є. 2010. *Функціональна зоологія*. Вид-во Дніпропетр. ун-ту, Дніпропетровськ, 1–392.
- Булахов В. Л., А. Е. Пахомов, А. А. Рева. 2012. Динамика состояния териофауны за последние 100 лет в условиях промышленного степного Приднепровья. *Бюджетно Вопросы от Света на Науку*, «БелГРАД БГ», София, **33**: 67–72.
- Булахов, В. Л., О. Є. Пахомов, О. А. Рева, М. В. Шульман. 2016. Ссавці як об'єкт досліджень біоти у складі Комплексної експедиції ДНУ імені Олеся Гончара. *Біогеоценотичні дослідження лісів степової зони України*. За ред. А. П. Травлєєва, «Свідлер А. Л.», Дніпропетровськ, 20–35.
- Гассо В. Я., В. В. Бригадиренко. 2008. [Про О. Є. Пахомова]. В кн.: *Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник*. За ред. М. В. Полякова. 2-е вид. Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, Дніпропетровськ, 367–369.
- Огінова І. О., О. Є. Пахомов. 2011. *Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі)*. – ДНУ, Дніпропетровськ, 1–540.
- Пахомов, А. Е. 1998. *Биогеоценотическая роль млекопитающих в почвообразовательных процессах степных лесов Украины. Книга 1, 2*. ДГУ, Днепрпетровск, 1–232 + 1–228.
- Северинівська, О. В., О. Є. Пахомов, В. К. Рибальченко. 2010. *Етологія (основи поведінки тварин)*. Дніпропетровськ: ДНУ, 1–290.

ШУЛЬМАН, М. Пахомов Олександр Євгенович — теріолог, новатор та ідейний генератор. — Олександр Пахомов є розробником нового наукового напрямку «Структурно-функціональна зоологія». Ним уперше для степової зони України створено класифікацію видів середовищтвірної активності ссавців, визначено особливості їх участі у функціональних процесах різних типів екосистем. Під егідою професора О. Є. Пахомова підготовлено понад 40 проєктів, якими розширено екомережу Дніпропетровської області та удвічі збільшено площу заповідного фонду цієї області. Завдяки його цілеспрямованості як наукового керівника, його науково-дослідні теми постійно беруть участь у конкурсі Міносвіти та науки України й отримують державне фінансування.

Песков Володимир Миколайович — зоолог, дослідник мінливості та морфологічного різноманіття ссавців

Ігор Ємельянов

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: emeln@museumkiev.org; orcid: 0000-0001-8198-8695

EMEL'YANOV, I. Volodymyr Mykolayovych Peskov, a zoologist, researcher of variability and morphological diversity of mammals. — Volodymyr Peskov (born in 1953) is a specialist in the field of morphological variability of vertebrates. His thesis is devoted to the development of methodology and methods of integral analysis of skull proportions in systematics and population biology of the grey voles. The method of reduced values of characters as well as the Tsarapkin method of morphological profile were proposed, which were successfully used to study the variability and morphological diversity of amphibians, reptiles, birds, and mammals. He is the author of more than 100 scientific, reference, and methodical works.

Біографічні деталі

Песков Володимир Миколайович народився 21.11.1953 у с. Сотніківське Ставропольського краю (РФ). У 1975–1980 рр. навчався на біологічному факультеті Кубанського державного університету (Краснодар), де отримав спеціальність «біологія; викладач біології і хімії». Трудову діяльність розпочав у 1980 р. в Інституті зоології АН УРСР як ст. лаборант відділу зоомузею, а з лютого 1984 р. — у відділі популяційної екології наземних хребетних, де працював на посадах ст. лаборанта (1984–1985), ст. інженера (1985–1989), мол. наук. сп. (1989–1994), наук. сп. (1994–1998), ст. наук. сп. (2004–2016).

Кандидат наук з 1994 р. У 1998–2001 рр. — доцент кафедри медичної біології Медичного інституту Української асоціації народної медицини; у 2001–2004 рр. — доцент кафедри біології та екології біологічного факультету Міжнародного Соломонового університету. З лютого 2016 р. — ст. наук. сп. Відділу зоології Національного науково-природничого музею, з жовтня — в. о. завідувача цього ж відділу.

Рис. 1. Песков Володимир Миколайович за робочим столом у ННПМ, 2019 рік (з особистого архіву автора).

Ключові доробки в галузі теріології

Кваліфікаційна праця — кандидатська дисертація «Інтегральний аналіз пропорцій черепа в систематиці і популяційній біології сірих полівок (*Arvicolidae*, *Mammalia*)», захищена 1994 р. (керівник — І. Г. Ємельянов).

Володимир Миколайович Песков — визнаний фахівець у галузі зоології, теріології та герпетології. Його праці присвячено проблемам теорії і практики дослідження морфологічної мінливості та морфологічного різноманіття хребетних тварин, зокрема й ссавців.

Схильність до філософського мислення сприяла Володимирі Миколайовичу Пескову більш глибоко і професійно підходити до формулювання і вирішення досить складних наукових проблем. Використання системного підходу в якості методологічної основи вивчення організмового і популяційного рівнів організації живого стало поштовхом для переходу від диференціального (окремі ознаки) до інтегрального (цілісний організм) аналізу. При цьому В. М. Песков використовує як сучасні методи багатовимірної статистики, так і пропонує оригінальні алгоритми і методики.

Усе це дозволяє В. М. Пескову успішно вирішувати досить складні питання морфологічної дивергенції видів-двійників і морфологічно близьких видів хребетних (Песков *et al.* 1997; Peskov *et al.* 2012; Synyavska & Peskov 2020), а також аналізувати внутрішньовидову і внутрішньопопуляційну диференціацію поліморфних видів (Песков & Емельянов 2001; Песков & Шевченко 2006; Шевченко & Песков, 2007).

На прикладі сірих полівок півдня України побудовано модель багатовимірного морфологічного простору популяції, оцінено внесок різних форм групової мінливості у його формування (Синявська *et al.* 2015). На прикладі техногенних ландшафтів Донбасу досліджено ценотичні аспекти мінливості видового і таксономічного різноманіття ссавців (Улюра & Песков, 2017).

Автор і співавтор понад 100 наукових, науково-довідкових і методичних праць, у т. ч. колективної монографії «Щур водяний: образ виду» (рос.) (2001), навчального посібника та декількох методичних розробок.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Постійний член Вченої ради ННПМ, член атестаційної комісії наукових співробітників та аспірантів, заступник наукового редактора Збірника праць зоологічного музею, тривалий час (2013–2021 рр.) був президентом Українського герпетологічного товариства, організував проведення низки конференцій, продовжив видання збірника «Праці українського герпетологічного товариства», був його науковим редактором. Двічі (у 2019 та 2020 рр.) залучався як експерт щодо проведення наукової роботи за відомчою тематикою НАНУ; під час роботи в Міжнародному Соломоновому університеті (2001–2004 рр.) був заступником декана біологічного факультету.

Під керівництвом В. М. Пескова захищено кандидатські дисертації з герпетології (А. Малюк, 2010 р.), теріології (І. Синявська, 2016 р.), орнітології (М. Франчук, 2018 р.), батрахології (О. Ткаченко, 2019 р.), під його керівництвом продовжує працювати над дисертацією А. Паньков (іхтіологія).

З нагоди ювілейних дат неодноразово відзначався за сумлінну працю, професійні здобутки, підготовку та виховання наукових кадрів, зокрема президія НАН України нагородила В. М. Пескова ювілейною почесною грамотою з нагоди 100-річчя НАНУ (2018 р.) та відзнакою НАН України з нагоди 100-річчя Зоологічного музею (2019 р.).

Література

- Песков, В. Н., И. Г. Емельянов, С. В. Тесленко. 1997. Дискриминантный анализ морфологической дифференциации *Microtus arvalis* и *M. rossiaemeridionalis*. *Вестник зоологии*, 31 (5-6): 100–103.
- Песков, В. Н., И. Г. Емельянов. 2001. Фенетика черепа. В кн.: *Водяная полевка : Образ вида*. Наука, Москва, 133–147.
- Песков, В. Н., Л. С. Шевченко. 2006. Внутрипопуляционная дифференциация зайца-русака (*Lepus eurasianus*) на территории Полесья и Лесостепи Украины. *Збірник праць зоологічного музею*, 38: 97–112.
- Синявська, І. О., В. М. Песков, І. Г. Емельянов. 2015. Співвідношення різних форм групової мінливості краніометричних ознак в популяції гуртової полівки *Microtus socialis* (Arvicolidae, Rodentia, Mammalia) на півдні України. *Studia biologica*, 9 (2): 147–159.
- Шевченко, Л. С., В. Н. Песков. 2007. Морфологическая изменчивость и внутривидовая систематика обыкновенной рыси, *Lynx lynx*. *Збірник праць зоологічного музею*, 39: 81–99.
- Улюра, Е. Н., В. Н. Песков. 2017. Млекопитающие техногенных ландшафтов Донбасса: видовое и таксономическое богатство и разнообразие. *Збірник праць зоологічного музею*, 48: 88–95.
- Peskov, V. N., I. A. Sinyavska, I. G. Emelyanov. 2012. Interrelations between different forms of group variability of quantitative traits in *Microtus socialis* in the peak phase of population abundance, *Vestnik zoologii*, 46 (5): 30–38.
- Sinyavska, I. O., V. N. Peskov. 2020. Morphotype and multivariate analysis of the occlusal pattern of the first lower molar in European and Asian arvicoline species (Rodentia, *Microtus*, *Alexandromys*). *Zoodiversity*, 54 (5): 383–402. <https://doi.org/10.15407/zoo2020.05.383>

ЕМЕЛЬЯНОВ, І. Песков Володимир Миколайович — Зоолог, дослідник мінливості та морфологічного різноманіття ссавців. — Володимир Песков (1953 р. н.) є фахівцем у галузі морфологічної мінливості хребетних тварин. Кандидатська дисертація присвячена розробці методології та методики інтегрального аналізу пропорцій черепа в систематичній популяційній біології сірих полівок. Було запропоновано метод приведення значень ознак і метод морфологічного профілю Царапкіна, які успішно використано для дослідження мінливості та морфологічного різноманіття амфібій, рептилій, птахів і ссавців. Він є автором понад 100 наукових, науково-довідкових і методичних праць.

Раїса Іванівна Підопригора — невтомна трудівниця системи відділів особливо-небезпечних інфекцій СЕС

Ігор Мерзлікін

Державний педагогічний університет (Суми)
e-mail: mirdaodzi@gmail.com; orcid: 0000-0001-8209-9144

MERZLIKIN, I. Raisa Ivanivna Pidopryhora, a tireless worker of the system of departments of especially dangerous infections of SES. — An essay on R. Pidopryhora, biologist of the Department of Dangerous Infections of Sumy Regional Sanitary and Epidemiological Station, graduate of the Faculty of Natural Sciences of Sumy State Pedagogical Institute. She worked in this department for 55 years from 1964 to late 2015. She studied small mammals and ticks of the genus *Ixodes* and their infection with especially dangerous pathogens. She discovered a number of natural foci of dangerous diseases in Sumy Oblast, including those earlier not detected in the area.

Біографічні деталі

Підопригора Раїса Іванівна народилася 20 березня 1936 р. у с. Рижівка Білопільського району Сумської області. У 1954 р. закінчила середню школу. З 1955 по 1960 рр. навчалася у Сумському державному педагогічному інституті ім. А. С. Макаренка на природничому факультеті. Чотири роки після закінчення інституту працювала вчителем біології та хімії у середніх класах шкіл Харківської та Сумської областей. У 1964 р. після відкриття відділу особливо небезпечних інфекцій (ОНІ) Сумської обласної санепідемстанції почала працювати там біологом. У 1965 р. пройшла курси спеціалізації в Ростовському протичумному інституті.

З 2001 до 2015 р. тричі проходила курси підвищення кваліфікації у Харківському медінституті післядипломної освіти. У відділі ОНІ пропрацювала 55 років, до кінця 2015 р. У різні сезони року Раїса Іванівна виїжджала у відрядження з вилування дрібних ссавців у різні куточки Сумщини. Принциповість і відданість справі були незламним її кредо. З колегами вона розставляла пастки в хащах, де інколи траплялися небезпечні зустрічі зі свинями, скаженими лисами та втікачами-злочинцями. Все життя працювала і тепер проживає в м. Суми.

Рис. 1. Раїса Іванівна Підопригора. 2011 р., з архіву Р. Підопригори.

Ключові наукові доробки

У завдання Р. І. Підопригори, як спеціаліста відділу ОНІ обласної СЕС входило вивчення території Сумської області на наявність збудників особливо небезпечних інфекцій із природним осередком і причин зараження людей. З цією метою нею та іншими працівниками відділу проводився збір та дослідження різного польового матеріалу — вилов дрібних ссавців, збір кліщів, відбір проб води, ґрунту, сіна, гнізд звірків та їх екскрементів. У процесі роботи через її руки пройшли близько 25 видів дрібних ссавців — гризунів, комахоїдних, дрібних хижаків. Визначалася динаміка їхньої чисельності в різних стаціях, збиралися ектопаразити, виявлялася наявність збудників.

До 1980 р. відділ ОНІ займався тільки туляремією, надалі — багатьма іншими зоонозами. За всі роки роботи Раїсою Іванівною разом з колегами на території Сумської обл. виявлялися звірята, заражені збудниками туляремії, лептоспірозу, ієрсиніозу, псевдотуберкульозу, геморагічної лихоманки з нирковим синдромом, лихоманки КУ, лихоманки Західного Нілу тощо. Крім дрібних ссавців Р. І. Підопригора зі співробітниками інтенсивно вивчала іксодових кліщів. Нею досліджено понад 200 000 екземплярів кліщів. Особлива увага нею приділялася території заповідника «Михайлівська цілина» та заказників з відносно недоторканою природною структурою.

Першим учителем у пошуках природних вогнищ лептоспірозу та вирощування культури в польових умовах була відома зоолог д. б. н. Є. В. Карасьова (Науково-дослідний інститут епідеміології та мікробіології АМН СРСР ім. Гамалії), з якою Раїса Іванівна у 1978 році здійснила двотижневу експедицію до Чернігівської та Полтавської областей.

Не лише співпраця та взаємодопомога, а й дружні стосунки пов'язували Р. І. Підопригору з численними колегами з інших інституцій — з О. Нагловим із Харківської СЕС, професором Е. І. Федоровим із Харківського інституту удосконалення лікарів, О. Дулицьким та В. Чирнієм з Кримської протичумної станції, біологом Брянської СЕС д. б. н. В. Л. Адамовичем, співробітниками лабораторії трансмісивних захворювань Львівського НДІ епідеміології та гігієни та автором — доцентом СумДПУ І. Мерзлікіним.

Нею було визначено найбільш небезпечні зони Сумської обл. для зараження різними видами збудників інфекцій, розроблялися та планувалися заходи щодо недопущення захворювань людей. Було показано, що Сумщина є єдиним суцільним територіальним осередком туляремії та деяких інших захворювань.

Рис. 2. На виїзді у вогнище лептоспірозу у Путивльському р-ні, літо 1984 р. Ліворуч — Е. Федоров, праворуч — О. Наглов та колега з НДІ епідеміології та гігієни (Львів). З архіву Р. Підопригори.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Раїса Іванівна завжди відрізнялася працелюбністю та скрупульозністю в роботі. Має м'який та приємний характер. Завжди спокійна і доброзичлива. На роботі ніколи себе не випинала і не гналася за славою. Охоче допомагала колегам і не вміла відмовляти, чим часто користувалося її керівництво: Раїса Іванівна забезпечувала публікаціями всіх вищих чиновників.

Раїса Іванівна виховала чудового та дбайливого сина, має двох дорослих онуків. Перебуваючи на пенсії, захоплюється роботою на дачній ділянці, вирощує квіти. Завдяки таким людям, як Раїса Іванівна, світ стає добришим!

Література

- Федоров, Э. И., В. А. Наглов, Н. Н. Товпинец, А. А. Чернокозинский, Р. И. Подопрігора *et al.* 1986. Состояние зараженности городских популяций серых крыс иктерогеморрагическим лептоспирозом в условиях Левобережной Украины и Крыма. В кн.: *Тез. докл. IV съезда Всесоюзного териологического о-ва*. Москва, 3: 332–333.
- Мерзликин, И. Р., Е. А. Лебедь, Р. И. Подопрігора. 2003. Млекопитающие заповедника «Михайловская целина». В кн.: *Степи Северной Евразии. Эталонные степные ландшафты. Материалы III международного симпозиума*. Оренбург, 334–335.
- Подопрігора, Р. И., И. Р. Мерзликин. 2003. Давние находки малой куторы *Neotys anomalus Cabrera* (Insectivora, Soricidae) в Сумской области. В кн.: *Проблеми збереження ландшафтного, ценотичного та видового різноманіття басейну Дніпра. Зб. наук. праць. До 75-річчя заповідника «Михайлівська цілина»*. СумДПУ ім. А. С. Макаренка, Суми, 158–159.
- Псарев, В. М., Р. И. Подопрігора, А. А. Чиванова, А. В. Зотова, В. К. Кравченко *et al.* 2006. Особоохраняемые территории Сумской области – потенциальные места природноочаговых особо опасных инфекций. В кн.: *Сучасні проблеми геоекології та раціонального природокористування лівобережної України*. СумДПУ, Суми, 213–217.
- Псарьов, В. М., Г. І. Христенко, П. І. Жук, Р. І. Подопрігора, О. А. Марков. 2007. Про епідеміологічну та епізоотичну ситуацію з туляремії в Сумській області та заходи з її профілактики. В кн.: *Актуальні проблеми профілактики особливо небезпечних інфекцій та біологічної безпеки. Матеріали наради семінару*. Одеса, 132–133.
- Псарьов, В. М., Г. І. Христенко, Р. І. Подопрігора, О. М. Черняк, Т. Б. Яковенко. 2007. Про епідеміологічну ситуацію з туляремії в Сумській області. В кн.: *Актуальні проблеми профілактики особливо небезпечних інфекцій та біологічної безпеки*. Одеса, 150–152.
- Псарьов, В. М., Р. І. Подопрігора, Г. І. Христенко, Г. О. Чиванова, О. М. Черняк *et al.* 2007. Розлиті епізоотії туляремії в Сумській області в 2000-2005 роках. В кн.: *Актуальні проблеми профілактики особливо небезпечних інфекцій та біологічної безпеки*. Одеса, 152–154.

МЕРЗЛИКІН, І. Раїса Іванівна Подопрігора — невтомна трудівниця системи відділів особливо-небезпечних інфекцій СЕС. — Нарис про біолога відділу особливо небезпечних інфекцій Сумської обласної санітарно-епідеміологічної станції, випускницю природничого факультету Сумського державного педагогічного інституту. Пропрацювала у цьому відділі 55 років з 1964 по кінець 2015 рр. Досліджувала дрібних ссавців і іксодових кліщів та їх зараженість збудниками особливо небезпечних інфекцій. Виявила цілу низку природних осередків небезпечних хвороб на території Сумської обл., у т. ч. й нових, раніше тут не виявлених.

Олег Ярославович Пилипчук — зоолог, еволюційний морфолог, історик науки й техніки

Оксана Червоненко, Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: entomo@ukr.net; orcid: 0000-0002-7707-3801

CHERVONENKO, O., I. ZAGORODNIUK. Oleg Yaroslavovych Pylypchuk, a zoologist, evolutionary morphologist, historian of science and technology. — A researcher who studied the locomotor system of mammals with different types of limb support (foot, toe, and phalanges), and conducted morpho-functional analysis of the spine of mammals. He has actively worked in nature reserves of Ukraine, Belarus, and Russia. The researcher frequently changes his research topics, although with an in-depth analysis of each. A significant part of O. Ya. Pylypchuk's research is connected with the history of science. Among the author's investigations are the scientific biographies of mammalogists or scientists related to mammalogy. Currently, O. Ya. Pylypchuk is one of the leaders of the community of historians of science and technology.

Біографічні деталі

Олег Ярославович Пилипчук народився 13 серпня 1947 р. у с. Оришківці Гусятинського району Тернопільської обл. Залишився без батька ще до народження. Після закінчення Копичинської середньої школи вступив на біологічний факультет Чернівецького університету (1965 р.). Після навчання три роки (1970–1973) вчителював у Коцюбинській школі Гусятинського району Тернопільської обл., викладав біологію й хімію. З 1973 по 1988 р. аспірант і далі науковий співробітник Відділу еволюційної морфології тварин Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР (ІЗАН).

Захистив кандидатську дисертацію в 1976 р. У 1988 р. перейшов на роботу до Київського педінституту, де 8 років (до 1995 р.) викладав природничі дисципліни. 1992 р. захистив докторську дисертацію. У 1995–1996 рр. — завідувач відділу історії науки й освіти Інституту українознавства КНУ, з 1996 р. дотепер — завідувач кафедри Київського університету економіки і технологій транспорту (тепер Державний економіко-технологічний університет транспорту).

Рис. 1. Олег Ярославович Пилипчук. Фото близько 2015 р., зі статті О. Червоненко (2017).

Ключові доробки в галузі теріології

У галузі теріології Олег Ярославович відзначився дослідженнями локомоторного апарату ссавців з різним типом опори кінцівок — стопо-, пальце-, і фалангохідних. Основним напрямком став морфофункціональний аналіз хребта ссавців, чому була присвячена кандидатська дисертація — «Морфологія та біомеханіка скелета попереково-крижового відділу хребта деяких ссавців» (керівник — С. Ф. Манзій).

Олег Ярославович як зоолог широкого профілю вів активну роботу в заповідниках України, Білорусі та Росії. За час роботи в ІЗАН відвідав з науковою метою 14 заповідників в Україні, Березинський заповідник у Білорусі, Боржомський — у Грузії, п'ять разів побував у горах Таджикистану.

Не оминув він своєю увагою різних хижих ссавців, особливо куніцевих, чому були присвячені окремі праці.

Детально дослідив скелет і мускулатуру хребта представників ряду сирен: американського ламантина, дюгоня і стеллерової морської корови.

За підсумками порівняльно-морфологічних досліджень 1973–1988 рр. у Відділі еволюційної морфології ІЗАН Олег Ярославович опублікував майже 100 публікацій; є співавтором монографій із серії «Види фауни СРСР і суміжних країн» — «Вовк» (1985), «Ондатра» (1987), «Антилопа Канна» (1987), «Антилопа Нільгау», «Сайгак», «Ламантин».

Значна частка досліджень пов'язана з історією науки. Серед розвідок автора — наукові біографії таких теріологів або дотичних до теріології науковців, як М. Ф. Кашенко, С. Ф. Манзій, І. Г. Підоплічко, І. І. Пузанов. Врешті, дослідник підготував докторську дисертацію за темою «Київське товариство дослідників природи: 1869–1929 рр.» (захист у 1992 р.).

Олег Ярославович — автор науково-популярних книг, серед яких: «Тварини з «Червоної книги» (1986), «Загадковий світ сирен» (1988), «Ці загадкові куніці» (1989).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Особливістю дослідника є часта й легка зміна дослідницьких тем, з глибоким аналізом кожної з них. Лекції він читає захопливо, завжди без конспектів і не за підручником. У період викладання в педінституті особливу увагу приділяв дисципліні «еволюційне вчення», керував літніми польовими практиками студентів у Закарпатті й Приазов'ї.

Його примітною особливістю є життєвий оптимізм і природне почуття гумору, він завжди готовий на жартівливу витівку навіть у найбільш серйозній аудиторії. У шкільні роки ходив до музичної школи, 5 років вчився грі на баяні, і набуті навички не раз знадобилися в житті, зокрема при організації творчих колективів та ВІА у тих селах, де працював учителем. Щоліта відпочиває на малій Батьківщині, на Прикарпатті.

У Києві О. Я. Пилипчук є одним із лідерів спільноти істориків науки й техніки. Серед героїв його розвідок (окрім перелічених вище теріологів) — академіки О. О. Ковалевський, О. П. Маркевич, О. М. Северцов, Д. К. Третьяков, І. І. Шмальгаузен, проф. П. М. Бучинський, М. М. Воскобойников, Б. О. Домбровський, В. В. Заленський, М. О. Зарудний, В. Г. Касьяненко, І. І. Мечникова, О. М. Нікольського, М. В. Павлову, П. П. Сушкіна. Не оминув дослідник увагою й діяльність наукових товариств.

Є упорядником та редактором збірника наукових праць «Історія української науки на межі тисячоліть» (з 1999), членом редколегій низки журналів та збірників — «Нариси з історії природознавства і техніки», «Наука і наукознавство», та «Питання історії науки і техніки» та ін.

Має багато відзнак, серед яких — Медаль та диплом лауреата Нагороди імені Ярослава Мудрого за здобутки у галузі науки і техніки від АН Вищої школи України (2000), відзнаку «Знак пошани» від Міністерства аграрної політики України (2002), знак «Відмінник освіти України» від Міністерства освіти і науки України (2003) та ін. Досліднику присвячено декілька статей з нагоди його ювілеїв (напр. [Скляр 2018](#); [Червоненко 2018](#)).

Література

- Пилипчук, О. Я. 1991. *Київське товариство дослідників природи та його внесок у розвиток ембріологічної науки*: посібник для студентів. Київ, 1–98.
- Пилипчук, О. Я., Г. В. Дефорж. 2017. *Еволюційна морфологія хребетних тварин в Україні: становлення та розвиток (кінець XIX – перша половина XX ст.* Відп. ред. Л. Т. Котляренко. Талком, Київ, 1–185.
- Пилипчук, О. Я., Т. В. Пічкур. 2018. *Розвиток еволюційної теорії в Україні (друга половина XIX – перша чверть XX ст.)*. Відп. ред. Г. В. Дефорж. Талком, Київ, 1–205.
- Пилипчук, О. Я., О. О. Пилипчук. 2019. *Творці української науки: біографічний довідник: у двох книгах. Книга I*. Талком, Київ, 1–230.
- Скляр, В. М. 2018. Олег Ярославович Пилипчук — історик освіти, науки і техніки. До 70-річчя від дня народження. *Наука та наукознавство*, **24**: 45–47. <https://bit.ly/3H0j61D>
- Сухотеріна, Л., І. Грушицька, Н. Рижєва. 2017. У витоках історії науки і техніки в Україні: О. Я. Пилипчук (До 70-річчя від дня народження). *Емінак*, **1** (3, 19): 118–123.
- Червоненко, О. В. 2017. До 70-річчя Олега Ярославовича Пилипчука. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **15**: 151–153.

ЧЕРВОНЕНКО, О., І. ЗАГОРОДНЮК. Олег Ярославович Пилипчук — зоолог, еволюційний морфолог, історик науки й техніки. — Дослідник, що вивчав локомоторний апарат ссавців з різним типом опори кінцівок — стопо-, пальце-, і фалангохідних та проводив морфофункціональний аналіз хребта ссавців. Вів активну роботу в заповідниках України, Білорусі та Росії. Особливістю дослідника є часта зміна дослідницьких тем з глибоким аналізом кожної. Значна частка досліджень О. Я. Пилипчука пов'язана з історією науки. Серед розвідок автора — наукові біографії теріологів або дотичних до теріології науковців. Наразі О. Я. Пилипчук є одним з лідерів спільноти істориків науки й техніки.

Василь Покин'череда — дослідник фауни Карпат і природоохоронець

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Vasyl Pokynchereda, a researcher of the fauna of the Carpathians and a conservationist. — An essay about one of the most active modern researchers of Carpathian bats and initiators of research movements on the study and protection of bats in Ukraine, who works in the Carpathian Biosphere Reserve (CBR). Vasyl Pokynchereda conducts long-term monitoring of various underground shelters within the CBR with an analysis of seasonal dynamics. He is also one of the key researchers of beech forests and their biodiversity, with a particular focus on mammals. The researcher is a frequent participant of many theriological seminars and is organizer of annual nature conservation conferences held in the CBR.

Біографічні деталі

Покин'череда Василь Федорович народився 19 липня 1961 р. у Львові. Там само вчився у школі; випускник Львівського лісотехнічного університету (1983 р.). Практично все трудове життя пов'язане з Карпатським біосферним заповідником (КБЗ), де Василь Федорович пройшов шлях від інженера до заступника директора з наукових питань. У кінці 1990-х рр. пройшов аспірантуру при Інституті зоології НАНУ, проте дисертацію з різних причин не захищав. На цей час — заступник начальника відділу НДР КБЗ. Співкерівник ГО «Екоклуб Карпати». Мешкає у Рахові.

Василь Покин'череда — науковець і природоохоронець, уся професійна активність якого пов'язана з Карпатським біосферним заповідником, від початків його трудової діяльності. Його базові інтереси, що визначаються лісівничою освітою й любов'ю до природи, сконцентровані на вивченні хребетних лісу (ссавці, надто кажани, амфібії й плазуни), на самих пралісах і заходах з їхньої охорони. Щороку він є одним з ключових організаторів міжнародних конференцій стосовно охорони природи Карпат.

Рис. 1. Василь Покин'череда. 07.02.2018. Фото автора.

Ключові наукові доробки

Дослідження ссавців присвячені найбільшою мірою кажанам, зокрема в різного типу підземеллях на території Карпатського біосферного заповідника, проте так само дослідник приділяє увагу й іншим групам ссавців.

Одними з яскравих проривів у вивченні кажанів стали проведення регулярних зимових обліків на місцях зимівлі (Покин'ячереда 1995 та ін.) та вивчення динаміки сезонних скупчень (Покин'ячереда & Довганич 1997), відновлення кільцювань кажанів у печерах і штольнях Закарпаття (Покин'ячереда & Довганич 1998), літніх обліків кажанів у карпатських пралісах із використанням тенет та УЗ-детекторів (Postawa *et al.* 2000). З дослідженнями колеги пов'язане виявлення низки нових і до того невідомих для регіону або для території окремих заповідних масивів видів, як-от *Myotis brandtii*, *Myotis bechsteini*, *Myotis alcathoe*, *Eptesicus nilssonii* та ін. (Покин'ячереда *et al.* 1999). Він був останнім, хто вивчав і бачив в українській частині Карпат довгокрила, *Miniopterus schreibersii* (Покин'ячереда 1991).

Василь Федорович став одним із ключових авторів низки розділів обсяжної монографії «Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника» (Інтерекоцентр, 1997 р., 711 с.). Теріологічна частина цього дослідження, розгорнута й доопрацьована, була видана окремим випуском (№ 5) журналу «Вісник зоології» під назвою «Теріофауна Карпатського біосферного заповідника» (Загороднюк *et al.* 1997), включно з розділами «Таксономія ссавців східнокарпатського регіону», «Характеристика фауни заповідних масивів», «Анотовані списки ссавців заповідних ділянок», «Стан популяцій видів з Червоної книги України», «Аналіз таксономічного багатства фауни» та ін.

Важливою була і є діяльність науковця в організації досліджень та наукових форумів. Спільно з ним організовано Український хіроптерологічний центр та проведено першу спелеобіологічну школу (печ. Романія в Закарпатті, 1995), проведено величезну кількість стартових активностей для активації досліджень цієї групи ссавців (Загороднюк *et al.* 1998), першу Теріологічну школу (Рахів, 1994), згодом і перші спільні з польськими колегами (Т. Постава та ін.) польові навчання та дослідження з використання ловчих тенет УЗ-детекторів для вивчення літнього населення кажанів (Угольський масив КБЗ, 1996, а згодом і «детекторний» семінар у Ядутах 2000 р.)

Рис. 2. Василь Покин'ячереда (у центрі) серед учасників V Теріошколи на біостанції «Гайдари» Харківського університету. Фрагмент колективного фото, архів автора, 1998.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Василь Федорович упродовж багатьох років веде активну громадську роботу природоохоронного напрямку, є засновником і головою ГО «Екологічний клуб Карпати». За його ідеями й за його безпосередньої участі в Карпатському заповіднику зrealізовано десятки природоохоронних проєктів, які йшли під патронатом Екоклубу «Карпати» — це і проєкти з вивчення і моніторингу біорізноманіття, і проєкти щодо охорони букових пралісів, які в КБЗ є одними з найбільших в Європі.

Серед заслуг науковця — організація і проведення щоосені наукових конференцій і семінарів з питань охорони природи Карпат, сталого розвитку, екомережі тощо. Такі конференції, приймаючою стороною яких незмінно виступає КБЗ, стали візитівкою заповідника, який є абсолютним лідером у природоохоронних форумах Карпат. Одна з таких зустрічей була теріологічною — III Міжнародна конференція «Кажани Карпатського регіону».

Література

- Довганич, Я. О., В. Ф. Покин'єчерда. 2006. Ссавці боліт Українських Карпат. В кн.: *Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України*. Ліра, Ужгород, 159–163.
- Загороднюк, І., В. Покин'єчерда, О. Киселюк, Я. Довганич. 1997. *Теріофауна Карпатського біосферного заповідника*. Інститут зоології НАН України, Київ, 1–60. (Серія: Вестник зоології, Приложение; Вып. 5).
- Загороднюк, І., В. Покин'єчерда, В. Домашлінець. 1998. Діяльність та інформаційні матеріали Українського хіроптерологічного центру. В кн.: *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Інститут зоології НАН України, Київ, 16–23. (Серія: Праці Теріологічної школи; Випуск 1).
- Покин'єчерда, В. Ф. 1991. Новые находки длиннокрыла обыкновенного в Восточных Карпатах. *Вестник зоологии*, № 3: 59.
- Покин'єчерда, В. Ф. 1995. Зимівля рукокрилих на території Кузійського масиву Карпатського біосферного заповідника. *Західноукраїнський зоологічний огляд*, № 1: 26.
- Покин'єчерда, В. Ф., В. В. Покин'єчерда. 1997. Видовий склад та чисельність рукокрилих на зимівлі в окремих підземних порожнинах Карпатського біосферного заповідника. В кн.: *Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат*. КБЗ. Рахів, 154–157.
- Покин'єчерда, В., Я. Довганич. 1998. Кільцювання рукокрилих в Карпатському заповіднику. В кн.: *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Інститут зоології НАН України, Київ, 96–99. (Серія: Праці Теріологічної школи; вип. 1).
- Покин'єчерда, В. Ф., І. В. Загороднюк, Т. Постава, М. Лабоха, В. В. Покин'єчерда. 1999. Нічниця довговуха та кажан північний на заході України. *Вестник зоологии*, 33 (6): 115–120.
- Postawa, T., W. Pokyncherda, I. Zagorodniuk. 2000. Summer bat fauna of the Carpathian Biosphere Reserve (the Mala Uholka and Velka Uholka valleys). *Studia Chiropterologica*, 1: 73–81.

ЗАГОРДНЮК, І. Василь Покин'єчерда — дослідник фауни Карпат і природоохоронець. — Нарис про одного з найактивніших сучасних дослідників кажанів Карпат та ініціаторів дослідницьких рухів щодо вивчення й охорони кажанів в Україні, що працює в Карпатському біосферному заповіднику (КБЗ). Василь Покин'єчерда веде багаторічний моніторинг різноманітних підземель у межах КБЗ, включно з аналізом сезонної динаміки; він також є одним із ключових дослідників букових пралісів і наявного в них біорізноманіття, з найбільшою увагою до ссавців. Дослідник є частим учасником багатьох теріологічних семінарів і організатором щорічних природоохоронних конференцій у КБЗ.

Поліщук Ігор Костянтинович — зоолог, еколог, природоохоронець, дослідник степу

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Polishchuk Ihor Kostiantynovych, a zoologist, ecologist, conservationist, and steppe researcher. — An essay on one of the most experienced specialists in the study of steppe faunal communities and issues of their monitoring and protection. Igor Konstantinovych passed a long research school at the biostation of the Department of Ecology of the Institute of Zoology of the Ukrainian Academy of Sciences in Chaplynka, which further contributed to his work as a zoologist in the reserve Askania-Nova. His research include the dynamics of small-mammal populations, the reaction of predators to economic activity, long-term changes in fauna, the state of protected species and prospects for their conservation, the impact of steppe fires on the mammal fauna. The researcher participates in the expertise of the impact of construction and operation of wind farms on the bat fauna in the Azov, Syvash, and Northern Black Sea regions.

Біографічні деталі

Поліщук Ігор Костянтинович народився 20 квітня 1952 р. у м. Рівне, в родині службовців. Після закінчення середньої школи у 1969 р. працював електрослюсарем, а з наступного року проходив службу у Військово-морському флоті. Протягом 1973–1978 рр. навчався на біологічному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (кафедра зоології хребетних), отримав кваліфікацію біолог-зоолог. Після університету був направлений на роботу до Інституту зоології АН УРСР (ІЗАН).

В ІЗАН працював 13 років у відділі популяційної екології та охорони наземних хребетних, як керівник стаціонару для стеження за популяціями шкідливих гризунів, який знаходився в смт Чаплинка Херсонської обл.. У 1980–1984 рр. навчався в заочній аспірантурі при Українському НДІ тваринництва «Асканія-Нова» (УНДІТ).

Рис. 1. Ігор Поліщук. Лютий 2002 р., з архіву автора.

У 1991 р. через фінансові труднощі асканійський стаціонар ліквідували, і у жовтні 1991 р. Ігор Костянтинович перевівся на посаду м.н.с. УНДІТ при відділі цілинного степу. Після відокремлення заповідника у травні 1995 р. від УНДІТ він переведений на посаду старшого наукового співробітника. Продовжує працювати там само — як с.н.с. лабораторії біомоніторингу і заповідного степу Біосферного заповідника Асканія-Нова.

Ключові наукові доробки

Ігор Костянтинович — фахівець із вивчення ссавців, екології тварин, аналізу степових угруповань та розробки заходів з охорони природи.

З 1979 р. згідно з договором між ІЗАН та УНДІТ стаціонар «Чаплінка» перебазували до смт Асканія-Нова, де велися біоценологічні дослідження, до яких був залучений Ігор Костянтинович. Темою аспірантського дослідження (1980–1984) було з'ясування впливу панівних видів гризунів на рослинність цілинного степу «Асканія-Нова» та навколишніх агроценозів. З різних причин дисертацію не завершено, проте дослідник продовжив вивчення степових угруповань ссавців та інших груп хребетних.

Ігор Костянтинович Поліщук має 96 публікацій, присвячених різноманітним групам асканійської фауни хребетних та популяційним явищам: впливу на рослинний та ґрунтовий покрив полівки гуртової, динаміці чисельності та біотопному розподілу теріофауни, акліматизації бабаків, екології степового орла, ролі сови вухатої в регуляції чисельності мишовидих гризунів, інвентаризації кажанів, рептилій, риbam штучних водойм, рідкісним видам фауни та інші (Поліщук 2001, 2002, 2012; Поліщук & Реут 2000, 2005 та ін.). Значну увагу приділяє й питанням історичних змін та охорони степової фауни (Поліщук 2008, 2009 та ін.).

Ігор Костянтинович є одним із провідних фахівців у галузі вивчення угруповань дрібних ссавців методом аналізу пелеток хижих птахів. Ним видано узагальнювальну працю «Досвід оцінки населення дрібних ссавців Біосферного заповідника "Асканія-Нова" пелетковим методом» (Поліщук 2009).

За час роботи в ІЗАН брав участь у понад 40 експедиціях, в т. ч. по прогнозуванню впливу на фауну ссавців будівництва каналу Дунай–Дніпро. Польові дослідження проводить щороку і дотепер. Упродовж 2010–2019 рр. брав участь у створенні науково-технічної продукції за проєктами з розробки експертного висновку з впливу спорудження й експлуатації ВЕС на добові та трансконтинентальні міграції кажанів.

Рис. 1. Ігор Поліщук (ліворуч) та Олег Котляров у асканійському степу на обліках дрібних ссавців. Близько 1983–1984 рр., з архіву автора.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Постійний член Вченої ради Біосферного заповідника «Асканія-Нова», член методичної комісії та редколегії наукового журналу «Вісті Біосферного заповідника Асканія-Нова». Проводить заняття зі слухачами Малої академії наук, екскурсоводами та студентами-практикантами. Значну увагу в дослідженнях, окрім ссавців, приділяє також герпетофауні.

Ігор Костянтинович — учасник низки теріологічних шкіл та інших заходів Українського теріологічного товариства, член ради Теріологічної школи та автор низки видань УГТ. Профіль дослідника в Гугл-Академії:

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=7O1e6rsAAAAJ>

Література

- Гавриленко, В. С., М. А. Листопадський, І. К. Поліщук, В. П. Думенко. 2010. *Конспект фауни хребетних Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*. Андрєєва М. М., Асканія-Нова, 1–119.
- Дрогобич, Н. Ю. 2002. Поліщук Ігор Костянтинович (до 50-річчя з дня народження). *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*, 4: 205. <https://bit.ly/3IGlpXR>
- Поліщук, І. К., Ю. О. Реут. 2000. Динаміка чисельності та структура стад копитних (Ungulata) у природному ядрі заповідника «Асканія-Нова». *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*, 2: 67–78.
- Поліщук, І. К., Ю. О. Реут. 2005. Вплив господарської діяльності на розміщення нір хижих ссавців *Canis* у природному ядрі Біосферного заповідника «Асканія-Нова» та спектр кормів лиса звичайного. *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*, 7: 123–130.
- Поліщук, І. К. 2005. Деякі аспекти впливу нориць гуртових *Microtus socialis* Pallas, 1773 на рослинність заповідного степу «Асканія-Нова». *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*, 7: 89–101.
- Поліщук, І. К. 2008. Історичні зміни в населенні земноводних, плазунів та дрібних ссавців Біосферного заповідника «Асканія-Нова». *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*, 10: 90–102.
- Поліщук, І. К. 2009. *Опыт оценки населения мелких млекопитающих Биосферного заповедника «Аскания-Нова» погодочным методом*. БЗ «Аскания-Нова», Аскания-Нова, 1–54.
- Поліщук, І. К. 2012. Курганчикова мышь *Mus spicilegus* (Muridae, Rodentia) в Аскании-Нова и Херсонской области. *Праці Теріологічної Школи*, 11: 71–76.
- Поліщук, І. К. 2018. Вплив пожеж на герпето- і теріофауну заповідника «Асканія-Нова» — огляд результатів досліджень 1981–2015 рр. *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*, 20: 22–47.

ЗАГОРОДНЮК, І. Поліщук Ігор Костянтинович — зоолог, еколог, природоохоронець, дослідник степу. — Нарис про одного з найбільш досвідчених фахівців із вивчення фауністичних комплексів степу і питань їх моніторингу й охорони. Ігор Костянтинович пройшов тривалу дослідницьку школу на стаціонарі відділу екології Інституту зоології АН УРСР у Чаплинці, що надалі сприяло роботі як зоолога в заповіднику «Асканія-Нова». Відомими є його дослідження щодо динаміки чисельності популяцій дрібних ссавців, реакції хижих звірів на господарську діяльність, багаторічних змін фауни, стану «червонокнижних» видів і перспективи їхнього збереження, впливу степових пожеж на теріофауну. Дослідник бере участь в експертній оцінці впливу спорудження та експлуатації вітрових електростанцій на фауну кажанів у Приазов'ї, Присавашші та Північному Причорномор'ї.

Василь Придатко-Долін — натхненник української школи біотогеоінформатики

Григорій Коломицев

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ, Україна)
Група з питань біотогеоінформатики — ULRMC Biotic GIS Group (BioModel)
ГО Українська природоохоронна група
e-mail: gk@uncg.org.ua; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0747-8600>

KOLOMYTSEV, G. Vasyl Prydatko-Dolin, the inspirer of the Ukrainian school on biotic geoinformation science. — Naturalist, teacher, translator, biographer, polar explorer, artist and historian of expeditions in Arctic-and-Antarctic. The author-developer of dozens of GIS and hundreds of thematic maps on biodiversity and on mammals environment in Ukraine, Eastern Europe and Arctic. The author and co-author of more than two hundred scientific and popular science works, including manuals and textbooks. V.P-D. made a significant contribution to application of IT-achievements of the United States and Western European countries into mammalogy, ornithology, botany, and nature conservation in post-soviet Ukraine.

Біографічні відомості

Василь Іванович Придатко (творчий псевдонім Придатко-Долін) — науковець, полярник, викладач, перекладач, історик, художник (рис. 1–2). Народився 2 січня 1955 р. в Києві, у родині службовців. Батько — художник-графік (з Вінниччини). Мати — друкарка-перекладачка (з Сіверщини). У 1972 р. у Києві закінчив україномовну школу із золотою медаллю. Учився рисунку і живопису в київських студіях. У 1977 р. — випускник біофаку КНУ ім. Т. Шевченка. Керівник диплому — проф. Б. Кістяківський.

Упродовж 1977–1978 рр. працював в Інституті зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ) в лабораторії д.б.н. М. Воїнстенського. У 1978–1988 рр. зимував і працював на островах Врангеля і Геральда (Східна Арктика). Серед іншого — керував авіаобліком білих ведмедів на узбережжі від Ми-су Шмідта до Ведмежих островів.

Рис. 1. Василь Придатко-Долін. 2020. Фото Т. Придатко.

У 1977 р. — учасник експедицій ІЗАНУ (в Україні, Молдові, Білорусі). У 1978–1988 рр. — учасник авіа- та наземних обліків барлогів білого ведмеда на островах Врангеля і Геральда, де брав участь також у міченні білих ведмедів у горах Дрім-Хед, обліку моржів на мисі Блоссом, обліку північних оленів, вівцебиків, пошуках полярних вовків. У 1989–1992 рр. — учасник та/чи керівник експедицій ІЗ АН Каз. РСР із вивчення у т. ч. мисливської фауни у Північному Тянь-Шані та Прибалхашші.

У 1985 захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня к.б.н.. З 1988 до 1992 р. — співробітник ІЗ АН Казахської СРСР. З 1993 до 1999 р. — співробітник Мінприроди України (зокрема, очолював Департамент збереження землі та біорізноманіття). Стажувався у КМУ (Київ) та WCMC (Великобританія). Учасник та/або керівник делегацій України: UN FCCC, UN CCD, UN CBD та SBSTTA; конвенцій ‘Ramsar’, ‘Bonn’ та ‘Bern’; AEWA та інших міжнародних договорів. Експерт ЕЕС (з питання огляду екологічної діяльності у Болгарії). Експерт IPBES (Deliverable 3c).

Упродовж 1999–2020 рр. — співробітник УІДНСР¹, згодом УЦМЗР-ULRMC. Менеджер десятків ІТ-проектів, виконаних у т. ч. для USAID, RIWM, MNP, UNEP-GEF. Викладав на курсах підвищення кваліфікації при Мінприроди України (Київ), в НПУ ім. М. П. Драгоманова (Київ), НУБіП (Київ), на тренінгах у заповідниках України. Відвідав більше ніж 20 країн світу, у т. ч. Вогняну землю (Аргентина) та Квінсленд (Австралія).

Ключові наукові та освітні доробки

Василь Іванович — один із засновників і натхненників української школи біологічно орієнтованої геоінформатики² (для ботаніків, орнітологів, теріологів, спеціалістів з питань заповідної справи, сільського господарства, міжнародного права (природоохоронних договорів)).

В ULRMC — лідер, автор-розробник та/чи співавтор чисельних цільових ГІС із вивчення різних груп рослин і тварин, біорізноманіття, лісів, агроекосистем, водно-болотних угідь, екомережі — в Україні та Східній Європі, ідеолог та ініціатор індикаторно-індексного підходу, створення сценаріїв, із залученням даних ДЗЗ, виготовлення перших картографічних анімацій, а також індексу узагальненого видового різноманіття (MSA), сценаріїв GLM та ін. (Prydatko & Kolomytsev 2011, 2013). Такі моделі побудовано, зокрема, для ведмеда бурого, вовка, шакала, рисі євразійської, kota лісового, вивірки, зайця сірого, лося, свині дикої, вечірниць малої та ін. (Species ... 2021)³.

¹ Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів при РНБО України.

² У 2008 р. напрям запропоновано називати *біоматгеоінформатика* (Придатко *et al.* 2008: 24–25).

³ MSA — акронім від Mean Species Abundance (повністю: Mean abundance of original species relative to their abundance in undisturbed ecosystems). GLM — Generalized Linear Model.

У 2000–2003 — конструктор цільової ГІС та аналітик з опрацювання матеріалів 55-річного обліку ссавців у Північному Льодовитому океані (Belikov & Prydatko 2013 a b). У списку для картографії — ведмідь білий, песець, морж, білуга, кит гренландський, нерпа кільчата, лахтак. Одна з останніх розробок — сценарії зміни ареалу вивірки у Східній Європі до 2100 року (Коломицев & Придатко-Долін 2020), у якій учений проаналізував у т. ч. поширення *Sciurus vulgaris ukrainicus* (Migulin, 1928).

Автор понад 240 наукових та науково-популярних праць, у т. ч. «Агробіорізнноманіття України...» (2005, 2006) та «Ландшафтна екологія...» (2008).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У 1980-х за підсумками полярних експедицій надав сотні сторінок матеріалів для щорічних Літописів природи заповідника «Острів Врангеля». Уклав перший атлас колоній морських птахів островів Врангеля і Геральда. Виконав дослідження на о. Колючин. У 1991 р. досліджував уміст пестицидів і важких металів у тканинах і органах хребетних тварин на о. Більшовик (Архіпелаг Північна Земля). Майстер організації колективної роботи. Залучав до співпраці у проєктах УЦМЗР учених НАНУ (зокрема, к.б.н. В. Крижанівського, к.б.н. В. Стівчатого, к.б.н. Г. Гаврися, акад. О. Созінова, акад. О. Тараріко, акад. В. Кухаря), екологів-математиків (д.т.н. О. Лисенка, д.т.н. С. Чумаченка, к.ф.-м.н. О. Мінарченка), ботаніків (д.б.н. Р. Бурда) та ін.

У 1980-х отримав диплом фотохудожника; автор десятків колажів, презентацій, сотень тематичних карт, у т.ч. щодо поширення ссавців.

Портфоліо мистця — сотні рисунків та акварелей, колажів, у т. ч. для презентацій, посібників, підручників, історико-документального кіно. Персональні виставки: «Україна-Арктика-Антарктика (живопис, графіка, освіта)» — НАНЦ, Київ; «Імпресії художника експедицій» (Львів). У 2017 р. журнал «Фокус» опублікував нарис Олени Струк про художника — «Полярний пейзаж. Людина-острів» (<https://focus.ua/long/373745>).

Рис. 2. Польові замальовки Василя Івановича під час експедицій (олівець). Отримано від автора.

Василь Іванович — історик з питань дослідження Арктики та Антарктики. Автор біографічних розвідок про мореплавців, полярників, учених, художників з України, зокрема: І. Заводовського, П. Сенька; Л. Портенка, Вс. Аверіна, Г. Глікмана, Т. Шевченка (цей випуск). Започаткував історико-літературний напрям *Антарктична Шевченкіана*¹.

З 2016 р. і до сьогодні — член редакційної ради журналу *Theriologia Ukrainica* (Східноєвропейський теріологічний журнал). Серед колишніх студентів та учнів — автор цього нарису, кандидати біологічних наук А. Горбатенко, А. Козлова, О. Калініченко та ін.

Профіль дослідника у Google Scholar: <https://bit.ly/3k8C8u8>.

Література

- Коломицев, Г., В. Придатко-Долін. 2020. Моделювання поширення вивірки звичайної (*Sciurus vulgaris*) у Східній Європі в умовах зміни клімату, згідно зі сценаріями нового покоління (SSP) до 2100 року. *Theriologia Ukrainica*, **20**: 105–126. <http://doi.org/10.15407/TU2013>
- Придатко, В. І., Г. О. Коломицев, Р. І. Бурда, С. М. Чумаченко. 2008. *Ландшафтна екологія: методичне керівництво з моделювання біорізноманіття із врахуванням впливів на нього*. Ч. 1. Моделювання біорізноманіття: приклад регіону GLOBIO-Україна. Ч. 2. Робочий зошит студента. НАУ, Kyiv, 1–200.
- Belikov, S., V. Prydatko. 2013 a. Walrus (*Odobenus rosmarus*), polar bear (*Ursus maritimus*), white whale (*Delphinapterus leucas*), bowhead whale (*Balaena mysticetus*), ringed seal (*Pusa hispida*), bearded seal (*Erignathus barbatus*), 'not-identified whales', 'not-identified seals' and narwhal (*Monodon monoceros*) — graduated quantity in the central arctic based on 'The Russian Arctic Biogeographical Database' of 1957–2011. *The Pew Environment Group "Oceans North" International Arctic Program Support. Report (on request)*, 1–50.
- Belikov, S., V. Prydatko. 2013 b. Bear and Ringed Seal Observations (Russian data). *Marine mammals: connecting Arctic regions. The international waters of the Central Arctic*. PEW, 4: 1–14. The Pew Charitable Trusts. <https://bit.ly/39aZmrz>. Retrieved November 10, 2021.
- Prydatko V., G. Kolomytsev. 2011. Biodiversity Modelling Experiences in Ukraine. *Land Use, Climate Change and Biodiversity Modeling: Perspectives and Applications*, 248–264. DOI: <https://doi.org/10.4018/978-1-60960-619-0.ch012> Retrieved November 6, 2021.
- Prydatko, V., G. Kolomytsev. 2013. Biodiversity and habitat changes modelling experiences in Ukraine and Eastern Europe countries. *International Journal of Measurement Technologies and Instrumentation Engineering (IJMTIE)*, **3** (2): 44–62. April-June 2013. NY: IGI Global. DOI: 10.4018/ijmtie.2013040103.
- Species... 2021. *Species profiles. BioModel (web-site)*. <https://biomodel.info/species/>

КОЛОМИЦЕВ, Г. Василь Придатко-Долін — натхненник української школи біотехноінформатики. — Природник, викладач, перекладач, біограф, полярник, художник, історик експедицій в Арктиці-та-Антарктиці. Автор-розробник десятків ГІС та сотень тематичних карт із біорізноманіття, а також із розповсюдження ссавців в Україні, Східній Європі, Арктиці. Автор та співавтор більш як 240 наукових та науково-популярних творів, включаючи посібники та підручники. Зробив помітний внесок у використання в незалежній Україні ІТ-досягнень із США й країн західної Європи, у т. ч. в теріології, орнітології, ботаніці, природоохоронній справі.

¹ Експедиція XXI. 2020. Були колись острови Беллінггаузена і Лазарева. <https://bit.ly/3pY4TMe>

Пучков Павло Васильович — дослідник вимирань великих ссавців плейстоцену та неогену

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Pavlo Vasylovych Putshkov, a researcher of extinctions of large Pleistocene and Neogene mammals. — In 1968–1973, Pavel Putshkov worked in the Zoological and Palaeontological Museums. In 1976–2014, he was an entomologist, though remained fascinated by the topic of extinction. According to him, the extinct Pleistocene giants (proboscideans, giant sloths, etc.) themselves created rich pasture ecosystems. Giants created glades, open woodlands and savannahs in regions climatically suitable for continuous dense shrubberies or forests. Giants everywhere increased productivity of pastures and mosaicity of vegetation. The main Neogene and Pleistocene ecosystems were regulated ‘from above’ by the activity giant herbivores and top predators. The human-related extinctions of Pleistocene giants caused drastic changes of extra-palaeotropical ecosystems and secondary extinctions among the smaller (10–1000 kg) megafauna. P. V. Putshkov’s articles on this concept were rejected in 1985–1988 as ‘non-professional’ ones and were published only after N. Owen-Smith’s similar concept (1987).

Біографічні деталі

Народився 28.06.1950 у с. Айдарово, Воронезької області. У 1968 р. закінчив середню школу в Києві, а в 1976 р. — ветеринарний факультет Української Сільськогосподарської Академії (Київ). У 1968–1973 роках працював у зоологічному та палеонтологічному музеях (тоді — відділи Інституту зоології) в Києві, брав участь у розкопках.

У 1976–2014 рр. працював у відділі фауни та систематики комах Інституту зоології в Києві, пройшовши шлях від старшого лаборанта до старшого наукового співробітника. У 1981 р. захистив кандидатську дисертацію. З 2014 р. донині працює в Національному науково-природничому музеї (ННПМ) НАН України.

Рис. 1. Павло Васильович Пучков у залі засідань ІЗАН. Фото автора, 2007 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Більшу частину свого трудового стажу П. В. Пучков працював ентомологом і більшість його наукових публікацій (78 робіт зі 127, у тому числі кілька книжок) присвячена хижакам (Reduviidae) та іншим напівтвердокрилим комахам¹. Але 32 роботи стосуються теми некомпенсованих вимирань великих ссавців плейстоцену та неогену.

Павло Васильович занурився в тему вимирань під впливом ідей І. Г. Підоплічка про вирішальну роль людини у вимиранні мамутів та супутніх їм великих ссавців, та несприйняття цих ідей науковою більшістю. Він дійшов висновку, що опоненти І. Г. Підоплічка мали рацію, наполягаючи, що мамути жили в середовищах, що не мають прямих сучасних аналогів, але неправі, вважаючи, що вигідність цих середовищ для великих рослинодних («парадокс тундростепу») зумовлена кліматичними факторами.

Дослідник довів, що «парадокс тундростепу» — лише регіональний варіант глобального «парадоксу плейстоценових пасовищ»: екосистеми, насичені різноманітною мегафауною, були притаманні не лише частині Африки, як тепер, але мало не всім кліматичним зонам усіх материків (крім Антарктиди). І не зникали в міжльодовикові епохи, коли клімат уподібнювався сучасному. Це самі тварини, особливо найбільші фітофаги, створювали й підтримували свої пасовища. Так, як місцями й тепер слони підтримують савани та відкриті ліси. Спричинивши повне (Австралія, Америки, позатропічна Євразія) чи часткове (Африка, південна Азія) зникнення гігантських рослинодних, люди опосередковано викликали радикальну зміну ландшафтів, що призвело до вторинних вимирань багатьох видів меншої мегафауни. На кожному континенті були свої особливості кризи, зумовлені взаємодіями різних факторів, що було проаналізовано П. В. Пучковим.

Павло Васильович Пучков обґрунтував свої погляди в 1984–1985 рр., але академіки В. О. Топачевський та О. П. Маркевич оцінили їх як «непрофесійні» й «ненаукові», та відмовили в публікації результатів. Однак подібну концепцію ключових фітофагів у 1987 р. висунув південноафриканський зоолог Н. Оуен-Сміт, і зараз вона є популярною.

Рис. 2. Павло Васильович Пучков з колегами (Е. Король та В. Фурсов) в ННПМ біля споруди давніх людей з кісток маму-та. Колекція В. Фурсова, 18.05.2017.

¹ Сам дослідник про себе жартує каже — «кращий теріолог серед ентомологів» та «кращий ентомолог серед теріологів»; таку іронію дозволяють собі лише високі фахівці.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Захоплення Павла Васильовича Пучкова — історія, палеонтологія, зоологія, геологія, ботаніка, частково — поезія.

У 1994–2003 рр. викладав у Міжнародному Соломоновому Університеті курси загальної біології (на підготовчому відділенні), ентомології й теорії еволюції (на біологічному факультеті). У 2001–2002 рр. викладав курси соціо-екології та екологічної фізіології на екологічному факультеті КІМІТУ.

У 1969–1971 та з 2014 р. й донині веде цікаві екскурсії по всіх відділах Центрального (нині Національного) науково-природничого музею НАН України, а особливо у відділах палеонтології й зоології.

Література

- Буровский, А. М., П. В. Пучков. 2013. Вымирания плейстоценовой мегафауны и их следствия: рукотворный или чисто природный процесс? *Stratum plus*, 1: 167–268.
- Пучков, П. В. 1989. *Некомпенсированные вымирания в плейстоцене: предполагаемый механизм кризиса*. Ин-т зоологии АН УССР, Киев. Препр. 89.8: 1–60.
- Пучков, П. В. 2001. Почему мамонты не вымирали в межледниковья? *Мамонт и среда его обитания: 200 лет исследований*. ГЕОС, Москва, 253–261.
- Putshkov, P. V. 1994. Uncompensated Wurm Extinctions. 6. Final communication: the crisis outside Old World. *Vestnik Zoologii*, No. 2: 65–73. [5 попередніх повідомлень у тому ж журналі]
- Putshkov, P. V. 1997. *Were the mammoths killed by the warming? (Testing of the climatic versions of Wurm extinctions)*. Schmalhausen Institute of Zoology, Kyiv, 1–81. (Series: Vestnik zoologii: Supplement, No. 4).
- Putshkov, P. V. 1999. End Pleistocene horse extinction problem: panbiotic approach. *Proceedings of the VI International symposium of the preservation of the Przewalski horse*. Schmalhausen Institute of Zoology, Kyiv, 167–172. (*Vestnik Zoologii: Supplement* № 11. 1999).
- Putshkov, P. V. 2001. “Proboscidean agent” of some Tertiary megafaunal extinctions. In: *The World of elephants. Proceedings of the 1st International Congress*. Univ. “La Sapienza”, Rome, 133–136.
- Putshkov, P. V. 2003. The impact of mammoths on their biome: clash of two paradigms. In: *DEINSEA. Jaarbericht Natuurmuseum, Rotterdam*, 365–370.

ЗАГОРОДНЮК, І. Павло Васильович Пучков — дослідник вимирань великих ссавців плейстоцену та неогену. — У 1968–1973 рр. він працював у Зоологічному та Палеонтологічному музеях. У 1976–2014 рр. був ентомологом, але аналізував і тему вимирань. Він прийшов до ідеї, що вимерлі велетні (хоботні, гігантські лінивці та інші) створювали високоекопродуктивні пасовищні екосистеми. Велетні підтримували галявини, відкриті ліси й савани в регіонах, кліматично придатних для суцільних густих лісів та чагарників. Вони всюди підвищували продуктивність та мозаїчність рослинності. Головні плейстоценові та неогенові екосистеми скрізь регулювались «зверху» діяльністю гігантських рослиноїдів та найбільших хижаків. Тому вюрмські вимирання гігантів з вини людей викликали радикальні зміни екосистем за межами Палеотропіки й численні вторинні вимирання серед меншої (10–1000 кг) мегафауни. Статі Пучкова на цю тему відхилялись як «непрофесійні». Їх прийняли до друку лише після появи схожої концепції Н. Оуена-Сміта (1987).

Рева Олександра Антонівна — теріолог та педагог

Марія Шульман

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро)
e-mail: marishu@ukr.net; orcid: 0000-0002-4290-2753

SHULMAN, M. Oleksandra Antonivna Reva, a mammalogist and teacher. — O. Reva began her scientific path at Dnipropetrovsk University, first as a microbiologist and later as mammalogist and ecologist. O. Reva's scientific interests include the study of murine rodents of the steppe zone of Ukraine, determination of the impact of human activities and environmental pollution on living organisms, and adaptation of vertebrates. She took part in various scientific topics and projects of the Department of Zoology and Ecology with great perseverance, and the results of her achievements made a valuable contribution to the development of structural and functional zoology and ecology of her native land. O. Reva proved to be a talented teacher as students always praised her in independent questionnaires.

Біографічні деталі

Народилася 28 грудня 1946 р. у місті Дніпропетровськ. З 1952 р. навчалася у СЗШ № 18 у м. Дніпропетровськ. З 1965 р. навчалася у Дніпропетровському медичному училищі № 1 (нині Дніпровський медичний коледж). З 1968 р. навчалася на біологічному факультеті (вечірнє відділення) Дніпропетровського державного університету (нині ДНУ ім. Олеся Гончара); у 1973 р. закінчила навчання з відзнакою. Під час навчання у 1970–1973 рр. працювала лаборантом на кафедрі мікробіології. З 1973 р. — інженер НДІ геології ДДУ, з 1974 р. — асистент кафедри зоології. У 1988 р. захистила кандидатську дисертацію, з 1992 р. — звання доцента. У 1990–2020 р. працювала на кафедрі зоології та екології на посаді доцента. Наразі на пенсії.

Стаж роботи в ДНУ — 45 років. Зі студентських сподів досвідниці про початки: особливо запам'яталися лекції видатних викладачів: В. Л. Булахова, В. О. Березіна, Д. І. Юргелінас, Л. Г. Апостолова, О. М. Вінниченка, панування доброзичливої атмосфери й зацікавленості студентів до наук.

Рис. 1. Олександра Антонівна Рева. З Архіву кафедри зоології та екології ДНУ. Дата орієнтовно — 1995 р.

Ключові наукові доробки

Коло наукових інтересів — зоологія, функціональна теріологія, зоогеографія, екологія, урбоєкологія, екотоксикологія, роль ссавців у лісових екосистемах степового Придніпров'я. Кандидатську дисертацію за спеціальністю «Екологія» на тему «Мишоподібні гризуни як структурний елемент лісових біогеоценозів степового Придніпров'я» захистила у 1988 р.

За сумісництвом працювала в НДІ біології ДНУ, за держбюджетними темами (під кер. проф. О. Є. Пахомова): «Визначення статусу та розробка стратегії охорони глобально рідкісних видів тварин водних та навколоводних екосистем в Україні» (2015–2017 рр.), «Концепція управління трансформаціями сучасного біорізноманіття тварин степової зони України в умовах змін клімату» (2018–2020 рр.). За підсумками цих тем опубліковано 5 праць.

Основні праці в галузі теріології такі (у хронології): «Вплив лісового біогеоценозу Присамар'я на розподіл міді та заліза в органах і тканинах мікромамалій» (рос.) (Цветкова *et al.* 2003), «Значення лося у степових лісах та поєднання інтересів мисливського та лісового господарств» (рос.) (Булахов *et al.* 2004), «Динаміка стану теріофауни за останні 100 років в умовах промислової степової Наддніпрянщини» (рос.) (Булахов *et al.* 2012), «Ссавці як об'єкт досліджень у лісах степової зони України» (Булахов *et al.* 2016), «Вплив мишоподібних гризунів на інтенсивність розкладання підстилки в основних лісових біогеоценозах Присамар'я» (Пахомов *et al.* 2017).

Олександра Антонівна — автор та співавтор близько 200 публікацій, з них 32 — навчально-методичні посібники, зокрема й із грифом МОН України. Серед цих посібників — «Мисливствознавство» (2013 р.), «Систематика хребетних тварин» (2014 р.), «Біологічні та екологічні терміни, поняття та закони» (2015 р.), «Біологія нижчих хордових» (2017 р.), «Основи зоології: Біологія та систематика хордових тварин» (2018 р.).

Брала участь у низці міжнародних конференцій, серед яких: «Якість середовища життя в окультурених ландшафтах» (Лейпциг, Німеччина, 1999); «Глобальні екологічні проблеми в 21 столітті» (Брайтон, Велика Британія, 2000); «Ферменти в навколишньому середовищі» (Прага, Чеська республіка, 2003); «XIX Міжнародний зоологічний конгрес» (Пекін, Китай, 2004); «Співчуття в світовому фермерстві: від Дарвіна до Докінза» (Лондон, Велика Британія, 2005); «Майбутні питання зі світу науки 2012» (Софія, Болгарія, 2012).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Протягом перших 10 років діяльності Українського теріологічного товариства (тоді як «Українське відділення Всесоюзного теріологічного товариства АН СРСР, 1982–1991) виконувала обов'язки секретаря Дніпропетровської групи. Була учасницею Першої Теріологічної школи у Карпатському біосферному заповіднику (3–7 жовтня 1994 р.).

Значних зусиль докладала до розвитку заповідної мережі Подніпров'я: брала участь у створенні 43 об'єктів заповідного фонду.

На факультеті неодноразово обиралась головою профбюро, членом науково-методичної ради. Викладала такі дисципліни: «Теріологія», «Зоогеографія», «Заповідна справа», «Мисливствознавство», «Екологія», «Екотоксикологія», «Екологія людини», «Моніторинг довкілля» та ін. Автор посібників «Особливості утримування пернатих мешканців у живих куточках» (2014 р.), «Особливості утримування земноводних, плазунів та ссавців у живих куточках» (2014 р.), «Навчальний посібник з педагогічної практики для студентів біологів та екологів» (2015 р.), Керує навчальною, виробничою, науково-дослідною практиками студентів. З 1975 р. — незмінний куратор студентських груп. За час роботи випустила вісім груп студентів.

Серед захоплень — мистецтва: симфонічна музика, бардівські пісні, твори Сальвадора Далі; астрологія, йога, кулінарія. Серед улюблених цитат: «Вчений, стережись! Адже якщо надумав ти частинку завіси зірвати з лица Природи, то маєш розповісти про світ краси!» (С. Прюдом, 1868).

Література

- Булахов, В. Л., О. С. Пахомов, В. В. Бригадиренко, В. Я. Гассо. 2003. *Кафедра зоології та екології: минуле та сьогодення*. Дніпропетровський нац. університет, Дніпропетровськ, 1–32.
- Булахов, В. Л., А. Е. Пахомов, О. А. Рева. 2004. Значение лося в степных лесах и сочетание интересов охотничьего и лесного хозяйств. *Вопросы современного охотоведения: Материалы международной конференции*. ГУ Центрохотконтроль, Москва, 85–92.
- Булахов В. Л., А. Е. Пахомов, О. А. Рева. 2012. Динамика состояния териофауны за последние 100 лет в условиях промышленного степного Приднепровья. *Бюджету Вопросы от Света на Науку (София)*, **33**: 67–72.
- Булахов, В. Л., О. С. Пахомов, О. А. Рева, М. В. Шульман. 2016. Ссавці як об'єкт досліджень у лісах степової зони України. *Біогеоценотичні дослідження лісів степової зони України*. За ред. А. П. Травлєєва, Дніпропетровськ, 20–35.
- Пахомов, А. Е., А. А. Дубина, О. А. Рева, М. В. Шульман. 2017. Воздействие мышевидных грызунов на интенсивность разложения подстилки в основных лесных биогеоценозах Присамарья. *Питання степового лісознавства та лісової рекультивування земель*, **46**: 102–106.
- Цветкова, Н. Н., А. Н. Мисюра, А. А. Рева. 2003. Влияние лесного биогеоценоза Присамарья на распределение меди и железа в органах и тканях микромаммалий. *Вісник Дніпропетровського університету. Біологія. Екологія*, **11** (2): 185–190.

ШУЛЬМАН, М. РЕВА Олександра Антонівна — теріолог та педагог. — Науковий шлях розпочала в Дніпропетровському університеті спочатку як мікробіолог, а згодом реалізувалась як теріолог та еколог. Наукові інтереси О. А. Реви включають вивчення мишоподібних гризунів степової зони України, визначення впливу діяльності людини та забруднення середовища на живі організми, адаптації хребетних тварин. Вона з великою завзятістю брала участь у різних наукових темах та проєктах кафедри зоології й екології, а результати її напрацювань зробили значний внесок у розвиток структурно-функціональної зоології й екології рідного краю. Олександра Рева проявляла себе як талановитий педагог, що неодноразово відмічали студенти у незалежному анкетуванні.

Рековець Леонід Іванович — палеотериолог-польовик, педагог, музеолог

Олексій Крохмаль

Інститут геологічних наук НАН України (Київ)
e-mail: krohmal1959@ukr.net; orcid: 0000-0002-7758-3860

KROKHMAL, O. Rekovets Leonid Ivanovych, a field palaeomammalogist, teacher, and museologist. — L. Rekovets is a well-known palaeomammalogist in Ukraine and abroad, evolutionist, doctor of biological sciences, professor. He devoted his scientific activity to the study of taxonomic composition of faunal assemblages of the Late Neogene and Quaternary, described the dynamics of the association of micromammal fauna and substantiated the stratigraphic units of the Pleistocene. Based on changes in the morphological features of voles of Arvicolinae and the study of the microstructure of tooth enamel, he reconstructed the phylogenetic relationships of species with the description of new taxa. He continues to study the ancient DNA of extinct forms of the Pleistocene with conclusions on phylogeography.

Біографічні деталі

Рековець Леонід Іванович народився 10 серпня 1948 року в с. Каблуки Вертіївської сільської ради Ніжинського району Чернігівської обл. У 1965 р. вступив на природничий факультет до Ніжинського педагогічного інституту (нині — Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) та розпочав дослідження з орнітології під керівництвом проф. І. В. Марисової. У 1970–1971 рр. працював учителем біології Шекеринецької середньої школи на Хмельниччині. Після служби в армії (1972) працював у НДУ ім. М. Гоголя на посадах старшого лаборанта та асистента кафедри зоології. З 1975 р. — аспірант Інституту зоології АН УРСР, де розпочав дослідження у галузі палеозоології під керівництвом проф. В. О. Топачевського (Ковальчук 2018).

У 1978 р. захистив кандидатську дисертацію та почав працювати в Інституті зоології ім. І. І. Шмальгаузена, а пізніше в ННПМ НАН України на наукових посадах. Результати наукових досліджень були представлені у 1990 р. як докторська дисертація на тему «Формування угруповань дрібних ссавців в антропогені південного заходу Східної Європи» (Ковальчук 2018).

Рис. 1. Леонід Іванович Рековець у робочому кабінеті. Фото 2014 року, Вроцлав, з архіву Л. Рековця.

З 2002 року Л. І. Рековець працює на кафедрі екології хребетних і палеонтології Природничого університету у Вроцлаві (Польща), де довгий час був її керівником. Леонід Іванович деякий час ще залишався на посаді головного наукового співробітника в ННПМ НАН України та виконував обов'язки завідувача кафедри зоології Ніжинського університету ім. Миколи Гоголя.

У 1995 р. Л. І. Рековець отримав звання професора, а в Польщі — звання Professor Zwyczajny (2007 р.) та був виконавцем декількох грантів: DNK вимерлих *Lagomorpha* та ультраструктури емалі зубів ссавців.

Ключові доробки в галузі теріології

Науковий доробок Л. І. Рековця складає $\approx$ 230 публікацій та 5 монографій. Ним отримані нові переконливі дані в галузі історичної фауністики, систематики та філогенії дрібних ссавців антропогену, а також тафономії, стратиграфії та палеогеографії. (Rekovets & Nadachowski 1985). Ним описані також нові таксони (підроди, види, підвиди) та проведена ревізія таксономії й систематики вибраних груп зайцеподібних, полівкових (норицеві), деяких комахоїдних, бобрів, сліпакових, тушканчикових і білячих (Рековець 1985, 1994). Використані та вдосконалені методики аналізу морфотипів зубів у палеопопуляціях з окресленням можливих еволюційних трендів у часі як початкових етапів морфологічної й таксономічної диференціації. Прослідковано напрямки морфологічних змін ознак у часі в окремих філогенетичних лініях (кладах) *Arvicolidae* та визначені особливості їх адаптаціогенезів на тлі зміни біоценотичних умов (Рековець & Ковальчук 2014).

Підставою для таких досліджень є глибокий порівняльний морфофункціональний аналіз остеологічних решток вимерлих форм переважно зубів та опрацювання даних новітніми методиками. Останнє стосується вивчення ДНК зайцеподібних (*Lepus*, *Ochotona*) з місцезнаходжень пізнього палеоліту України з висновками систематичного та філогеографічного змісту, а також обґрунтування реконструкцій філогенетичних схем на основі дослідження ультраструктури емалі зубів вимерлих та сучасних форм (Rabiniak *et al.* 2014, 2017; Рековець & Ковальчук 2014).

Леонід Іванович продовжує вивчати особливості та закономірності функціонування біоценозів в умовах перигляціальної зони в пізньому плейстоцені та досить пов'язані з цим питання історії формування сучасної мікротеріофауни Європи. Доведено, що тундро-степові біоценози зони були винятково специфічними, вимерли під кінець плейстоцену і лише частково (своєю мезофільністю) трансформувалися у сучасні (Rekovets & Nowakowski 2009). Нині дослідник приділяє значну увагу розробці теоретичних засад еволюції як цілісної системи (Рековець & Кузьменко 2021) та біоценологічному обґрунтуванні ролі процесу вимирання як необхідного чинника еволюції.

Вперше ґрунтовно і переконливо були палеотеріологічно обґрунтовані етапи розвитку фауни в плейстоцені, виділені фауністичні угруповання (асоціації) в кореляції зі стратиграфічними підрозділами. Ці дані та результати

фауністичних досліджень дрібних ссавців опубліковані в монографії (Крохмаль & Рековець 2010), яка є цінним джерелом інформації для геологів-стратиграфів, палеонтологів, теріологів та палеогеографів, про що свідчить рівень її цитування. Запропоновані нові підходи у сфері палеоекологічних реконструкцій і динаміки біоценозів у плейстоцені.

Леонід Іванович Рековець розвиває наукову співпрацю зі спеціалістами Західної Європи через участь у конференціях, воркшопах, публікаціях, розкопках. Останнє стосується Чехії та Німеччини. Часто виступає рецензентом наукових праць, включаючи монографії, та дисертацій, був членом експертної комісії ВАК України.

Чесноти, захоплення, суспільна робота

Леонід Іванович Рековець активно бере участь у суспільному житті колективів Інституту зоології та ННПМ, виконував обов'язки заступника директора Інституту, голови профспілки ННПМ, був членом наукових рад та багатьох комісій. Користується повагою та визнанням серед колег та знайомих. Віддає перевагу малюванню та подорожам, не ухиляється від фізичної праці, щирий у спілкуванні.

Професор Л. Рековець є членом Палеонтологічного товариства НАН України, членом Ради Українського теріологічного товариства, і членом редколегії багатьох видань ННПМ.

Рис. 2. Леонід Рековець та Валентин Несін готують бивень мамута до експозиції в музеї. Фото 1998 р. з архіву музею.

Матеріали експедицій нараховують тисячі зразків і складають частину національного надбання ННПМ. Значна частина експозиції Палеонтологічного музею виконана за участі чи консультативній допомозі Леоніда Івановича, який продовжує наукову співпрацю з колегами в музеї.

Рис. 3. Леонід Рековець на розкопці в Меджибіжі. Літо 2005 р. Фото з архіву Л. Рековця.

У складі щорічних експедицій Палеонтологічного музею протягом майже 50 років, йому вдалося відкрити та фауністично описати ряд нових, багатих та перспективних місцезнаходжень (Більшовик 2, Меджибіж, Михайлівка, Попове, Верхня Криниця, Василівка, Лиса гора, Деремезна, Говтва, Матвіївка, Драбинівка та ін.).

Під керівництвом Леоніда Івановича та при його консультативній допомозі захищено по п'ять кандидатських дисертацій в Україні та Польщі, одна дисертація (О. М. Ковальчук) по вимерлих рибах захищена як докторська.

1997 року Л. І. Рековець став лауреатом Премії імені І. І. Шмальгаузена НАН України та в 1990-х роках отримав два гранти (у т. ч. «Соросівський професор») від фонду Джоржа Сороса.

Література

- Ковальчук, О. 2018. Леонід Рековець — видатний палеотеріолог та еволюціоніст. *Theriologia Ukrainica*, **16**: 187–193. <http://doi.org/10.15407/pts2018.16.187>
- Крохмаль, А. И., Л. И. Рековец. 2010. *Местонахождения мелких млекопитающих плейстоцена Украины и сопредельных территорий*. Изд. LAT&K, Киев, 1–330
- Рековец Л. И. 1985. *Микротериофауна деснянско-поднепровского позднего палеолита*. Наукова думка, Киев, 1–168.
- Рековец, Л. И. 1994. *Мелкие млекопитающие антропогена юга Восточной Европы*. Наукова думка, Киев, 1–370.
- Рековець, Л., Л. Кузьменко. 2021. Вид як система в системі. *Novitates Theriologicae*, **12**: 97–104, <http://doi.org/10.53452/nt1218>
- Rabiniak, E., T. Strzala, L. Rekovets. 2014. The first of 20 000 old *Lepus tanaiticus* aDNA samples from periglacial zone of Ukraine — preliminary results. In: *International scientific genetic conference XXVI. Genetic Days*. Eds L. Vostry, J. Pribyl. Profi Press, Praha, 176–178.
- Rabiniak, E., L. Rekovets, D. Nowakowski. 2017. Dental enamel ultrastructure in *Ochotona* and *Prolagus* (Mammalia: Lagomorpha: Ochotonidae) from three late Miocene localities in Ukraine. *Palaeontologia Electronica* 20.3.46A: 1–12.
- Rekovets, L., A. Nadachowski. 1995. Pleistocene Voles (Arvicolidae) of the Ukraine. *Paleontologia i Evolucio*, **28–29**: 145–245.
- Rekovets, L., D. Nowakowski. 2010. Periglacial zone of Europe: historical-biocenotic analysis. In: *Morphology and systematics of fossil vertebrates*. Ed. D. Nowakowski. Wyd. DN, Wrocław, 94–102.
- Rekovets, L. I., O. M. Kovalchuk. 2017. Phenomenon in the evolution of voles (Mammalia, Rodentia, Arvicolidae). *Vestnik zoologii*, **51** (2): 99–110.

КРОХМАЛЬ, О. Рековець Леонід Іванович — палеотеріолог-польовик, педагог, колега. — Відомий в Україні та за її межами палеотеріолог, еволюціоніст, доктор біологічних наук, професор. Наукову діяльність присвятив вивченню таксономічного складу фауністичних комплексів пізнього неогену та антропогену, схарактеризував динаміку асоціації мікротеріофауни та обґрунтував стратиграфічні підрозділи плейстоцену. На основі змін морфологічних ознак норичевих Arvicolinae та вивчення мікроструктури емалі зубів, провів реконструкцію філогенетичних зв'язків видів з описом нових таксонів. Продовжує вивчати давню ДНК вимерлих форм плейстоцену з висновками філогеографічного змісту.

Богдан Рідуш — палеогеограф, геоморфолог, геолог, палеотеріолог, археолог

Яна Поп'юк

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці)
e-mail: y.poruk@chnu.edu.ua; orcid: 0000-0003-2230-0365

POPIUK, Y., Bogdan Ridush, a palaeogeographer, geomorphologist, geologist, palaeomammalogist, and archaeologist. — Bogdan Tarasovych is a well-known Ukrainian Quaternary palaeogeographer, a specialist in Quaternary megafauna, speleologist, Doctor of Geographical Sciences, Candidate of Historical Sciences, professor. His scientific interest in the field of mammalogy is mainly related to the study of cave sites of fossil fauna, as well as alluvial and loess. The main research is conducted in the regions of Bukovyna, Podillia, Carpathians, Northern Black Sea coast, and Crimea. He uses the remains of proboscideans for biostratigraphic dating of sections. He participates in international projects on paleoDNA of various groups of fauna.

Біографічні деталі

Богдан Тарасович Рідуш народився 4 вересня 1961 р. в м. Чернівці. 1978 р. закінчив середню школу № 9 м. Чернівці (з поглибленим вивченням англійської мови). Тоді ж вступив на перший курс географічного факультету Чернівецького державного університету, який закінчив 1983 р. за спеціалізацією «фізична географія». В університетські роки захоплювався спелеологією, дипломна робота була присвячена печерам Чернівецької області. У 1986–1994 рр. працював інженером-геологом, а з 1996 р. по 2002 — у Буковинському центрі археологічних досліджень при ЧНУ ім. Ю. Федьковича.

У 2000 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену археології печер Подністров'я. З 2003 р. працює на кафедрі фізичної географії, геоморфології та палеогеографії, яку очолив у 2021 р. У 2013 р. захистив докторську дисертацію, за спеціальністю «геоморфологія та палеогеографія». У 2016 р. отримав звання професора. Заснував при кафедрі Лабораторію палеогеографічних досліджень, яка займається палеотеріологічними, палеомалакофауністичними, дендрохронологічними дослідженнями.

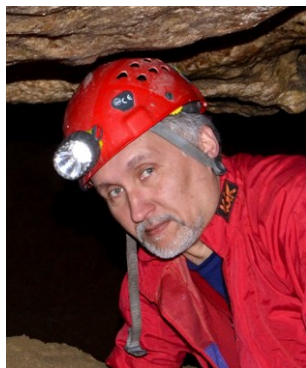

Рис. 1. Б. Рідуш у печері Буковинка. Фото О. Рідуш, 2016.

Ключові доробки в галузі теріології

Кандидатська дисертація присвячена темі «Печери Середнього Подністрів'я в історії населення регіону» (2000), докторська — «Палеогеографічні реконструкції природних умов пізнього кайнозою півдня Східної Європи за результатами досліджень відкладів печер» (2013), значною мірою базувалася на палеотеріологічних знахідках у печерах України.

Науковий доробок Б. Ридуша налічує понад 300 публікацій, з яких третина присвячена палеофауністичним дослідженням. Більшість із них висвітлює результати палеонтологічних досліджень у печерах України (Крим, Буковина, Поділля, Карпати, Причорномор'я), а також на деяких лесових та алювіальних місцезнаходженнях, та археозоологічні визначення.

Найбільшим спелеопалеонтологічним проектом є дослідження гігантського скупчення кісток мегафауни плейстоцену в печері-пастці Еміне-Баїр-Хосар (Чатирдаг, Крим), яке у 2000–2006 рр. проводилося спільно з Університетом Бабеш-Боліай (м. Клуж-Напока, Румунія), а у 2008–2013 рр. спільно з Вроцлавським університетом (Польща) (Vremir & Ridush 2005; Ridush *et al.* 2013). З цієї печери було визначено понад 8 тис. кісток лише великих ссавців, що належали кільком десяткам видів, віком до 160 тис. р. (Ridush *et al.* 2018). Окрім того, триває вивчення решток гризунів, птахів, рептилій та амфібій. Паралельно досліджувалася викопна фауна з інших печер Криму (Vremir & Ridush 2002). Отримані результати стали основою для ряду палеогенетичних досліджень та вивчення окремих груп — коні (Asperen *et al.* 2012), сайгак (Ratajczak *et al.* 2016).

Ряд досліджень пов'язані з печерними місцезнаходженнями четвертинної мегафауни, зокрема фауни хижаків, у печерах західних регіонів України загалом (Ridush 2009), та окремих місцезнаходжень: пізньоплейстоценового лігва печерної гієни (*Crocota spelaea*) у печері Буковинка, фауни гризунів кінця пізнього плейстоцену в печері Мартинівка, «ведмежої фауни» в печерах Українських Карпат (Ridush 2012).

Частина праць присвячена фауністичним решткам з алювіальних місцезнаходжень: Бурштин (р. Гнила Липа), Цурень (р. Прут), Канів (р. Дніпро) (Ridush *et al.* 2021). Ряд фауністичних решток описано з лесових місцезнаходжень — Василева (Дністер), Зеленева (Прут), Молодови (Дністер) (Ridush & Popiuk 2020). Також проводились археозоологічні визначення.

У 2007–2008 роках брав участь у каталогізації знахідок плейстоценової теріофауни з карстових печер Приуралля (Пермський край, РФ).

Розроблена тафonomічна класифікація печерних місцезнаходжень фауни хребетних (Ридуш 2013). У колективній праці «Палеолітична екумена периферії метакарпатської зони», написаній у рамках однойменного проекту, у складі міжнародного колективу були узагальнені дані про мегафауну пізнього плейстоцену території Передкарпаття (Nadachowski *et al.* 2015).

Рис. 2. Одна з останніх експедицій у печері Еміне-Баїр-Хосар, Чатирдаг, Крим: ліворуч — опрацювання решток мегафауни; праворуч — реєстрація кісток тура (*Bos primigenius*) з відкладів останнього міжльодовиків'я. Фото О. Рідуш, лютий 2013.

Найбільшим проєктом Б. Рідуша є комплексне дослідження печери Еміне-Баїр-Хосар (Крим) — мегапастки з численними рештками мегафауни пізнього плейстоцену (рис. 2).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Як викладач Б. Рідуш читає курси з геології, геоморфології, біогеографії та палеогеографії кватеру, проводить польові практики та семінари.

Під його керівництвом у 2021 р. захищена дисертація Я. А. Поп'юк «Палеогеографічні умови формування низьких терас Середнього Подністер'я та Верхнього Попруття (за фауною моллюсків)».

Є членом підкомісії четвертинного періоду Національного стратиграфічного комітету України. У 2020 році був співкерівником проєкту «Палеосайти Подніпров'я в контексті розвитку місцевих музеїв», фінансованому Американським Палеонтологічним товариством.

Як археолог займається дослідженнями печерних монастирів, наскельних графіті, заселенням печер Подністер'я та Прикарпаття.

З 1979 року займається спелеологією. Окрім вивчення печер у різних регіонах України (Буковина, Поділля, Крим, Карпати), брав участь у спелеоекспедиціях на Східному Памірі, Західному Кавказі, Уралі, у Вірменії, Туркменії, Туреччині, а також у спелеопалеонтологічних експедиціях в Австрії та Польщі. Почесний Член Української Спелеологічної Асоціації.

Література

Колектив... 2021. До ювілею Богдана Тарасовича Рідуша / Колектив географічного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Географія, **51** (2): 229–230.

- Ридуш, Б. Т. 2013. Тафonomie пещерных местонахождений ископаемых позвоночных. *Спелеология и спелеология*. Сб. мат. IV Междунар. конф. НИСПТР, Набережные Челны, 55–59.
- Asperen, van, E., K. Stefaniak, I. Proskurniak, B. Ridush. 2012. Equids from Emine-Bair-Khosar Cave (Crimea, Ukraine): cooccurrence of the stenonid *Equus hydruntinus* and the cabaloid *E. ferus latipes* based on skull and postcranial remains. *Palaeontologia Electronica*, **15** (1); 5A: 1–28. doi.org/10.26879/280
- Nadachowski A., A. Marciszak, B. Ridush, K. Stefaniak, J. Wilczyński, P. Wojtal. 2015. Eksploatacja zasobów fauny przez paleolityczne społeczności łowiecko-zbierackie na przykładzie strefy pery- i metakarpackiej. In: M. Lanczont, T. Madeyska (red.). *Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej*. Wyd. UMCS, Lublin, 839–909.
- Ridush, B. 2009. “Bear caves” in Ukraine. *Slovenský Kras. Acta Carstologica Slovaca*, **47** (1): 67–84.
- Ridush, B. 2012. Palaeogeographic records in sediments of karst caves in Ukrainian Carpathians. *Georeview (Suceava, Romania)*, **21**: 80–91.
- Ridush, B., Stefaniak, K., Socha, P., Proskurnyak, Y., Marciszak, A., Vremir, M., Nadachowski, A. 2013. Emine-Bair-Khosar Cave in the Crimea, a huge bone accumulation of Late Pleistocene fauna. *Quaternary International*, **284**: 151–160. doi.org/10.1016/j.quaint.2012.03.050
- Ridush, B., Y. Popiuk. 2020. New implications of biostratigraphical dating by large mammals on multi-layered Palaeolithic site Molodova V (Ukraine). In: Sobczyk, A., U. Ratajczak-Skrzatek, M. Kasprzak [et al.] (Eds). *Proceedings of INQUA SEQS 2020 Conference*. University of Wrocław & Polish Geological Society, Wrocław, 110–111.
- Ridush, B., K. Stefaniak, U. Ratajczak-Skrzatek, O. Kovalchuk, A. Kotowski, A. Marciszak, O. Polishko. 2021. Quaternary megafauna from the Dnieper alluvium near Kaniv (central Ukraine): Implications for biostratigraphy. *Quaternary International*, **605–606**: 241–253. doi.org/10.1016/j.quaint.2020.11.010
- Vremir, M. & Ridush, B., 2005. The Emine-Bair-Hosar “Mega-Trap”. *Mitteilungen der Kommission für Quartärforschung Österreichischen Akademie der Wissenschaften*. Wien, **14**: 235–239.

Поп'юк, Я. Богдан Ридуш — палеогеограф, геоморфолог, геолог, палеотеріолог, археолог — Богдан Тарасович — відомий український палеогеограф кватеру, фахівець із четвертинної мегафауни, спелеолог, доктор географічних наук, кандидат історичних наук, професор. Наукова діяльність у галузі теріології пов'язана головним чином з дослідженням печерних місцезнаходжень викопної фауни, а також з алювіальними та лесовими. Основні дослідження проводить у регіонах Буковини, Поділля, Карпат, Пн. Причорномор'я, Криму. Використовує рештки хоботних для біостратиграфічного датування розрізів. Бере участь у міжнародних проєктах з вивчення палеоДНК різних груп фауни.

Інна Рогатко — теріолог, еколог, один з організаторів Українського теріологічного товариства

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Inna Rohatko, a mammalogist, ecologist, and one of the organizers of the Ukrainian Theriological Society. — An essay on I. Rohatko, one of the organizers of the Ukrainian Theriological Society and researcher of ecophysiology of voles of the supergenus *Microtus* s. lato. She began her scientific career by studying the variability of morpho-physiological traits of certain vole species, and later also studied serum proteins in various species. Subsequently, she prepared detailed essays on two species of voles (*Chionomys nivalis* and *Clethrionomys glareolus*) for the series 'Fauna of Ukraine'. There are 390 vole specimens of 15 genera collected by her in the NMNH collections. I. Rohatko's further research shifted to studying the risks animal poisoning with pesticides, development of a wildlife cadastre and protection of mammals, as well as to the preparation of a list of species and relevant essays to the Red Book of Ukraine.

Біографічні деталі

Рогатко Інна Володимирівна народжена 14 квітня 1936 р. в м. Хабаровськ. Протягом 1954–1959 рр. навчалася в Українській сільськогосподарській академії, спеціальність інженер лісового господарства. Після розподілу працювала у ботанічному саду Київського університету. Перейшла на роботу до Інституту зоології УР УРСР 09.10.1961, де й працювала у відділі фауни і систематики хребетних (зав. М. А. Воїнственський), у групі зоологів-токсикологів, до виходу на пенсію 01.01.1992 р. Проживає в Києві.

Інна Володимирівна — аспірант ІЗАН 1963–1966 рр., кандидат наук з 1968 р., співробітниця Інституту зоології АН УРСР упродовж бл. 30 років. Була дружиною Юрія Мовчана. Інна Рогатко — одна з ключових персон у формуванні й діяльності Українського теріологічного товариства на першій фазі його історії — як Українського відділення Всесоюзного теріологічного товариства (1982–1991 роки), за оцінками колег — високо інтелігентна людина.

Рис. 1. Інна Рогатко. Фото з архіву ІЗАН (з Аркушу з обліку кадрів за 1975 р., редактовано).

Ключові доробки в галузі теріології

Дисертацію присвячено темі «Морфофізіологічна мінливість полівок звичайної та гуртової» (Рогатко 1968), її захищено в Інституті зоології АН УРСР, ступінь кандидата наук 12.07.1968. Відтоді й до кінця кар'єри працювала в Лабораторії охорони наземних хребетних (зав. А. Федоренко), яку 1977 р. злили з Відділом експериментальної екології, а 1981 р. знову виокремили в самостійний підрозділ, тут Інна Рогатко була ст. наук. співроб.¹.

Її постійними об'єктами уваги були полівки групи *Microtus* (s.l.): це і дослідження мінливості (фракційного складу) білків сироватки крові звичайних, гуртових, закаспійських і сибірських полівок (Рогатко 1970, 1973, 1975), екології полівок гуртових у Чорноморському заповіднику (Рогатко 1978), виявлення нових місцезнаходжень полівки снігової (снігурки альпійської) (Рогатко 1984a), врешті, в рамках проекту написання в серії «Фауна України» випуску, присвяченого родині хом'якових (так і не зреалізованого), підготувала два розділи, тексти через відсутність активності з «Фауною» врешті задепонувала в ВІНІТІ (Люберці) — про снігурку альпійську (Рогатко 1984b) та норицю лісову [бібліографія і текст недоступні].

Надалі важливими напрямками досліджень, які розвивала І. В. Рогатко, стали: 1) розвиток досліджень екофізіології та екотоксикології та аналіз морфофізіологічних і біохімічних змін у ссавців під дією пестицидів, зокрема в умовах експерименту (Федоренко *et al.* 1971) та в умовах заповідників (Федоренко *et al.* 1981); 2) розвиток ідеї Червоної книги — один із 8 авторів розділу «Ссавці» в ЧКУ (1980 р.) і наступного популярного видання «Тварини Червоної книги» (Федоренко *et al.* 1990); 3) ідея розробки й ведення кадастру тваринного світу України, про що нею підготовлена стаття в ключовому зоологічному виданні країни (Рогатко 1988).

Період публікаційної активності охоплює 1970–1993 рр. Автор близько 40 наукових праць, серед яких як статті у фахових виданнях, так і тези доповідей у матеріалах конференцій та хроніки різних конференцій.

П'ятьма найбільш цитованими (за версією Google Scholar) її працями є: «Деякі особливості змін у популяціях мишоподібних гризунів, спричинені забрудненням середовища пестицидами» (1982), «Морфофізіологічні особливості деяких полівок роду *Microtus* Schrank 1798» (1974), «Вікова мінливість гематологічних показників у звичайної та гуртової полівок» (Рогатко 1970), «Перспективи ведення Державного кадастру тваринного світу на Україні» (Рогатко 1988), «Про нову знахідку снігової полівки (*Chionomys nivalis* Martins) у Карпатському парку» (Рогатко 1984).

¹ Тодішній склад лабораторії: зав. А. П. Федоренко, ст. наук. сп. І. В. Рогатко, наук. сп. Н. С. Філіпчук, інж. О. К. Ющенко, Н. О. Шебуніна, Т. П. Бутейко, О. Ф. Головач та В. А. Костюшин, лаб. А. М. Баранов та А. Б. Афанасьєв. У 1989 р. лабораторія як неструктурний підрозділ увійшла до складу новоствореного Відділу моніторингу та охорони тваринного світу.

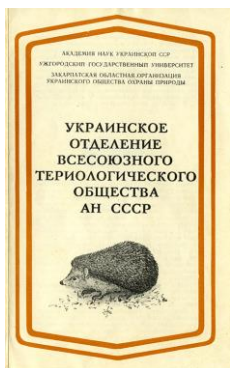

Рис. 2. Перший інформаційний ліфлет про товариство, підготовлений І. В. Рогатко і виданий 1988 р. в Ужгороді (ліворуч) та палітурка впорядкованого Інною Рогатко збірника наукових праць Українського теріологічного товариства (праворуч), який було започатковано ще 1991 р., але через тогочасні скрути його надрукували лише 1993 р., за редакцією В. Топачевського у видавництві «Наукова думка».

У колекції ННПМ є 390 зразків ссавців, зібраних І. В. Рогатко, у їх числі: землерийки родів *Crocidura* та *Sorex*, «миші» родів *Apodemus*, *Sylvaeus* та *Mus*, тушканові роду *Dipus*, сліпаків роду *Spalax*, піщанкові роду *Meriones*, хом'якові родів *Chionomys*, *Myodes*, *Microtus* (вкл. *Alexandromys*), *Cricetulus*, *Calomyscus*, *Ellobius*. Географія цих зборів є дуже широкою і включає: Азербайджан, Вірменія, Сахалінська обл. Р.Ф., Ашгабадська, Марійська та Красноводська обл. Туркменістану, АР Крим, Волинська, Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Сумська, Херсонська, Чернігівська обл. України.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

За розповідями старших колег, І. В. завжди вирізнялася рафінованою інтелігентністю, культурністю, вишуканістю. Її робоче місце і квартира завжди були проявом високого мистецтва дизайну. Красиво вишивала. Любила мандри. Колеги згадують, що колись її взяв в експедицію ентомолог Євген Савченко, який дуже обережно віднісся до її участі, проте після експедиції сказав, що такого вмілого та надійного польовика ще треба пошукати.

Від дня установчих зборів Українського відділення Всесоюзного теріологічного товариства (2 березня 1982 р.)¹, Інна Володимирівна була вченим секретарем Президії Ради Відділення. У «Віснику зоології» вела хроніки теріологічного життя, як от: «Нарада з популяційної структури виду ссавців» у Москві (ВЗ, 1971, № 3), «II Міжнародний теріологічний конгрес» у Брно 1978 р. (ВЗ, 1979, № 1), «III Міжнародний теріологічний конгрес» у Гельсінкі 1982 р. (ВЗ, 1983, № 1), «Об организации Украинского отделения Всесоюзного териологического общества» (1982, № 4).

Після звільнення з Академії (за договорами була до кінця 1992 р.) припинила наукову діяльність і в жодних наукових заходах не бере участі.

¹ Опис цієї події представлено у публікації, яка є першим повідомленням про створення УТТ, з часом забутим: Рогатко, І. В. 1982. Об организации Украинского отделения Всесоюзного териологического общества. *Вестник зоологии*, № 4: 85. <https://bit.ly/3tDOb0A>

Література

- Рогатко, И. В. 1970. Возрастная изменчивость гематологических показателей у обыкновенной и общественной полевки. *Вестник зоологии*, № 3: 21–25. pdf: <https://bit.ly/3nD6N4d>
- Рогатко, И. В. 1973. До використання деяких біохімічних методів у таксономічній діагностиці. *Доповіді АН Укр. ССР*, № 10: 952–954.
- Рогатко, И. В. 1975. Динамика фракционного состава белков сыворотки крови полевки-экономки и закаспийской полевки. Сообщение II. Сезонная изменчивость. *Вестник зоологии*, № 3: 15–19. pdf: <https://bit.ly/3ImLLPz>
- Рогатко, И. В. 1978. К экологии полевки общественной, обитающей в Черноморском государственном заповеднике. *50 лет Черноморскому государственному заповеднику*. Материалы республиканского семинара-совещания. Наукова думка, Київ, 132–134.
- Рогатко, И. В. 1984а. О новой находке снеговой полевки (*Chionomys nivalis* Martins) в Карпатском парке. *Вестник зоологии*, № 6: 12.
- Рогатко, И. В. 1984b. Снежная полевка фауны УССР. *ВИНИТИ*. Рукопись депонирована 24.05.84, № 3423-84 Деп., 1–24. <https://bit.ly/3fDz7zk>
- Рогатко, И. В. 1988. Перспективы ведения Государственного кадастра животного мира на Украине. *Вестник зоологии*, № 3: 50–54. pdf: <https://bit.ly/3llb2cR>
- Федоренко, А. П., Ю. П. Антипчук, И. В. Рогатко. 1971. Некоторые морфо-физиологические и биохимические изменения у млекопитающих, вызванные действием инсектицидов в условиях эксперимента. *Вестник зоологии*, № 6: 49–54. pdf: <https://bit.ly/3GFjt2b>
- Федоренко, А. П., И. В. Рогатко, Е. И. Спыну, С. Л. Аноронко. 1981. Накопление хлороорганических пестицидов у животных заповедных территорий. *Вестник зоологии*, № 6: 67–70.
- Федоренко, А. П., И. В. Рогатко, В. І. Лисенко, Т. І. Котенко, С. В. Воловник. 1990. *Тварини Червоної книги*. Київ, Урожай, 1–208. ISBN 5-337-00568-5

ЗАГОРОДНЮК, І. Інна Рогатко — теріолог, еколог, один з організаторів Українського теріологічного товариства. — Нарис про одного з організаторів Українського теріологічного товариства і дослідницю екофізіології полівок надроду *Microtus* s. lato. Інна Рогатко почала свою наукову кар'єру з вивчення мінливості морфофізіологічних ознак в окремих видів полівок, а надалі розширила свої дослідження на вивчення білків сироватки крові у різних їх видів. Згодом підготувала розгорнуті нариси про два види полівок (*Chionomys nivalis* & *Clethrionomys glareolus*) для «Фауни України». У колекціях ННПМ є 390 зразків 15 родів. Подальші її дослідження змістилися на вивчення ризиків отруєння тварин пестицидами, розробки щодо ведення кадастру тваринного світу, питання охорони теріофауни та підготовку списку видів і відповідних нарисів до Червоної книги України.

Микола Роженко — теріолог, мисливствознавець, природоохоронець

Олена Дятлова, Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

DYATLOVA, O., I. ZAGORODNIUK. Mykola Rozhenko, a mammalogist, game expert, and environmentalist. — An essay on M. Rozhenko, researcher of the fauna of carnivorous mammals of the Northern Black Sea region, an experienced tracker, conservationist, expert of nature of the Dnister floodplain. M. Rozhenko's research mainly focuses on the ecology of carnivorous mammals, specifics of their spatial and biotopic distribution, changes in abundance, diet, and competitive relationships. His important contribution is a series of studies and publications on the expansion of the golden jackal and the specifics of the ecology of new groups of this species formed in the northern Black Sea coast. His research also include a detailed analysis of the ecology of the raccoon dog, red fox, European mink and some other species of mustelids.

Біографічні деталі

Микола Васильович Роженко народився 10 травня 1956 р. у родині селян. Середню освіту здобув у Білгород-Дністровському сільськогосподарському технікумі. У 1983 р. закінчив Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, дипломну роботу захистив на кафедрі зоології. Трудову діяльність розпочав на посаді лаборанта у ботанічному саду, звідки згодом був переведений на кафедру зоології згаданого вишу, де на різних посадах від стажера-дослідника до доцента працював до 2009 року.

З 2009 р. — заступник директора і головний природознавець Нижньодністровського національного природного парку. З 2014 по 2015 рр. директор, а станом на сьогодні — начальник науково-дослідного відділу цієї природоохоронної установи.

Рис. 1. Микола Роженко в робочому кабінеті. Фото з архіву Національного природного парку Нижньодністровський, 03.10.2015.

Ключові доробки в галузі теріології

Напрямок наукових досліджень Миколи Васильовича є екологія хижих ссавців Північно-Західного Причорномор'я, головна увага при вивченні згаданих видів приділяється рідкісним видам та видам-вселенцям.

За результатами досліджень підготував кандидатську дисертацію «Хижі ссавці Північно-Західного Причорномор'я (фауна, динаміка чисельності та морфологія)», яку захистив 2006 р. в Інституті зоології НАН України.

Дослідження спрямовані на вивчення екології хижих в умовах Причорномор'я, зокрема заплавлених комплексів Нижнього Дністра. Вивчено особливості формування поселень в Причорномор'ї снота уссурійського (Роженко & Волох 1998). Важливим науковим здобутком Миколи Васильовича з точки зору фауністики є виявлення та дослідження ним появи шакала звичайного на теренах України (Роженко & Волох 2000; Rozenko & Volokh 2010).

Вивчення та інвентаризація фауни хижих ссавців пониззя р. Дністер дозволило поповнити перелік цих видів та отримати повнішу уяву про стан їх угруповань у Причорномор'ї. Зокрема, було зібрано важливі матеріали й про рідкісні аборигенні види, як от норку європейську.

Досліджено низку аспектів екології хижих, зокрема їх живлення (Роженко 2006), конкурентні взаємини лисиць і снотів (Роженко 2002), особливості використання території шакалами (Роженко 2017; Rozhenko 2021). Серед доробків автора є й загальні огляди теріофауни, зокрема ссавців понизь Дністра (напр. Олейник & Роженко 2011). Микола Роженко є автором кількох нарисів про рідкісних хижих у Червоній книзі України (2009).

Микола Роженко — автор 56 наукових публікацій; його профіль в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=8LyGIjwAAAAJ>

Дослідник фактично весь свій вільний від адміністративних турбот час витрачає на теренові дослідження, і в такому режимі працює понад 30 років. Він є визнаним знавцем пошуку видів за слідами життєдіяльності, досвідченим слідопитом. На сайті Пониззя Дністра веде сторінки про спостереження за тваринним світом.

Рис. 2. Микола Роженко на польових роботах з мічення хижих ссавців; в руках — сніт уссурійський. Жовтень 2007 р., фото О. Дятлової.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Микола Васильович є головою наукової ради обласного осередку Всеукраїнської екологічної ліги, членом наукової ради Нижньодністровського національного природного парку.

Є постійним членом конкурсних комісій щорічного конкурсу на найкращий малюнок на природничу тематику «Барви Дністра». Активно працює з місцевим населенням, туристами та відвідувачами територій пониззя Дністра, постійно закликає до дбайливого ставлення до природи.

За активну позицію у питаннях збереження природних комплексів нижнього Дністра був неодноразово нагороджений почесними грамотами обласної адміністрації, керівництвом ВЕЛ та почесним знаком Білгород-Дністровської РДА. Про дослідника опублікована стаття з нагоди його 60-річного ювілею (Дятлова *et al.* 2016) та сторінка у Вікіпедії.

Література

- Дятлова, О., Й. Черничко, О. Василюк. 2016. Микола Роженко — видатний зоолог та природоохоронець (з нагоди 60-річчя колеги). *Праці Теріологічної Школи*, **14**: 152–157. <http://doi.org/10.15407/ptt2016.14.152>
- Олейник, Ю. Н., Н. В. Роженко. 2011. Очерк териофауны устьевой области р. Днестр. *Известия Музейного Фонда им. А. А. Браунера*, **8** (4): 1–28.
- Роженко, М. В. 2002. Конкурентні взаємовідносини єнотового собаки і лисиці у пониззі Дністра. *Вісник Луганського педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Біологічні науки*, № 1: 184–186. <https://bit.ly/3rfvlCM>
- Роженко, Н. В., А. М. Волох. 1998. Заселение єнотовидной собакой Северного Приазовья и Причерноморья. *Научные труды Зоологического музея Одесского университета им. И. И. Мечникова*, **3**: 133–137.
- Роженко, Н. В., А. М. Волох. 2000. Появление шакала обыкновенного (*Canis aureus*) на юге Украины. *Вестник зоологии*, **34** (1–2): 125–128.
- Роженко, М. 2006. Живлення деяких хижих ссавців у антропогенному ландшафті Причорномор'я. *Праці Теріологічної Школи*, **8**: 191–200.
- Rozenko, N., A. Volokh. 2010. The golden jackal (*Canis aureus* L., 1758) as a new species in the fauna of Ukraine. *Beiträge zur Jagd & Wild Forschung*, **35**: 237–246.
- Роженко, М. В. 2017. Особливості поведінки шакала (*Canis aureus* L., 1758) в зоні експансії на півдні України. *Праці Теріологічної Школи*, **15**: 80–85. <http://doi.org/10.15407/ptt2017.15.080>
- Rozhenko, M. 2021. The current state of the golden jackal population in the Lower Dnister National Nature Park. *Theriologia Ukrainica*, **21**: 109–113. <http://doi.org/10.15407/TU2109>

ДЯТЛОВА, О., І. ЗАГОРДНЮК. Микола Роженко — теріолог, мисливствознавець, природоохоронець. — Нарис про дослідника фауни хижих ссавців Північного Причорномор'я, досвідченого слідопита, природоохоронця, знавця природи Дністровської заплави. Дослідження Миколи Роженка торкаються переважно питань екології хижих ссавців, особливостей їх поширення та біотопного розподілу, змін чисельності, живлення, конкурентних взаємин. Важливим доробком є цикл досліджень і публікацій про експансію шакала й особливості екології нових сформованих у північному Причорномор'ї угруповань цього виду. Дослідження також охоплюють детальний аналіз екології єнота уссурійського, лисиці рудої, норки європейської та деяких інших видів мустелових.

Надія Ружіленко — дослідниця теріофауни Канівщини та хижих ссавців Середнього Подніпров'я

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Nadiia Ruzhilenko, a researcher of the mammal fauna of the Kaniv area and carnivorans of the Middle Dnipro region. — An essay about a researcher who connected her entire professional life with the scientific department of the Kaniv Nature Reserve and studied the ecology of mammals of hill oak forests and Dnipro islands. Among the most notable of her contributions are methodical works on survey techniques of carnivorans based on their paw prints on the substrate, descriptions of the ecology and population structure of some carnivoran species, especially of canids, analysis of island populations of various groups of mammals (carnivorans, shrews, etc.). A separate, small, but important direction in her research were the study of the composition of the bat fauna of the reserve and adjacent urbocoenoses and the analysis of the composition and changes in the mammal fauna of the Kaniv Nature Reserve.

Біографічні деталі

Ружіленко Надія Степанівна народилася 31 січня 1955 р. в с. Лиманське Роздільнянського р-ну Одеської обл. Навчалася на біологічному факультеті Київського університету (спец. «біологія»), який закінчила 1979 р. Трудова діяльність дуже різноманітна: різнороб тресту «Київміськбуд-4» (1972–1973), препаратор н.-д. сектору КДУ (1973–1974); препаратор у НДІ Інституту гігієни... (1974–1975); ст. лаб. ІЗАН (1975–1979).

У 1979–1980 рр. — робітник наукового відділу Канівського заповідника та лаборант Канівської метеостанції; з 1981 р. — науковець Канівського заповідника, до захисту у 2010 р. як молодший науковий співробітник. У 1995 та 2008 р. була одним з організаторів шкіл-семінарів у Канівському заповіднику. Кандидат біологічних наук (2010). У 2012 р. вийшла на пенсію. Мешкає в Каневі. Деталі життя після виходу на пенсію не відомі.

Рис. 1. Надія Ружіленко — учасниця 14 Теріологічної школи у Чорнобилі. 25.09.2007. Фото Михайла Дребета.

Ключові наукові доробки

Надія Степанівна — фахівець із теріофауни Канівського заповідника і прилеглих регіонів, а також дослідниця, що цікавилася острівними екосистемами. Її дисертація, захищена 2010 р. в Інституті зоології НАНУ, мала назву «Сучасний стан популяцій хижих ссавців Середнього Придніпров'я» (керівник В. Гандзюра). Серед її об'єктів уваги були різні групи ссавців — і кажани садиби Канівського заповідника й Канева, і землерийки островів Дніпра, і хижі нагірних дібров, дніпрових островів і регіону в цілому.

Серед найбільш примітних її праць (без заміток і тез доповідей) найбільшу увагу привертають такі дослідження, як аналіз фауни кажанів Канівського природного заповідника (Ружіленко *et al.* 1998), представлений у першому випуску Праць Теріошколи, аналіз видового складу й динаміка населення землерийок заплавлених островів Канівського заповідника (Ружіленко 2002), аналіз багаторічних змін видового складу ссавців Канівського природного заповідника (Ружіленко 2008).

Проте найбільшу увагу дослідниця зосередила саме на хижих, про яких врешті й було підготовлено дисертацію. Серед таких праць — «Територіальний розподіл, екологія та чисельність борсука в Канівському заповіднику» (Ружіленко & Продченко 1998), «Методика обліку та вивчення структури популяції хижих ссавців за слідами (родина Mustelidae)» (Ружіленко 2002) і те саме стосовно родини Canidae (Ружіленко 2003); «Досвід кількісного обліку єнотовидного собаки в умовах заплави Дніпра» (Ружіленко 2005), «Антропогенний вплив на популяції хижих ссавців в межах території Середнього Подніпров'я» (Ружіленко 2006) у Працях Теріошколи, «Природні біотопи кам'яної куниці (*Martes foina*) в районі Середнього Подніпров'я та щільність їх заселення видом» (Ружіленко 2010).

Урешті, дослідниця стала одним з авторів «Червоної книги України» 2009 р., підготувавши обґрунтування потреб хорони тхора лісового.

Надія Степанівна завжди вирізнялася регулярною присутністю на наукових конференціях і активно брала участь у їх роботі, зокрема круглих столів. Колегам пам'ятні часті дискусії про можливості підрахунку чисельності і віко-статевої структури популяцій окремих видів хижих (зокрема, єнота уссурійського) за відбитками лап на ґрунті. Профіль дослідниці на сайті НБУВ: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0038423>

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Дослідниця завжди вирізнялася значним рівнем замкненості. Попри активну участь у роботі, Надія Степанівна не відзначалася в організації зібрань, і дві теріошколи, проведені нами у Канівському заповіднику, проходили майже виключно завдяки турботам «гостьового» оргкомітету та участі колег із заповідника (надто Миколи Чорного та Віталія Грищенка). Проте, звісно, нам усе вдавалося, і такі зібрання були успішними. Серед них — II Теріоло-

гічна школа-семинар «Моніторингові дослідження і методи обліку теріофауни» (23–27 жовтня 1995 р.) та XV Теріологічна школа-семинар «Проблемні види ссавців: діагностика, поширення, екологія» (6–11 жовтня 2008 р.), проведені на центральній садибі Канівського заповідника.

Після виходу на пенсію (2012) Надія Степанівна повністю припинила наукову діяльність і співпрацю з товариством. Проте були деякі невеликі продовження активності, судячи з доступних у мережі публікацій, зокрема з дочкою вона проводила дослідження кажанів Канева в рамках роботи Канівської міської МАН з використанням УЗ-детектора.

Література¹

- Ружіленко, Н., В. Грищенко, В. Межжерін, О. Цвєлих. 1998. Фауна кажанів Канівського природного заповідника. В кн.: *Середньосхідна ніч кажанів '98 в Україні*. Київ, 76–79. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Ружіленко, Н. С., А. П. Продченко. 1998. Територіальний розподіл, екологія та чисельність борсука в Канівському заповіднику. *Заповідна справа в Україні*, **4** (1): 61–65.
- Ружіленко, Н. 2002. Видовий склад і динаміка населення землерийок (Soricidae) заплавної частини Канівського заповідника. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*, № 1: 125–135.
- Ружіленко, Н. С. 2002. Методика обліку та вивчення структури популяції хижих ссавців за слідами (родина Mustelidae). *Вісник Львівського університету, серія біологічна*, **30**: 35–41.
- Ружіленко, Н. С. 2003. Методика обліку та вивчення структури популяцій деяких видів хижих ссавців за слідами (Родина Canidae). *Вісник Львівського ун-ту. Серія біологічна*, **32**: 134–138.
- Ружіленко, Н. С. 2005. Досвід кількісного обліку єнотовидного собаки (*Nyctereutes procyonoides* Gray) в умовах заплави Дніпра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **17**: 169–172.
- Ружіленко, Н. 2006. Антропогенний вплив на популяції хижих ссавців в межах території Середнього Подніпров'я. В кн.: *Фауна в антропогенному середовищі*. Луганськ, 201–205. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 8).
- Ружіленко, Н. С. 2008. Багаторічні зміни видового різноманіття та населення ссавців Канівського заповідника. *Заповідна справа в Україні*, **14** (2): 14–19.
- Ружіленко, Н. С. 2010. Природні біотопи кам'яної куніції (*Martes foina*) в районі Середнього Подніпров'я та щільність їх заселення видом. В кн.: *Проблеми вивчення й охорони тваринного світу у природних і антропогенних екосистемах*. ДрукАрт, Чернівці, 138–139.

ЗАГОРОДНЮК, І. Надія Ружіленко — дослідниця теріофауни Канівщини та хижих ссавців Середнього Подніпров'я. — Нарис про дослідницю, яка все своє професійне життя пов'язала з науковим відділом Канівського природного заповідника і вивчала екологію ссавців нагірних дібров і дніпрових островів. Серед найбільш помітних її розробок — методичні праці стосовно техніки обліку хижих за відбитками лап на субстраті, описи екології та структури популяцій низки видів хижих, надто родини псових, аналіз острівних популяцій різних груп ссавців (хижих, землерийок тощо). Окремий невеликий, проте важливий напрям досліджень — вивчення складу фауни кажанів заповідника і прилеглих урбоденотів та аналіз складу і змін фауни ссавців Канівського природного заповідника.

¹ Автор дякує Е. Король та Т. Кузьмінній за уточнення біографічних даних про героїню статті.

Русєв Іван Трифонович — еколог, теріолог, епізоотолог

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

ZAGORODNIUK, I. Rusev Ivan Trifonovich, an ecologist, mammalogist, and epizootologist. — An essay on I. Rusev, ecologist, zoologist, epizootologist, head of the Laboratory of Ecology of Carriers of Especially Dangerous Infections of the Ukrainian I. I. Mechnikov Anti-Plague Research Institute. For many years, he studied small mammals and their ectoparasites in Ukraine and Aral Karakum, monitored and studied natural foci of plague, tularemia, and leptospirosis, as well as the prevention of zoonoses in Odesa and some other oblasts of Ukraine. Lately, he has focused on fauna protection and nature reserves and on the study of the fauna of protected areas.

Біографічні деталі

Русєв Іван Трифонович народився 28 лютого 1959 р. у с. Дмитрівка Тарбунарського району Одеської обл. Закінчив із відзнакою біологічний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (1981 р.) і став до роботи в Одеській протичумній станції МОЗ СРСР, на посаді зоолога. У період 1981–1989 рр. працював керівником експедиційних груп моніторингу природних осередків чуми в зоні Аральського моря. У 1988 р. захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності «екологія».

З 1992 р. очолює в ПЧС відділ моніторингу вогнищевих екосистем. Зі створенням у 2000 р. на базі Одеської ПЧС Українського науково-дослідного протичумного інституту ім. І. І. Мечникова очолює лабораторію екології носіїв та переносників збудників особливо небезпечних інфекцій.

У 2013 р. захищає докторську дисертацію за спеціальністю «екологія». З 2014 по 2015 рр. — провідний науковий співробітник Державного океанаріума Генштабу МОУ. З кінця 2015 по 2017 рр. — керівник Національного природного парку «Тузлівські лимани». З січня 2018 р. — начальник науково-дослідного відділу цього Парку.

Рис. 1. Іван Русєв під час пошуку хом'яка звичайного. Фото Ірини Вихристюк.

Ключові наукові доробки

Кандидатську дисертацію захистив 1988 р. у Москві за спеціальністю «екологія» на тему «Вплив антропогенних перетворень заплави Нижнього Дністра на поселення дрібних ссавців».

Важлива частина роботи в Одеській протичумній станції була пов'язана з моніторингом суден, які прибували до портів Одеси з неблагополучних по чумі країн. Основними об'єктами вивчення були пацюки та миші. Було встановлено зниження чисельності та зникнення на судах, починаючи з 1970-х років, пацюка чорного. Це дозволило припустити, що чума в різні історичні періоди могла бути не завізною. Авторська гіпотеза ґрунтується на наявності реліктових вогнищ чуми у карстових печерах та катакомбах під м. Одеса, які активізувалися за відповідних умов. І важливим медіатором у таких епізоотіях та епідеміях чуми, що виникла 18 разів у м. Одесі, були пацюки (сірі та чорні). Цьому автор присвятив монографію «Природа одеської чуми», а зібрані ним дані стали основою його докторської дисертації «Екосистеми Північно-Західного Причорномор'я як основа формування небезпечних фауністичних комплексів та їхня структурно-функціональна організація», захищеної 2013 р. в Дніпропетровському університеті за спеціальністю «екологія».

Іван Русев організовував та проводив експедиційні виїзди з вивчення екології носіїв та переносників особливо небезпечних інфекцій, насамперед гризунів та комахоїдних переважно на території Північно-Західного Причорномор'я понад 30 років. Особливу увагу приділяли миші курганцевій як основному носію збудників туляремії та лептоспірозу. Автор висунув і довів гіпотезу про те, що харчові запаси цих мишей у зимовий період служили джерелом зараження людей туляремією у Причорномор'ї в період повоєнного голоду 1946–1947 рр., коли люди збирали запаси корму мишей для їжі.

У ході моніторингу дрібних ссавців на території Тарутинського військового полігону (Одеська обл.) науковець дослідив їхню чисельності, видовий склад і біотопний розподіл (Русев *et al.* 2012). Виявив 19 видів дрібних ссавців, з яких 5 занесені до Червоної книги України (2009 р.). Виявив, що найвищі показники видового багатства є у балкових системах з деревно-чагарниковою рослинністю, а чисельність — в агроценозах. Чисельність миші курганцевої (*Mus spicilegus*) на ділянках цілинного степу у 17–55 разів нижча, ніж в агроценозах, зокрема на посівах сорго та пшениці.

В останні роки Іван Русев вивчав екологічні особливості шакала звичайного в НПП «Тузлівські лимани» (Русев 2020). У ході досліджень висвітлено дані щодо появи, просторового розподілу, особливостей екології шакала звичайного в межах Парку, та надання приблизної оцінки впливу шакала на місцеву фауну. З'ясовано, що кількість виводків і розмірів зграй шакала флуктує в залежності від кліматичних умов року та рівня води в лиманах, що обумовлює доступність їжі та характер полювання хижаків.

З 1990 р. Іван Русев за сумісництвом викладав у Одеському університеті ім. І. І. Мечникова та Одеському екологічному університеті, читаючи лекції з медичної зоології, медичної географії, екотуризму.

Рис. 2. Іван Русев під час викладання студентам. Фото Ірини Вихристюк.

У 1980–1990-х роках автор брав активну участь у роботі секції медичної теріології Українського теріологічного товариства, зокрема у семінарах, організованих УТТ спільно з Центральною республіканською СЕС. Важливим розділом роботи в Одеській ПНС була участь у проведенні підготовки фахівців із моніторингу вогнищ зоонозів. Це були курси спеціалізації, цикли тематичного вдосконалення, семінари, робочі місця, навчання.

Іваном Русевим написано понад 550 наукових статей у вітчизняних та міжнародних виданнях, у тому числі самостійно та у співавторстві 12 монографій з природно-вогнищевих інфекцій, епізоотології, проблем охорони навколишнього середовища та здоров'я людей, необхідності збереження останніх куточків дикої природи Причорномор'я.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У 90-х роках І. Т. Русев був членом ради та кореспондуючим редактором міжнародного журналу «Journal International Wildlife Law and Policy» (США). У 1994–2012 рр. в рамках різних програм ЄС та міжнародних угод стажувався у Голландії, Англії, Італії, Німеччині, США, Туреччині, Канаді з питань вивчення та охорони прибережних територій, управління водно-болотними угіддями, з питань моніторингу довкілля та біобезпеки.

Іван Русев активно займається громадською роботою. Він — один із засновників у 1987 році екологічного клубу при редакції газети «Вечірня Одеса», засновник громадської природоохоронної організації Фонду захисту та відродження дикої природи ім. проф. І. І. Пузанова «Природна спадщина», з 1987 по 2007 рр. — керівник щорічної міжнародної екологічної експедиції «Дністер», у 2009–2017 рр. — член ради Українського товариства охорони птахів. Іван Русев — один з ініціаторів створення та координатор підготовки наукових обґрунтувань низки національних природних парків в Одеській області — «Нижньодністровський», «Тузловські лимани», «Куяльницький», «Придунайська Бессарабія», «Тарутинський степ».

Іван Русев — член національної спілки журналістів України. Ним написано понад 1000 статей про охорону біорізноманіття та дику природу, екологічну освіту, розвиток заповідної справи й екотуризму на сторінках «Вечір-

ньої Одеси», «Одеських вістей» тощо, а також на сторінках інтернет-видань. Іван Русев — лауреат щорічного конкурсу газети «Вечірня Одеса» «Люди справи» (1994 р.) та всеукраїнського конкурсу «Здорова природа — здорове життя» (1998 р.). 2009 р. йому вручено знак пошани мера м. Одеси «За охорону дикої природи Причорномор'я». За вагомий внесок у розвиток охорони здоров'я, особистий внесок у забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя, відданість своїй професійній справі та активну громадянську позицію неодноразово нагороджувався Міністром охорони здоров'я України.

Нарис про науковця Івана Русева до його 60-річного ювілею є на вебсайті журналу «Беркут» (<http://aetos.kiev.ua/berkut/berkut28/berkut28-16.pdf>).

Література

- Русев, И. Т. 1988. Териофауна и история териологических исследований в заповедном урочище «Днестровские плавни». *Заповідна справа в Україні*, **4** (1): 58–61.
- Русев, И. Т. 2005. Влияние антропогенной трансформации степей Украины на природные очаги туляремии. *Біорізноманіття та роль зооценозу в природних і антропогенних екосистемах*: III міжнародна наукова конф. ДНУ. Дніпропетровськ, 153–155.
- Русев, И. Т., Л. Я. Могилевский, Ю. А. Бощенко, В. Н. Закусило. 2005. Биocenотические особенности природных очагов туляремии степной зоны Украины. *Вісник Сумського державного університету*, № 7 (79): 25–35.
- Русев І., В. Винник, Д. Радьков. 2012. Виникнення масових захворювань на туляремію у степовій екосистемі Північно-Західного Причорномор'я в наслідок голоду 1946–1949 років. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, **59**: 216–226.
- Русев, И. Т. 2012a. Экологические факторы и механизмы активизации реликтовых природных очагов чумы на территории Северо-Западного Причерноморья в XVIII–XX веках. *Причерноморский экологический бюллетень*. Одесса, № 1 (43): 128–162.
- Русев, И. Т. 2012b. *Природа одесской чумы: экологические факторы и механизмы активизации природных очагов чумы в Северо-Западном Причерноморье*. ВМБ, Одесса. 1–400.
- Русев, И. Т., В. Н. Закусило, Д. В. Радьков. 2012. Мелкие млекопитающие целинных степных и антропогенных ценозов территории Тарутинского полигона. *Экосистемы, их оптимизация и охрана (Симферополь)*, **6**: 191–207. <https://bit.ly/3sKKzRc>
- Русев, І. Т. 2020. Шакал звичайний (*Canis aureus*) у Національному природному парку «Тузлівський лимани». *Theriolgia Ukrainica*, **20**: 46–57. <http://doi.org/10.15407/TU2007>

ЗАГОРОДНЮК, І. Русев Іван Трифонович — еколог, теріолог, епізоотолог. — Нарис про еколога, зоолога, епізоотолога, завідувача лабораторії екології носіїв та переносників особливо небезпечних інфекцій Українського науково-дослідного протичумного інституту ім. І. І. Мечникова. Упродовж багатьох років дослідник вивчав дрібних ссавців та їх ектопаразитів на території України та у Приаральських Каракумах, проводив моніторинг та дослідження у природних вогнищах чуми, туляремії, лептоспірозу, профілактику зоонозів у Одеській області та інших регіонах України. Останніми роками значну увагу приділяє охороні фауни та заповідній справі, вивчає фауну заповідних територій.

Зоя Володимирівна Селюніна та її дослідження фауни й питань охорони природи Причорномор'я

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Zoya Selyunina and her research into issues of fauna and nature protection of the Black Sea Region. — After graduating from Kharkiv State University in 1983, she began to work at the Black Sea Biosphere Reserve, where she currently is a senior researcher. In 1995, she defended her thesis titled 'Jerboas of Ukraine.' Her scientific interest lies in the in-depth study of the impact of anthropogenic factors and various forms of nature management, including environmental protection, on faunal assemblages; in conservation issues of rare species of the fauna; and in the improvement of fauna monitoring systems. She has authored about 150 scientific publications and collaborates with educational institutions and universities.

Біографічні деталі

Селюніна Зоя Володимирівна, 1961 р. н., місце народження м. Харків. У 1983 році закінчила Харківський національний університет (на той час Харківський державний університет) за спеціальністю «біолог, викладач біології та хімії». З 09.08.1983 по 03.07.1989 працює старшим лаборантом та інженером Чорноморського заповідника, а з 1989 р. займає наукові посади, зокрема у 1989–1994 рр. — молодший науковий співробітник; 1994–1996 рр. — науковий співробітник; з 1996 р. — старший науковий співробітник. На 2021 рік загальний трудовий стаж — 38 років, науковий стаж — 32 роки.

Зоя Володимирівна — старший науковий співробітник Відділу наукових досліджень і комплексного моніторингу екосистем Чорноморського біосферного заповідника НАН України [ЧБЗ], член Ради Українського теріологічного товариства НАН України. Кандидат біологічних наук з 1993 р., у 2004 р. отримана наукове звання доцент. Одружена, має доньку (1986 р. н.) та двох онуків.

Рис. 1. Зоя Володимирівна Селюніна в робочому кабінеті, 2019 р. Фото (Д. Королесової).

Ключові доробки в галузі теріології

У 1993 р. в Інституті зоології ім. І. І. Шмальгаузена захистила кандидатську дисертацію за спеціальністю «03.00.08. — зоологія» «Тушканові гризуни (Dipodoidea) України» (керівник — проф. М. Щербак). Тушкани та сліпаки як візитівка ЧБЗ на довгі роки стали об'єктом особливої уваги (напр. Селюніна 1988, 1995), як і інші види, що формують у регіоні заповідника ізольовані поселення і самостійні підвиди (Selyunina & Nitochko 2021).

За матеріалами досліджень підготовлено низку публікацій, у т. ч. статті про багаторічну динаміку чисельності дрібних ссавців (Селюніна 2003), про фауністичні комплекси регіону Чорноморського БЗ (Селюніна 1992, 1996, 2013), про вплив ссавців на рослинний і ґрунтовий покрив заповідних ділянок (зокрема й гризунів-землеріїв), запливи в заповідник дельфінів (Селюніна & Ткаченко 2004). Окремий інтерес — аналіз впливу антропогенних чинників і різних форм природокористування (в т. ч. й охорони) на фауністичні комплекси та збереженні рідкісних видів, розробка засад охорони природи та запобігання антропогенних впливів на стан заповідних комплексів.

Постійна наукова тематика ЧБЗ, виконавицею якої є Зоя Володимирівна, — «Моніторинг стану природних комплексів Чорноморського біосферного заповідника. Літопис природи», зокрема вона є виконавцем розділу «Ссавці» (також «Земноводні» і «Плазуни»). Створена нею система моніторингу вже 35 років дає можливість аналізувати динамічні процеси в популяціях тварин, визначати вплив абіотичних та антропогенних факторів.

За останні 5 років (2015–2020) З. В. Селюніна була відповідальним виконавцем 5 бюджетних наукових тем, у т. ч. «Чужорідні види рослин та тварин півдня України (на прикладі ЧБЗ)», «Збереження популяцій видів рослин та тварин, які занесені до Червоної книги України, в умовах ЧБЗ та прилеглих територій». Була науковим керівником тем НДР «Основи функціонування та адаптації природних комплексів ЧБЗ за умов дії біотичних і абіотичних факторів» (2012–2016 рр.), «Визначення тенденцій та прогнозування впливу змін кліматичних умов на біотичні системи, що перебувають під довготривалою охороною» (2017–2021 рр.). Займалася темою територіальної охорони природи регіону, є співавтором проєктів створення РЛП «Кінбурнська коса», НПП «Джарилгачський», «Олешківські піски», «Нижнядніпровський».

Результати наукових досліджень представлено у більше, ніж 150 публікаціях. Профіль дослідниці в Google Scholar ($h = 9$): [user=XF8TTCwAAAAJ](https://scholar.google.com/citations?user=XF8TTCwAAAAJ)

Найбільш цитованими працями дослідниці за версією Google Scholar є такі: «Багаторічний моніторинг динаміки чисельності мишовидих гризунів у регіоні Чорноморського біосферного заповідника» (Селюніна 2003); «Ссавці Чорноморського біосферного заповідника (анотовані списки видів)» (Селюніна 1996); «Рукокрилі Чорноморського біосферного заповідника» (Селюніна 1998), «Ссавці регіону Чорноморського біосферного заповідника, занесені до Червоної книги України» (Селюніна 2005).

Зоя Володимирівна — колега, яка постійно (десятки разів на рік) буває «на польових», проходячи облікові маршрути в різних частинах Чорноморського заповідника та його околиць. Вона щороку бере участь у кількох наукових конференціях, у тому числі практично без перерви в усіх нарадах, семінарах і конференціях Українського теріологічного товариства, зокрема в усіх щорічних школах-семінарах, починаючи з Першої школи в Карпатському біосферному заповіднику (1995 р.).

Рис. 2. Зоя Володимирівна на осінніх обліках дельфінів на Потіївській ділянці, 2010. Автор фото: О. Уманець.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Зоя Володимирівна, залишаючись фаховим теріологом Чорноморського заповідника, завжди намагається бачити теми значно ширше. Об'єктами її уваги, завдяки співпраці з іншими колегами, стають не тільки ссавці, а й біотичні угруповання, а регіоном досліджень — не лише територія ЧБЗ, а регіон його розташування, щонайменше в обсязі всього півдня Херсонської області від Криму до Дніпровсько-Бузького лиману.

Зоя Володимирівна веде значну науково-організаційну та еколого-освітню роботу, співпрацює з освітянськими установами та вищими навчальними закладами, є доцентом Херсонського державного університету. У 2019 р. — голова державної екзаменаційної комісії за спеціальністю «біологія» та «екологія» (кваліфікація «бакалавр»). Активно співпрацює з МАН; у 2019 р. була членом журі Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт ХАКАТОН-19.

Багато років Зоя Володимирівна є заступником голови профспілкового комітету Чорноморського біосферного заповідника.

Зоя Володимирівна Селюніна багато уваги приділяє підвищенню свого професійного рівня. Є членом міжнародних наукових товариств, членом ради Теріологічної Школи, що діє в рамках Українського теріологічного товариства НАН України (УТТ). У 2012 р. Зоя Володимирівна була організатором 19 Теріологічної школи-семінару, проведеного спільно з колегами з Чорноморського заповідника та ради УТТ у Голій Пристані, з польовими заняттями на території ЧБЗ. Завжди уважна до запитів колег про підготовку відгуків на дисертації та рецензування статей, поданих до фахових видань, зокрема й насамперед — праць теріологічного спрямування.

Література

- Селюніна, З. В. 1992. Современное состояние териофауны Черноморского заповедника. *Природные комплексы Черноморского государственного биосферного заповедника*. Наукова думка, Киев, 152–159.
- Селюніна, З. В. 1988. К экологии емуранчика в Черноморском заповеднике. *Изученность териофауны Украины, ее рациональное использование и охрана*. Наукова думка, Киев, 63–68.

- Селюнина, З. В. 1995. Тушканчиковые грызуны (Dipodidea) региона Черноморского заповедника. *Заповідна справа в Україні*, **1**: 23–28.
- Селюнина, З. В. 1996. Млекопитающие. В кн.: *Позвоночные животные Черноморского биосферного заповедника (аннотированные списки видов)*. Институт зоологии НАН Украины, Киев, 39–43. (Серия: *Вестник зоологии. Отдельный выпуск*; № 1).
- Селюнина, З. В. 1998. Рукокрылые Черноморского биосферного заповедника. *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Київ, 80–84. (Серия: *Праці Теріологічної школи*; Вип. 1).
- Селюнина, З. В. 2003. Многолетний мониторинг динамики численности мышевидных грызунов в регионе Черноморского биосферного заповедника. *Вестник зоологии*, № 2: 23–30.
- Селюнина, З. В., П. В. Ткаченко. 2004. Сезонные перемещения дельфинов в акваториях Черноморского биосферного заповедника. *Природничий альманах. Серія: Біологічні науки*, **4**: 126–130.
- Селюнина, З. В. 2005. Ссавці регіону Чорноморського біосферного заповідника, що занесені до Червоної книги України (станом на 2004 рік). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **17**: 86–88.
- Селюнина, З. В. 2013. Результаты мониторинга териофауны Черноморского биосферного заповедника в 2000–2012 гг. *Природничий альманах*, **18** (2012): 147–167.
- Selyunina, Z. V., M. I. Nitochko. 2021. The social vole *Microtus socialis* (Cricetidae, Rodentia) in the westernmost part of its geographic range. *Theriologia Ukrainica*, **22**: 144–150. <http://doi.org/10.15407/TU2215>

ЗАГОРОДНЮК, І. Зоя Володимирівна Селюніна та її дослідження фауни й питань охорони природи Причорномор'я. — Після закінчення Харківського державного університету в 1983 році прийшла на роботу в Чорноморський біосферний заповідник, де працює й зараз старшим науковим співробітником. У 1995 р. захистила дисертацію на тему «Тушканові гризуни України». Науковий інтерес полягає в поглибленому вивченні впливу антропогенних чинників і різних форм природокористування, у т. ч. охорони довкілля, на фауністичні комплекси; у проблемах збереження рідкісних видів фауни, в удосконаленні системи моніторингу фауни. Має близько 150 наукових публікацій. Співпрацює з освітніми закладами та вишами.

Юрій Семенов — палеотеріолог, дослідник еволюції хижих ссавців

Дмитро Іванов

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: dmitry.v.ivanoff@gmail.com, orcid: 0000-0003-4329-6828

IVANOFF, D. Yuriy Semenov, a palaeomammalogist and researcher of carnivoran evolution. — This essay outlines Dr Yuriy Semenov's half a century contribution to mammalian palaeontology and to development of the National Museum of Natural History, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv. His outstanding enthusiasm and mastery in conducting palaeontological and zoological fieldwork have greatly expanded the museum's collections. Yuriy's studies on carnivoran systematics and Neogene biostratigraphy have resulted in a series of important papers, including his fundamental monograph on the ictithere evolution.

Біографічні деталі

Юрій Олексійович Семенов народився 4 березня 1947 р. в м. Києві. Отримавши у 1965 р. середню освіту в українсько-англійській школі №112, Юрій влаштувався на роботу до Інституту зоології АН УРСР, де спочатку працював у відділі експериментальної екології, а потім перейшов до відділу палеозоології (нині відділ палеонтології Національного науково-природничого музею НАНУ), з яким і зв'язав своє подальше наукове життя.

Щоб не переривати роботу в інституті, Ю. О. Семенов у 1966 р. поступив на вечірнє відділення біологічного факультету Київського університету ім. Т. Шевченка і закінчив його у 1972 р. Після військової служби в 1973 р. повернувся до роботи у відділі палеозоології, де пройшов шлях від техника і лаборанта до старшого наукового співробітника. У 1986 р. захистив кандидатську дисертацію. У 2005–2007 рр. був завідувачем палеонтологічного музею. Входив до вчених рад Інституту зоології НАН України та Національного науково-природничого музею НАН України. Кілька років тому Юрій Олексійович відійшов від справ, проте продовжує співпрацювати з колегами, надавати наукові консультації та ділитися досвідом музейної роботи.

Рис. 1. Юрій Олексійович Семенов у робочому кабінеті.
Фото Д. В. Іванова, 2005 р.

Ключові наукові доробки

Основні напрямки наукових досліджень Ю. О. Семенова — систематика та морфологія неогенових Carnivora і пов'язані з ними питання біостратиграфії та палеофауністики. Ним було відкрито або ревізовано ряд таксонів герпестойдних (Семенов 1988, 1989; Semenov 1994), куницевих (Wolsan & Semenov 1996) і котячих (Morlo & Semenov 2004) різного рангу, а також встановлено систематичний склад хижих ссавців багатьох неогенових теріофаун України (Semenov 2001).

Визначення геологічного та географічного поширення Carnivora надало змогу використовувати цю групу ссавців для біостратиграфії неогену Європи, зокрема для вдосконалення біозональної теріологічної схеми пізнього міоцену — плейстоцену Північного Причорномор'я.

Найбільш вагомим палеотеріологічним внеском Юрія Олексійовича є його робота з еволюції родини Hyaenidae та близьких до неї інших Herpestoidea. Ці дослідження викладені у ряді статей (e.g., Семенов 1975, 1985; Semenov 1996, 2008) та в ґрунтовній монографії (Семенов 1989), що основана на його дисертації «Іктитерії та морфологічно подібні гієни півдня європейської частини СРСР». Детальне вивчення морфології іктитеріїв дозволило Ю. О. Семенову встановити, що ця група хижих містить представників двох родин. Він розробив нову діагностику таксонів і з'ясував еволюційні зв'язки та палеоекологічні особливості гієнотеріїв (Hyaenotheriini Semenov, 1989) та справжніх іктитеріїв.

Юрій Олексійович є автором понад 40 статей та однієї монографії та науковим керівником однієї дисертації. Він співпрацює з провідними науковими установами колишнього СРСР, Польщі, США, Німеччини, Австрії, Франції, Швеції, Словаччини та Угорщини, неодноразово їздив у закордонні відвідування, де працював з колекційними матеріалами або брав участь у міжнародних палеонтологічних експедиціях та конференціях.

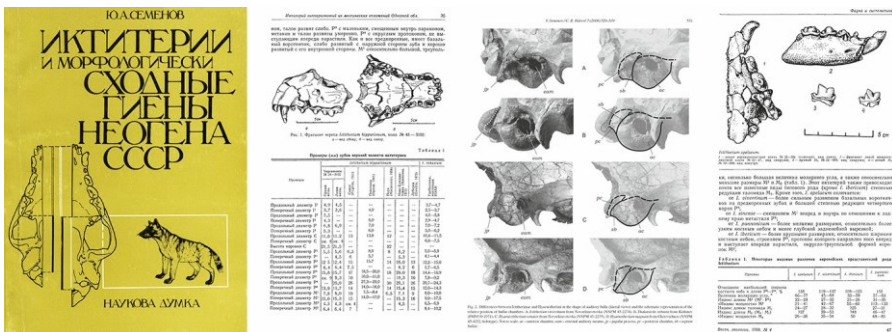

Рис. 2. Обкладинка монографії 1989 р. та деякі сторінки статей Ю. О. Семенова. Його публікаціям притаманні бездоганна логічність, точність формулювань та досконалість ілюстрацій.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Юрій Олексійович стояв у витоків створення Палеонтологічного музею і доклав чимало зусиль до його розбудови та збагачення колекційних фондів. Багато років брав найактивнішу участь у розкопках та препаруванні скам'янілостей ссавців, регулярно очолював експедиційні виїзди, займався розробкою тематичних вітрин, підготовкою, монтажем і текстовим супроводом експонатів, консультуванням художників, які працювали над оформленням діорам і залів тощо. Він причетний до появи Українського теріологічного товариства і має квиток члена-засновника. На своєму трудовому шляху виконував численні та різноманітні громадські обов'язки.

Як висококваліфікованого зоолога широкого профілю та досвідченого польовика, Ю. О. Семенова охоче запрошували до багатьох експедицій Інституту зоології (Україна, Азербайджан, дельта Волги, Кавказ) для збору колекційного матеріалу, проведення спостережень та обліку тварин. У 2000-х роках у рамках співпраці з Науковим центром заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів він брав участь у зоологічних обстеженнях та інвентаризації фауни ряду природно-заповідних об'єктів та перспективних для заповідання територій України, а також у двох проєктах Франкфуртського зоологічного товариства, які впроваджували в Криму і на Волині.

З природою пов'язані й основні хобі Юрія Олексійовича — риболовля, полювання, у тому числі з собаками, фотографування диких тварин тощо. Його ягдтер'єри були добре відомі в музеї — вони супроводжували хазяїна у всіх виїздах у поле та дуже відповідально допомагали в розкопках. Вправний кресляр та ілюстратор, він також є автором багатьох логотипів, дизайну книг, путівників, буклетів, і навіть дружніх шаржів та екслібрисів.

Досягнення і заслуги Ю. О. Семенова отримували високу оцінку на різних рівнях керівництва НАН України у вигляді премій, подяк, почесних грамот. Нагороджений медаллю «В пам'ять 1500-річчя Києва» (1982 р.) та вшанований відзнакою «Трудова слава» (2013 р.).

Юрій Олексійович відомий своєю доброзичливістю, надійністю та гарним почуттям гумору. З готовністю бере участь у дружніх розіграшах і сам охоче їх влаштовує, при цьому не ображається, коли сам стає жертвою чужих жартів. Навіть вигадані ним екслібриси спочатку виникли як жарт, але з часом спершу жартівливі малюнки набували все більшої майстерності й влучності та ставали чудовим подарунком для багатьох друзів і колег в Україні та закордоном.

Рис. 3. Юрій Олексійович Семенов. Фото Д. В. Іванова, 2015 р.

На честь Ю. О. Семенова названо кілька видів викопних тварин, зокрема черепаха *Emys semjonovi* Chkhikvadze, 1983, кажан *Pipistrellus semenovi* Rosina & Sinitsa, 2014 та тюлень *Planopusa semenovi* Koretsky & Rahmat, 2021.

Автор вдячний за допомогу в підготовці нарису Марії Осиповій та Ігорю Загороднюку.

Література

- Семенов, Ю. А. 1975. Иктитерий гиппарионовый (*Ictitherium hipparionum*) из мэотических отложений села Черевичного Одесской области. *Вестник зоологии*, No. 2: 34–38.
- Семенов, Ю. А. 1985. *Ictitherium panonicum* (Carnivora, Viverridae) из мэотических отложений Северного Причерноморья. *Вестник зоологии*, No. 6: 23–27.
- Семенов, Ю. А. 1988. *Ictitherium spelaeum* — новый вид иктитерия (Carnivora, Viverridae) из среднего сармата Украины. *Вестник зоологии*, No. 4: 45–49.
- Семенов, Ю. А. 1989. *Иктитерии и морфологически сходные гиены неогена СССР*. Научная думка, Киев, 1–180.
- Morlo, M., Y. Semenov. 2004. New dental remains of *Machairodus* Kaup, 1833 (Felidae, Carnivora, Mammalia) from the Turolian of Ukraine: Significance for the evolution of the genus. *Kaupia: Darmstädter Beiträge zur Naturkunde*, **13**: 123–138.
- Semenov, Y. A. 1994. *Allohyaena sarmatica* (Carnivora, Mammalia): A new hyaenid species from the late Miocene of the Ukraine. *Acta zoologica cracoviensia*, **37**: 31–38.
- Semenov, Y. A. 1996. Auditory bulla structure and relationships of the family Hyaenidae. *Acta zoologica cracoviensia*, **39**: 473–476.
- Semenov, Y. 2001. Stratigraphic distribution of the terrestrial carnivores in the Vallesian and Turolian of Ukraine. *Beiträge zur Paläontologie*, **26**: 139–144.
- Semenov, Y. 2008. Taxonomical reappraisal of “ictitheres” (Mammalia, Carnivora) from the Late Miocene of Kenya. *Comptes Rendus Palevol*, **7** (8): 529–539.
- Wolsan, M., Y. A. Semenov. 1996. A revision of the late Miocene mustelid carnivoran *Eomellivora*. *Acta zoologica cracoviensia*, **39** (1): 593–604.

ІВАНОВ, Д. Юрій Семенов — палеотеріолог, дослідник еволюції хижих ссавців. — У нарисі наведено інформацію про Юрія Олексійовича Семенова та його внесок у палеотеріологію та у розвиток відділу палеонтології ННПМ НАН України. Протягом майже 50-и років надзвичайні професійність і ентузіазм Ю. О. Семенова у проведенні палеонтологічних і зоологічних польових робіт сприяли значному збагаченню музейних колекцій. Його дослідження в галузі систематики викопних хижих ссавців, біостратиграфії неогену та палеофауністики представлені в низці важливих публікацій, включаючи фундаментальну монографію з еволюції іктитеріїв.

Віктор Сіренко — дослідник і захисник фауни приазовських степів

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Victor Sirenko, a researcher and protector of the fauna of the Azov steppes. — An essay about the head of the Kamyany Mohyly Nature Reserve, who devoted 45 years of his work in the reserve to the study and conservation of steppes of the Donetsk and Zaporizhia Azov Region. In his mammalogical studies, the greatest attention was paid to the inventory of mammals and the ecology of individual species, including the European hare, the greater mole-rat, the steppe marmot, the marbled polecat, the red fox, and the wolf. One of the key organizers of the 12th Theriological School in Luhansk (2005). He is the author of the initiative to establish the holiday ‘Steppe Day’ in Ukraine.

Біографічні деталі

Віктор Сіренко народився 05.10.1952 р. в смт Великий Бурлук Великобурлуцького району Харківської обл. У 1970 р. закінчив Великобурлуцьку середню школу та вступив на біофак Харківського педуніверситету, після закінчення якого у 1975 р. пішов служити в армію, а далі ще рік викладав біологію в рідній школі. З вересня 1977 р. — молодший науковий співробітник відділення Хомутовський степ у складі Українського степового природного заповідника. З 1979 по 1983 рр. — в.о. заступника директора з НДР.

У 1983 р. разом з сім'єю переїхав у відділення «Кам'яні Могили», де став його керівником. 12 років мешкав на садибі заповідника, за 5 км від ближнього села і за 10 км від школи (і що найпроблемніше — на той час там не було автотранспорту, питної води, світла, телефону і тим паче дороги з твердим покриттям). У 1994 р., коли дочка мала йти до школи, переїхали у с. Назарівку. Віктор і його дружина Наталя продовжують працювати науковими співробітниками у Кам'яних Могилах.

Рис. 1. Віктор Сіренко перед виїздом на патрулювання охоронної зони заповідника. Фото М. Іващенко, 2002 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Перші роки роботи в Українському степовому природному заповіднику (УСПЗ) весь час присвячував інвентаризації фауни ссавців та інших груп хребетних в усіх трьох відділеннях: Хомутовському степу, Кам'яних Могилах та Михайлівській цілині. Досвід з реакліматизації бабака в Хомутовському степу (Сиренко 1983) використано при консультуванні акцій з переселення виду на Приазовську височину. Значну увагу приділяв дослідженню впливу природних і антропогенних факторів на ратичних, хижих і гризунів (відповідні розділи у «Літописі природи УСПЗ», зокрема за 1998 р.).

Серед важливих результатів теріологічних досліджень — створення анованих списків фауни для всіх відділень УСПЗ (Сиренко & Мартынов 1998), аналіз мікротеріофауни «Кам'яних могил» на підставі вивчення пелеток сов (Черный & Сиренко 1998). Важливими стали аналіз мисливської фауни району розташування «Кам'яних могил» (Сиренко *et al.* 2004a), а також історичних змін та перспектив збереження ссавців та інших груп наземних хребетних у Кам'яних Могилах та їх околицях (Сиренко *et al.* 2004b). Автором з колегами по заповіднику досліджено сучасний стан і динаміку чисельності суто степового виду хижих — перегузні — в Приазов'ї, відмічено популяційний ріст виду (Сиренко *et al.* 2015).

Віктор Сиренко — активний учасник низки теріологічних шкіл в різних куточках України. Один з ключових організаторів 12 Теріошколи в Луганську (2005). Віктор Сиренко — автор 63-х наукових праць.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Роботі в степу сприяли захоплення з дитинства верховою їздою й управління автомобілем. Для протидії розорюванню цілинних ділянок і заради збереження залишків історичних українських степів дослідник веде активну роботу зі створення нових об'єктів ПЗФ на Донецькому Приазов'ї (створено РЛП Половецький степ, заказники Бешташ, Гірська долина і Кручі). У 2017 р. ініціював необхідність заснування свята «День степу». Обирався депутатом трьох останніх скликань Новокраснівської сільради Донецької обл.

Рис. 2. Віктор Сиренко з дружиною Наталією в перший рік роботи в «Кам'яних Могилах», 1983. Фото В. Юрова. Разом вони прожили в заповіднику понад 10 років, долаючи разом всі незгоди й непогоди, а з 1994 р. переїхали в найближче до заповідника с. Назарівку.

Організація десятків виставок творів художників (у т. ч. у стінах Верховної ради 1997 р.) суттєво підняла авторитет заповідника. Заснування на експозиційній стежці Музею кам'яних знарядь праці та культових скульптур скіфського і половецького часу, встановлення на садибі гранітного Уклінного Хреста і каплички, меморіальних дошок подвижникам заповідної справи в Приазов'ї, робота з учнівськими екогортами — все це дало зростання іміджу заповідника і принесло заслужені нагороди В. Сіренку. Серед відзнак — Подяка Голови Верховної ради України; Цінний подарунок від Президента України, ордени III і II ступенів «За заслуги перед Запорізьким краєм», Почесна грамота Президії НАН України; Почесні грамоти Запорізької обласної ради та Державного управління екобезпеки у Донецькій області.

У заслугах дослідника — організація близько 10 регіональних, республіканських і міжнародних наукових конференцій у Кам'яних Могилах на заповідну тематику. У різні роки залучав позабюджетні кошти на підтримку конференцій і видань про тваринний світ України, у т. ч. на організацію і забезпечення побуту учасників 12 Теріошколи (2005) в Луганську.

Про дослідника створена сторінка у вікіпедії: <https://bit.ly/3rg0JB7>

Література

- Сиренко, В. А. 1983. О реакклиматизации байбака в заповеднике «Хомутовская степь». *Охрана, рациональное использование и экология сурков: Материалы Всесоюзного совещания* (Москва, 3–5 февраля 1983 г.). Москва, 113–114.
- Сиренко, В. А., В. В. Мартынов. 1998. Фауна наземных позвоночных Украинского степного природного заповедника. *Труды филиала Украинского степного природного заповедника «Каменные Могилы». Выпуск 1*. Фитосоцицентр, Київ, 63–82.
- Черный, В. И., В. А. Сиренко. 1998. Питание ушастой и болотной сов зимой 1985–1986 гг. в заповеднике «Каменные Могилы». *Труды филиала Украинского степного природного заповедника «Каменные Могилы». Выпуск 1*. Фитосоцицентр, Київ, 86–88.
- Сиренко, В. А., Н. М. Сиренко, П. В. Мухин. 2004a. Охотничьи млекопитающие района заповедника «Каменные Могилы». *Развиток, приоритеты, реализация та перспективы процесса «Довкілля для Європи»: Збірник доповідей конференції, Том 1*. Донецьк, 201–204.
- Сиренко, В. А., Н. М. Сиренко, А. А. Подпрятков. 2004b. Прошлое и современное состояние, проблемы и перспективы сохранения редких видов пресмыкающихся, млекопитающих и растений в заповеднике «Каменные Могилы» и в его окрестностях. *Развиток, приоритеты, реализация та перспективы процесса «Довкілля для Європи». Том 1*. Донецьк, 207–211.
- Сіренко, В. Н. Сіренко, О. Подпрятков, О. Сіренко. 2015. Стан популяції перегузня (Vormela peregusna) на південному сході України. *Праці Теріологічної Школи*, **13**: 37–41.

ЗАГОРОДНЮК, І. Віктор Сіренко — дослідник і захисник фауни приазовських степів. — Нарис про керівника природного заповідника «Кам'яні Могили», який 45 років роботи в заповіднику присвятив дослідженню та збереженню степів Донецького і Запорізького Приазов'я. Серед теріологічних доробків найбільшу увагу приділив інвентаризації ссавців та екології окремих видів, серед яких — заць сірий, сліпак звичайний, бабак степовий, перегузня, лисиця руда, вовк. Один з ключових організаторів 12 Теріошколи в Луганську (2005). Є автором ініціативи про заснування свята «День степу» в Україні.

Катерина Сологор — теріологиня, дослідниця фауни та екофізіології рукокрилих України

Марія Білецька

Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк)
e-mail: biletskamarita25@gmail.com; [orcid: 0000-0003-0703-8661](https://orcid.org/0000-0003-0703-8661)

BILETSKA, M. Kateryna Sologor, a mammalogist, researcher of the fauna and ecophysiology of bats of Ukraine. — Sologor Kateryna (born 1937) is a zoologist, mammalogist, associate professor of zoology at Volyn National University. Her thesis titled ‘Ecological and physiological features of bats of the Middle Dnipro region’ (1974) covers the species composition and distribution of bats in the study region; features of nutrition of bats; specific, seasonal and age-related changes in oxygen consumption in certain species (*Nyctalus noctula* and *Pipistrellus nathusii*), and adaptive blood response to dietary changes in young animals. She studied bats of Volyn Oblast and the Black Sea Biosphere Reserve. She has authored over 120 scientific papers.

Біографічні деталі

Сологор Катерина Андріївна народилася 7 грудня 1937 р. у м. Вознесенськ Миколаївської обл. Батько працював гідротехніком у місцевій санстанції, а мама – ланковою у колгоспі. У 1960–1965 рр. навчалася на біологічному факультеті Одеського державного університету ім. І. Мечнікова, спеціалізувалася по кафедрі зоології хребетних (з відзнакою). Після навчання працювала вчителем біології та хімії у с. Садове Одеської обл. У 1968 р. поступила в аспірантуру на кафедру зоології Черкаського педінституту. Після аспірантури — протягом 1971–1974 рр. — молодший науковий співробітник Луганського державного заповідника АН УРСР.

У 1974 р. за підсумками аспірантського дослідження захищає кандидатську дисертацію «Еколого-фізіологічні особливості рукокрилих Середнього Придніпров'я» (керівники С. Л. Самарський та В. І. Абеленцев).

Рис. 1. Катерина Андріївна Сологор. Фото 1982 р. Фото з архіву автора.

З 1975 р. працювала в Луцькому державному педінституті (ЛДП), де викладала «зоологію» на природничо-географічному факультеті (на посаді старшого викладача). З 1978 р. — доцент кафедри природничих наук ЛДП; у 1977–1979 рр. — в.о. завідувача кафедри природничих наук ЛДП. Після реорганізації інституту в університет — доцент кафедри зоології, до вересня 2016 р. Сьогодні мешкає у м. Вознесенськ Миколаївської обл.

Ключові доробки в галузі теріології

Теріофауну досліджувала зі студентських років, її дипломна робота, виконана в Одеському університеті під керівництвом І. І. Пузанова, присвячена вивченню гризунів Чорноморського заповідника.

При підготовці дисертації вивчила фауну та екофізіологічні особливості рукокрилих Середнього Придніпров'я, встановила місця літніх поселень і зимівлі осілих видів, сезонну та добову активність 9 видів кажанів. Опубліковано низку нових знахідок рідкісних видів як для Подніпров'я (Сологор & Самарський 1970 та ін.), так і фауни Чорноморського заповідника та Волині (Сологор *et al.* 1995). Однією з перших підіймала питання про встановлення штучних сховищ для приваблення рукокрилих (Сологор *et al.* 1990).

Значну увагу приділяла вивченню живлення кажанів, а на основі таких відомостей пояснювала пристосованість окремих видів до пізніх умов існування (Сологор & Петрусенко 1973; Петрусенко *et al.* 1988 та ін.). Вагомим внеском у вивчення рукокрилих є встановлення нею видових, сезонних та вікових змін рівня споживання кисню (Сологор 1974). Установлено також різкі вікові зміни показників умісту гемоглобіну у крові рукокрилих, пов'язані з переходом молоді від живлення материнським молоком до споживання різноманітної їжі (Сологор *et al.* 1999).

У своїх дослідження Катерина Андріївна приділяла увагу й іншим групам ссавців, зокрема досліджувала стан популяцій зубра на Волині (1983, спільно з Р. Лихотопом), вивчала «Еколого-географічні проблеми популяції бобра на Волині» (Билецкая *et al.* 1990) та стан фауни хижих ссавців у Шацькому НПП (Білецька *et al.* 2007).

Катерина Андріївна опублікувала понад 120 наукових праць. В університеті читала такі курси дисциплін, як «Теріологія», «Зоологія хребетних», «Зоогеографія». Спільно з Я. Омельковцем 2008 р. видала навчальний посібник «Основи зоогеографії». Вела польові практики із зоології на Високогірному біостаніонарі «Менчул Квасівський» та на базі практик «Гарт» у Шацькому національному природному парку.

Рис. 2. Катерина Андріївна Сологор. Фото 2008 р. Фото з архіву автора.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Катерина Андріївна є одним із фундаторів природничо-географічного факультету Волинського педінституту імені Лесі України. Вагомий внесок зробила у формування матеріальної бази факультету; підготувала низку методичних видань для забезпечення навчальних курсів. Неодноразово керувала дипломними роботами з теріологічної тематики.

Серед її учнів є науковці й викладачі Волинського університету — М. Білецька, Я. Омельковець, Я. Степанюк, К. Сухомлін та ін.

На відзначення 80-річного ювілею нагороджена Золотим нагрудним знаком Волинського національного університету імені Лесі України.

Література

- Билецкая, М. Г., В. В. Демчук, Е. А. Сологор, Р. И. Лихотоп. 1990. Эколого-географические проблемы популяции речного бобра на Волыни. В кн.: *Географические аспекты природопользования Волыни*. Луцк, 38–42.
- Білецька, М. Г., К. А. Сологор, Я. В. Степанюк, Н. І. Сахарук. 2007. Сучасний стан фауни хижих ссавців Шацького національного природного парку. *Науковий вісник Волинського державного університету. Біологічні науки*, **11** (2): 213–215.
- Петрусенко, А. А., Е. А. Сологор, С. Л. Самарський, А. З. Козлова, И. В. Жежерин. 1988. Использование эколого-морфологических признаков пищевых компонентов при изучении роли рукокрылых в экосистемах. В кн.: *Рукокрылые: Морфология, экология, эволюция, паразиты, охрана*. Наукова думка, Киев, 91–92.
- Сологор, К. А., С. Л. Самарський. 1970. Нічниця війчаста в умовах Середнього Придніпров'я. В кн.: *Охорона та раціональне використання природних ресурсів*. Наукова думка, Київ, 218–219.
- Сологор, Е. А., А. А. Петрусенко. 1973. К изучению питания рукокрылых Среднего Приднепровья. *Вестник зоологии*, № 3: 9–15.
- Сологор, Е. А. 1974. Уровень потребления кислорода у вечерницы рыжей и нетопыря Натузиуса. *Экология*, № 5: 15–17.
- Сологор, Е. А., Р. И. Лихотоп, М. Г. Билецкая. 1990. Применение искусственных убежищ для привлечения рукокрылых. В кн.: *Материалы по экологии и фаунистике некоторых представителей рукокрылых*. Ин-т зоол. АН УССР, Киев. Препр., **90** (4): 5–9.
- Сологор, Е. А., Р. И. Лихотоп, В. В. Ткач. 1995. Современное состояние изученности фауны рукокрылых (Chiroptera) Волынской области. *Вестник зоологии*, № 2–3: 44–49.
- Сологор, К. А., В. В. Демчук, Я. А. Омельковець, М. Г. Білецька. 1999. Еколого-фізіологічні адаптації у рукокрилих (адаптивна реакція крові). *Науковий вісник Волинського державного університету. Біологічні науки*, **4**: 108–110.

БІЛЕЦЬКА, М. Катерина Сологор — теріологиня, дослідниця фауни та екофізіології рукокрилих України. — Сологор Катерина (1937 р.н.) — зоолог, теріолог, доцент кафедри зоології Волинського національного університету. Її дисертація «Еколого-фізіологічні особливості рукокрилих Середнього Дніпро регіону» (1974) висвітлює видовий склад і поширення рукокрилих досліджуваного регіону; особливості живлення рукокрилих; видові, сезонні та вікові зміни рівня споживання кисню в окремих видів (*Nyctalus noctula* & *Pipistrellus nathusii*): адаптивну реакцію крові при зміні дієти у молодих звірків. Досліджувала рукокрилих Волинської області та Чорноморського біосферного заповідника. Автор понад 120 наукових праць.

Володимир Титар — еколог та фахівець у галузі моніторингу та моделювання еконіш та ареалів

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Volodymyr Tytar, ecologist and specialist in the field of monitoring and modelling of ecoiniches and geographical ranges. — A Ukrainian zoologist and ecologist, whose scientific activity is related to the Institute of Zoology, NAS of Ukraine. He studied the biological consequences of the radiation accident at the Chernobyl nuclear power plant. A significant part of Volodymyr Mykhailovych's activity is related to computer modelling of the ecological niche and distribution of species, application of this approach to study their ecology, change of habitats, and influence of the dynamics of climatic processes on them. His field activity is largely related to citizen science, which involves research conducted by volunteering amateurs. In Ukraine, he is a pioneer in the implementation of management plans for wetlands according to international standards (Ramsar Convention).

Біографічні деталі

Титар Володимир Михайлович — український зоолог та еколог. Народився 4 квітня 1951 р. у м. Паркс в Австралії. У віці 13 років разом із батьками, які були депортовані під час німецької окупації, переїхав до України. Навчався в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка, який закінчив у 1974 р., здобувши спеціальність «біолог-зоолог». Згодом (2000 р.) у цьому ж університеті отримав диплом за фахом «радіоекологія».

У 1984 р. захистив кандидатську дисертацію в Московському університеті ім. М. В. Ломоносова. Головна наукова діяльність пов'язана з Інститутом зоології НАН України, де у складі Відділу моніторингу та охорони тваринного світу (зав. В. А. Гайченко) вивчав біологічні наслідки радіаційної аварії на Чорнобильській АЕС. З 2000 р. працює у Відділі еволюційно-генетичних основ систематики (зав. С. В. Межжерін), з 2021 р. — на посаді провідного наукового співробітника.

Рис. 1. Володимир Титар. 2008 р., пустеля Ваді-Рам. Фото з архіву автора, представлено В. Титарем.

Ключові доробки в галузі теріології

Вивчав питання мінливості окремих краніометричних ознак фонових видів мишоподібних гризунів (сірої нориці та хатньої миші), яка виникає внаслідок постійного мешкання тварин в екосистемах, забруднених радіонуклідами після аварії на Чорнобильській АЕС. При цьому була виявлена значна варіабельність цих ознак та зростання показників флуктуаційної асиметрії, що разом можуть свідчити про дестабілізацію онтогенетичних процесів (Gaychenko *et al.* 2016). У суто радіоекологічному сенсі Володимир Михайлович у колективі фахівців вивчав особливості надходження і біогенного перерозподілу радіонуклідів, їх міграція по трофічних ланцюгах та формування дозових навантажень у диких тварин, зокрема у дикого кабана. Було показано, що з плином часу спостерігається зменшення частки тварин із високим ступенем забруднення м'язової тканини, а натомість зростає частка із середньою питомою активністю тканин, що призводить до зростання колективної дози в популяціях (Гайченко *et al.* 2001).

Із 2000 р. польова діяльність Володимира Михайловича пов'язана з громадянською наукою (англ. citizen science), яка передбачає проведення наукових досліджень добровольцями-аматорами та непрофесійними науковцями за допомогою краудфандингу. Ці дослідження мали еколого-природоохоронне спрямування і торкалися таких знакових для певних екосистем Євразії видів, як вовк і сніговий барс (Tytar & Hammer 2004; Tytar *et al.* 2019).

Інша, більш пізня сторона діяльності Володимира Михайловича стосується комп'ютерного моделювання екологічної ніші та поширення видів, у тому числі ссавців, застосування цього підходу для вивчення їхньої екології, зміни ареалів, впливу на них динаміки кліматичних процесів. Так, у своїй початковій публікації цього спрямування (Титар 2011) ним використано викопні дані для ретроспективного аналізу поширення та умов перебування шерстистого мамута, пошуку місць реінтродукції альпійського бабака в Українських Карпатах, перспектив поширення тамарискової піщанки, одного з носіїв чуми, за умов зміни клімату. Стосовно динаміки ареалу докладно досліджена курганцева миша, поширення якої в Україні може бути індикатором сучасних кліматичних процесів (Tytar *et al.* 2019).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Володимир Михайлович змалку мріяв стати зоологом, проводити натурні спостереження та подорожувати. Ще студентом він в Алтайському заповіднику вивчав екологію (власне, добову активність) бурого ведмеда. При цьому його керівником був знаменитий сибірський зоолог Г. Г. Собанський. Далі він побував у наукових експедиціях на Білому та Баренцевому морях, морях північно-західної частини Тихого та в Чукотському морі, де був залучений до вивчення екології сивучів і моржів. З натуралістичною метою відві-

дав багато куточків колишнього Радянського Союзу, зокрема Кавказ, Середню Азію, Казахстан, Примор'я та Курильські острови.

У суспільному плані можна вважати важливим те, що Володимир Михайлович в Україні є піонером впровадження менеджмент-планів для водно-болотних угідь за міжнародним зразком, встановленим у рамках Рамсарської конвенції. Персонально брав участь у складанні менеджмент-планів для регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» та Дунайського біосферного заповідника за проектом Світового Банку «Збереження біологічної різноманітності в Українській частині дельти Дунаю». Володимир Михайлович є членом науково-технічних рад кількох природоохоронних установ.

Нагороджений медаллю учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Література

- Гайченко, В. А., Г. М. Коваль, В. М. Титар. 2001. Особливості надходження і біогенного перерозподілу радіонуклідів, їх міграція по трофічних ланцюгах та формування дозових навантажень диких тварин. В кн.: *Чорнобиль. Зона відчуження*. Наукова думка, Київ, 299–316.
- Титар, В. М. 2011. *Аналіз ареалів у видів: підхід, заснований на моделюванні екологічної ніші*. Інститут зоології НАН України, Київ, 1–93. (Series: Vestnik zoologii Supplement, No. 25).
- Gaychenko, V. A., V. M. Tytar, O. Yu. Krainiuk. 2016. Accumulation of 90Sr by murine skulls at Chernobyl Exclusion Zone and variability of their craniometric features. *Ядерна фізика та енергетика*, **17** (1): 80–85.
- Tytar, V. M., M. Hammer. 2003. Estimation of Falzfein's thick-tailed three-toed jerboa densities in the Kinburnska Kosa Regional Landscape Park. *Фальцфейнівські читання*. Вид. ХДУ, Херсон, 8–9.
- Tytar, V., M. Hammer. 2004. Monitoring wolf (*Canis lupus* L.) in the "Kinburnska Kosa" regional landscape park. *Ученые записки Таврич. ун-та. Серия Биология, химия*, **17** (56, № 2): 160–170.
- Tytar, V. M., I. I. Kozinenko, S. V. Mezhzherin. 2019. Modelling the bioclimatic niche and distribution of the steppe mouse, *Mus spicilegus* (Rodentia, Muridae), in Ukraine. *Vestnik zoologii*, **53** (6): 471–482.
- Tytar, V., T. Asykulov, M. Hammer. 2019. Using species distribution modelling to guide survey efforts of the snow leopard (*Panthera uncia*) in the Central Kyrgyz Alatau region. *Theriologia Ukrainica*, **17**: 123–128.
- Ulyura, E., V. Tytar. 2018. Terrestrial vertebrates of post-coalmining sites in the Donetsk Basin (Ukraine) *Geo&Bio*, **16**: 99–109.

ЗАГОРОДНЮК, І. Володимир Титар — дослідник фауни, фахівець у галузі моніторингу та моделювання екологічних та ареалів. — Український зоолог та еколог, наукова діяльність якого пов'язана з Інститутом зоології НАН України. Досліджував біологічні наслідки радіаційної аварії на Чорнобильській АЕС. Значна частка діяльності Володимира Михайловича стосується комп'ютерного моделювання екологічної ніші та поширення видів, застосування цього підходу для вивчення їхньої екології, зміни ареалів, впливу на них динаміки кліматичних процесів. Експедиційно-польова діяльність Володимира Михайловича значною мірою пов'язана з громадянською наукою, яка передбачає проведення наукових досліджень добровольцями-аматорами; в Україні він є піонером упровадження менеджмент-планів для водно-болотних угідь за міжнародним зразком (Рамсарська конвенція).

Олександр Федорченко — дослідник фауни Дунаю та один з ініціаторів Теріошколи

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Oleksandr Fedorchenko, a researcher of the fauna of the Danube and one of the initiators of Terioshkola. — An essay about a researcher of the fauna of the Lower Danube and one of the most active organizers of the first theriological schools and publications of the Theriological Society in 1994–1998. Thanks to his activity, the work of a theriological network in Ukraine was organized with attention to research conducted in nature reserves, national parks, and university biostations. During the exit of the country from a deep economic crisis, thanks to his active participation, correspondence and publication of scientific works, organization of conferences, preparation of newsletters and programs were established.

Біографічні деталі

Олександр Федорченко народився у березні 1956 (можливо, 1955) року в м. Артемівськ Донецької обл. Навчався заочно в Одеському університеті, де спеціалізувався на каф. зоології, закінчив бл. 1975 р. Від початку організації заповідника Дунайські плавні (1981) і до 1995 р. працював науковцем цієї установи. Проводив великий обсяг досліджень ссавців та інших груп (зокрема амфібій: [Kotenko et al. 1993](#)) як в українській, так і румунській частинах Дельти. У 1994 р. виступив одним з організаторів Теріошколи (з первинною ідеєю як «школа зоологів ПЗФ»), у зв'язку з чим був звільнений.

Після звільнення працював у громадській організації «Еко клуб Дельта», спочатку у Вилкові, потім в Одесі, а з бл. 1997 р. — у Києві, в київському офісі цього клубу. З бл. 2000–2005 р. ця діяльність згорнута, перейшов у бізнес. До наукових контактів не повертається, оскільки той період життя, високо результативний, не завершився працевлаштуванням за фахом і захистом дисертації. Мешкає у Києві.

Рис. 1. Олександр Олексійович Федорченко на одній зі святкових зустрічей у гостей у автора, Київ, бл. 1997 р.

Ключові наукові доробки

Організатор трьох ключових подій у житті Українського теріологічного товариства нового часу — Першої Теріологічної школи (вересень 1995 р., Карпатський біосферний заповідник), першої дослідницької мережі «Український хіроптерологічний центр» (тепер як Український центр охорони кажанів, УЦОК) і першого випуску «Праць Теріологічної школи», що мав назву «Ніч кажанів '98 в Україні» і був презентований на 5-й Теріологічній школі в Гайдах (вересень 1998 р., біостанція Харківського університету).

Спільно з ним проведено низку теріошкіл і міжшкільних семінарів до 1997 р., що частково описано у спільних з ним звітах про ці щорічні школи (напр. Загороднюк *et al.* 1996), а це і школи-семінари в Карпатському біосферному (1995) та Канівському природному заповідниках (1997), на біостанції Ядути Ніжинського педуніверситету (1997), Поліському природному заповіднику (1997), біостанції «Гайдари» Харківського університету (1998). Важливими були й міжшкільні семінари, зокрема в Ядутах щодо роботи з УЗ-детекторами (2000) та в Карпатському БЗ «Кажани Карпат» (2001).

Наукові дослідження Олександра Федорченка тісно пов'язані з Нижнім Дунаєм і аналізом мікротеріофауни. Він дуже добре знав усю дельту і прилеглі території, здобував велику кількість первинного матеріалу, включно з обліками з використанням пастко-ліній. Готувалася й дисертація, яку було заплановано на 1997 р., «Фауністичні комплекси гризунів північно-західного Причорномор'я», проте життя внесло свої корективи у ці плани...

Серед інших варто відзначити праці дослідника, до яких був долучений і автор, — з ревізією даних про видовий склад, діагностику, біотопний розподіл і поширення мишей роду *Sylvaemus* в регіоні Нижнього Дунаю (Загороднюк & Федорченко 1993; Федорченко & Загороднюк 1994). Описано новий підвид (тип. в ННПМ) — *Sylvaemus sylvaticus sabinae* Zag. et Fedorchenko, 1993 (тур. loc.: Румунія, Добруджа, Снісала), результати було представлено на міжнародній теріологічній конференції у Відні (Fedorchenko & Zagorodniuk 1994). Були серед його доробків і численні публікації тез доповідей на різних конференціях, надзвичайно популярні в ті часи.

Рис. 2. О. Федорченко (другий зліва) серед учасників «детекторного» семінару в Ядутах у травні 2000 р. Фото отримано від О. Волобленка.

У «київський період» Олександр Федорченко активно співпрацював з відділами популяційної екології та паразитології Інституту зоології НАНУ і мав низку доробків, у т. ч. ховрахів Київщини (Загороднюк & Федорченко 1995a) та мінливості ховрахів України в цілому, включно з обґрунтуванням видової самостійності *Spermophilus odessanus* (Загороднюк & Федорченко 1995b), стосовно кажанів Дунаю (Федорченко & Ткач 1998).

Профіль дослідника в Google Scholar ($h = 5$): [user=FUOa_iwAAAAJ](#)

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Серед очевидних і найпримітніших чеснот — наполегливість у досягненні мети, вміння все дуже ретельно спланувати й організувати (надто польові дослідження), виразна любов до узагальнення результатів у чіткій табличній формі, чим він завжди вражав своїх колег, ретельне ведення польових щоденників. У київський період, активно співпрацюючи з іноземними колегами, створив громадське об'єднання з вивчення кажанів, з чого і почалося його дистанціювання від товариства: проекти, що планувалися, мали обмежене фінансування, і це вимагало окремішності.

Серед захоплень — вишукані сорти чаю і смачний сир, яким Олександр завжди пригощав своїх колег і друзів.

Література

- Загороднюк, И. В., А. А. Федорченко. 1993. Мыши рода *Sylvaemus* Нижнего Дуная. Сообщение 1. Таксономия и диагностика. *Вестник зоологии*, **27** (3): 41–49.
- Загороднюк, И., А. Федорченко. 1995a. Крапчатые суслики (*Spermophilus ex gr. suslicus*) в Киевской области. *Вестник зоологии*, **29** (4): 86.
- Загороднюк И. В., Федорченко А. А. 1995b. Аллопатрические виды грызунов группы *Spermophilus suslicus* (Mammalia). *Вестник зоологии*, **29** (5–6): 49–58.
- Загороднюк І., І. Зеніна, О. Федорченко, Н. Ружилєнко. 1996. Друга українська Школа теріологів "Моніторингові дослідження і методи обліку фауни". *Вестник зоологии*, **30** (3): 82–83.
- Федорченко, А. А., И. В. Загороднюк. 1994. Мыши рода *Sylvaemus* Нижнего Дуная. Сообщение 2. Распространение и численность. *Вестник зоологии*, **28** (4–5): 55–64.
- Федорченко, А., В. Ткач. 1998. Рукокрылые дельты Дуная. В кн.: *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Інститут зоології НАНУ, Київ, 87–89. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Kotenko, T., V. Otel, A. A. Fedorchenko. 1993. Herpetological investigations in the Danube Delta Biosphere Reserve in 1992. *Analele Stiintificeale Institutului Delta Dunarii*, **2**: 99–107.

ЗАГОРДНЮК, І. Олександр Федорченко — дослідник фауни Дунаю та один з ініціаторів Теріошколи. — Нарис про дослідника фауни Нижнього Дунаю та одного з найактивніших організаторів перших Теріологічних шкіл і видань теріологічного товариства 1994–1998 років. Завдяки активності колеги було організовано роботу теріологічної мережі в Україні з увагою до досліджень у заповідниках, національних парках, біостанціях університетів. У період виходу країни з глибокої економічної кризи, завдяки його активній участі було налагоджено листування та видання наукових праць, організацію конференцій, підготовку інформаційних листів і програм.

Філіпчук Неоніла Степанівна — теріолог та педагог

Олена Лашкова

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ)
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Київ)
e-mail: olenalashkova@gmail.com

LASHKOVA, O. Filipchuk Neonila Stepanivna, a mammalogist and teacher. — Neonila Stepanivna Filipchuk is a biologist, mammalogist, and educator. She began her scientific career by studying the morpho-physiology and ecology of ground squirrels. These studies became the basis for writing a thesis for a Candidate of Sciences degree. Then she became interested in ecological research and assessment of the state of populations of rare and endangered rodent species (of the genera *Spalax* and *Stylodipus*) of the fauna of Ukraine. Later, she became a high school teacher in the National Pedagogical Drahomanov University. She authored over 70 scientific and methodological works.

Біографічні деталі

Неоніла Степанівна Філіпчук — біологиня, педагогиня, кандидатка біологічних наук, доцентка кафедри зоології НПУ ім. М. П. Драгоманова. Народилася 02.02.1946 в с. Дацьки Чуднівського району Житомирської обл.

Тут у 1962 р. закінчила середню школу і вступила на природничий факультет Черкаського педагогічного інституту (нині Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького) за спеціальністю «Біологія на англійській мові викладання». Після закінчення (1967 р.) залишилася на кафедрі зоології на посаді стажерки-дослідниці з можливістю проходити стажування в Інституті зоології АН УРСР.

У 1970 р. вступила до аспірантури (відділ експериментальної екології Інституту зоології), а в 1976 р. захистила кандидатську дисертацію. З 1990 р. працювала на кафедрі зоології Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова на посаді асистентки, старшої викладачки, з 1996 р. — доцентки.

Рис. 1. Неоніла Степанівна Філіпчук. Фото з особової справи. Близько 2000 року.

Ключові доробки в галузі теріології

Коло наукових інтересів — зоологія (теріологія), екологія, географічна мінливість морфологічних особливостей популяцій окремих видів гризунів, охорона рідкісних та загрожених видів ссавців фауни України.

Під керівництвом проф. І. Т. Сокура підготувала і захистила у 1976 р. кандидатську дисертацію на тему «Морфологічні особливості популяцій ховрахів малого і крапчастого степової і лісостепової зони України». За цією темою підготувала низку статей (Сокур & Филипчук 1977; Сокур *et al.* 1988). Надалі вивчала мінливість їх краніальних ознак (Лашкова *et al.* 2009).

Займалася вивченням рідкісних та загрожених видів ссавців фауни України, зокрема видами родів *Spalax*, *Nannospalax*, *Scirtopoda*) (Филипчук & Янголенко 1986, 1990; Филипчук 1990, 1994). Результати досліджень лягли в основу написання ряду нарисів для Червоної книги України (1994), Української енциклопедії імені М. Т. Бажана (1994), Навчального атласу (1999), обґрунтування створення заказника місцевого значення «Цецино» в околицях м. Чернівці для охорони поселень сліпака буковинського.

Авторка близько 70 наукових праць. Є співавторкою навчального посібника «Зоологія» (2006) для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, методичних розробок для проведення лабораторних занять (1990) та польової практики з зоології хребетних (2001), навчальних програм з курсів «Зоологія хордових» та «Філогенія хордових».

У НПУ ім. Драгоманова вела дослідження за напрямком досліджень кафедри зоології «Зміст, форми і засоби фахової підготовки вчителів».

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Від часу утворення (1982 р.) Українського відділення Всесоюзного теріологічного товариства (УО ВТТ) і до 1990 р. була скарбівничою товариства. Брала участь у всіх наукових і організаційних заходах товариства, зокрема й у роботі оргкомітетів із проведення Пленумів УО ВТТ.

Упродовж багатьох років була заступником Голови Ради НТТСМ природничо-географічного факультету НПУ ім. М. П. Драгоманова, членом методичної комісії МОН України, членом журі з оцінки робіт МАН.

Рис. 2. Учасники Пленуму Українського відділення Всесоюзного теріологічного товариства (УО ВТТ), м. Черкаси, 1984 р. Неоніла Філіпчук — у центрі, біля неї — ліворуч — І. Турянин, праворуч — М. Ковтун та С. Золотухіна. Фото з архіву І. Загороднюка (з альбому С. Золотухіної), фрагмент; редакційно.

Має величезний педагогічний досвід. З 1990 р. Неоніла Степанівна Філіпчук викладала на кафедрі зоології Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Читала лекційні курси «Зоологія хордових», спецкурс для магістрів «Філогенія хордових», «Зоологія з основами екології тварин», «Зоологія з основами географії тварин». Проводила лабораторні заняття з вказаних курсів, польову та педагогічну практику. Керувала курсовими, дипломними й магістерськими роботами. Співпрацювала з кафедрою екології Києво-Могилянської академії (проводила заняття з польової практики) та Київським університетом ім. Бориса Грінченка (читала курс «Зоологія хребетних» для вчителів, які проходили стажування).

У 2000 р. нагороджена знаком «Відмінник освіти України».

Захоплення Неоніли Степанівни — подорожі, історія, театр, сучасна українська музика та література, багато часу проводить з онуками.

Література

- Сокур, И. Т., Н. С. Филиппчук. 1977. Морфофизиологические особенности географических популяций малого и крапчатого сусликов. *Вестник зоологии*, № 5: 8–11.
- Сокур, И. Т., М. В. Дворников, В. А. Лобков, Н. А. Полушина, Ю. А. Реут, В. А. Токарский, Н. С. Филиппчук. 1988. Наземные белычьи Украины (современное состояние, особенности экологии, рациональное использование и охрана). В кн.: *Изученность териофауны Украины, её рациональное использование и охрана*. Наукова думка, Киев, 51–63.
- Филиппчук, Н. С., Е. И. Янголенко. 1986. Современное распространение, численность и особенности экологии безоzubого слепыша на Украине. *Вестник зоологии*, № 1: 55–59.
- Филиппчук, Н. С. 1990. Слепыш песчаный. *Редкие и исчезающие виды млекопитающих СССР*. Наука, Москва, 90–97.
- Филиппчук, Н. С., Е. И. Янголенко. 1990. Буковинский слепыш. *Редкие и исчезающие виды млекопитающих СССР*. Наука, Москва, 82–89.
- Філіпчук, Н. С. 1994. Сліпак буковинський *Spalax graecus* Nehring, 1898. *Червона книга України. Тваринний світ*. Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, Київ, 395.
- Филиппчук, Н. С., Е. И. Янголенко. 1994. Современное распространение, численность и особенности экологии безоzubого слепыша на Украине. *Вестник зоологии*, № 1: 55–59.
- Лашкова, О., Н. Філіпчук, Я. Навозенко, І. Дзеверін. 2009. Географічна мінливість краніологічних ознак ховраха малого (*Spermophilus pygmaeus*, *Sciuridae*, *Rodentia*) фауни України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 26: 72–78.

ЛАШКОВА, О. Філіпчук Неоніла Степанівна — теріолог та педагог. — Н. С. Філіпчук — біолог, теріолог, педагог. Почала свій науковий шлях з вивчення морфологічних та екологічних особливостей ховрахів. Ці дослідження стали основою для написання кандидатської дисертації. Потім захопилась дослідженнями екології та оцінкою стану популяцій рідкісних і загрожених видів гризунів (сліпаки та кандибка) фауни України. Надалі — викладач вищої школи (Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова). Автор понад 70 наукових і методичних праць.

Зоя Ходикіна — дослідниця степових гризунів та їхніх ектопаразитів

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Zoya Khodykina, a researcher of steppe rodents and their ectoparasites. — An essay about a researcher whose scientific career took place entirely in the Laboratory of Ecology of Kyiv State University ('Kryshtal's Laboratory'). Zoya Khodykina began her research in 1953 in the Striltsivsky steppe (collection of the Zoological Museum of Kyiv University). Later, from 1960 to 1983, her scientific work was devoted to the participation of muroid rodents and gamasid mites in natural foci of tularaemia in the steppe of Crimea. Her dissertation (1972) was entitled 'Ecological and faunal survey of rodents and their ectoparasites of the steppe of Crimea in connection with their possible role in the functioning of natural foci of tularemia.' She authored at least 21 scientific papers on this topic.

Біографічні деталі

Ходикіна Зоя Степанівна народилася близько 1925 р. (точніші дані про дату та місце народження не відомі). Відомий період її життя пов'язаний з Києвом і роботою у Київському університеті, власне з Лабораторією екології, відомою як «Лабораторія Кришталя»¹.

У Лабораторії вивчала кліщів та гризунів і їхню роль у функціонуванні природних вогнищ туляремії. У Лабораторії екології КДУ З. С. Ходикіна працювала у 1960–1990-х рр. [Ймовірно, до того працювала в лабораторії токсикології під кер. Дятлової; ці дві лабораторії злилися в одну на поч. 1960-х рр.]. У 1972 р. захистила в Інституті зоології АН УРСР (Київ) кандидатську дисертацію. На пенсії з початку 1990-х рр. Проживає в Києві (останній контакт автора з дослідницею у 2015 р.).

Рис. 1. Зоя Ходикіна. Фото 1963 р., з архіву Зоомузею КНУ (отримано від М. Біляшівського 23.07.2014), редактовано.

¹ Відомо, що в Лабораторії велися «дослідження кровосисних та синантропних комах, котрі проводили тут Н. Г. Дашкіна, Д. Б. Царичкова, В. П. Шермет, З. С. Ходикіна, ...» (Українське ентомологічне товариство в 1950–1970-і роки; online: <https://bit.ly/318ZMDM>).

Ключові доробки в галузі теріології

Дисертаційне дослідження Зої Степанівни — «Еколого-фауністичний нарис гризунів та їхніх ектопаразитів степового Криму у зв'язку з можливою їх роллю у підтримці природного вогнища туляремії». Цю роботу захищено 1972 р. в Києві (правдоподібно в ІЗАН). Як ця, так і всі інші відомі її публікації стосувалися степових популяцій гризунів та їхніх ектопаразитів (гамазових кліщів) з особливою увагою до природних осередків туляремії.

Відома 21 її публікація, з яких 13 — суто паразитологічні, присвячені гамазовим кліщам (Андрющенко *et al.* 2005). Очевидно, що тематика досліджень визначалася задачами Лабораторії екології КНУ. Багато часу дослідниця працювала по закритих темах, пов'язаних з паразитоценозами, тому далеко не всі праці нам відомі. Період публікацій відомих праць — 1960–1983 рр. Серед них дотичними до теріології є такі:

«До питання фауни гамазових кліщів Кримського вогнища туляремії» (рос.) (Ходыкина 1960), «Сезонні зміни видового складу бліх та їх чисельності на мишовидних гризунах Криму» (Ходикіна 1963), «Сезонні переміщення дрібних гризунів у степовому Криму» (Ходикіна 1964), «До екології мишівки степової (*Sicista subtilis*) Криму» (рос.) (Ходыкина 1965), «Екологія деяких видів бліх гризунів степового Криму» (Ходикіна 1973), «Ектопаразити домашньої миші (*Mus musculus hortulanus* Nordman) у степовому Криму» (рос.) (Ходыкина 1978); «Миша курганцева степового Криму» (рос.) (Ходыкина 1983). Найцитованішими з них є статті про мишівок Криму (1965).

Дослідниця збирала колекції, які виявлено автором в ЗМКУ: тут є 36 екз. 6 видів гризунів, зібраних влітку 1953 р. у Стрільцівському степу (3 *Sicista*, 1 *Spalax*, 3 *Mus*, 1 *Sylvaemus*, 15 *Cricetulus*, 6 *Cricetus*, 7 *Microtus*). З цього випливає, що дослідниця активно співпрацювала з тодішнім директором і по суті головним зоологом цього заповідника Г. Модіним на організованому ним біостаніонарі, де проводили свої дослідження й інші київські науковці (напр. Л. Смогоржевський, В. Абеленцев, В. Самош та ін.).

Останні публікації дослідниці датовані 1982–1983 рр. і присвячені гіперпаразитизму мікроспоридій у бліх (спільно з П. Кіличицьким, 1982) та екології миші курганцевої у степовому Криму (1983).

Рис. 2. Зоя Степанівна Ходикіна у старшому віці; фото 1986 р. (напевно з останніх років роботи в КНУ), з архіву Зоо музею КНУ (отримано від М. Біляшівського 23.07.2014), редактовано.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Дослідниця вела замкнене життя й уникала будь-яких контактів. При зборі відомостей з історії досліджень автору вдалося лише раз поговорити з нею за сприяння старших колег, які з нею колись працювали (Ж. Розора)¹. Щоправда, ті самі колеги повідомили, що вона й раніше ніколи нікого до себе не пускала і завжди вела усамітнений спосіб життя.

Відомо також, що мати З. Ходикіної була ученицею композитора Кирила Стеценка (1882–1922) і сім'я мала непогану бібліотеку, в якій, зокрема, було й подароване К. Стеценком давнє видання «Євангелія» (М. Біляшівський, особ. повід.), яке у 2000-х передане до Музею Гончара.

Література

- Андрющенко, Ю. А., Н. А. Багрикова, И. В. Довгаль, И. Л. Евстафьев, С. А. Карпенко, [et al.]. 2005. *Природа Сиваишского региона и влияние на нее человека (состояние изученности и библиография)*. Wetlands International, Киев, 1–232. ISBN 9058829537
- Ходыкина, З. С. 1960. К вопросу о фауне гамазовых клещей Крымского очага туляремии. В кн.: *Проблемы паразитологии. Труды III научной конференции паразитологов УССР*. Киев, 373–374.
- Ходикіна, З. С. 1963. Сезонні зміни видового складу бліх та їх чисельності на мишовидних гризунах Криму. *Збірник наукових праць аспірантів (природничі науки)*. Вид-во КДУ, Київ, 63–68.
- Ходикіна, З. С. 1964. Сезонні переміщення дрібних гризунів у степовому Криму. *Вісник Київського університету*, № 6: 137–140.
- Ходыкина, З. С. 1965. К экологии степной мышовки (*Sicista subtilis*) Крыма. *Вісник Київського університету*, № 7: 120–124.
- Ходикіна, З. С. 1973. Екологія деяких видів бліх гризунів степового Криму. В кн.: *Паразити, паразитози та шляхи їх ліквідації. Випуск 2*. Наукова думка, Київ, 104–108.
- Ходыкина, З. С. 1978. Эктопаразиты домового мыши (*Mus musculus hortulanus* Nordman) в степном Крыму. *Первый Всесоюзный съезд паразитоценологов: тезисы докладов. Ч. 2*. Полтавский гос. пед. институт. Наукова думка, Киев, 120–121.
- Ходыкина, З. С. 1983. Курганчиковая мышь степного Крыма. В кн.: *Грызуны: Материалы VI Всесоюзного совещания*. Ленинград, 348–349.

ЗАГОРОДНЮК, І. Зоя Ходикіна — дослідниця степових гризунів та їхніх ектопаразитів. — Нарис про дослідницю, наукова кар'єра якої цілком пройшла в лабораторії екології Київського державного університету («Лабораторії Кришталя»). Зоя Ходикіна почала свої дослідження 1953 р. у Стрільцівському степу (колекції Зоологічного музею КНУ). Згодом, з 1960 по 1983 рр. її наукові праці були присвячені участі мишовидних гризунів та гамазових кліщів у природних вогнищах туляремії на території степового Криму. Її дисертація (1972) мала назву «Еколого-фауністичний нарис гризунів та їхніх ектопаразитів степового Криму у зв'язку з можливою їхньою роллю у підтримці природного вогнища туляремії». Дослідниця є автором принаймні 21 наукової праці за цією тематикою.

¹ Неодноразові телефонування у 2018–2021 рр. були безрезультатними, проте телефонна служба 2021 р. підтвердила, що номер дійсно записаний на її ім'я і регулярно оплачується.

Петро Чегорка — зоолог, природоохоронець, краєзнавець, дослідник природи Подніпров'я

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Petro Chehorka, a zoologist, conservationist, local historian, researcher of the nature of the Dnipro region. — An essay about one of the most inspired naturalists of Dnipropetrovsk region, who conducts detailed research at the verge of faunal studies and environmental assessment of territories. Thanks to these activities and research, conferences of the Walch Readings are held, their proceedings and the magazine 'Sviata Sprava' about the nature of the Middle Dnipro Region are published. Additionally, environmental activities are developed within the framework of the public association 'Orlan.' Petro Chegorka's previous mammalogical studies were mainly related to ungulates, whereas more recently he has focused on all rare species of the regional fauna.

Біографічні деталі

Чегорка Петро Тимофійович народився 4 лютого 1957 р. на Дніпропетровщині. Вищу освіту здобув у Дніпропетровському державному університеті, спеціалізувався по кафедрі зоології, випуск 1979 р. Після навчання тривалий час працював у заповідниках Молдови, зокрема в Кодрах (публікації звідси 1084–1990 pp.). З часу незалежності України та організації Дніпровсько-Орільського природного заповідника (1991 р.) — його науковий співробітник, а певний час — заступник директора ДОПЗ з наукової роботи.

Брав і бере участь у роботі низки громадських організацій та об'єднань Дніпропетровщини природоохоронного спрямування, зокрема об'єднання «Орлан». Наразі працює старшим науковим співробітником Лабораторії тваринництва в Інституті зернових культур НААН України (м. Дніпро).

Рис. 1. Петро Чегорка. Фото з вітальної статті на сайті «Новини Дніпра», 04.02.2021.

Ключові доробки в галузі теріології

Дослідник приділяє увагу питанням екології та охорони фауни. Як учасник Теріологічних шкіл, починаючи з першої (Рахів, 1994), був серед активних учасників круглих столів та серед авторів перших видань циклу «Праці Теріологічної школи». Серед праць того часу особливо відома стаття «Сучасний стан фауни кажанів Дніпропетровщини» (Булахов & Чегорка 1998).

Значний досвід роботи з ссавцями, надто з копитними, дослідником накопичено при роботі в природних заповідниках «Кодри» (Молдова) та «Дніпровсько-Орільський» (Україна, Дніпропетровщина). Серед праць того періоду — дослідження з екології копитних (Чегорка 1984) та інтродукованої популяції асканійських «маралів», що є гібридами низки підвидів і видів. У статті «Акустична діагностика оленів благородних, що населяють заповідник Кодри» (рос.) (Никольський & Чегорка 1985) показано, що через 20 років після інтродукції в популяції є самці з елафойдним та мараловим типами реву. Подальші дослідження були спрямовані на аналіз явища гібридизації оленів, зокрема шляхетного і японського (плямистого) (Чегорка 1990).

У поточному статусі наукового співробітника лабораторії тваринництва Інституту зернових культур НААН України його увагу привертають теми, що мають історичну складову або й тематику, близьку до ревайлдингу. Серед таких праць — «Свинарство Наддніпрянщини в кінці XIX та на початку XX століття» (Халак & Чегорка 2015), «Особливості формування кормової поведінки у телиць української м'ясної породи» (Козир *et al.* 2014).

Окрім того, Петро Чегорка веде природоохоронну роботу, в якій незмінно представлена зоологічна компонента, у т. ч. й відомості про теріофауну. Так, в обґрунтуванні ідеї створення НПП «Приорільський» згадано про 51 вид ссавців, у т. ч. комахоїдні — 7, кажани — 9, зайцеподібні — 1, гризуни — 20, хижі — 11, парнопали — 3 (Барановський *et al.* 2013). Детальна інформація про види ссавців наведена в обґрунтуванні природоохоронної цінності Рибальського кар'єру, що на околиці Дніпра (Чегорка *et al.* 2020).

Профіль П. Чегорки в Google Academy (без праць «заповідного» періоду роботи): https://scholar.google.com.ua/citations?user=JJ_aDPQAAAAJ

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Значну увагу в своїх дослідженнях, окрім ссавців, дослідник приділяє птахам, чому присвячено чимало його публікацій. У цьому є ключі ним організовано й цикл зоологічних (переважно орнітологічних) конференцій під загальною назвою «Вальхівські читання», присвячені пам'яті відомого зоолога Бориса Вальха¹. Петро Тимофійович є упорядником та видавцем відповідних збірників наукових праць (три випуски — 2007, 2010 та 2017 pp.). Звіт про III Вальхівські читання є на вебсайті «Пороги» (<https://bit.ly/3trgCpa>).

¹ Про Бориса Вальха у цьому збірнику є окремий нарис.

Як краєзнавець Петро Чегорка є головним редактором часопису «Свята справа ХХІ» — одного з найкращих краєзнавчих видань України, що видається з 1997 р. Окрім того, дослідник є головою правління Еколого-туристичного об'єднання «Орлан», діяльність якого відома як за акціями та проєктами, так і публікаціями про зміст і підсумки його роботи, зокрема в царині заповідання долини річки Оріль та створення нових природно-заповідних територій та об'єктів, серед яких — НПП «Приорізьський».

У 2001 р. разом з В. Манюком та обласним еколого-натуралістичним центром започаткував природоохоронну акцію «Балки Придніпров'я очима дітей». Петро Тимофійович є також автором багатьох природоохоронних матеріалів у місцевій пресі¹. Йому належить і видання «Він був поетом лісу» з нагоди 110-річниці професора Олександра Бельгарда.

Література

- Барановский, Б. О., В. В. Манюк, В. В. Дем'янов, П. Т. Чегорка, Ю. І. Грицан. 2013. Сучасний екологічний стан басейну річки Оріль у контексті створення НПП «Приорізьський». *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*, № 2: 55–60. <https://bit.ly/3DaAsbT>
- Булахов, В. Л., П. Т. Чегорка. 1998. Сучасний стан фауни кажанів Дніпропетровщини. *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Київ, 100–104.
- Козир В. С., О. В. Денисюк, П. Т. Чегорка. 2014. Особливості формування кормової поведінки у телиць української м'ясної породи. *Бюлетень Інституту сільського господарства степової зони*, № 6: 150–153.
- Никольский, А. А., П. Т. Чегорка. 1985. Акустическая диагностика благородных оленей (*Cervus elaphus*), населяющих заповедник «Кодры». *Зоологический журнал*, **64** (12): 1886–1891.
- Халак, В. І., П. Т. Чегорка. 2015. Свинарство Наддніпрянщини в кінці ХІХ–на початку ХХ століття. *Бюлетень Інституту сільського господарства степової зони*, № 9: 143–147.
- Чегорка, П. Т. 1984. К экологии копытных. *Природа заповедника «Кодры»*. Штинца, Кишинев, 75–87.
- Чегорка, П. 1990. Благородный и пятнистый олени: проблемы гибридизации. *Охота и охотничье хозяйство*, № 11: 18–20.
- Чегорка, П. Т., В. В. Манюк, В. В. Сижко, В. М. Колесник. 2020. Біорізноманіття Рибальського кар'єру і шляхи його збагачення. *Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні*. Київ, 473–489. (Серія: Conservation Biology in Ukraine; Вип. 16, Т. 3). <https://bit.ly/3im8GPT>

ЗАГОРОДНЮК, І. Петро Чегорка — зоолог, природоохоронець, краєзнавець, дослідник природи Подніпров'я. — Нарис про одного з найбільш натхнених природознавців Дніпропетровщини, який веде детальні дослідження на межі вивчення фауни та природоохоронної оцінки територій. Завдяки цим активностям і дослідженням проводяться конференції циклу «Вальхівські читання», видаються їх праці та часопис «Свята справа» про природу Подніпров'я, розвивається природоохоронна активність у рамках діяльності громадського об'єднання «Орлан». Давні теріологічні дослідження П. Чегорки були пов'язані переважно з копитними, пізніші — з усім раритетним сегментом регіональної фауни.

¹ І з яскравими назвами, як-от: «кар'єр особливої уваги», «не зникніть вибалки і виярки» тощо.

Людмила Шевченко — теріолог, музеолог, провідний фахівець Національного науково-природничого музею

Ігор Загороднюк, Євгенія Улюра

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., ULYURA, E. Liudmyla Shevchenko, a mammalogist, museologist, and leading specialist of the National Museum of Natural History. — An essay on L. Shevchenko, one of the most famous researchers of the Zoological Museum of NMNH of Ukraine, who worked in the museum for over 40 years and in 1981–2019 was the curator of the mammal collections. Prior to working in the museum, she had studied the accumulation of pesticides in the organs of hares and rabbits, and for some time studied zoonoses (tularemia and rabies) of game mammals. She is known for her research into the variability of fur colouration and craniometrical features of many game mammals — rabbits, hares, wild cats, lynxes, foxes, and wolves. An important milestone was the maintenance of the database and publication of three catalogues of the mammal collections of the NMNH of Ukraine.

Біографічні деталі

Народилася 18 травня 1937 р. в с. Молчаново Тульської обл. (РФ) у сім'ї вчителів, де закінчила 3 класи початкової школи. Батько загинув у 1943 р. на фронті. У 1948 р. сім'я переїхала до Тули, де закінчила семирічку, після чого 1951 р. поступила до Богородицького с.-г. технікуму на ветеринарне відділення. Технікум закінчила з відзнакою 1955 р. й отримала розподіл на МТС у с. Крестики Омської обл., де працювала ветлікарем. За два роки (1957 р.) поступила до Московської ветеринарної академії, який закінчила 1962 р.

Одруження на киянині дало вільний розподіл, і в серпні 1962 р. прийнята м.н.с. до УкрНДІ «Гіпросільгосп», де пропрацювала 4 роки. Восени 1966 р. вступила до аспірантури ІЗАН у відділ М. А. Воїнственського. Після захисту дисертації (1970 р.) продовжила дослідження у тому ж відділі хребетних як м.н.с. У 1974 р. перейшла до новоствореного Відділу зоологічного музею (нині відділ зоології у складі ННПМ), де й працювала до виходу на пенсію у травні 2019 р.

Рис. 1. Людмила Шевченко. З архіву авторів, 1972 р.

Ключові наукові доробки

Тема впливів пестицидів на тварин була одною з найактуальніших на той час. Отже, в аспірантурі темою дисертації Л. Шевченко стала: «Вплив ДДТ та хлорофосу на зайця сірого та кролика свійського в експериментальних умовах», робота велася під керівництвом проф. Ю. С. Кагана. Було показано при штучному згодовуванні пестицидів порушення функцій багатьох органів і їх систем, що було продовжено після захисту (1970) на рівні вивчення диких популяцій зайця, та сформовано новий інтерес — вивчення екології мисливських звірів, під керівництвом В. І. Абеленцева, з яким пройшла школу польового дослідника, зокрема протягом 1970–1974 рр. проводилися детальні дослідження структури й життєздатності популяцій зайця.

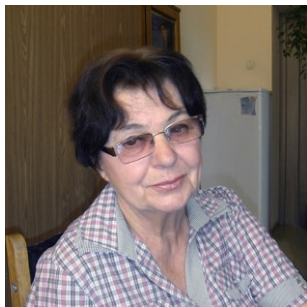
З 1974 по 1979 р. працювала спільно з Київським НДІ інфекційних захворювань щодо проблеми поширення сказу серед диких і домашніх тварин з увагою до диких хижих — вовка, лисиці, єнота. Вже у статусі с.н.с. вела моніторинг популяцій хижих, було отримано штами вірусу сказу, зокрема й найбільш вірулентного від єнотів з о. Бірючий, розроблено рекомендації щодо регуляції чисельності хижих ссавців у мисливських угіддях.

У ті ж роки розпочато багаторічне вивчення популяції кроля дикого, зокрема й питання його походження (побутувала думка, що в Україні — здичавілі свійські кролі). Було показано, що особливостями екології й морфології місцеві кролі відповідають «справжнім» диким кроликам. Впродовж цього дослідження здобуто і поповнено колекційні фонди майже 100 зразками.

Вперше дослідницею встановлено масове поширення серед зайців на о. Бірючий туляремії та участь у її поширенні іксодових кліщів. Розроблено та опубліковано рекомендації щодо розведення диких кролів у мисливських господарствах. Всі роки роботи в музеї (1981–2019) вела дослідження з екології та внутрішньовидової систематики хижих з родин Canidae та Felidae України (напр.: Шевченко 1987; Шевченко & Песков 2005, 2009). Обґрунтувала внесення ведмедя бурого до Червоної книги України.

Профіль дослідниці в Гугл Академії (h = 6, сума цитувань 133):

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=pU6LWT0AAAAJ>

З 1981 до 2019 рр. Людмила Сергіївна неперервно працювала в Зоомузеї ІЗАН (з 1999 р. у складі ННПМ), де основним напрямком роботи стали дослідження внутрішньовидової мінливості й систематики ссавців, а також інвентаризація фондових колекцій. Була офіційним опонентом багатьох дисертацій.

Рис. 2. Людмила Сергіївна Шевченко на своєму робочому місці. Фото І. Загороднюка, 21.08.2014.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Брала участь у багатьох музейних експедиціях по Україні, Середній Азії, Далекому Сході та здійснювала численні індивідуальні виїзди до мисливських господарств та лісництв України. У 1976 р. працювала у складі протичумної експедиції в Туві та Монголії. Згідно з базою даних ННПМ, нею в експедиціях зібрано 943 одиниці колекційного матеріалу (серед раритетів — медоїд і голий землекоп). За час роботи в установі вона зробила 23 біогрупи та діораму в залі «Ссавці», доглядала теріологічні фонди Музею. Завдяки її ініціативі до ННПМ надійшла колекція метеликів від проф. Б. І. Балінського (Йоганнесбург) та колекція рогів копитних від генерала С. Є. Білоніжка.

Член УТМР з 1967 р., завжди мала право наукового відстрілу, почесний член УТМР (з бл. 1972 р.). Через брак коштів кинула все і продала рушницю у бл. 1999 р. (улюблене місце полювання — окол. с. Вишеньки під Києвом). Серед постійних захоплень — власна дачна ділянка з садом.

Нагороджена медаллю НАН України «За професійні здобутки» (2017) та державною нагородою — медаллю «За працю і звитягу» (2017).

Література

- Абеленцев, В. И., Л. С. Шевченко. 1975. Научные основы восстановления запасов зайца-русака на Украине и их эксплуатация. *Вестник зоологии*, № 5: 17–21.
- Шевченко, Л. С. 1987. Краниометрические показатели обыкновенной лисицы Европейской части СССР. *Вестник зоологии*, № 3: 63–71.
- Шевченко, Л. С., С. И. Золотухина. 2005. *Млекопитающие. Выпуск 2: Насекомоядные, рукокрылые, зайцеобразные, грызуны*. ННПМ НАНУ, Киев, 1–238. (Серия: Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины).
- Шевченко, Л. С., В. Н. Песков. 2005. Географическая изменчивость и морфологическая дифференциация зайца-русака (*Lepus europeus*) на территории Украины. *Збірник праць зоологічного музею*, 37: 121–133.
- Шевченко, Л. С. 2007. *Млекопитающие. Выпуск 3. Хищные Carnivora. Зайцеобразные Lagomorpha (дополнение)*. ННПМ НАН Украины. Киев, 1–80. (Серия: Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины). <https://goo.gl/pWPIKC>
- Шевченко, Л. С., В. Н. Песков. 2009. Дикая лесная кошка, *Felis silvestris* Schreber, 1777 (Felidae), в Украине. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 6–7: 135–157.
- Schevchenko, L. S. 1990. The brown bear in the European part of the USSR. *Aquila, Ser. Zool.*, 27: 41–46.

ЗАГОРОДНЮК, І. Є. УЛЮРА. Людмила Шевченко — теріолог, музеолог, провідний фахівець Національного науково-природничого музею. — Нарис про одну з найбільш відомих дослідниць Зоологічного музею ННПМ, яка пропрацювала в музеї понад 40 років і переважну частину цього часу (1981–2019) була куратором теріологічних колекцій. До музейного періоду вивчала накопичення пестицидів у органах зайців і кролів, певний час займалася зоонозами (туляремія, сказ) у мисливських звірів. Дослідниця відома завдяки дослідженням мінливості забарвлення хутра і краниометричних ознак багатьох видів мисливських звірів — кролів, зайців, диких котів, рисей, лисиць, вовків. Важливою віхою було ведення бази даних і видання трьох каталогів теріологічних колекцій ННПМ.

Ігор Шейгас — мисливствознавець, зоолог, розробник засад ведення мисливського господарства

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Igor Sheihas, a game expert, zoologist, and developer of principles of game management. — An essay on I. Sheihas, game expert, mammalogist, and ecologist who leads the game management sector of the Steppe branch of the Ukrainian Research Institute of Forestry and Agroforestry (Oleshky). The majority of his works are related to the game fauna, its monitoring and analysis of factors in the development of game farms, both negative and contributing factors. He has authored of many scientific articles on game fauna monitoring and two manuals — ‘Book of the Hunter’ (1998) and ‘Gamekeeper’s Guide’ (2010). He is one of the key figures in the development of new standards in game management and monitoring.

Біографічні деталі

Ігор Миколайович Шейгас народився 19 червня 1953 р. у м. Володимир Волинської обл. Випускник лісгосподарського факультету УСГА 1981 р. Трудову діяльність почав 11.09.1981 старшим майстром Селезівського лісництва Поліського заповідника, де працював до 1985 р., звідки перейшов наук. сп. у Поліську агролісомеліоративну наук.-досл. станцію (Житомир). Кандидат с.г. наук з 1990 р.; із 1991 р. — с.н.с. Степового філіалу Українського НДІ лісового господарства та агролісомеліорації (Олешки, УкрНДІЛГА). Із близько 2000 р. і дотепер — керівник та головний виконавець науково-практичної тематики сектору мисливствознавства Степового філіалу.

Його наукові публікації афілійовані від Поліського природного заповідника (1986–1989), Барановського лісгоспу Житомирської обл. (1989) і присвячені Полісся, а вже 1992–1994 рр. публікації стосуються регіону Нижнього Дніпра та мисливського господарства України в цілому, що пов’язано з переїздом до Олешків. Фактично протягом останніх 30-ти років дослідник працює в Олешках.

Рис. 1. Ігор Миколайович Шейгас на одній з акцій Олешківського районного краєзнавчого музею (фото зі сторінки у Facebook <https://bit.ly/30GcyW9>)

Ключові наукові доробки

Найперші праці стосувалися хижих Полісся (напр.: Шейгас 1986) та оцінок оптимальної щільності копитних у лісових екосистемах (напр.: Крапивний *et al.* 1989). Дисертацію (канд. с.-г. наук) захистив 1990 р. за темою «Підвищення стійкості лісових насаджень Українського Полісся в умовах регулювання щільності населення лося». 1998 року вийшла «Книга мисливця» (Шадура *et al.* 1998). Інтерес до оleshківського центру сформувався одночасно з його реорганізацією 1993 р., коли на його базі створили науково-дослідне мисливське господарство «Ниžньодніпровське».

У рамках тематики Степового філіалу «вивчалася фактична та визначалася оптимальна чисельність диких тварин у Держлісфонді...; розроблялася стратегія ... управління популяціями основних видів дичини в умовах лісогосподарського виробництва. ... Вивчалися закономірності формування популяцій ... великих хижих звірів ... та заходи щодо попередження їхнього негативного впливу на продуктивність мисливського господарства. Досліджувалася динаміка популяцій, живлення та міграційна поведінка інтродукованих і реінтродукованих мисливських тварин. ... розроблено кілька варіантів Концепції розвитку мисливського господарства у країні» (Шейгас 2021: с. 143).

Період ключових публікацій охоплює 1989–2020 рр. Серед помітних доробків останніх 20-ти років — аналіз біотехнічних заходів задля зменшення впливу негативних чинників на мисливську фауну (Шейгас & Гунчак 2002), опис регіональних особливостей обліку мисливських тварин у загальній системі інвентаризації теріофауни (Шейгас 2002) та перспектив розвитку мисливського господарства України у період реформування галузі (Шейгас & Гудзь 2006); обґрунтування потреб довготривалого моніторингу мисливської фауни (Шейгас & Гудзь 2008), аналіз ефективності ведення лісомисливського господарства з урахуванням обмежувальних факторів впливу на популяції мисливських видів (Шейгас 2013), розробка стратегії селекційного відбору в популяціях ратичних острова Джарилгача (Шейгас *et al.* 2018), характеристика дії обмежувальних чинників на стан мисливського ресурсу України (Шейгас 2021). Серед важливих прикладних доробків — книга «Порадник егера» (Шейгас *et al.* 2018). Профіль дослідника в Google Scholar ($h = 4$, явно неповний): [user=q1rgmnIAAAAJ](https://scholar.google.com/citations?user=q1rgmnIAAAAJ).

Рис. 2. Ігор Шейгас оглядає погризи бобрів. Фото з сайту «Новий день», інтерв'ю «Бобровий рай на Херсонщині» <https://bit.ly/3oLokae> 26.10.2019.

Мисливствознавство — одна з найскладніших галузей природничого знання, яка поєднує зоологію, екологію, біотехнію, лісознавство, степознавство та концепти раціонального природокористування, включно з ідеями сталого розвитку суспільства. Усе це є характеристикою системи знань, поглядів і доробків І. М. Шейгаса.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Науковець є автором і ключовим виконавцем багатьох зазначених розробок Степового філіалу УкрНДІЛГА. Член науково-технічної ради Всеукраїнської асоціації мисливців і користувачів мисливських угідь, створеної у вересні 2018 р. Серед захоплень — дачна ділянка та полювання.

Завжди займає активну життєву позицію, зокрема й щодо раціонального природокористування. Одна з них викладена на сайті «Відкритий ліс» (2021; <https://bit.ly/3CDaLP4>) в інтерв'ю про хворобливі дискусії в суспільстві щодо внесення лося до Червоної книги, думку фахівців про потреби моніторингу та бездіяльність влади на тлі невинуватеного піару «зоозахисників».

Література

- Кропивний, О. П., О. О. Ткаченко, І. М. Шейгас. 1989. Кормова ємність угідь і оптимальна щільність оленевих у рівнинних лісах УРСР. *Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість*. Київ, № 2: 21–28.
- Шадура, М. В., І. М. Шейгас, М. С. Гунчак, А. М. Шадура, М. О. Мироненко. 1998. *Книга мисливця*. Держкомлісгосп, Голов. упр. мислив. госп-ва. Атлас, Львів, 1–179.
- Шейгас, І. Н. 1986. Особенности биологии волка в Полесском заповеднике. *IV съезда Всесоюзного териологического общества. Тезисы докладов. Том 3*. Москва, 58–59.
- Шейгас, І. М., М. С. Гунчак. 2002. Біотехнічні заходи зменшення впливу негативних чинників на мисливську фауну. *Лісівництво і агролісомеліорація (Харків)*, **100**: 4–12.
- Шейгас, І. М. 2002. Регіональні особливості обліків чисельності основних видів мисливських тварин у загальній системі інвентаризації теріофауни. *Лісівництво і агролісомеліорація*, **102**: 106–112.
- Шейгас, І. М., І. М. Гудзь. 2006. Особливості та перспективи розвитку мисливського господарства України у період реформування галузі. *Науковий вісник НЛТУ України*, **16** (3): 47–52.
- Шейгас, І. М., І. М. Гудзь. 2008. Основні напрями моніторингу стану популяцій основних видів мисливської фауни. *Лісівництво і агролісомеліорація*, **113**: 218–224.
- Шейгас, І. М., М. В. Шадура, А. М. Шадура, М. С. Гунчак, М. І. Шейгас. 2010. *Порадник єгера*. Нове слово, Харків, 1–190. ISBN 978-617-568-017-3
- Шейгас, І. М. 2013. Ефективність ведення лісомисливського господарства як результат дії лімітуючих факторів впливу на стан мисливського ресурсу. *Науковий вісник НЛТУ України*, **23** (6): 328–332.
- Шейгас, І. М., І. Т. Гулик, С. К. Семенюк. 2018. Стратегія селекційного відбору в популяціях рослинних диких ссавців острова Джарилгач. *Соціальні та екологічні технології*. Матеріали X міжнародної конференції. Колор Принт, Мелітополь, 182–184.
- Шейгас, І. М. 2021. Характеристика дії лімітуючих факторів на стан мисливського ресурсу України. *Theriologia Ukrainica*, **21**: 141–151. <http://doi.org/10.15407/TU2113>

ЗАГОРОДНЮК, І. Ігор Шейгас — мисливствознавець, зоолог, розробник засад ведення мисливського господарства. — Огляд відомостей про мисливствознавця, теріолога та еколога, що керує сектором мисливствознавства Степового філіалу Українського НДІ лісового господарства та агролісомеліорації (Олешки). Переважна кількість розробок стосується мисливської фауни, її моніторингу та аналізу чинників розвитку мисливських господарств, як негативних, так і факторів сприяння. Є автором значної кількості наукових статей на теми моніторингу мисливської фауни та двох посібників — «Книга мисливця» (1998) та «Довідник єгера» (2010). Одна з ключових персон у розробці нових стандартів ведення мисливських господарств та моніторингу мисливської фауни.

Віктор Антонович — колектор і таксидерміст, співробітник зоологічних музеїв Києва

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Viktor Antonovych, a collector and taxidermist, employee of zoological museums of Kyiv. — An essay on one of the key collectors and taxidermists of the two central zoological museums of Ukraine—at the Academy of Sciences (at least 1938–1958) and at the University of Kyiv (1958–1978). The description of biographic details and the scientist's contribution to the development of mammal collections in Kyiv is given. Viktor Oleksandrovych Antonovych with his zoological efforts contributed to the development of museum exhibits and became a collector and taxidermist of at least several hundred specimens of different mammals—bats, water voles, rats, moles, mole-rats, ground squirrels, and small carnivorans.

Біографічні деталі

Антонович Віктор Олександрович народився 23 серпня 1912 р. у Барнаулі (нині Алтайський край). З 1920 по 1931 р. навчався в Києві у школі та ФЗУ, далі 4 роки працював (шофер і кадрова служба при військових). У 1936–1941 рр. — Перший Київський медінститут, одночасно з цим — старший лаборант в ІЗАН; окрім того, з 1938 р. працював у заповіднику АН «Гористе» під Києвом, а 1941 р. згаданий як співробітник Зоологічного музею при Інституті зоології АН УРСР (Попов 1941). У 1941–1947 рр. у танкових військах. У 09.1947–02.1958 рр. працював у ЗМ ІЗАН.

1958 р. перейшов із Зоологічного музею при Інституті зоології АН УРСР до Зоологічного музею Київського університету (ЗМКУ), де й працював до кінця життя. Помер на роботі, 24 вересня 1969 р.; похований у Києві (місце поховання не відоме).

Рис. 1. Віктор Антонович (стоїть) разом із Валеріаном Бондаренком біля опудала тюленя-монаха. Архів ННІМ. Фото близько 1955 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Є автором кількох публікацій, зокрема в «Наукових працях Зоологічного музею Київського університету» (у працях ЗМКУ та в ЗПЗМ автор нічого не знайшов). Робив таксидермію по різних групах хребетних, і його основними роботами були опудала тварин. Препарування тушок для фондкових колекцій він також робив, проте це було пов'язано тільки з експедиційними виїздами або привезення матеріалу колегами. За пам'яті колег, які його знали, В. О. надавав перевагу стаціонарній роботі, без експедиційних виїздів.

На тушках у колекції відділу зоології ННПМ є чимало (130) етикеток, на яких позначено В. Антоновича, більшість у парі з іншими колегами, які, очевидно, були колекторами й організаторами експедиційних виїздів (його прізвище завжди записано другим). Такими були тогочасні науковці зоологічного музею: В. Абеленцев, Б. Попов, Л. Пржебыльський, І. Сокур. Приклади:

- зразки довоєнного часу: «Попов, Антонович», 69 зр. *Myotis* (1938) — Крим; «Попов, Антонович», 4 зр. *Rhinolophus* (1938) — Крим; 4 зр. *Apodemus*, *Microtus* (1938) — Київ; 8 зр. *Rattus*, *Sylvaeus* (1938) — Крим; 3 зр. *Nyctalus* (1939) — Київ; 2 зр. *Myotis* (1940) — Львів; 7 зр. *Talpa* (1940) — Тернопілля, Закарпаття, Івано-Франківщина, Львівщина; 21 зр. *Arvicola*, *Apodemus*, *Microtus*, *Mus*, *Myodes*, *Sciurus*, *Sylvaeus* (1940) — Київщина, Львівщина, Івано-Франківщина, Чернігівщина, Закарпаття, Тернопілля; 2 зр. *Meles* (1941) — Київщина; 2 зр. *Microtus* (1941) — Київ; «Пржебыльський Л., Антонович В.», 2 зр. *Talpa* (1940) — Київ;
- зразки повоєнного часу: «Абеленцев В., Антонович В.», 3 зр. *Myotis* (1947–1948), Закарпаття; «Сокур І., Антонович В.», 4 зр. *Myotis* (1954) — Крим.
- Ще 242 зразки внесені в БД як «Антонович», у т.ч. 1 *Lepus* (1938) з Чернігівщини, 11 зр. *Myotis*, *Mustela*, *Rattus*, *Spermophilus*, *Tamias* (1939 р.) з Красноярського краю; 53 зр. різних мікромамалій з різних обл. України (1940–1941). Далі після перерви збори переважно середньорозмірних ссавців (*Arvicola*, *Ondatra*, *Mustela*, *Sciurus*, *Talpa*, *Spermophilus*, *Spalax* etc.) 1948 (13), 1949 (1), 1950 (22), 1951 (29), 1952 (2). І знову повернення до переважно мишовидих (*Arvicola*, *Apodemus*, *Sylvaeus*, *Mus*, *Cricetulus*, *Microtus*, *Myodes*, проте й *Pipistrellus*, *Nyctalus*, *Talpa*, *Alactaga*, *Dryomys* etc.): 1953 (90), 1954 (17). Останні три — 2 *Myodes glareolus* (1956) та 1 *Mus musculus* (1958) з Харківщини (Зміїв та Красноград).

Такі потужні колекції є основою ревізій таксономії й мінливості видів, а в низці випадків колекційні зразки є єдиними однозначними доказами присутності тих чи інших видів у складі фауни того чи іншого регіону. Так, наприклад, зібрані В. Антоновичем 10 зразків *Myotis emarginatus* (25.06.1938) в Білогорську є одними з небагатьох і довгий час єдиними доказами наявності виду у фауні України (Годлевская 2003).

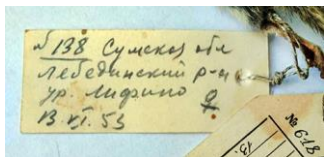

Рис. 2. Фото етикетки соні лісової (*Dryomys nitedula*), зібраної дослідником в уроч. Лифине Лебединського району на Сумщині 13.06.1953, зразок № 618/12. Фото автора. Зразок зібрано в місці, відомому як «Масток Д. Хрушова Лифине». (Можна припустити, що виїзд був з В. Абеленцевим).

Рис. 3. Унікальне фото зустрічі відомих київських зоологів з колегою, що повернувся з тривалої військової служби. Напевно, фото має бути датованим вереснем 1947 р. (тоді було повернення з війська (із Закавказзя).

Зліва направо — Борис Більський (довоснний в.о. завідувача музейного сектору ІЗАН), Віктор Антонович, Богдан Кістяківський, Вадим Совинський. Фото з родинного архіву Т. Киризій у Музеї історії Києва (отримано від М. Біляшівського).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Віктор Олександрович Антонович вирізнявся неймовірною добротою, що пам'ятають усі, хто з ним працював. Він прекрасно знав свою справу і міг робити її в будь-який час і в будь-якому стані душі. Він любив співчутливо пояснювати колегам (надто новачкам) тонкощі препарування зразків, опрацювання шкір і кісток, формування фігур; це він робив щиро і щедро, не шкодуючи часу й сил (спогади Л. М. Прокопчук).

На вебсайті КНУ В. Антонович згаданий як класик таксидермії: «Працівниками музею закладено ... основи таксидермічної справи у зоомузеях України (А. Б. Шустерус, О. Д. та Н. Т. Лубкіни, ..., В. О. Антонович ...)». Він брав участь не тільки в препаруванні, але й у поїздках за матеріалами з відчужених колекцій, зокрема рибної колекції з Керчі бл. 1960 р. (НДІ морського рибного господарства й океанографії) (спогади Л. М. Прокопчук).

Під час Другої світової війни, перебуваючи в ремонтних бригадах танкових військ (командир взводу, призов 26.06.1941, ст. технік-лейтенант), продемонстрував надзвичайні вміння швидко та якісно відновлювати пошкоджену військову техніку, за що двічі був представлений до державних нагород, зокрема у 23.11.1944 отримав Орден Червоної Зірки¹.

Віктор Антонович не раз утримував вдома диких тварин, зокрема й горностая, що описано в нарисі фауни заповідника «Гористе» (Попов 1941).

У пам'ять про дослідника автор підготував довідку в огляді колекторів-теріологів ННПМ довоєнного часу (Загороднюк 2015).

Подяка

Матеріали про дослідника зібрано з фрагментів спогадів старших колег-музейників (Л. М. Прокопчук, Ж. В. Розора) та аналізу бази даних теріологічних колекцій у відділі зоології ННПМ (автори Л. Шевченко та С. Золотухіна). Довоєнні факти життя і дата смерті Віктора Антоновича уточнено М. Біляшівським.

¹ За даними сайту «Подвиг народу»: <https://bit.ly/3LjJiY7>

Література

- Годлевская, Л. 2003. Реснитчатая (*Myotis nattereri*) и трехцветная (*Myotis emarginatus*) ночницы в Украине. В кн.: І. Загороднюк, І. (ред.). *Кажани Карпатського регіону*. Українське теріологічне тов-во НАНУ, Київ, 19–24. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 3). <https://bit.ly/35UTMNF>
- Загороднюк, І. 2015. Колектори теріологічних колекцій Національного науково-природничого музею НАН України 1930-х років. В кн.: *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття* (Матеріали міжнародної конференції). Закарпатський угорський ін-т імені Ф. Ракоці II, Берегове, 299–305. <https://bit.ly/3rsGal1>
- Попов, Б. М. 1941. Матеріали до фауни ссавців заповідника Гористе і його околиць. *Природа заповідника АН УРСР Гористе*. Випуск 1. Київ, 27–40.

ЗАГОРДНЮК, І. Віктор Антонович — колектор і таксидерміст, співробітник зоологічних музеїв Києва. — Нарис про одного з ключових колекторів і таксидермістів двох центральних зоологічних музеїв України — в Академії наук (принаймні 1938–1958) та Київському університеті (1958–1978). Наведено опис біографічних деталей і внеску науковця в розвиток теріологічних колекцій Києва. Віктор Олександрович Антонович своїми зоологічними стараннями сприяв розвитку музейних експозицій, став колектором і препарататором принаймні кількох сотень зразків різних груп ссавців: кажанів, дрібних мишовидих гризунів, щурів, пацюків, кротів, сліпаків, ховрахів, дрібних хижих.

Валеріан Миколайович Бондаренко — таксидерміст і дослідник китів

Ігор Загороднюк, Людмила Прокопчук

*Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X*

ZAGORODNIUK, I., L. PROKOPCHUK. Valerian Bondarenko, a taxidermist and researcher of whales. — Valerian Bondarenko (1931–1991) was one of the most enthusiastic collectors and explorers, who had grown from laboratory assistant and taxidermist of the Zoological Museum of Kyiv University to a whale expert and member of a whaling flotilla. From 1949 Bondarenko had been a student of taxidermist O. Lubkin, and from 1954 he was a taxidermist of the Zoological Museum of the Academy of Sciences (then part of the Institute of Zoology of the AS of the UkrSSR). From the museum he was delegated to the group of zoologists of a whaling flotilla sent to Antarctica. Since 1958, he had been a permanent member of this group giving 30 years of his life to the sea. From each tour he had brought valuable specimens to museums of Kyiv.

Біографічні деталі

Бондаренко Валеріан Миколайович народився 4 вересня 1931 р. в м. Києві. До війни закінчив лише два класи, тому довчався по війні у вечірній семіричці, до 1949 р. Із 18 років (15.06.1949 до 8.09.1951) — препаратор Зоологічного музею Київського університету, спочатку як учень О. Лубкіна, а коли отримав фах таксидерміста, 1951 р. обійняв посаду старшого лаборанта музею. Брав участь у низці експедицій і практик.

У 1954 р. (не пізніше 04.10.1954) перейшов разом із М. Воїнственським до Зоомузею АН (нині ННПМ). У 1956–1957 рр. був у відрядженні для збору наукових матеріалів в Антарктиці на китобійній флотилії. Валеріан Бондаренко — ветеран чорноморського китобійного флоту. У 1958 р. перейшов працювати на китобійну флотилію «Слава», а згодом — на флотилію «Радянська Україна». Пройшов шлях від матроса до гарпунера. Пішов з життя 04.11.2001, на 70-му році. Похований у Києві, на Берковцях.

Рис. 1. Валеріан Бондаренко в морі. Близько 1970 р., з архіву Л. М. Прокопчук.

Ключові доробки в галузі теріології

Зоологію професійно освоював у Зоологічному музеї КДУ (ЗМКУ) під керівництвом Олексія Лубкіна. У той період натхненно освоював фах таксидерміста, цілорічно здобував птахів і звірів, робив з них музейні зразки — тушки й опудала. Увесь вільний від роботи час використовував для допомоги співробітникам Зоологічного музею у справі поповнення наукових фондів. Брав участь у відбудові музею в Червоному корпусі КНУ, допоки музейні зразки зберігалися в тимчасовому приміщенні біофаку в школі по Леніна, 52 (працював у 1949–1951, переїзд музею у відбудований корпус був у 1951 р.).

За кожної нагоди їздив у експедиції. Зокрема, у 1950 р. брав участь у 50-денній експедиції з групою студентів-зоологів у районі Кандалакші з метою збору зоологічних матеріалів для кафедри та ЗМКУ. У 1953 р. брав участь у зборі матеріалів з вивчення видри у с. Волошинка Баришівського р-ну («видровий заповідник», січень), куди їздив за завданням О. Корнєєва, та в заказнику «Мануїльський», Димерський район, червень; далі там бував не раз). Брав участь в експедиціях з науковим співробітником кафедри зоології КДУ Л. І. Смогоржевським у районі дельти Дунаю (весна 1952 р., 35 днів) і з М. А. Воїнственським у Криму (1957, вже з академії).

У знаковий 1954 рік Валеріан перейшов до Зоологічного музею АН і в 1956–1957 рр. був членом наукової команди зоологів (разом із В. Монченком та В. Тарашуком) на науковому судні у складі китобійної флотилії «Слава», де завданням був збір матеріалів з Антарктики. З 1958 р., перейшовши на китобійну флотилію, залишився в душі і справах колектором. У 1963 р., після об'єднання флотилій «Слава» і «Радянська Україна» (китобаза + 12 суден), ходив на китобійному судні «Вдумливий».

Протягом 30 років роботи в Антарктиці Валеріан Миколайович увесь свій вільний час збирав матеріал, виготовляв експонати й потім дарував їх у різні зоологічні музеї. Він поповнив колекцію ЗМКУ унікальними експонатами ссавців, а також птахів, плазунів, риб, ракоподібних. Будучи в річний відпустці між дальніми рейсами, він монтував муляж кита, який експонувався на ВДНГ, а тепер зберігається на території Аграрного університету (нині НУБіП). Виготовлений ним скелет тюленя Роса (*Ommatophoca rossii*) із ЗМКУ передано до Анатомічного музею НУБіП.

Рис. 2. Валеріан Бондаренко та Віктор Антонівич на монтуванні опудала тюленя-монаха в таксидермічній лабораторії ННПМ (тоді ІЗАН), бл. 1955 р. Фото з сімейного архіву. У різних виданнях ННПМ «ходить» версія з підписом «Г. В. Сележінський з асистентом» (Маніло & Мовчан 2019: 12), що неправильно. Про цього тюленя, останнього здобутого в Україні, є й окрема стаття (Щеголев & Щеголев 2020), для якої автору передали це фото з правильним підписом.

Його каюта незмінно була зоологічною лабораторією. З книги «Записки китобоя» (Шульга 2009): «Трудовий день закінчено, а марсовий матрос В. Н. Бондаренко щось чаклує у своїй кабіні, схожій на куточок зоологічного музею. Ось краб, розіп'ятий на аркуші ватману. Це трофей з глибини бухти Ушуайя. На підставці завмер у русі мартин. ... Руки вправно препарують майбутній експонат. І ще він має хобі — слайди. Потрібно віддати належне, у нього накопичилася пристойна колекція» (с. 96–97).

У 1982–1987 рр. Валеріан працював на науковому судні — китобоець «Вдумливий». У деяких рейсах на судні були й іноземці, які вивчали тварин Антарктики. В одному з рейсів брала участь аргентинка місіс Наталі, яка мала популярність у світі дослідження біоти півдня Аргентини та Антарктики, директорка наукового центру «Музей китів». За низку років Валеріан зустрів Наталі в Ушуайї та був запрошений у гості з друзями. Вони відвідали науковий центр з його музейними експонатами з наукових досліджень. Наталі тепло зустріла наших моряків. У 2003 р. племінник Валеріана Олександр Прокочук, учасник VIII української антарктичної експедиції, відвідав «Музей кита» і передав п. Наталі, на згадку статуетку пінгвіна, виточену умільцями із зуба кашалота, здобутого колись Валеріаном в антарктичних морях.

Валеріан Миколайович не мав наукових публікацій; його творами були музейні експонати, які увічніювали об'єкти природи й робили їх доступними для ознайомлення, навчання та просвіти.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Усе життя Валеріана Миколайовича пов'язане з мандрями, морями й океанами, спостереженнями фауни в дикому стані і таксидермією. Про нього знято документальний фільм «У нашому місті живе китобій».

Пережив Валеріан у своєму житті і робінзонаду, про що у родині зберіглася розповідь. При висадці на острів Буве¹ човен перевернуло через сильний шторм. Мандрівники без втрат допливли до берега, проте негода не вщухала. На щастя, штормом викинуло на берег металеву коробку Валеріана, де він зберігав фотоапарат і сірники. Вони забили морського слона і, використовуючи його жир як паливо, розпалили багаття, біля якого зігрілися, і Валеріан вирушив на скелі збирати яйця птахів для колекції. Проте вітер не вщухав, їсти не було чого, довелося смажити «колекційні» яйця. Урешті, відважний вертолітник за допомогою мотузкових сходів вивіз команду на китобоець. Декілька кладок із цього острова було привезено до Києва, зокрема єдину в наших музеях кладку антарктичного пінгвіна, що була передана до колекції В. Зубаровського (нині в ННПМ).

¹ Буве — не населений субантарктичний вулканічний острів, розташований на південний захід від мису Доброї Надії. Улітку температура може підніматися дещо вище нуля. Фауна представлена тюльнями і морськими птахами (Вікіпедія).

Рис. 3. Валеріан Бондаренко (другий справа, тримає опудало) у своїй таксидермічній майстерні на китобазі «Радянська Україна». Всі опудала придуть до України і будуть передані до університетських та академічних музеїв. Фото з: Шульга 2009, с. 102.

Уміння Валеріана визначати в морі об'єкти завжди захоплювало багатьох. Це було не раз на обліках морських ссавців. У книзі «Записки китобоя» (Шульга 2009: 75–86) описано таку історію: «Китобійне судно «Вдумливий-34» вийшло у черговий рейс 1986–1987 р. У складі ІХ антарктичної експедиції з обліку китоподібних в Антарктиці брали участь науковці з семи країн: СРСР, США, Англія, Аргентина, Австралія, ПАР, Японія. 28 січня на відстані однієї милі ми помітили дивний нерухомий предмет конусоподібної форми рудого кольору. Ми гадали, що це могло бути. Загадку розв'язав марсовий матрос В. Н. Бондаренко. «Це морський слон», — оголосив марсовий. Тільки він має звичку висуватися з води й довго стирчати на поверхні, оглядаючи все навколо. Під час переслідування китів їхні переміщення уточнювали з марсової бочки. Програму МКК було завершено 6 лютого 1987 р. Усього судами експедиції обліковано 5306 китоподібних 13-ти видів. 11 квітня [того ж року] відбувся урочистий мітинг, присвячений закриттю промислу».

Література

- Маніло, Л. Г., Ю. В. Мовчан. 2019. Історія створення експозиції зоологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України. *Збірник праць зоологічного музею*, **50**: 3–15.
- Шульга, Э. К. 2009. *Записки китобоя (автобиографический очерк)*. Атолл, Николаев, 1–136. ISBN 966-8147-93-6
- Щеголев, И. В., Е. И. Щеголев. 2020. Тюлень-монах (*Monachus monachus*) в центральной и северо-восточной частях современного ареала. *Известия Музейного Фонда им. А. А. Браунера*, **17** (1): 6–11.

ЗАГОРОДНЮК, І., Л. ПРОКОПЧУК. Валеріан Миколайович Бондаренко — таксидерміст і дослідник китів. — Валеріан Бондаренко (1931–1991) — один із найбільш натхнених колекціонерів-мандрівників, який пройшов шлях від лаборанта і таксидерміста Зоологічного музею Київського університету до дослідника китів у складі китобійної флотилії. Із 1949 р. він був учнем таксидерміста Олексія Лубкіна, а з 1954 р. — таксидермістом Зоологічного музею АН (у складі Інституту зоології АН УРСР). Із музею він потрапив до складу зоологічної групи дослідників Антарктики, що була відряджена на китобійну флотилію, а з 1958 року став її постійним учасником, віддавши морям 30 років. З усіх поїздок він привозив до музеїв Києва безцінні зразки, зібрані й препаровані під час подорожей.

Микола Вернер — теріолог, дослідник і колектор ссавців Поділля

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Mykola Werner, a mammalogist, researcher and collector of mammals of Podillia. — An essay on a researcher who collected mammals in Podillia in the second half of the 1920s and in the early 1930s, had prepared skin-mounts and skulls, and amassed a collection of owl pellets. The researcher actively cooperated with zoologists of Kyiv, in particular with I. Pidoplichko, thanks to which his materials were preserved in the NMNH, after it had been kept in the Kyiv Regional Agricultural Research Station. All specimens and known publications are related to rodents, which may be associated with his work in the plant protection system. No biographical details about the researcher have been found.

Біографічні деталі

Вернер Микола Омелянович [Емільович]¹ — подільянин, що народився орієнтовно у 1900–1905 р., найімовірніше на Вінниччині, у с. Стрільники Шаргородського р-ну (більшість колекційних зразків походить звідси). Місце навчання невідоме; працював постійно на Поділлі (Вінниччина). У грудні 1928 р. був доповідачем на семінарі Зоологічного музею ВУАН (Київ). Відомі дати наукової активності охоплюють 1926–1932 рр., єдина відома наукова публікація була 1929 р. (Вернер 1929). Співпрацював з І. Підоплічком, завдяки чому його матеріали збереглися в ННПМ, а первинно — у Київській крайовій сільськогосподарській дослідній станції.

Рис. 1. Етикетка при шкірці ховраха *Spermophilus citellus* No2355 Стрільники Тульчинської округи, 08.1927. На етикетці — підпис М. Вернера, що нагадує оригінальний підпис. Фото Є. Улюри.

¹ Ім'я однозначно відновлено завдяки листу сина Ігоря Вернера з Воронежа до І. Підоплічки, 28.12.1965. Поділля як місце народження і проживання родини слідують з того, що всі збори дослідника пов'язані з Вінниччиною. Рік народження оцінено виходячи з того, що його збори були з 1926 р.; і ще він був, ймовірно, одруженим принаймні з 1928 р., судячи з появи у співавторстві колекцій прізвищ з іншими ініціалами: окрім «М. О.» відомі «М. В.» та «Г.» (всі 1928 р.)

У теріологічній колекції ННПМ є 10 зразків, зібраних М. Вернером на Вінниччині у 1926–1927 рр.: 1 *Mustela nivalis* (Стрільники 25.10.27), 2 *Spermophilus citellus* (Гонорівка Піщанського р-ну 17.05.27; Стрільники Шаргородського р-ну 08.27), 2 *Cricetulus migratorius* (Стрільники 01.11.26; за Підоплічко 1928: «Борівка Могилів-Подільського району, 1.11.26»), 1 *Myodes glareolus* (Стрільники 12.10.27), 1 *Cricetus cricetus* (ibid. 23.10.27), 2 *Mus musculus* (Жмеринка 1927; Стрільники 23.04.27), 1 *Rattus norvegicus* (каталог — «Київ 19.09.27», за етикеткою — «Барский сах[арный] завод, 29.09.27»).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Історія дослідника мало відома. У праці С. Парамонова 1931 р., який працював у Зоомузеї ВУАН, знаходимо: «До мене почали вдаватися різні наукові ... інституції, а так само окремі вчені, прохаючи визначити їхні матеріали. ... проф. Вернер (Відень)...» (Парамонов 1931: 258). На жаль, ця згадка є лише в резюме, не в тексті. Відома також вказівка «*Aphodius sturmi* Harold, 1870. проге Kiev, дача Вернера, 1.07.1920, Е. Савченко, 1 екз. (ННПМ)» (дисертація А. Васька, 2019). Очевидно, мова про ту саму дачу, що й у матеріалах І. Підоплічки. Судячи з листа його сина до І. Підоплічки, у кінці 1965 р. Вернер вів наукові дослідження і мав намір приїхати на наукову конференцію до Москви у 1966–1968 рр. (очевидно, з-за кордону).

Література

- Вернер, М. О. 1929. Замітка про західно-європейського ховраха (*Citellus citellus* L.) на Поділлі. *Збірник праць зоологічного музею*, 7: 103–107 (101–105).
- Годлевська, Л. В. 2013. Рецентні рукокрилі в колекції Палеонтологічного музею ННПМ НАН України. *Збірник праць зоологічного музею*, 44: 145–157. <https://bit.ly/3xoBxvJ>
- Парамонов, С. Я. 1931. Матеріали до монографії деяких родів *Amictus*, *Lyophlaeba* та інш. *Bombyliidae*. *Beiträge zur Monographie der Bombyliiden-Gattungen Amictus, Lyophlaeba etc. (Diptera)*. *Збірник праць зоологічного музею*, 11: 1–218.
- Підоплічка, І. 1927. До поширення деяких західно-європейських ссавців на Україні. *Збірник праць зоологічного музею*, 3: 185–192. (Труди Фіз.-мат. відділу ВУАН, Том 7, вип. 1).
- Підоплічка, І. Г. 1932. Аналізи погадок за 1925–1932 рр. *Матеріали до порайонованого вивчення дрібних звірів та птахів, що ними живляться. Випуск 1. Комісія ... краєзнавства*, Київ, 5–79.
- Підоплічка, І. Г. 1937. Підсумки дослідження погадок за 1924–1935 рр. *Збірник праць Зоологічного музею Української АН (Київ)*, 19: 101–170.

ЗАГОРОДНЮК, І. Микола Вернер — теріолог, дослідник і колектор ссавців Поділля. — Нарис про дослідника, який у другій половині 1920-х і на початку 1930-х років збирав матеріали щодо ссавців на Поділлі, включно з виготовленням тушок, препаруванням черепів та збиранням сови́них пелеток. Дослідник активно співпрацював із зоологами Києва, зокрема з І. Підоплічком, завдяки чому його матеріали збереглися в ННПМ, а первинно зібрані у Київській крайовій сільськогосподарській дослідній станції. Всі зразки й відома публікація стосуються гризунів, що можна пов'язати з роботою в системі захисту рослин. Жодних біографічних деталей про дослідника не знайдено.

Вобленко Олександр Сергійович — зоолог, викладач, дослідник та захисник природи

Леонід Рековець¹, Людмила Кузьменко²

¹Національний науково-природничий музей НАН України
e-mail:leonid.rekovets@upwr.edu.pl. orcid: 0000-0001-9934-7095

²Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя

REKOVETS, L., L. KUZMENKO. Voblenko Oleksandr Serhiiovych, a zoologist, teacher, researcher and conservationist. — A zoologist, faunist, systematist, and conservationist, an expert in the process of field observations and research of regional fauna, especially in protected areas. His main scientific interest was aimed at collecting data in nature, analysis of the morphology of species with conclusions in the systematics and monitoring of populations of species to be protected. Among them are insectivores and bats, as well as insects and birds of the northern part of Ukraine. He was noted for his pedagogical skills, friendliness and enjoyed great authority and respect from colleagues.

Біографічні деталі

Народився 19 лютого 1955 р. в с. Іванополь Житомирської обл., потім навчання в школі міста Бердичів, а від 1970 р. — студент Московського хутового технікуму, відділення мисливства та тваринництва. Після відбуття військової повинності в Прибалтиці (1973–1975 роки) працював на Станції юних натуралістів міста Бердичів до серпня 1978 р., а після закінчення Ніжинського педінституту (Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя) і до 2021 р. працював на кафедрі зоології (пізніше біології) Альма Матер на посаді старшого викладача. Помер 28 березня 2021 р., похований на Овдіївському цвинтарі м. Ніжина.

Він любив природу, був посеред неї, знав її „примхи”, був добрим фахівцем у визначенні видів комах, птахів та ссавців, які зустрічались на його стежках, а також був добрим і можливо трохи завзятим мисливцем. Останнє дозволило йому значно поповнити фондові колекції музею університету, разом з колегами та під керівництвом проф. І. В. Марисової вдосконалювати експозицію та проводити заняття зі студентами на базі музею і в терені. Вивчав фауни заповідних територій, шляхи їх відновлення і збагачення, співпрацював з природоохоронними організаціями по фауністичному обґрунтуванню нових заповідників, наприклад «Смолянка».

Рис. 1. Олександр Вобленко. 2017 рік. Фото з архіву автора.

Ключові наукові доробки

Зоолог у широкому розумінні цього слова: ентомолог, орнітолог, теріолог, захисник тварин та охоронець природи. Про це свідчать його професійні інтереси як дослідника тварин у теренах та список наукових публікацій, який включає 107 позицій. Це, перш за все, фауністика на рівні якісного та кількісного складу біоценозів, включаючи їх різноманітність, ареалогія, екологія окремих таксонів, дослідження їх біоценологічної ролі та значення в житті людини. Тематика його наукових досліджень вирізнялась широкою різноманітністю напрямків — від спостережень та експериментів у природі до лабораторного опрацювання матеріалів з наступним аналізом результатів, включаючи комп'ютерне програмування. Його праці фауністичного змісту мали переважно регіональний характер, що в значній мірі було пов'язано з залученням студентів до наукового пошуку та до співавторства в публікаціях.

Його наукові праці хоча і не є великі за об'ємом, але вагомі оригінальністю даних, присвячені ентомофауні, орнітофауні, риbam, земноводним, плазунам, а серед ссавців — комахоїдним, рукокрилим, мишовидим гризунам та промислово-мисливським видам.

Ці та інші біоценологічні сфери вивчення природи та наукові досягнення Олександра Сергійовича паралельно підкріплювались і доповнювались не менш глибокими дослідженнями морфології органів з висновками таксономічного і систематичного змісту, особливо у сфері ентомології (Шешурак & Вобленко 2001; Шешурак *et al.* 2004).

Як теріолог він вивчав фауну дрібних ссавців переважно заповідних територій Чернігівської області, їх видовий склад, стан популяцій окремих видів, розробляв наукові основи збереження рідкісних та загрожених форм. Це знайшло свій відбиток у багатьох статтях Червоної книги України та в окремих публікаціях здебільшого у співавторстві з колегами по кафедрі (Лашенко *et al.* 2000; Дема *et al.* 2001; Вобленко *et al.* 2019; Шешурак *et al.* 2019). Брав активну участь у фауністичному обґрунтуванні заповідної території «Смолянка» на околицях та поблизу Ніжина.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Олександр Сергійович Вобленко належить до тих дослідників природи, які досліджують її в різних кліматичних зонах, за різних обставин та умов, збирають матеріали та факти «на сьогодні», бо «завтра може бути запізно». Відзначався він доступністю у спілкуванні з колегами, студентами чи знайомими, не тримав дистанцію та завжди був довірливим для співрозмовника. До нього завжди тягнулися студенти як до особистості доброзичливої, вимогливої і справедливої. Він мав здібності до такої співпраці, відповідну фахово-педагогічну підготовку, доступно, а головне — цікаво розповідав про особливості видів, які не прочитаєш у підручниках чи інтернеті, у нього в пріоритеті було живе спілкування з природою та студентами.

Рис. 2. Олександр Вобленко серед природи. Приблизно 2017 рік. Фото з архіву автора.

Олександр Сергійович був активним учасником багатьох наукових експедицій Інституту зоології НАН України та ННПМ, серед них і пам'ятні наші спільні палеонтологічні експедиції до Криму у 1982 р. та у Підгайці у 2017 р. Згодом він натхненно розповідав про цілорічний виїзд до Антарктиди у складі польської експедиції на станцію «Арцтовський», що на острові Кінг-Джорж, у 2002 р.

У 1995 р. Олександр Вобленко був одним із головних організаторів з'їзду Українського товариства охорони птахів на базі НДПУ. Тоді відбулось дійсно потужне зібрання не тільки птахолобів, а багатьох зоологів-хребетників. Важливо нагадати, що саме завдяки Олександрові Вобленку на біостанції «Ядути» відбулася Третя Теріологічна школа, що мала назву «Аналіз фауністичних угруповань» (21–25 жовтня 1996 р.), а за кілька років там само за його найактивнішої участі проведено перший в Україні міжнародний семінар з використання УЗ-детекторів у вивченні кажанів (29.04–4.05.2000).

Література

- Вобленко, А. С., П. Н. Шешурак, Б. Ю. Кедров, И. В. Марисова. 2019. Позвоночные, внесенные в Красную книгу Украины, выявленные во время полевых маршрутных полевых практик Нежинского государственного университета им. Микола Гоголя. *Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ України*. Київ, 52–56.
- Дема, Л. П., Л. І. Рековець, О. С. Вобленко. 2021. Теорія систематики і кладистика — навчальний предмет біологічних спеціальностей університетів. В кн: *Актуальні питання біологічної науки*. Ред. Гавій В. М. НДУ імені Миколи Гоголя, Ніжин, 204–209.
- Лашенко, В. Ф., О. С. Вобленко, П. М. Шешурак. 2000. *Методичні вказівки до навчальної практики з курсу „Зоологія безхребетних”*. Для студентів 1 курсу ПГФ НДПУ. Ніжин, 1–22.
- Шешурак, П. Н., А. С. Вобленко. 2001. Редкие и требующие охраны млекопитающие (Mammalia) Черниговской области Украины. *Проблеми охорони генотопу природи Полісся*. Надтир'я. Луцьк, 141–146.
- Шешурак, П. Н., А. С. Вобленко, В. В. Кавурка. 2004. Находка *Larva anachema* (Hymenoptera, Sphesicidae) в Черниговской области (Украина). *Вестник зоологии*, **38** (4): 30.

РЕКОВЕЦЬ, Л., Л. КУЗЬМЕНКО. Вобленко Олександр Сергійович — зоолог, викладач, дослідник та захисник природи. — Зоолог, фауніст, систематик, знавець природи та її захисник, фахівець високого рівня процесу польових спостережень та досліджень регіональних фаун, особливо в заповідних територіях. Основні наукові пошуки були скеровані на збір фактологічних даних у природі, аналіз морфології досліджуваних видів з висновками в систематику та моніторинг популяцій видів, які підлягають охороні. Серед них комахоїдні та кажани, а також комахи та птахи північної частини України. Відзначався педагогічною майстерністю, доброзичливістю, користувався великим авторитетом у колег.

Єжи Водзіцький — визначний збирач теріологічних колекцій Львівського університету

Ігор Шидловський, Андрій Затушевський, Софія Питель-Гута

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів)
e-mail: shydlyk@gmail.com; orcid: 0000-0002-1003-2562

SHYDLOVSKYY, I., A. ZATUSHEVSKYY, S. PYTEL-HUTA. Jerzy Wodzicki, a prominent collector of mammal collections at Lviv University. — A brief essay on the traveller and naturalist Jerzy Cornel Wodzicki, who had not been affiliated to Lviv University, but whose numerous collections have greatly enriched the collections of the Zoological Museum. Having the opportunity to travel, he was on a safari to the eastern part of Central Africa (DOA, 1909–1910), and later to the Tien Shan Mountains (1913). Thus, he had amassed a significant collection of horns/antlers, busts and, to a lesser extent, skin-mounts of mammals, which now decorate the exhibition of the museum.

Біографічні деталі

Водзіцький Єжи Корнел — граф Леліва (1865–1952), син відомого орнітолога Казимира Водзіцького, народився у с. Оліїв Зборівського району Тернопільської обл. У 1898 р. був лейтенантом запасу 11 гусарського полку війська австрійського. Доктор юридичних наук, протягом 1906–1913 рр. був заступником секретаря Міністерства внутрішніх справ у Відні; депутат пруського сейму, голова правління наглядової ради банку «Веста» у Познані.

Рис. 1. Єжи Водзіцький під час препарування. Портрет з книги «W Górach Niebiańskich (Tien-Szan)», під час подорожі 1913 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Колекції Зоологічного музею Львівського університету містять чимало цікавих зразків екзотичних тварин, зокрема з Африки. Серйозним поповнювачем таких збірок був Єжи Корнел Водзіцький, який хоч і не був пов'язаний із Зоологічним музеєм Львівського університету, проте його збори займають чільне місце у ньому.

Напевно, найважливішим доробком Єжи Водзіцького стала його унікальна колекція рогів та медальйонів африканських ссавців, що була художньо оформлена, з нанесенням підписів про дату й місце здобуття зразків. Тварини для колекції здобуті на території DOA (Deutsche Ost Afrika) протягом 1909–1910 рр., куди він їздив з братом Олександром. Нині ця територія розташована в межах Кенії і Танзанії. Про цю подорож його брат написав книгу «Вісімсот кілометрів у Центральній Африці. Мисливська експедиція» (пол.) (Wodzicki 1910). Як описує автор «носорога вполювали на початку 1910 року на території сучасної Танзанії. Тварина була завдовжки 5 м, заввишки — 1,5 м. Перший ріг — 50 см (тонкий), другий — 25, з огляду на що дослідники дійшли висновку, що це — самиця. Тушу віддали місцевим жителям, а погруддя забрали для таксидермічної роботи».

Пізніше, 1913 р., Єжи Корнел їздив на полювання у гори Тянь-Шаню, що й описав у власній книзі (Wodzicki 1938). У ній автор описує складну подорож по Тянь-Шаню і його тваринний світ, різноманіття умов у високогір'ї та пристосування до них гірських кіз і баранів. Одночасно, згадуючи сафарі до Африки, зауважує відчутно меншу кількість хижаків. Адже в Африці «мисливець ніколи достеменно не знає коли він мисливець, а коли жертва...» (пол.) (Wodzicki 1910).

Рис. 2. Здобутий братами Водзіцькими носоріг чорний; з книги «Ośmset kilometrów w Afryce środkowej. Wyprawa myśliwska», 1910 р.

Рис. 3. Сучасний вигляд медальйона носорога чорного у Зоологічному музеї ЛНУ імені Івана Франка, 2021 р. (Фото: ukrinform.ua, 06.12.2020)

Затятий мандрівник привіз не лише зразки копитних, але також і вибірку з материнської колонії кажанів, зокрема — листоноса південноафриканського *Hipposideros caffer*, зібраних у Східній Рифтовій долині, Майй-я-Мото (Кенія).

Цінними з колекції Є. Водзіцького є медальони-погруддя: носорога чорного *Diceros bicornis*, конгоні *Alcelaphus buselaphus sweynei*, жирафи масайської *Giraffa tippelskriichi*.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Захопленням Єжи Водзіцького, як природодослідника і мандрівника було полювання та збирання трофеїв зі своєрідним науковим оформленням, які після його смерті дружина Марія передала до Зоологічного музею Львівського університету (Шидловський 2012).

Єжи Корнел був високоосвіченою людиною і завжди з любов'ю ставився до дружини та згадував її під час мандрівок. Відомою є історія, як одного разу на Тянь-Шані йому наснилося, що він вдома, під периною біля своєї дружини, але коли прокинувся, то зрозумів, що це сон. Насправді його та супутників протягом ночі засипало метровим шаром снігу, від чого стало затишно і дуже тепло (Wodzicki 1938). Про життя і події пов'язані з Єжи Корнелом після подорожі, упродовж 1913–1952 рр., нічого не відомо. Відомо лише, що з 1909 до 1939 року йому належав маєток-палац Ланчинських у Куткожі (нині с. Куткір Буського району Львівської області), який все ж був зруйнований у ході Першої світової війни.

Література

- Шидловський, І. 2012. *Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України*. За ред. Й. Царика. ЛНУ ім. І. Франка, Львів, 1–112.
- Wodzicki, A. 1910. *Ośmset kilometrów w Afryce środkowej. Wyprawa myśliwska*. Lwów, nakładem H. Altenberga, 1–318.
- Wodzicki, J. 1938. *W Górach Niebiańskich (Tien-Szan). Wspomnienia z polowań na koziorożce i dzikie barany*. Zakład Graf. Książnica-Atlas, Lwów, 1–333.
- Olejów na Podolu. https://www.olejow.pl/readarticle.php?article_id=50
- Rakowski, G. 2005. *Ziemia Lwowska*. Oficyna Wydawnicza "Rewasz", 1–576. <https://bit.ly/3GBdVVJ>

ШИДЛОВСЬКИЙ, І., А. ЗАТУШЕВСЬКИЙ, С. ПИТЕЛЬ-ГУТА. ЄЖИ ВОДЗІЦЬКИЙ — ВИЗНАЧНИЙ ЗБИРАЧ ТЕРІОЛОГІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ. — Короткий нарис про мандрівника і природодослідника Єжи Корнела Водзіцького, який не був пов'язаний з Університетом, але його численні збори значно збагатили колекції Зоологічного музею. Маючи змогу подорожувати, він здійснив сафарі до східної частини Центральної Африки (DOA, 1909–1910), а пізніше – в гори Тянь-Шаню (1913). Таким чином, зібрав значну колекцію рогів, погрудь і меншою мірою опудал ссавців, що слугують нині прикрасою експозиції музею.

Михайло Головушкін — зоолог, колектор, мандрівник

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Mykhailo Golovushkin, a zoologist, collector, and traveller. — An essay about an unsurpassed taxidermist, traveller, master of museum affairs, who from the beginning of his scientific activity was interested in distant travels and collecting unique specimens. The researcher showed himself brightly as an ornithologist, and partly an entomologist and mammalogist, who collected many valuable samples of mammals. With his participation, scientific collections were developed and exhibitions were created in several zoological museums, especially in the NMNH of Ukraine and in T. Shevchenko University of Kyiv. In the NMNH, there are 282 specimens of representatives of 38 genera of mammals from different regions of the Palearctic.

Біографічні деталі

Головушкін Михайло Ігорович народився 23.11.1949 у м. Київ. У 1966–1973 рр. працював старшим інженером і художником-таксидермістом Зоологічного музею ЦНПМ. У 1973 р. закінчив біологічний факультет Київського університету. Наступні 15 років (1973–1987) був науковим співробітником відділу зоології хребетних тварин Інституту зоології АН (ІЗАН). З 1987 р. — організатор і перший директор (1987–1996) Даурського заповідника (РФ). У 1996–1999 — науковий співробітник Мелітопольського педуніверситету. З 1999 р. і дотепер — спеціаліст I категорії Зоологічного музею Київського університету імені Т. Шевченка (ЗМКУ).

Саме в академічному зоомузеї, куди Михайло Ігорович потрапив ще зовсім молодою людиною і де сповна випробував на собі потужну «школу» тодішнього керівника музеєм М. Щербака і таксидермістів Г. Сележинського й Ю. Волненко, він сформувався у відданого справі музейника, пристрасно й однією з турбот якого є музейні фонди, їх зберігання і поповнення. Саме тут було набуто навички й освоєно техніки збору, обробки та зберігання будь-якого зоологічного матеріалу, які надалі він постійно розвивав і вдосконалював.

Рис. 1. Михайло Головушкін. Близько 1975–1980 р. Фото з огляду історії ЗМ ННПМ (Маніло & Мовчан 2019).

Ключові доробки в галузі теріології

За своїми якостями Михайло Ігорович — людина, нерозривно пов'язана з природою, мандрівник, польовий зоолог, колектор. Михайло Головушкін є учасником та організатором багатьох наукових експедицій з вивчення тваринного світу України, Росії (Забайкалля, Іркутська, Амурська обл., Алтай, Тува, Камчатка, Курили, Чукотка), Грузії, Вірменії, Азербайджану, Таджикистану, Туркменістану, Монголії, ПАР. Він брав участь у VI Українській антарктичній експедиції (24.01.2001–07.05.2002). Завдяки йому колекційні фонди ННПМ НАН України, Київського (ЗМКУ) та Московського університетів, ЗІН РАН, Читинського краєзнавчого музею (РФ), Інституту зоології та паразитології Монгольської АН суттєво збагатилися та поповнилися великою кількістю унікальних екземплярів (Біляшівський 2014).

Під час роботи в Даурському біосферному заповіднику Михайло Ігорович приділяв належну увагу різним групам тварин, зокрема й ссавцям. На вебсайті установи в розділі «фауна» знаходимо, що «Перший список ссавців заповідника «Даурський» складено саме М. І. Головушкіним, за матеріалами власних досліджень» (<http://daurzapoved.com>). Там також зазначено, що «Початок формування краніологічної колекції заповідника, яка налічує сьогодні понад 1500 одиниць, закладено його першим директором М. І. Головушкіним, організатором зоологічних досліджень у заповіднику та на суміжних територіях» (Істория... 2022)¹.

Михайло Ігорович — автор багатьох наукових праць з орнітології, теріології, ентомології, заповідної справи, серед яких закономірно переважають орнітологічні. Птахам присвячена його дисертаційне дослідження «Орнітофауна Котловини Великих озер» (Головушкін 1986). Звісно, були й теріологічні публікації, як-от про систематику даурського їжака (Кораблев *et al.* 1996). Проте найвагомішим у теріологію став його внесок як колектора й препаратора, помножений на глибокі знання біології й морфології звірів.

Тільки у теріологічній колекції зоологічного відділу ННПМ є 282 зразки, здобуті ним протягом 1961–1987 рр. у різних куточках світу, зокрема в Україні (12), Азербайджані (13), Монголії (9), Туркменістані (5), Казахстані (5), РФ (118, з них 103 — у Читинській обл., 11 — у Туві, 4 — у Бурятії).

Серед зборів, позначених на етикетках як матеріали М. Головушкіна, — гризуни, як немишовиді (*Allactaga*, *Dipus*, *Marmota*, *Pygeretmus*, *Sciurus*, *Spermophilus*, *Stylodipus*, *Tamias*), так і мишовиді (*Alticola*, *Cardiocranius*, *Cricetulus*, *Eolagurus*, *Meriones*, *Microtus*, *Mus*, *Lasiopodomys*, *Myospalax*, *Phodopus*, *Rattus*, *Sylvaemus*), зайцеподібні (*Lepus*, *Ochotona*), хижі (*Canis*, *Felis*, *Lynx*, *Martes*, *Meles*, *Mustela*, *Vulpes*), кажани (*Myotis*, *Plecotus*, *Vespertilio*),

¹ Для професійного охоплення різних груп М. І. Головушкін запросив у новостворений заповідник 4-х випускників КДУ, в їх числі й Вадима Кирилока, який став теріологом, а згодом і директором. Завдяки його дослідженням, зокрема, усі знають унікальні репортажі про манулів.

комахоїдні (*Crocidura*, *Hemiechinus*, *Mesechinus*, *Neomys*, *Sorex*), унгуляти (*Gasella*). А найдавнішим (найпершим) зібраним ним зразком є мідиця *Sorex araneus* з під Києва (Бортничі), № 5556 ♀, 1.10.1961, шкірка.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Особливим даром Михайла Ігоровича, що зумовлений його ерудицією як науковця, є розуміння колекційної та наукової цінності тих чи інших об'єктів. Тисячі зразків різних груп тварин він збирав спеціально задля розвитку конкретних досліджень, а його колеги завжди можуть розраховувати на його допомогу у зборі матеріалів для власних досліджень.

Ще одним великим захопленням Михайла Ігоровича є полювання. Воно важливе для нього не тільки само по собі, але й як інструмент отримання зоологічних експонатів. З рушницею він об'їздив не тільки Україну, але й багато інших куточків ближнього й далекого зарубіжжя і звідусіль він привозив різноманітні експонати для поповнення музейних фондів і експозицій.

Глибоке знання біології тварин у поєднанні з рідкісним талантом таксидерміста дозволили йому розробити власний підхід до створювання музейних експонатів. Його твори виглядають виключно природно і вирізняються надзвичайною художньою якістю. В Енциклопедії КНУ (Біляшівський 2014) зазначено, що Михайло Ігорович є автором багатьох майстерно виконаних чучел, біогруп і діорам, які експонуються у зоологічних музеях ННПМ НАН України та КНУ ім. Т. Шевченка. Зокрема, він брав участь у створенні діорам «Крим» і «Чорноморський заповідник» у ННПМ і діорами «Пінгвіни» в ЗМКУ. Завдяки йому зал птахів Зоологічного музею КНУ у 2002–2004 рр. отримав нове життя і став одним з найкращих в Україні.

Дякуючи ентузіазму Михайла Ігоровича, при ЗМКУ було відновлено (а, по суті, створено наново) видання «Праці зоологічного музею КНУ».

Михайло Головушкін — досвідчений польовик, мисливець і неперевершений таксидерміст. У його здобутках — унікальні за видовим складом і географією колекційні серії та зразки низки видів, які прикрашають фонди й експозиції ключових природничих музеїв Києва — ННПМ НАН України та ЗМ Київського університету.

Рис. 2. Михайло Головушкін у таксидермічній лабораторії зоологічного музею КНУ; фото автора, 22.07.2014.

Протягом 2001–2009 рр. у циклі «Праць Зоологічного музею КНУ» було видано 5 томів, частина з яких доступна в мережі у pdf-форматі (напр. том 4: *Праці... 2006*). За його участі підготовлено і два довідники про Зоологічний музей КНУ — «Зоологічний музей (путівник)» (*Розора et al. 2001*) та повновагоме зведення «Зоологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка» (*Біляшівський & Головушкін 2014*).

Подяка

Автор дякує М. Осиповій за важливі коментарі, доповнення й уточнення, а також корекцію фінальної версії нарису.

Література

- Біляшівський, М. М. 2014. Головушкін Михайло Ігорович. В кн.: *Енциклопедія Київського університету (Біологічний факультет)*. Вебархів: <https://bit.ly/3wtmgIP> (збережено 21.01.2014).
- Біляшівський, М. М., М. І. Головушкін (ред.). 2014. *Зоологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київський університет, Київ, 1–159.
- Головушкін, М. И. 1986. *Орнитофауна Котловины Больших озер и ее зоогеографический анализ*. Автореф. дис.... канд. биол. наук. Киев, 1–20.
- История... 2022. История научных исследований. *Даурский биосферный заповедник (вебсайт)*. <https://bit.ly/3R9uZYw>
- Кораблев, В. П., В. Е. Кирилюк, М. И. Головушкін. 1996. Исследование кариотипа даурского ежа *Mesechinus dauricus* (Mammalia, Erinaceidae) из terra typica. *Зоологический журнал*, **75** (4): 558–564.
- Маніло, Л. Г., Ю. В. Мовчан. 2019. Історія створення експозиції Зоологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України. *Збірник праць зоологічного музею*, **50**: 3–15. <https://bit.ly/3pKbEBi>
- Праці... 2006. *Праці Зоологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київський університет, Київ, 4: 1–162. http://sehrg.at.ua/_ld/0/18_2006_pratsi.pdf
- Розора, Ж. В., М. І. Головушкін, О. С. Зиков. 2001. *Зоологічний музей (путівник)*. Київський університет, Київ, 1–8.

ЗАГОРОДНЮК, І. Михайло Головушкін — зоолог, колектор, мандрівник. — Нарис про неперевершеного таксидерміста, мандрівника, визнаного фахівця музейної справи, який від початків своєї наукової діяльності захоплювався далекими мандрами та збиранням унікальних музейних зразків. Орнітолог за покликанням, він яскраво проявив себе і як ентомолог та теріолог, що зібрав чимало цінних зразків ссавців. За його участі розвивалися фонди і створювалися експозиції в кількох зоологічних музеях, а надто в Київському університеті ім. Т. Шевченка та в ННПМ. У колекціях ННПМ налічується 282 зразки, що належать представникам 38 родів ссавців з різних регіонів Палеарктики.

Микола Губарєв — теріолог, колектор і автор нових таксонів кажанів

Ігор Загороднюк, Євгенія Улюра

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., E. ULYURA. Mykola Gubarev, a mammalogist, collector, and author of new bat taxa. — An essay about a researcher of the 1930s, who worked in the Zoological Museum of Kyiv University. The objects of his attention were synanthropic rodents (1925–1930) and bats (1931–1939), and the key areas of research were Kyiv region (rodents, bats) and Nagorno-Karabakh (bats). The researcher described two new taxa — *Tadarida teniotis cinerea* and *Rhinolophus bocharicus rubiginosus* (1941), of which the first was generally the first record of the species and genus in the Caucasus. The second taxon is now synonymized with *R. ferrumequinum*. The specimens collected by M. Gubarev are stored in the NMNH.

Біографічні деталі

Губарєв М. Г. [Микола Григорович] — постать мало відома, проте входить до плеяди визначних київських теріологів 1930-х років (Загороднюк 2015). Виходячи зі збігів років і місць активності, можна припустити, що дослідник був сином київського професора й активіста УНТ Г. М. Губарева¹ і був народжений у Києві близько 1910–1915 р.

Не пізніше 1937 р. (див. далі) був студентом біофаку Київського університету (тобто вступив до КДУ до 1937 р.). В університеті був у зоологічному гуртку під орудою В. Артоболевського. Ймовірно, ще до вступу в КДУ займався вивченням живлення сипухи і фауни ссавців Богуславського району Київщини (див. далі). Живлення сипухи, напевно, міг вивчати або у Кончі-Заспі (група М. Шарлеманя), або Київській с.-г. станції (група І. Підоплічки). Уже 1939 р. був співробітником Зоологічного музею КДУ (див. далі).

¹ Жодних архівних даних автором не знайдено. Ім'я реконструйовано на підставі припущення, що «М. Г. Губарєв» міг бути сином проф. Григорія Миколайовича Губарева (вар. «Губарьов»), фізико-хіміка, неодноразово згаданого в Історії УНТ (член Природничої секції Українського наукового товариства 1920 р.) (Онищенко & Щербань 2008) та в нарисах з історії Університету Св. Володимира (як асистент каф. хімії) та Київської політехніки (як зав. каф. на механічному факультеті), включно з відомостями про те, що під час війни виїхав на захід (КПІ 1995). На користь цієї гіпотези говорить і відома традиція називати дітей іменами дідів, звідки у Г. М. Губарева був син М. Г. Губарєв (в обох випадках відомий рос. варіант «Н» замість «М»).

Ключові доробки в галузі теріології

Початки пов'язані з Зоологічним музеєм Київського університету. В огляді орнітологів України в нарисі про К. Школьного вказано (Атемасова & Кривицький 1999): «За дорученням Ради музею ... був відряджений у 1937–1938 рр. разом зі студентами Л. Л. Гіренком, І. Горбатуком та М. Г. Губаревим в експедицію по річках Сож і Дніпро в межах Чернігівщини. ... М. Г. Губарев вивчав харчування сипухи і теріофауну Богуславського району»¹.

У 1938 р. був в експедиції на Кавказі², де відвідав низку районів і описав нові для Кавказу таксони кажанів, у т. ч. новий для Кавказу вид *Tadarida teniotis*, виявленим ним в Шуші (Нагірний Карабах). Цю знахідку описано як новий підвид — *Tadarida teniotis cinerea* Gubarev 1941 (Губарев 1941a: 288); тип цього таксону невідомий; припускається, що він у ЗММУ (Павлинов & Россилімо 1988). Другий таксон — *Rhinolophus bocharicus rubiginosus* Gubarev 1941 (Губарев 1941a: 287), який тепер синонімізують не з *R. bocharicus*, а з *R. ferrumequinum* (Павлинов & Россилімо 1988). Колекція ЗМКУ знищена пожежею 1943 р., тому й типи, очевидно, не збереглися.

У колекції ННПМ-з є один зразок кажанів із Закавказзя (Азербайджан): *Myotis nattereri* № 256 (шкурка на експозиції, череп), 23.06.38, leg. Н. Г. Губарев, смт Гадрут, Нагірний Карабах. З подібною датою (13.08.38) і з Карабаху, проте з м. Шуша, у спиртовій колекції ННПМ-з є *Myotis blythii* № 154, leg. І Шемш. У ННПМ-р є зразок *Myotis blythii* без вказівки автора і номера, проте з етикеткою «Шуша, Нагірний Карабах, 15.06.1939» (Годлевська 2013)³.

Автор міг дослідити лише один зразок з оригінальною етикеткою:

Рис. 1. Зразок *Microtus arvalis* № 1523, зібраний М. Губаревим в околі Києва, на Оболоні, 20.03.1933, ННПМ-р (новий номер R5-2828). Це єдиний зразок з однозначно авторською етикеткою М. Губарева. Фото автора.

¹ З Богуслава в ННПМ-з є серія гризунів, зібрана Ізотовим: *Microtus arvalis*, 7 екз. 6.05.34; це може свідчити про співпрацю дослідників. У цій колекції є десятки черепів гризунів (включно з типами *Sylviaetus ponticus*), зібраних «Губаревим» у Ростовській обл., Краснодарі й Ставрополі у 1925–1930 рр. та в Молдові й Україні у 1931–1934 рр.; ймовірно, перша група даних стосується іншого, «Л. Д.» Губарева, з Ростовського протичумного інституту (<https://bit.ly/3Q4Rm11>), автора статті про поширення пацюків на Кавказі (Губарев 1941b) [згинув на війні].

² «Основним завданням експедиції було вивчення ссавців і плазунів Нагірно-Карабахської області. До складу експедиції входили завідувач мамаліологічного відділу Музею О. П. Корнєв і студенти М. Г. Губарев, І. О. Цемш і Т. П. Брехова. Експедиція тривала... з 22 травня по 25 липня. Маршрут: Київ, Баку, Горадіз, Гадрут, Мартуні, Агдам, Степанакерт та Шуша. ... Документами ... є великі колекційні матеріали: Mammalia — 734 прим. Особливо слід відзначити чудові серії Chiroptera: *Myotis nattereri*, *M. oxynathus*, *Rhinolophus euryale*, *R. ferrum-equinum*. Винятково цікавими знахідками є такі рідкісні види, як *Tadarida teniotis* та *R. bocharicus*.» (с. 351).

³ Там само є зразок іншого кажана (*Myotis dasycneme*) з м. Бровари (Київська обл.), зібраний 05.05.1938? № 2710; leg. «Губарь» (?) (Годлевська 2013) [«1938» і «Губарев» гесте, див. рис. 2].

16	2616	1	<i>Citellus pygmaeus</i> Pall.	Ананіусь Нова Англія, 4. жовт. 1932.	—	—	—	—	—
17	(22)	2	—	7/III 1932. Крим. А. ССР. Ак-миколаївський район. село Миколаївка	Губарев	—	—	—	—
163		1	<i>Ullus musculus</i>	Київ 28.7-1931	Губарев	Дніпро	5/червня		
164		2	✓ — — —	— — — —	—	—	5/червня		
165		3	✓ — — —	— — 5.8-5.5 Кримов	—	—	5/червня		
166		4	✓ — — —	— — — —	—	—	5/червня		
167	54	5	✓ — — —	Київ 8.25	Артоболевський	Дніпро	5/червня		
168		6	✓ — — —	— — 18.11-191	Олександрів	Дніпро	5/червня		
169		7	✓ — — —	— — 28.11-31	Губарев	Дніпро	5/червня		
35		49	<i>Ullierotus arvalis</i>	Київ 5.12-30	Кримов	Дніпро			
36		50	✓ — — —	— — — —	—	—			
37		51	✓ — — —	Київ 18.12-53	Губарев	Дніпро			
1972 (1)		1	<i>Myotis noctula</i> Schreb.	Київ мучка водича 6/12 31.	24. жовт.	с червня	2000 (2)	321	
1978 (1)		2	— — — —	— — — —	—	с червня	2001 (2)	34	
1979 (1)		3	— — — —	— — — —	—	с червня	2002 (1)		
1980 (2)		4	— — — —	— — — —	—	с червня	2003 (1)		
1981 (3)		5	— — — —	— — — —	—	с червня	2004 (1)		
2708	274		<i>Myotis ferrugineus</i>	Київ А. ССР 19.10.1938	Губарев	Дніпро			
2709	275		— — — —	— — — —	—	—			
2710	276		<i>Myotis daubentonii</i>	Губарев. Київ 5.11.1938	—	—			
2711	✓		<i>Myotis nattereri</i>	Губарев. Київ 23.11.1938	—	—			
2712			— — — —	— — — —	—	—			
2713	✓		<i>Myotisotis emarginatus</i>	Заповідник АНУР Чернівець 8.12.39	Губарев	Дніпро			

Рис. 2. Приклади записів про колекційні зразки, зібрані М. Губаревим, у старих журналах ННПМ. Усі записи, крім останнього блоку (2708–2712), очевидно, зроблені М. Губаревим (для порівняння див. етикетку на рис. 1), останній блок — почерком Б. Попова. Не всі зразки збереглися дотепер, проте вони є, а самі записи про зразки також несуть важливу інформацію. Зокрема, завдяки цим записам ми дізнаємося про дослідження М. Губаревим синантропних гризунів протягом 1931–1933 рр. у Києві, про лови ховрахів у Криму влітку 1932 р. (с. Танабай, 7.07.1932), про дослідження кажанів у травні 1933 р. у Пуші-Водиці. Привертають увагу і зразки підковиків з Шуши (Карабах), зібрані ним 19.07.1938, та нічниця війчаста з Гадрут (Карабах), зібрані 23.06.1938 (один із цих екз. зберігся в колекції ННПМ-з — див. вище). Фото Є. Улюри.

Уже 1939 р. М. Губарев у команді з Б. Поповим займався кільцюванням кажанів. В огляді підсумків кільцювання кажанів (Абеленцев *et al.* 1968) вказано, що цей напрямок започатковано 1939 р. Б. Поповим, який «долучив до цієї роботи співробітника ЗМ КДУ М. Г. Губарева та юннатів» (с. 59). Деталей цих досліджень Губарева невідомо, і це остання згадка про дослідника. Проте у статті 1941 р. поміток про зміни в його статусі чи житті немає.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Нам нічого не відомо про дослідника, окрім того, що він брав участь у багатьох експедиціях, як у студентські роки, так і під час роботи в Зоологічному музеї КДУ. Його наставником напевно був В. Артоболевський. І його

напевно захоплювали подорожі й експедиції — із зоологічною метою він був на Черкащині, Київщині, в Карабаху, і основними об'єктами його уваги були кажани та дрібні ссавці, притому саме кажани стали предметом спеціального аналізу та опису двох нових таксонів.

Дослідник явно не був схильний до писання текстів, тому за кілька років яскравої активності опублікував лише одну статтю, вміщену в тому за 1939 р. Трудів Зоологічного музею Київського університету (фактично їх видано 1941 р.). У тому самому томі знаходимо і звіт про експедицію 1938 р., в якій М. Губарев брав участь (Анонім 1941: 351).

Література

- Абеленцев, В. И., И. И. Колюшев, Ю. И. Крочко, К. А. Татаринов. 1968. Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. Сообщ. 1. *Вестник зоологии*, № 6: 59–64.
- Анонім. 1941. Хроника (1934–1939). *Київський Державний Університет. Труды Зоологического музея*, 1 (1939): 349–395.
- Атемасова, Т. А., И. А. Кривицкий. (сост.). 1999. *Орнитологи Украины. Библиографический справочник. Выпуск. 1*. Харьков, 1–286.
- Годлевська, Л. В. 2013. Рецентії рукокрилі в колекції палеонтологічного музею ННПМ НАН України. *Збірник праць зоологічного музею*, 44: 145–157.
- Губарев, М. 1941a. Матеріали до хіроптерофауни Нагірного Карабаху. *Труды Зоологического музея. Київський державний університет*, 1 (1939): 287–291.
- Губарев, Л. Д. 1941b. Распространение серой крысы (*Rattus norvegicus* Berk.) в восточных районах Ростовской области. *Труды Ростовского гос. н.-и. противочумного ин-та*, 2: 133–144.
- Загороднюк, І. 2015. Колектори теріологічних колекцій Національного науково-природничого музею НАН України 1930-х років. В кн.: *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття*. Матер. Міжнародної конференції. Берегове, 299–305.
- Онопрієнко, В. Л., Т. О. Щербань. 2008. *Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві*. ДП Інформаційно-аналітичне агентство, Київ, 1–355.
- Павлинов, И. Я., О. Л. Россолимо. 1987. *Систематика млекопитающих СССР*. Изд-во Московского университета, Москва, 1–285.
- КПІ 1995. *Київський Політехнічний інститут. Нарис історії*. Наукова думка, Київ, 1–320. <https://kpi.ua/history-essay-1995>

ЗАГОРОДНЮК, І., Є. УЛЮРА. Микола Губарев — теріолог, колектор і автор нових таксонів кажанів. — Нарис про дослідника 1930-х років, який працював у Зоологічному музеї Київського університету. Об'єктами його уваги були синантропні гризуни (1925–1930 роки) та кажани (1931–1939 рр.), а ключовими територіями досліджень — Київщина (гризуни, кажани) і Нагірний Карабах (кажани). Дослідник є автором описів двох нових таксонів — *Tadarida teniotis cinerea* та *Rhinolophus bocharicus rubiginosus* (1941), при тому перший з них був першою знахідкою того виду й роду для Кавказу. Другий таксон тепер синонімізують з *R. ferrumequinum*. Зібрані М. Губаревим зразки зберігаються в ННПМ.

Ірина Ємельянова — дослідниця і колектор ссавців України та Азії

Андрій Затушевський, Софія Питель-Гута

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів)
e-mail: andriyzatushewsky@gmail.com; orcid: 0000-0002-0033-0718

ZATUSHEVSKYY, A., S. PYTEL-HUTA. Iryna Emelianova, researcher and collector of mammals of Ukraine and Asia. — Iryna Fedorivna Emelianova (1943–2019) was a biologist, zoologist, geobotanist, and a traveller and researcher of flora and fauna of Ukraine, Russia, Kazakhstan, and Mongolia. Studying at the Faculty of Biology at the Ivan Franko University of Lviv, Iryna Emelianova regularly visited the Black Sea Reserve and collected valuable specimens of small mammals, which she later transferred to the Zoological Museum of the university. For the sake of traveling to various natural habitats she neglected her academic career.

Біографічні деталі

Ємельянова Ірина Федорівна народилася 06.08.1943 у с. Слобода Данилівського р-ну Ярославської обл., РФ. Протягом 1950–1961 рр. навчалася у с/ш № 65 Львова. 1961–1963 рр. працювала в ремонтно-механічних майстернях Дорбудтресту Львівської залізниці (електрик-монтажник-верхолаз). Протягом 1963–1968 рр. — студентка біофаку Львівського університету (ЛДУ). 06.1968–10.1968 — вчитель Тишанської восьмирічної школи (с. Тихий) у Закарпатській обл. З жовтня 1968 по березень 1972 р. — лаборант Шацького стаціонару ЛДУ. З 1972 р. працює на біологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка, зокрема 10 років (з 03.1972 до 1982 р.) — інженер лабораторії геоботанічних обстежень.

Ірина Федорівна свідомо відмовилася від вступу до аспірантури заради можливості подорожувати та досліджувати природу. Надалі у тій самій лабораторії геоботаніки у 1982–1984 рр. — старший інженер, а з 1984 по квітень 1998 р. — науковий співробітник. З квітня 1998 р. — інженер I кат. кафедри зоології ЛНУ. Пішла з життя 30 грудня 2019 р.

Рис. 1. Ірина Ємельянова, фото з архіву Зоологічного музею ЛНУ, орієнтовно 1980 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Працювала у галузі зоології, теріології (зокрема, вивчала теріонаселення). Досліджувала тваринний світ Шацького НПП, здійснювала геоботанічні описи та соціоекологічну діагностику пасовищ.

Одна з головних особливостей дослідниці — польові обстеження різних природних об'єктів і загалом велика любов до мандрів. Серед примітних експедицій маємо відзначити такі: 1972–1975 рр. — на Волинському Поліссі (Горохівський, Ківерцівський, Ратнівський, Любешівський, Любомльський, Іваничівський райони); 1976–1977 рр. — у Казахстані (Целіноградська і Тургайська обл.); 1978 р. — у Калінінській (= Тверській) обл.; 1979 р. — у Монголії (Хангай, Монгольський Алтай, Гобійський Алтай, пустеля Гобі); 1980–1983 рр. — у Калінінській обл. (Селіжаровський, Кувшиновський, Удомський, Фіровський, Нерльський і Торонецький райони); 1984–1991 рр. — Урал, Челябінська обл. (Верхньоуральський, Нагайбакський, Брединський, Карталинський, Аргаянський, Муслімовський, Троїцький, Сманжелійський та Сткульський райони) (архівні дані, записані І. Смельяновою).

Дослідницею за час поїздок зібрано значні колекції ссавців. У передмові до каталогу теріологічних колекцій ЗМ ЛНУ зазначено: «У Чорноморському заповіднику 1967 р. значні збори гризунів збирала І. Ф. Смельянова, яка виконувала переддипломну практику під керівництвом Н. А. Полушиної на тему «Зоогеографія ссавців Чорноморського заповідника». У той час там вели відносні та абсолютні обліки дрібних ссавців і копитних, завдяки яким зібрано й опрацьовано численні пелетки та екскременти представників ряду хижих.» (Затушевський *et al.* 2010: 15). Загалом у Зоологічному музеї ЛНУ збереглося понад 80 зразків, зібраних Іриною Федорівною, зокрема, з Херсонської обл.: *Crociodura leucodon* — 3 екз., *Sicista subtilis* — 4, *Stylodipus telum* — 6, *Spalax leucodon* — 3, а також понад 60 тушок гризунів.

Показовим щодо уваги дослідниці до кожного «супутнього» матеріалу є запис у статті Н. Полушиної (1998: 110–111): «На початку серпня 1998 р. у Львові в одній із лабораторій університету (корпус геол. факту по вул. Грушевського 4) відловлено понад 20 екз. цього виду [*Myotis dasycene*]. Користуючись нагодою, дякую співробітниці Зоологічного музею І. Смельяновій за вилів цих тварин і надані нею відомості щодо цього виду» (рос.).

Рис. 2. Приклад колекційних зразків, зібраних І. Смельяновою для колекції Зоологічного музею ЛНУ, — *Stylodipus telum*, Чорноморський заповідник, Солено-Озерна ділянка, 23.06.1967, № 3X-Ст-2549, Фото А. Затушевського, 2022 р.

Ірина Ємельянова є автором близько 10 наукових праць. Серед них — такі теріологічні праці, як «Нотатки з фенології деяких зимових ссавців Волинського Полісся» (рос.) (Ємельянова 1976), «Розповсюдження ссавців на території Чорноморського державного заповідника» (рос.) (Ємельянова 1978), «Соцікологічна діагностика пасовищ — один із шляхів підвищення продуктивності кормових угідь» (рос.) (Урбанский & Ємельянова 1986).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Захопленням Ірини Федорівни були експедиційні виїзди з метою збору зоологічного матеріалу і польовий побут. Серед її захоплень було також спостереження за домашніми улюбленцями. З позатеріологічних інтересів варто відзначити герпетологічні та геоботанічні дослідження. Зокрема, нею опубліковано такі праці, як: «Герпетофауна Шацького Поозер'я» (рос., 1989), «Геоботанічне обстеження природних кормових угідь Калінінської області» (рос., 1989), «Роль геоботанічного обстеження у справі активної охорони степових ландшафтів Південного Уралу» (рос., 1990).

Внаслідок опромінення, отриманого у Казахстані під час однієї з експедицій, в Ірини Федорівни почались проблеми зі здоров'ям. Проте вона завжди вирізнялася працелюбністю й ніколи не жалілася. Доки здоров'я дозволяло, їздила на практику зі студентами на Шацький стаціонар.

Література

- Ємельянова, И. Ф. 1976. Заметки по фенологии некоторых зимоспящих млекопитающих Волинского Полесья. *Сезонное развитие природы*. Материалы конференции «Фенология млекопитающих и птиц». Москва, 37.
- Ємельянова, И. Ф. 1978. Распространение млекопитающих на территории Черноморского государственного заповедника. *50 лет Черноморскому государственному заповеднику*. Материалы республиканского семинара-совещания. Наукова думка, Київ, 58–60.
- Затушевський, А. Т., І. В. Шидловський, О. С. Закала, [et al.]. 2010. *Каталог колекцій ссавців Зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 1–442.
- Полушина, Н. А. 1998. Состояния популяций рукокрылых Западного Подолья. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Київ, 106–116.
- Урбанский, О. М., Ємельянова, И. Ф. 1986. Соцэкологическая диагностика пастбищ — один из путей повышения продуктивности кормовых угодий. *Проблемы социальной экологии*. Львов, 50–51.

ЗАТУШЕВСЬКИЙ, А., С. ПИТЕЛЬ-ГУТА. Ємельянова Ірина — дослідниця ссавців України та Азії. — Ємельянова Ірина Федорівна (1943–2019) — біолог, зоолог, геоботанік, а також мандрівниця та дослідниця флори й фауни України, РФ, Казахстану та Монголії. Ірина Ємельянова під час навчання на біологічному факультеті Львівського університету імені Івана Франка неодноразово відвідувала Чорноморський заповідник і збирала там цінні зразки дрібних ссавців, які передала у Зоологічний музей університету. Ірина Федорівна свідомо відмовилася від вступу до аспірантури заради можливості подорожувати та досліджувати природу в різних природних біотопах.

Олександр Зоря — епідеміолог, знавець теріофауни Харківщини, колектор остеологічних колекцій

Ігор Загороднюк¹, Оксана Марковська²

¹ Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

² Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків)

ZAGORODNIUK, I., O. MARKOVSKA. Oleksandr Zorya, an epidemiologist, expert on the mammal fauna of Kharkiv region, and collector of osteological collections. — An essay about one of the brightest researchers of mammals of the Slobozhansky region and the most active researcher of small mammals and their participation in the spread of zoonoses in the north-east of Ukraine. Oleksandr Zorya, a graduate of Kharkiv University, devoted his professional life to working at Kharkiv Regional SES, in the zoological group of the department of particularly dangerous infections. He mainly focused on small mammals and related zoonoses, but also devoted a lot of effort to the study of bats and rabies, hares and tularemia, etc. He was one of the most active participants of many theriological conferences from 1987 to 2015.

Біографічні деталі

Зоря Олександр Васильович народився 19 жовтня 1954 р. в м. Харків. Після закінчення с. ш. (1971) навчався в кулінарному училищі та працював лаборантом кафедри зоології Харківського університету, потім служба в армії (10.1972–12.1974), і з 1975 р. знову лаборант кафедри, а у 1976–1981 й студент, одногрупник С. Тесленка; диплом під керівництвом О. Лисецького. Під час навчання в ХДУ працював кухарем 4 розряду на заводі Малишева.

Після ХДУ отримав розподіл до Харківської обласної СЕС, зоологом, де й працював усе професійне життя. Сюди він прийшов на місце В. Сивкова і працював у зоогрупі відділу ОНІ разом із В. Нагловим і Г. Ткачем (незмінно на Пролетарській, 3). Неодноразово намагався визначитися з темою дисертації, проте не раз отримував відмови професури (і в ХНУ, і ІЗАН). Дисертація планувалася про мікромаммалій у вогнищах зоонозів на Харківщині. Пішов за світи 27 жовтня 2015 р., похований на Слобожанському цвинтарі.

Рис. 1. Олександр Зоря на своїй дачі під Старим Салтовом, липень 2006 р.; передано з сімейного архіву.

Ключові наукові доробки

Доробки Олександра Васильовича представлені низкою наукових публікацій і великою за обсягом колекцією, переважно остеологічною і здебільшого з черепів дрібних ссавців, яку нам вдалося зберегти й попередньо описати.

Результати наукових досліджень викладено у 34 відомих нам публікаціях, які узагальнено у створеному нами профілі дослідника в Google Scholar ($h = 5$): <https://scholar.google.com.ua/citations?user=PYOUiWMAAAAJ>

Серед праць дослідника і праці про склад фауни, і про роль ссавців у епізоотіях, і про знахідки рідкісних видів, і про ссавців у живленні сов тощо. Трійка найцитованіших праць (за Google Scholar): «Ссавці Харківської області та їх видове багатство» (Зоря 2005), «Землерийки Харківської області, їхні ектопаразити та епізоотичне значення» (Наглов *et al.* 2006), «Дрібні ссавці як основні носії збудників геморагічної гарячки з нирковим синдромом на території Харківської області» (Зоря 2015). Мали високу згадуваність у публікаціях колег і його замітки у «Віснику зоології», як-от про строкатку степову (2001) або поширення на Слобожанщині миші курганцевої (1995). Серед примітних доробків дослідника також праці «Епізоотологічне значення степового бабака» (Токарский & Зоря 2007), «Епізоотологічна значимість вивчення пелеток птахів у розкритті прояву динаміки туляремійних процесів на північному сході України» (Зоря *et al.* 1998a), «Особливості розмноження, сезонних і багаторічних коливань чисельності *Mus musculus* у скиртах північного сходу України» (Зоря *et al.* 1998b), «Моніторинг мікротеріофауни Харківської області: підсумки 20-річного циклу спостережень» (Зоря 2010).

Олександр Васильович завжди брав активну участь у медико-біологічних і теріологічних конференціях, зокрема практично в усіх конференціях УТТ, включно з нарадами 1987–2002 рр. та теріошколами 1997–2015 рр.

Колекції Олександра Зорі є дуже вагомими; це унікальні регіональні вибірки, зібрані зоогрупою обласної СЕС, за участі Зорі, який приділяв морфологічним зразкам велику увагу. Для уявлення про обсяги матеріалу відмітимо, що на рік зоогрупа робила по 18 виїздів тривалістю 6 днів і відпрацьовувала 3 тис. пастко-діб, з 1989 р. норматив зменшили до 4 днів і 1200 п.-д.¹

Загальний обсяг колекцій, переданих сім'єю О. Зорі на кафедру зоології ХНУ, — порядку 1000 екз., переважно дрібних ссавців. Проте є й великі, і серед них — череп росомахи, сарни, немала серія черепів бабака і велика (порядку 200 зразків) серія черепів зайця. Ці колекції являють собою «систему» коробок різного гатунку (сигаретні, цукеркові, з-під паперу тощо), у яких вкладено переважно остеологічні зразки.

Колекція представлена здебільшого остеологічними зразками (скелетні рештки та черепи (ч) і тушками (т) дрібних ссавців:

¹ Після реорганізації обласних СЕС у 2012–2014 рр. ловлять зовсім мало, пару сотень пастко-діб на виїзд, і виїздів на рік — одиниці (напевно, не на всіх СЕС взагалі це роблять).

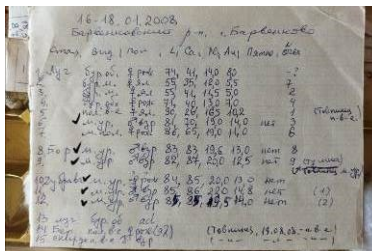

Рис. 2. Фрагмент колекційних ємностей з остеологічними матеріалами, переданий до кафедри зоології ХНУ родиною Зорі і приклад однієї коробки з розібраними пелетками. Фото О. Марковської.

Crocodylus suaveolens (20ч, 5т), *Sorex araneus* (63ч, 5т), *Sorex minutus* (33ч), *Neomys fodiens* (7ч, 6т), *Talpa europaea* (1т), *Dryomys nitedula* (22ч, 8т), *Cricetulus migratorius* (28ч, 5т), *Lagurus lagurus* (4ч, 2т), *Myodes glareolus* (50ч, 12т), *Arvicola amphibius* (4ч, 3т), *Terricola subterraneus* (4ч, 1т), *Microtus levis* (163ч, 12т), *M. oeconomus* (34ч, 18т), *Micromys minutus* (11ч, 6т), *Apodemus agrarius* (30ч, 5т), *Sylvia sylvatica* (101ч, 3т), *S. uralensis* (205ч, 3т), *S. tauricus* (12ч, 3т), *Mus spicilegus* (3ч), *M. musculus* (94ч, 3т), *Rattus norvegicus* (10ч, 3т), *Nyctalus noctula* (4ч, 2т), *Pipistrellus pipistrellus* (3т), *Eptesicus serotinus* (6ч), *Mustela nivalis* (2т). В колекції також є зразки інших ссавців: *Spalax microphthalmus* (5т), *Ondatra zibethicus* (4ч, 2т), *Spermophilus suslicus* (2ч), *Marmota bobak* (38ч), *Lepus europaeus* (208ч), *Mustela lutreola* (1ч), *Gulo gulo* (1ч), *Capreolus capreolus* (3ч), псові (2ч).

Серед іншого колекційного матеріалу є: • пелетки сов і хижих птахів (6 коробок з-під цукерок, 8 коробок з-під цигарок, 16 коробок з-під сірників, 1 коробка з-під кефіру, дві 100г коробки з-під кави та чаю, 450г коробка з-під печива, 200г коробка з-під масла); • послід хижих ссавців (послід *Vulpes vulpes* — 3 коробки з-під цигарок, 13 коробок з-під сірників; послід *Meles meles* — коробка з-під цигарок; послід *Martes* — коробка з-під сірників); • скелетні рештки з ловчих циліндрів (2 коробки з-під цукерок, 17 коробок з-під цигарок, 4 коробки з-під сірників); • фруктові кісточки та горіхи ліщини, поїдені гризунами (2 коробки з-під цигарок); • кришталіки очей дрібних ссавців.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Олександр Васильович був зоологом, який усі зусилля своєї активності направляв на дослідження. Він завжди вирізнявся уважним ставленням до рекомендацій колег, покращуючи запланований результат або якість рукописів, ретельно все записував, зокрема й під час бесід на професійні теми. Він завжди прагнув успіху і докладав для цього відповідні зусилля. На Теріюшколах він незмінно проводив майстер-класи з біобезпеки.

Ніколи не забував про фотоапарат, і завжди фіксував усі миті спілкування. Особливе місце в житті становила дача (Ст. Салтів), де він вирощував різну городину та виноград на вино, яким незмінно пригощав своїх гостей. З ним завжди було цікаво й весело. Любив пісню, зокрема й українську, і на дружніх прощальних вечірках кожної з конференцій ми мали змогу наслухатися його виконавських талантів і оксамитового баритона. Серед згадок про нього на форумі теріологів у Facebook: «Ми втратили один із символів Теріошколи, надзвичайно життєлюбну і добру людину» (Volodymyr Tyshchenko). Олександр Васильович був «зіркою» багатьох семінарів, і його вирізняли незмінна любов до колег, добрий гумор та оптимізм.

Література

- Зоря, О. 2005. Ссавці Харківської області та їх видове багатство. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **17**: 155–164.
- Зоря, О. 2015. Дрібні ссавці як основні носії збудників геморагічної гарячки з нирковим синдромом на території Харківської області. *Праці Теріологічної Школи*, **13**: 87–90.
- Наглов, В., Г. Ткач, А. Зоря. 2006. Землеройки Харьковской области, их эктопаразиты и эпизоотическое значение. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **17**: 175–185.
- Токарский, В. А., А. В. Зоря. 2007. Эпизоотологическое значение степного сурка (*Marmota bobak bobak* Müll., 1776). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Біологія*, Вип. 5: 112–115.
- Зоря, А. В., В. А. Наглов, Г. Е. Ткач 1998a. Эпизоотологическая значимость изучения погадок птиц в раскрытии проявления динамики туляремийных процессов на северо-востоке Украины. *Птицы бассейна Северского Донца*. Харьков, Вып. 4–5: 74–82.
- Зоря, А. В., В. А. Наглов, Г. Е. Ткач 1998b. Особенности размножения, сезонных и многолетних колебаний численности *Mus musculus* (Mammalia) в скирдах северо-востока Украины. *Вестник зоологии*, **32** (5-6): 83–88.
- Зоря, О. 2010. Моніторинг мікротеріофауни Харківської області: підсумки 20-річного циклу спостережень. В кн.: *Моніторинг теріофауни*. За ред. І. Загороднюка. Луганськ, 65–72. (Серія: Праці Теріологічної Школи; Вип. 10). <http://doi.org/10.15407/ptt2010.10.065>

ЗАГОРДНЮК, І., О. МАРКОВСЬКА. Олександр Зоря — епідеміолог, знавець теріофауни Харківщини, колектор остеологічних колекцій. — Нарис про одного з найяскравіших дослідників ссавців Слобожанщини та найактивнішого дослідника мікротеріофауни та її участі в поширенні зоонозів на північному сході України. Олександр Зоря, випускник Харківського університету, присвятив своє професійне життя роботі в Харківській обласній СЕС, у зоогрупі відділу особливо небезпечних інфекцій. Його основним об'єктом уваги були дрібні ссавці та пов'язані з ними зоонози, проте чимало зусиль дослідник докладав і до вивчення кажанів і сказу, зайців і туляремії тощо. Це був один із найактивніших учасників багатьох теріологічних конференцій 1987–2015 років.

Георгій Ізотов — дослідник сов'ячих пелеток та колектор зоологічних зразків 1930-х років

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Georgy Izotov, a researcher of owl pellets and a collector of zoological specimens of the 1930s. — An essay about a researcher who was active during the 1930s at the intersection of plant protection research and academic zoology, as well as protected areas (Koncha-Zaspa) and probably antimalarial stations (Turkmenistan). His main works are related to the group of I. Pidoplichko and related to the collection and analysis of owl pellets, as well as the collection of zoological specimens for the Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences. The researcher's collections come from Ukraine (Chernihiv and Kyiv Oblast), Georgia (Abkhazia) and Turkmenistan (Mary Province), most of them are rodents and bats.

Біографічні деталі

Георгій (Юрій) П. Ізотов — персона втаємничена, жодних біографічних даних про нього віднайти не вдалося, і наведені тут відомості зібрані по крихтах, на основі публікацій, етикеток до колекційних зразків та листів до колег. В листах (до І. Підоплічки) дослідник підписувався як Юрій Ізотов, але в адресі вказував «Георгій Ізотов» (є й написання «І. П. Ізотів»: [Ізотів 1932](#)). Першу згадку про нього подає І. Підоплічко: «у 1930 році до роботи залучено помічників І. П. Ізотова та Б. М. Попова, які зібрали великий погадковий матеріал» ([Підоплічко 1937](#): 103). У 1930-х він був у спільній з ними експедиції в Острі (Чернігівщина), і, очевидно, надалі співпрацював на Київській с. г. дослідній станції¹. Можна припустити рік народження бл. 1910.

У 1931 р. (із 1.04 до 25.08) працював у заповіднику «Конча-Заспа». У 1934 р. працював у Богуславі (Київщина), у 1938–1940 р. — в Туркменістані, в Марійському вілаєті (автор вважає, що там він працював із Б. Вальхом), восени 1938 р. був у експедиції на Західному Кавказі ([Загороднюк 2015](#)). Був одружений, з дружиною був і в Києві, і в Туркменістані. Остання дата активності — 20.02.1940 (лист із Туркменістану до Підоплічки).

¹ Це напевно відомо щодо І. Підоплічки (1925–1930 рр.) та Б. Попова (1930–1931 рр.). Всі троє вивчали дрібних ссавців і займалися аналізом пелеток, у чому співпрацювали. Шарлемань (1930) згадує, що до заповідника у 1930 р. «Конча і Заспа» приїжджав «практикант Ізотов». Не можна виключати, що Г. (Ю.) П. Ізотов та І. П. Ізотів — це брати, а не одна людина.

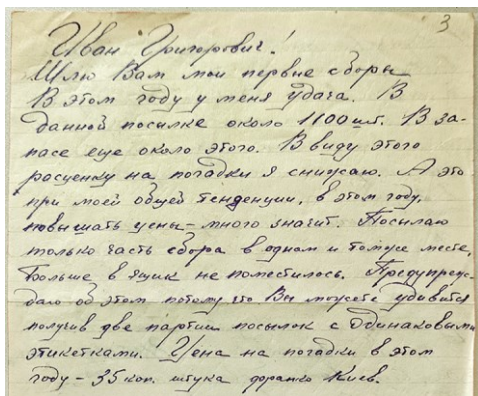
Ключові доробки в галузі теріології

Основні дослідження пов'язані з групою І. Підоплічка і темою сов'язних пелеток, проте є й колекційні збори різних тварин, зокрема кажанів.

Маючи явний інтерес до збору й аналізу, дослідник приділяв увагу цій темі, зокрема в статті «До вивчення взаємин між совою сипухою та дрібними гризунами» (Ізотов 1932). Унікальність його дослідження полягала не тільки в аналізі видового складу, але й у прижиттєвому міченні дрібних ссавців (алюмінієвими кільцями з номерами) і виявленні їх у пелетках.

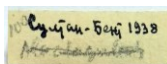
Цей інтерес до пелеток пройшов крізь роки, проте, аналізуючи наявні факти, можна сказати, що дослідник приділяв увагу власне науковій роботі тільки на початках своєї діяльності, у 1930–1932 рр. Надалі був колектором, чим очевидно заробляв на життя, зокрема у 1939–1940 рр. в Туркменістані (рис. 1)¹. Восени 1939 р. в листі до Підоплічки дослідник писав: «я нахожусь сейчас в поездке 'на сей погибельный Кавказ'»² (куди він їхав, як слідує з контексту, з Туркменістану, тобто він там мав якесь постійне житло).

У колекції ННПМ є зразки гризунів і кажанів, зібрані дослідником у 1930–1939 рр. Такі матеріали засвідчують окремі невідомі нам біографічні деталі, зокрема й щодо спільних зборів матеріалів з Б. Поповим на Чернігівщині у 1930 р. та самостійно зібраних ним матеріалів в Абхазії (Грузія) у 1938 р. та в Марійському вілаєті Туркменістану у 1938–1940 рр.

Уважаемый И. Г. Подопличко!

Шлю Вам мои первые сведения. В этом году у меня удача. В данный момент около 1100 шт. Взято еще около этого. В виду этого расцениваю по поводу и снижаю. А это при моей общей тенденции, в этом году, повишалась цена — много значит. Посылаю только часть сбора. Вadium и больше не могу. Больше в этом не получается. Прислуживаю об этом сообщу. Он лучше удивится. Теперь две партии посылаю с Одесской этикетками. Цена на посылку в этом году — 35 коп. Агуна, джамба Ахмед.

Султан-Бент 1938

Рис. 1. Фрагмент листа Ізотова про пелетки 20.02.40 із Султан-Бент до І. Г. Підоплічки в архіві інституту архівознавства НБУВ НАН України (опис в: Підоплічко 2005). Вгорі — оригінальна етикетка одного зі зразків у ННПМ.

У листах до І. Підоплічки (Підоплічко... 2005) за 1939–1940 рр., відправлених зі ст. Султан-Бент Ашгабатської залізниці (Туркменістан), Г. Ізотов повідомляє про збори серій пелеток (1500–2000 шт.), за які він брав по 1 руб./шт. у 1939 р. та скидав ціну при великій доступності матеріалу до 35 коп./шт. у 1940 р. Наведений лист 20.02.40 є останньою відомістю про дослідника.

¹ З одного з таких листів (25.11.1939) слідує, що в Азії він жив з дружиною, яка їздила до Києва і з якою він передавав збори та з якою просив провести розрахунки за зібраний матеріал.

² Очевидно, мова про стару жовнірську пісню «Прощайте, ви гори, ви долини. Прощай, чарівний хутірещ. Навіщо ж мене проводжають. На той погибельний Кавказ».

• гризуни: *Microtus arvalis* — 7 екз. (6.05.34, Богуслав, Київська обл.); • кажани: *Rhinolophus euryale* — 35 екз. (05.10.38, Венеційська печера, Грузія); *R. ferrumequinum* (11.10.39, там само, 1 екз.); *Miniopterus schreibersi* — 10 екз. (05.10.38, там само¹); *Myotis blythii* — 4 екз. (05.10.38, там само); *Eptesicus serotinus* — 5 екз. (10–11.06.36, 27.04.38, 14.05.39, ст. Султан-Бент, Туркменістан); 1 екз. (8–9.08.30, Остер, Чернігівська обл., [зібрано з Поповим, з пелеток *Tuto alba*]); *Nyctalus noctula* — 1 екз. (09.08.30, там само); *Pipistrellus pipistrellus* — 1 екз. (8–9.08.30, там само), 43 екз. (10–28.06.38, ст. Султан-Бент, Туркменістан); *Vespertilio murinus* — 1 екз. (27.04.39, там само). • В ННПМ-п є також чимало пелеток зі зборів 1938–1940 рр. в Султан-Бент (З. Баркасі, особ. повід.), деякі зразки з пелеток (напр. 3 екз. *Dipus sagitta*) зберігаються в окремих пакетах у систематичній колекції.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Однією з примітних рис дослідника була акуратність, про що свідчать і охайно оформлені колекційні зразки, і очевидно каліграфічний почерк. З усього видно, що дослідник мав значний досвід дальніх експедиційних поїздок, включно з Кавказом (Грузія) та Закаспієм (Туркменістан) і вміння опрацьовувати, накопичувати, зберігати й передавати колегам колекційні зразки у доволі непростих тогочасних умовах експедиційної роботи.

Література

- Годлевська, Л. В. 2013. Рецентії рукокрилі в колекції палеонтологічного музею ННПМ НАН України. *Збірник праць зоологічного музею*, **44**: 145–157.
- Загороднюк, І. 2015. Колектори теріологічних колекцій Національного науково-природничого музею НАН України 1930-х років. *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття*. Матер. Міжнар. конф. Берегове, 299–305.
- Ізотов, Ю. П. 1930. Знахідка хом'ячка в мч Острі. *Український мисливець та рибалка*, № 11–12: 56–57.
- Ізотів, І. П. 1932. До вивчення взаємин між совою-сипухою та дрібними гризунами. В кн.: *Матеріали до порайонованого вивчення дрібних звірів та птахів, що ними живляться*. Випуск 1. Комісія прир.-геогр. краєзнавства ВУАН, Київ, 93–100.
- Підоплічка, І. Г. 1937. Підсумки дослідження погадок за 1924–1935 рр. *Збірник праць зоологічного музею*, **19**: 101–170.
- Підоплічко... 2005. *Підоплічко Іван Григорович (02.08.1905–20.06.1975) — зоолог, палеонтолог, академік АН УРСР (1967). Фонд № 139 Опис № 4*. ІА НБУВ, Київ. <https://bit.ly/3Q6bCiE>
- Шарлемань, М. 1930. Матеріали до орнітології Державного заповідника «Конча-Заспа». *Збірник праць зоологічного музею*, **8**: 47–98.

ЗАГОРДНЮК, І. Георгій Ізотов — дослідник сов'язних пелеток та колектор зоологічних зразків 1930-х років. — Нарис про дослідника, який активно працював протягом 1930-х років на стику досліджень у системі захисту рослин та академічної зоології, а також заповідних об'єктів (Конча-Заспа) та, ймовірно, протималарійних станцій (Туркменістан). Його основні доробки пов'язані з групою І. Підоплічки і стосувалися збирання й аналізу сов'язних пелеток та колекціонування зоологічних зразків для Зоологічного музею ВУАН. Колекції дослідника походять з України (Чернігівщина, Київщина), Грузії (Абхазія) й Туркменістану (Марійський вілаєт), основна їх частина — це гризуни й кажани.

¹ Більшість (¾) кажанів — у відділі палеонтології ННПМ (описано в: Годлевська 2013).

Брати Олексій і Семен Лубкіни — відомі таксидермісти

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

ZAGORODNIUK, I. The Lubkin brothers Oleksii and Semen, the well-known taxidermists. — A brief essay on two famous taxidermists, one of whom (Oleksii Lubkin) was closely associated with the Zoological Museum of St. Vladimir University (later Kyiv University), whereas the other one (Semen Lubkin) was related to the Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences (later Zoobin and Institute of Zoology, AS UkrSSR). Their work includes hundreds of mounted and wet specimens of mammals and birds. Both researchers actively collected material in the nature, in particular during zoological expeditions (especially Semen). The specimens made by the Lubkin brothers are considered one of the most perfect zoological specimens.

Біографічні деталі

Зоологічні експозиції та фонди Зоологічного музею Київського університету та Національного науково-природничого музею НАН України містять чимало опудал, скелетів і спиртових зразків хребетних, майстерно виконаних відомими колекціонерами та препараторами братами Семеном і Олексієм Лубкінами. Перший з них був пов'язаний з університетом, другий — з АН. Походять вони з м. Валга Ліфляндської губ. (нині Естонія), де виросли в сім'ї лісового працівника, який і прищепив їм любов до природи.

О. Д. Лубкін пов'язав своє життя з Київським університетом, де працює препаратором з 1900 р.¹ [1901 за: Бабенко & Підоплічко 1963]. Деякий час він працював у Зоологічному музеї ВУАН (ймовірно, у період закриття університету в межах 1921–1936 рр.). Проживав на території університету в казенному домі, разом із Надією Лубкіною, також співробітницею ЗМКУ, де його у 1958–1959 р. провідували наші колеги з ЗМКУ Л. Бондаренко та Ж. Розора (особ. повід.).

Рис. 1. Олексій Лубкін (4.03.1880–18.12.1962). Фото зі статті: Бабенко & Підоплічко 1963), редактоване; кінець 1950-х.

¹ У звіті Київського навчального округу за 1911 р. вказано: «Физико-математический факультет. Чучельник, Алексей Дмитр. Лубкин, двухкл. учил., жал. 300 р., каз. квар., с 97, с 1900.».

Внесок у розвиток теріології

Олексій Лубкін для отримання матеріалів брав участь у різноманітних експедиціях. Відомо, що він як співробітник університету брав участь в експедиціях на Біле море, Соловки, до Кандалакші (1904 р.); згодом, у 1909–1916 рр. неодноразово обслідував долину Дніпра, від гирла Прип'яті до порогів (Бабенко & Підоплічко 1963). Подібна згадка є у М. Шарлеманя в статті «Екскурсія Дніпром...» (опис поїздки 1908 р.). У 1936–1941 рр. брав участь в експедиціях до Криму, Чорноморського заповідника, дельти Волги (*ibid.*). Бідою стала пожежа 1943 р., в якій згоріли всі колекції музею. У повоєнні роки брав участь у нових експедиціях, зокрема у 1949–1950 рр. до гирла Дніпра. З усіх експедицій О. Л. приводив величезну кількість опудал і шкурок для експозицій і фондових колекцій обох зоологічних музеїв — КУ та АН. На жаль, більшість опудал, що збереглися, не мають авторських позначок. У відновленому після пожежі ЗМКУ більш ніж половина всіх експонатів (сухих і вологих) виготовлена руками Олексія Дмитровича. Багато з них є шедеврами музейного мистецтва (Бабенко & Підоплічко 1963).

Семен Лубкін (1883 — 24.09.1944) почав шлях колектора і препаратора в Пензі, у В. М. Артоболевського, а вже 1901 р. — в жіночій гімназії в Києві (Бабенко & Підоплічко 1963)¹. Після створення у 1919 р. Зоологічного музею ВУАН працював там і, як і брат, брав участь у багатьох зоологічних експедиціях, де й здобував цінні для музею зоологічні зразки. Однозначні згадки про нього як співробітника музею датовані 1929 та 1935 рр. (зокрема й експедиція 1935 р. до Маріуполя, звідки є його збори ховрахів). Є запис у штатному розкладі Зообіну про посаду з 1.07.1937 — «консерв[атор]. технік». 3.02.1940 перейшов до КДУ. Є також інформація, що у 1940–1941 рр. працював у відділі палеозоології ІЗАН, де займався реставрацією кісток хребетних.

Семен Лубкін все життя працював у академічних установах: Зоологічний музей ВУАН, Акліматизаційний сад ВУАН, Зообін ВУАН, Інститут зоології АН УРСР. Він зробив сотні опудал птахів і ссавців, що увійшли до експозиції й фондів ЗМ ВУАН (нині ННПМ). У колекції ННПМ є його збори ссавців 1908–1938 рр. з різних районів Київщини, Донеччини, Черкащини, Чернігівщини, у т. ч. зразки дрібних ссавців, що зібрані разом із П. Крижовим у Чорнобильському районі (Ладичичі). Є збори із заповідників АН «Конча і Заспа» (квітень 1930 р.) та «Гористе» (січень 1938 р.).

Рис. 2. Семен Лубкін у майстерні ЗМ ВУАН, із черепом носорога, близько 1940 р. (череп найімовірніше зберігся).

¹ Відомості сумнівні: 1901 р. Семену виповнилося 18 років; Артоболевський у 1901 р. тільки закінчив Університет (в Києві) і у 1902–1908 рр. працював у Києві у школі, а згодом у гімназії.

Інші унікальні й важливі особливості

Олексій Лубкін виховав ряд фахівців зоологів-преparatorів, які працюють у наукових установах Києва та інших міст. Серед учнів був і Валентин Бондаренко, знаний таксидерміст і китобій, який прийшов до роботи в ЗМКУ ще коли музей і біофак перебували в школі на Хмельницького, 52 (опудала стояли в коридорі у зашкленених шафах), звідки лише згодом (1951 р.) музей переїхав у відновлені приміщення в Червоному корпусі.

Стосовно Семена Лубкіна відомими є спогади акад. М. Кашенко, який у 1922 р. заклад уже третій Акліматизаційний сад на вул. Мечникова, біля власного будинку. Звільнення перед цим його з КПІ і втрата там саду, розруха й голод, які розігнали всіх співробітників, породжували відчай, проте науковцю допомагав один колишній його співробітник — Семен Лубкін, разом зі своїми двома синами-підлітками (Лисавенко 2010)¹. Відомо, що наступного 1923 р. М. Шарлемань здійснив мандрівку з Києва до Шевченкової могили на човні разом із Ю. Марковським та С. Лубкіним (Василюк 2015). Як спостерігач або колектор цінних матеріалів С. Лубкін згаданий в одному з оглядів фауни 90 (!) разів (Шарлемань & Портенко 1926). Відомі згадки про С. Лубкіна як знаного фотографа, зокрема й фотолітописця експедицій.

Література²

- Бабенко, Л. О., І. Г. Підоплічка. 1963. Дослідники фауни України брати С. Д. і О. Д. Лубкіни. *Матеріали до вивчення фауни України*. Видавництво АН Укр. РСР, Київ, 92–93.
- Василюк, А. В. 2015. Николай Шарлемань (1887–1970): у истоков заповедного дела в Украине. *Астраханский вестник экологического образования*, № 4 (34): 127–146. <https://bit.ly/3zgNrGd>
- Лисавенко, М. А. 2010. Жизнь и деятельность Николая Феофановича Кашенко [страницы монографии]. *Вебсайт: ООО Водоспад*. <https://bit.ly/3mfvpviH>
- Парнікоза, І., Н. Атамась, В. Колінько, В. Борейко. Історія природоохоронних ініціатив та створення природоохоронних об'єктів в Києві. *Вебсайт: Мислене Древо*. <https://bit.ly/3CXWbDn>
- Шарлемань, М., Л. Портенко. 1926. Замітки про птахів Волини. *Матеріали до орнітофауни України*. Укр. АН, Київ, 33–63. (Серія: Труды фіз.-мат. відділу; Т. 2, в. 2). <https://bit.ly/3mmdXtV>

ЗАГОРОДНЮК, І. Брати Олексій і Семен Лубкіни — відомі таксидермісти. — Стилий нарис про двох відомих таксидермістів, один з яких (Олексій Лубкін) був тісно пов'язаний із Зоологічним музеєм Університету Св. Володимира (згодом Київського університету), а другий (Семен Лубкін) — Зоологічним музеєм ВУАН (згодом Зообіну та Інституту зоології АН УРСР). Їхня праця — це сотні зразків ссавців і птахів, як опудал, так і тушок (шкірок) та спиртових зразків. Обидва дослідники активно збирали матеріал у природі, зокрема у зоологічних експедиціях (більше таких відомостей про Семена). Зразки, зроблені братами Лубкіними, вважаються одними з найбільш майстерно зроблених.

¹ У жовтні 1928 р. директор заповідника «Конча-Заспа» М. Шарлемань писав в одному зі своїх подань: «Тільки віддана справі людина, яку ми маємо в особі теперішнього лаборанта-доглядача Лубкіна, може жити в заповіднику та боротися з бракон'єрами....».

² У статті використано світліни з публікації Л. Бабенка та І. Підоплічка (1963).

Василь Переверзів як природознавець, дослідник, мандрівник і колектор

Ігор Загороднюк, Євгенія Улюра

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., E. ULYURA. *Vasyl Pereverziev, a naturalist, researcher, traveller, and collector.* — An essay about a researcher from the Kharkiv Zoological School who, despite his ornithological background, became interested in rodentology. Vasyl Pereverziev had lived a bright but short life (1885–1920). The researcher was one of the most productive collectors (up to 700 sp. of mammals in the collections). The researcher had accumulated unique collections of mammals from Kharkiv, the North Caucasus and the Caucasus, Altai, Mongolia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and other regions. He is the author of the first systematic revision of ‘wood mice’ of Slobzhanshchyna, where ranges of three morphologically close species of *Sylvaemus* overlap.

Біографічні деталі

Переверзів Василь Володимирович (вар.: Переверзев) народився 1885 р. в Сумському повіті (без дет.)¹. Закінчив Ізюмське реальне училище Харківського технічного інституту. 1904 р. (остання цифра не точна) вступив на природниче відділення Харківського університету (ХУ), був у списку студентів до 1907–1908 н. р.². З 1909 р. (з 24 років) — співробітник Харківського комерційного училища (ХКУ). За архівними даними (форум щодо історії училища), В.В. був серед викладачів ХКУ: на службі в училищі з 22.08.1909, на посаді викладача (природознавство, географія, ботаніка) з 01.09.1911. Є згадка про В. Переверзієва та його мандри з учнями ХКУ у 1913 р. до Кунгурської льодової печери (Урал, <https://bit.ly/3s50qcR>)³. На вебсайті ХНАУ в розділі «Наукова спадщина викладачів ХНАУ» у списку викладачів біології вказано «Переверзів Василь Володимирович — асистент ХУ, тимчасово асистент кафедри зоології [ХНАУ] у 1914–... рр.» (<https://bit.ly/3rW9yQF>).

¹ Дані про місце й дату народження, роки та назви навчальних закладів взято з реєстру студентів Харківського університету за 1907–1908 рр.

² Про нього, В. Аверіна та інших членів студентських натуралістичних гуртків часу бл. 1903–1908 рр. згадує у своїх спогадах і Л. Шкарбатов (Овечкин 2005: глава 2).

³ На вебсайті цієї пам'ятки вказано, що «Екскурсанти з Харкова [ХКУ] опублікували результати своєї захопливої подорожі Уралом в училищному щорічнику. Керівник цієї групи, штатний викладач училища та асистент Харківського університету В. В. Переверзів писав, що Кунгурська печера перебуває на землі сільської громади, яка здає її в оренду за 40 рублів на рік...».

Відомості про дослідника зібрано по крихтах із різних джерел (серед них: Сушкін 1928; Овечкин 2005 та ін.), дані з історичних форумів (зокрема й щодо ХКУ <https://bit.ly/3rYCeIV>), а також розвідка на основі аналізу наявних в ННІМ колекцій. Опис біографії обсяжний через численні припущення.

Рис. 1. Вершник у тайзі. Світлин дослідника немає. Ним міг бути цей вершник, що на фото в табл. V у книзі «Птахи Алтаю» (Сушкін 1938).

Принаймні з 1911 р. був також асистентом Харківського університету, проте його як студента й учасника алтайських експедицій 1912 р. та 1914 рр. згадує П. Сушкін (1938). Втретє був на Алтаї у 1915 рр., але як «асистент при Зоологічному кабінеті ХУ» (Сушкін 1938: 31). Зі спогадів В. Водяницького слідує, що В. Переверзів був асистентом кафедри безхребетних Харківського комерційного училища у 1905–1915 рр. («протягом 10 років»)¹. При кафедрі діяли кабінет природничої історії та гурток, широко відомі в місті.

З 1915 р. В. Переверзів постійно працює в Харкові, і, як свідчать колекції, він у цей період здійснював збори на Донецькій біостанції, брав участь у низці експедицій на Північний Кавказ та в Казахстан.

У вересні 1919 р. був мобілізований разом з іншими викладачами Добровольчою Армією в артилерійську частину. Ця частина «успішно» відступала на Ізюм, Ростов і врешті до Новоросійська, де очікувалася евакуація «білих» пароплавами. Після прибуття до Новоросійська (у грудні 1919 р.) Переверзів працював у штабі, а навесні [1920 р.] він захворів на висипний тиф і помер (Водяницкий 1975; Овечкин 2005)². Місце поховання невідоме.

Ключові доробки в галузі теріології

Відомостей про дисертаційні дослідження Василя Переверзієва немає, проте величезний обсяг матеріалів зі степового Передкавказзя та північного Кавказу дозволяє припустити, що дослідник приділяв значну увагу гризунам цього регіону (найімовірніше з М. Калабуховим) і, отже, припускаємо, готував дисертаційну роботу з родентофауни Передкавказзя.

¹ За В. Водяницьким, «1915–1919 гг. Ассистенты нашей кафедры безхребетных Виктор Евгенович Геркевич та Василь Володимирович Переверзев протягом уже десяти років викладали у Харківському комерційному училищі, створивши там чудовий кабінет природничої історії.»

² В. Водяницкий зазначає: «Після прибуття в Новоросійськ Переверзев та Гінце померли від висипняка, а я переніс у госпіталі кілька нападів поворотного тифу.» У базі даних вояк Білої армії є інформація, явно дотична до В. П.: «Переверзів. Поручник. У Збройних Силах Півдня Росії з 2 квіт. 1919[;] на груд. 1919 — початку 1920 [р. —] помічник ад'ютанта мобілізаційного відділу штабу Військ Новоросійської обл.» (<https://bit.ly/3H1njSx>).

Відома лише одна його публікація — про таксономію лісових мишей Харківщини (Переверзиев 1915), важливою у зв'язку з проблемою сходження ареалів морфологічно подібних видів мишаків, що згодом стало предметом спеціального дослідження (Загороднюк 1993). Фактично це було перше спеціальне дослідження після того, як стали розрізняти «великих» і «малих» лісових мишей (по суті розділили *Sylvaemus tauricus* et *syvaticus*, а в межах «*syvaticus*» — розрізнення *syvaticus* (s. str.) та *mosquensis* (= *uralensis*).

Його збори ссавців відомі з періоду 1910–1916 рр. з різних областей України (Полтавська, Харківська, Катеринославська губ.), Передкавказзя, Приєльбрусья, Алтаю, Монголії, Казахстану тощо (за каталогом ссавців відділу зоології ННПМ). Зразків дослідника в ННПМ є чимало: близько 500 зразків (+ 197 у відділі палеонтології: З. Баркасі, особ. повід.)¹. Понад те, виявлено документ, що свідчить про передачу зразків до Києва 1937 р. (рис. 2).

У базі даних теріологічних колекцій відділу зоології ННПМ є інформація щодо таких обсягів здобутих В. Переверзієвим зразків (матеріали старіші 1920 р. не враховано як, очевидно, помилкові записи)²:

- зразки — всього 476, у т. ч. за родинami: гризуни — Muridae (214 екз.), Cricetidae (138 екз.), Sciuridae (58 екз.), Myoxidae (7 екз.), Sicistinae (3 екз.), Allactagidae (2 екз.); зайцеподібні — Ochotonidae (20 екз.), Leporidae (11 екз.); хижі — Mustelidae (12 екз.), Canidae (7 екз.); комахоїдні — Erinaceidae (3 екз.), Talpidae (1 екз.);
- роки — 1910–1916; щодо більш віддалених дат: є два зразки 1904 р. з Бурятії та Сх. Казахстану, дані про які треба уточнювати) та низка зразків 1920–1935 рр., належність яких, судячи з дат, до зборів В. Переверзієва, неможлива (смерть 1920 р.). Розподіл зразків за роками нерівномірний, період найбільшого накопичення колекцій — 1913–1915, за роками розподіл такий: 1910 — 1, 1912 — 24, 1913 — 16, 1914 — 231, 1915 — 202, 1916 — 1, 1919 — 1, 1920 — 1 зразок.

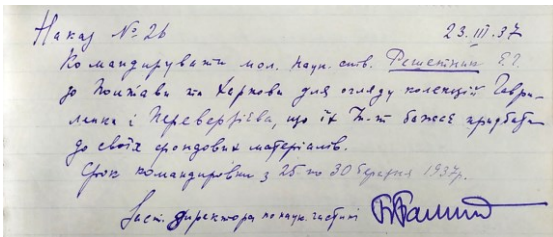

Рис. 2. Наказ по Зообін 23.03.37 на відрядження Є. Решетник «до Полтави і Харкова для огляду колекцій Гавриленка та Переверзієва, що їх інститут бажає придбати для своїх фондів матеріалів». Архів ІЗАН (фото Е. Король).

¹ Зразків цього колектора не виявлено в колекціях Музею природи Харківського університету (Ю. Ільохін, особ. повід.), що може бути саме наслідком того, що все було вивезено до Києва.

² Наприклад, у колекції є 4 зразки *Nyctalus noctula* з різних місць Ніжинського та Ічнянського районів Чернігівщини 14.05. та 31.08.1929, де не бував В. Переверзієв (та й не міг бути, бо загинув 1920 р.), напевно, зібрані В. Великановим, проте у зв'язку з репресіями його матеріали «специ» переписували на інших колекторів, зокрема й померлих (Загороднюк 2013).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Однією із найпримітніших особливостей зразків, що були зібрані В. Переверзєвим, є те, що при виготовленні тушок, чистці черепів та написанні етикеток дослідником проявлена максимально можлива охайність, а часто й вірцевість. До нас те саме відзначив і П. Сушкін (1938): «З цієї подорожі [Алтай 1915] [Василь] Переверзєв привіз 316 чудово відпрепарованих птахів, які виявилися надзвичайно цінним доповненням до моєї колекції» (с. 31)¹.

На вебсайті Харківського зоопарку в розділі «Історія акваріуму» зазначено, що «22 серпня 1910 р. ... відкрилася перша Харківська виставка акваріумістів та тераріумістів. ... В. В. Переверзєв здивував створеним ним акваріумом-етажеркою, що має 10 відділень» (<https://bit.ly/311Gf54>). А в історії Кунгурської крижаної печери (Урал, м. Кунгур) зазначено, що «у 1913 р. в Крижану печеру приїхала група учнів ХКУ і її керівник В. В. Переверзєв писав, що печера перебуває у віданні сільської громади...» (Рапп 2010).

Література

- Водяницкий, В. А. 1975. *Записки натуралиста*. Академия наук СССР. Ред. В. В. Шулейкин. Наука, Москва, 1–191. URL: <https://bit.ly/3JEj0OD>
- Загороднюк, И. В. 1993. Идентификация восточноевропейских форм *Sylvaeus sylvaticus* (Rodentia) и их географическое распространение. *Вестник зоологии*, 27 (6): 37–47.
- Загороднюк, І. 2013. Всеволод Великанів — дослідник фауни України 1920–1930-х років: біографія, колекції, публікації. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 11: 115–134.
- Овечкин, А. Е. 2005. Глава 2. Студенческие годы (1903–1908). Глава 4. Катастрофа (1917–1920). В кн.: *Леонид Андреевич Шкорбатов (1884–1972)*. Наука, Москва. URL: <https://bit.ly/34TZgrA>, <https://bit.ly/3oWbVKn>
- Переверзиев, В. В. 1915. К вопросу о систематическом положении харьковских лесных мышей. *Бюллетень о вредителях сельского хозяйства и мерах борьбы с ними*. Харьков, № 3: 14–19.
- Рапп, В. В. 2010. *Кунгурская Ледяная пещера. Путеводитель*. ООО Маматов, Санкт-Петербург, 1–60. ISBN 978-91076-044-2. <https://bit.ly/2HfSL0a>
- Сушкін, П. П., 1938. *Птицы Советского Алтая и прилежащих частей Северо-Западной Монголии. Том I*. Издательство АН СССР, Москва, Ленинград, 1–319 + табл. I–XXII.

ЗАГОРДНЮК, І., Є. УЛЮРА. Василь Переверзєв як природознавець, дослідник, мандрівник та колектор. — Нарис про дослідника з харківської зоологічної школи, який, попри орнітологічні початки, захопився родентологією. Василь Переверзєв прожив яскраве, але коротке життя (1893–1920). Дослідник став одним з найпродуктивніших колекторів (є до 700 зразків ссавців у колекціїх). Переверзєв зібрав унікальні колекції ссавців з Харківщини, Північного Кавказу й Передкавказзя, Алтаю, Монголії, Казахстану, Киргизстану тощо. Йому належить перша систематична ревізія «лісових мишей» Слобожанщини як регіону сходження ареалів трьох морфологічно подібних видів *Sylvaeus*.

¹ На сайті Дарвінівському музею відзначено, що в колекції цього музею є 8 тушок птахів із зібрань В. Переверзєва, що надійшли з колекціями П. Сушкіна.

Леонід Пржебильський — зоолог, колектор, дослідник ссавців Київщини

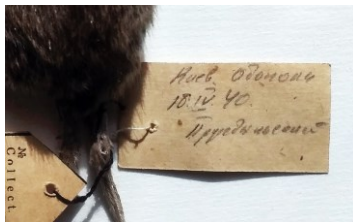
Ігор Загороднюк, Євгенія Улюра

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., E. ULYURA. Leonid Przebysky, a zoologist, collector, researcher of mammals of Kyiv region. — An essay about a researcher who was interested in mammalogy from an early age and in 1938–1941 was an employee of the Zoological Museum of the Zoo-Biological Institute of the Ukrainian AS. The researcher paid special attention to collecting small mammals of Kyiv and its environs, including mice, voles, shrews, moles, and bats. His particular attention to bats led to an active cooperation with B. Popov, including being his assistant throughout the preparation of the monograph ‘Bats of Ukraine.’ There are 166 specimens of 14 mammal species collected by L. Przebysky during 1936–1941 stored in the NMNH.

Біографічні деталі

Пржебильський Леонід Антонович народився бл. 1922 р.¹, шкільні роки (можливо й дошкільне життя) провів у Києві. Під час навчання в школі відвідував міський гурток юних натуралістів, що базувався в приміщенні «колишньої» філармонії, у «Палаці юних піонерів», і яким керував досвідчений краснавець і педагог Федір Трескін. Як і всі гуртківці, здійснював багато виїздів у околиці Києва. Закінчив школу орієнтовно в 1937 р. (можливо, 1938) і потрапив на омріяну роботу в Академії наук, власне у відділ фауністики Зообіну (з 1939 р. як Інститут зоології АН УРСР), де працював у команді досвідчених зоологів — В. Антоновича, Б. Більського, Б. Попова. В Академії працював як асистент Б. Попова, допомагав збирати і впорядковувати матеріали до монографії «Кажани України» (Даревський 2014).

Відомі колекційні зразки охоплюють період 1937–1941 рр. і походять з Київщини. Часто збирав матеріал у заповіднику АН УРСР «Гористе». 10.07.1941 розрахований з ІЗАН у зв'язку з мобілізацією до РСЧА. Загинув у серпні 1941 р.

Рис. 1. Етикетка зразка *Microtus arvalis* № 4555 (ННПМ), підписана Л. Пржебильським. Фото С. Улюри.

¹ Рік уточнено за спогадами І. Даревського, який зазначив, що Леонід був старшим на два роки.

Ключові доробки в галузі теріології

Леонід Пржебильський був переважно натуралістом і колектором, який працював добре в команді. Його початки й доробки в зоології докладно описує І. Даревський у спогадах про своє київське життя і роботу в різних зоологічних центрах — гуртках, кафедрі зоології Київського університету та в Зоологічному музеї Академії наук, де вони були завжди разом (Даревський 2014). Пржебильський захоплювався вивченням локальної мікротеріофауни, приділяв увагу як мишоподібним гризунам, так і кажанам, що видно по зібраних ним колекційних матеріалах (див. далі).

Особливо відмічено І. Даревським пристрасть Л. Пржебильського до дослідження кажанів, надто у підземних сховищах (у т. ч. й печерах Києво-Печерської Лаври), які вони відвідували й разом, послуговуючись свічками й ліхтарями. Ці дослідження, судячи з етикеток колекційних зразків, охоплюють період 1936–1941 рр., з виразним наростанням кількості зібраних зразків у часі й піком у 1940 р. (порядку 80 % всіх зразків).

Публікацій дослідника не знайдено. Відомо (спогади І. Даревського), що Леонід Пржебильський працював особливо багато як помічник Бориса Попова, який готував монографію про кажанів, згодом (посмертно) видану як частина першого випуску «Фауни України» (Абеленцев & Попов 1956).

Чимало зразків ссавців, зібраних Л. Пржебильським, зберігається в ННПМ. Зокрема, у відділі зоології ННПМ є 116 екз. ссавців різних груп, у відділі палеонтології ННПМ — 50 зразків кажанів (опис: Годлевська 2013)¹: • мишовиді гризуни (29 *Micromys minutus*, 28 *Apodemus agrarius*, 9 *Mus musculus*, 8 *Arvicola terrestris*, 1 *Microtus oeconomus*, 29 *M. arvalis*), • кажани (10 *Myotis daubentonii*, 8 *Plecotus auritus*, 13 *Barbastella barbastellus*, 1 *Nyctalus noctula*, 21 *Eptesicus serotinus*), • землерийки (1 *Crocidura suaveolens*, 5 *Sorex araneus*), • кроты (3 *Talpa europaea*).

Всі зразки походять із Київщини, 1936–1941 рр. Географія зборів — Київ, Оболонь, Бортничі, Старосілля, Биківня. Матеріали Л. Пржебильського фігурують і в огляді живлення сов, де наведено результати розбору пелеток (26 проб), зібраних ним у 1938–1940 рр. в околицях Києва (Підоплічко 1963). У ННПМ є його колекційні збори інших груп, зокрема плазунів (напр. *Zootoca vivipara* з Биківні, 12.04.40) (Даревський 2014) і птахів (1940–1941 рр. з Броварів і Биківні) (С. Тайкова, особ. повід.).

У 1940 р. Л. Пржебильський працював у відділі палеонтології ІЗАН. В наказах ІЗАН є № 139 від 9.07.1940 про відрядження «до Львова у розпорядження геологічної партії Інституту геології АН УРСР для виконання колекторських робіт... з 14.07 до 1.10.[1940]» з метою збору для Зоомузею зразків викопних тварин, збору пелеток та інших зоологічних матеріалів.

¹ Зазначено, що на етикетках вказано ініціал «А», проте напевно мова має йти про «Л». Так само некоректно називати дослідника «Пржевальським» (у статті Р. Лихотопа з кол., 1990 р.).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Дослідник був дуже захоплений зоологічними дослідженнями, пошуками видів та препаруванням зразків. Очевидно, що це захоплення сформувалося ще з часу гурткової роботи. Як зазначає І. Даревський у своїх спогадах, їхня кружківська робота так поглинала час, що вони запускали шкільне навчання й окремі з кружківців мати проблеми з переходом у нові класи. Те саме було і згодом, вже у «дорослій зоології» — ця робота, як видно з описів і накопичених колекцій, поглинала їх повністю. Навіть бомбардування рідного міста 22.06.1941 вони зустріли на ранковому виїзді до Пущі-Водиці¹.

Леоніда Пржебильського як натхненного дослідника і колектора згадують різні колеги. Зокрема, й Б. Попов у огляді ссавців заповідника «Гористе» (окоп. с. Старосілля вище Києва) згадує, що матеріали збиралися ним протягом 1937–1940 рр. спільно з такими співробітниками Інституту зоології АН УРСР, як В. Антонович, Б. Більський та Л. Пржебильський (Попов 1941). Є про нього окремий розділ і в огляді колекторів давніх теріологічних колекцій ННПМ, підготовлений автором (Загороднюк 2015).

Література

- Абеленцев, В. І., Б. М. Попов. 1956. Ряд рукокрилі, або кажани — Chiroptera. *Фауна України. Том 1: Ссавці, випуск 1*. Вид-во АН УРСР, Київ, 229–446.
- Годлевська, Л. В. 2013. Рецентні рукокрилі в колекції палеонтологічного музею ННПМ НАН України. *Збірник праць Зоологічного музею*, **44**: 145–157.
- Даревский, И. С. 2014. Моя биография (герпетология и жизнь). *Труды Зоологического института РАН*, **318** (4): 292–325.
- Загороднюк, І. 2015. Колектори теріологічних колекцій Національного науково-природничого музею НАН України 1930-х років. *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття*. Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II, Берегове, 299–305.
- Підоплічка, І. Г. 1963. Матеріали до вивчення фауни дрібних ссавців погадковим методом. *Збірник праць Зоологічного музею*, № 32: 3–38.
- Попов, Б. М. 1941. Матеріали до фауни ссавців заповідника Гористе і його околиць. *Природа заповідника АН УРСР Гористе. Випуск 1*. Київ, 27–40.

ЗАГОРДНЮК, І., Є. УЛЮРА. Леонід Пржебильський — зоолог, колектор, дослідник ссавців Київщини. — Нарис про дослідника, який з малих років цікавився теріологією й у 1938–1941 роках був співробітником Зоологічного музею Зообіологічного інституту (згодом Інституту зоології) АН УРСР. Дослідник особливу увагу приділяв колекціям дрібних ссавців Києва та його околиць, зокрема мишей, полівок, землерийок, кротів і кажанів. Особлива увага до кажанів завершилася активною співпрацею з Б. Поповим, помічником якого був Л. Пржебильський упродовж усього часу підготовки видання «Кажани України». В колекції ННПМ є 166 зразків 14 видів ссавців, зібраних протягом 1936–1941 років.

¹ Як і автор, коли працював над цим нарисом, поки росіяни бомбардували це давнє місто, в якому виросли зоологами і Пржебильський, і Даревський, сотні інших колег.

Михайло Розанов — зоолог, природоохоронець, колектор, дослідник фауни Криму, Кавказу та Паміру

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Mikhail Rozanov, a zoologist, conservationist, collector, researcher of the fauna of the Crimea, Caucasus, and Pamirs. — An essay about a researcher whose scientific activity was almost entirely devoted to issues of creation and protection of nature reserves, as well as to the study of their fauna. The researcher had grown as a specialist in the Crimea, where he began his career as one of the leaders of the Crimean State Reserve, which was later returned to the status of a tsarist hunting ground, a decision which the researcher had been fighting against for the rest of his life. Mikhail Rozanov authored several mammalogical works on ungulates of the Crimean and Caucasian reserves and on the mammals of the Pamirs.

Біографічні деталі

Розанов Михайло Павлович народився 31 грудня 1891 р. у м. Ялта, в сім'ї лікаря. Навчався в Ялтинській, потім у Сімферопольській гімназіях, змалку захоплювався вивченням природи, бував часто у краєзнавчому музеї Сімферополя, зокрема в період 1905–1910 рр. Після закінчення гімназії у 1911 р. вступив до Московського університету, на природниче відділення, спеціалізувався на кафедрі зоології та порівняльної анатомії хребетних у проф. О. Северцова. Практику проходив у Таврійському музеї, де у 1914–1915 рр. обробляв колекції ссавців (Бескаравайный 1999).

У 1914 та 1916 рр. брав участь в експедиціях у Примур'ї й Забайкаллі. Після закінчення університету (1917 р.) — помічник директора Кримського заповідника В. Мартіно, у 1923–1925 рр. — директор заповідника, далі до квітня 1930 р. — с.н.с. цього заповідника. Протягом 1.02–1.10.1929 — завідувач зоопарку при заповіднику Чаплі, далі до 13.01.1930 — завідувач відділу ссавців Московського зоопарку. У 1931 р. — начальник дослідної експедиції на Камчатці, що врятувало його від арешту по «асканійській справі».

Рис. 1. Михайло Розанов у Кримському заповіднику. «Експедиція 1946–1947 рр.» (ДАРК. Ф. Р-4075, оп. 2, фрагмент).

Загалом у період 1926–1941 рр. М. Розанов провів велику роботу з обстеження територій та організації багатьох відомих заповідників — Кавказького, Бадхизького, Кронуцького, Чорноморського, Дарвінського (Борейко 1990). У повоєнний час працював у Інституті еволюційної морфології тварин (1943–1950), де займався переважно проблемами вивчення великої рогатої худоби, а потім у Гідропроекті (1954–1959), де вивчав проблему господарського використання мілководдя новостворених водосховищ (зокрема рисосіяння). Паралельно викладав у МЛТУ та Тимірязєвській академії.

На пенсії всі сили зосередив на проблемі відновлення Кримського заповідника, тоді заповідно-мисливського господарства, і 1963 р. виступав з відповідною доповіддю в Ялті на конференції з охорони природи Криму, проте це йому так і не вдалося. Помер Михайло Павлович 4 листопада 1966 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Вся діяльність Михайла Розанова пов'язана з експедиціями, роботою в терені, заповідними об'єктами. При кожній нагоді він здобував і передавав до музеїв колекційні зразки. Як мисливець чимало добував матеріалу, доступного для пострілу — птахів і мисливських звірів. Науковий ступінь отримав за сукупністю проведених досліджень, під час роботи в ІЕМЕТ (1946).

Упродовж численних експедицій проводилися пошуки мисливських звірів як найцінніших об'єктів для охорони, зокрема з огляду на розквіт браконьєрства. Такі підсумки викладено у його статтях «Зоологічна експедиція Головна науки до Кавказького заповідника» (Розанов 1928) та «Опыт переселения беловежского зубра в горы Крыма» (Розанов 1931). У першій з них наведено докладні результати пошуків копитних восени 1927 р. (зубри, скельниці, свині тощо), у другій — досвід інтродукції зубрів у заповідні ліси Криму. У працях Таджицької комплексної експедиції представлено статтю «Маршрут Зоологічного загону ТКЕ 1932. Ссавці Паміру» (Розанов 1935).

Загалом відомо 38 праць та 11 рукописів М. Розанова. Окрім цитованих, у каталозі Російського державного архіву економіки згадано такі статті й доповіді 1928–1963 рр. (Ф. 473, <https://bit.ly/3udD44v>): «Промисел крота в Майкопській окрузі та метод його регулювання та охорони», «Про розведення пантових оленів», «Промисел морського звіра на Чукотському півострові», «Пушне господарство на о. Карагійському», «Тварини оаз і пустель», «Береговий промисел на Чукотській землі та шляхи його раціоналізації».

Зібрані ним колекції, частково ним же опрацьовані, поповнили фонди Зоологічного інституту АН СРСР (ЗІН), Зоологічного музею Московського університету, Дарвінівського музею. У колекції ННПМ зберігаються його збори 1914–1917 рр. з Сивашів та різних частин Криму (Бескаравайный 1999). У колекції ссавців ННПМ збереглися збори М. Розанова з Криму, зокрема 11 екз. *Rhinolophus ferrumequinum* з Кизил-Коби (1911 р.) та 3 екз. *Crocidura suaveolens* з Трудолюбове Сімферопольського р-ну (1915 р.).

Рис. 2. Рідкісні фото М. Розанова:

- 1916 (травень), студент М. Розанов як учасник байкальської наукової експедиції на яхті «Чайка» (фрагмент),
- 1917 (літо), М. Розанов як помічник комісара з ліквідації Царського полювання у Криму (фрагмент; з особового фонду М. Розанова, РДАЕ, Ф. 473, за сприяння А. Сироткіної).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Всі чесноти, захоплення й особливості дослідника цілком відбиті в його науковій біографії й наукових доробках: він був мандрівником, надавав перевагу польовим дослідженням, а не роботі в лабораторії чи з текстами, був мисливцем і знаним колектором зоологічних зразків, непримиренним борцем із браконьєрством і натхненним у створенні заповідників і дотримання заповідного режиму. Мав конфлікти з чиновниками (напр. із Х. Шапошниковим), мав поранення і пережив замаху з боку браконьєрів.

Пам'яті Михайла Розанова підготовлено декілька нарисів, зокрема в «Бюлетені МОИП» (Пузанов 1967), у довіднику «Орнітологи України» (Бескаравайний 1999) та в українській Вікіпедії (О. Михалевич, 16.05.2014).

Література

- Бескаравайний, М. М. 1999. Михаил Павлович Розанов. В кн.: Т. А. Атемасова, И. А. Кривицкий (сост.). *Орнитологи Украины. Биобиблиографический справочник*. Харьков, 95–97.
- Борейко, В. 1990. Идущий вторым. *На суше и на море*, 30: online: <https://bit.ly/3ttBQDc>
- Пузанов, И. И. 1967. Памяти М. П. Розанова. *Бюллетень Московского общества испытателей природы, отдел биологический*, 72 (6): 136–137.
- Розанов, М. П. 1928. Зоологическая экспедиция Главнауки в Кавказский заповедник. *Охрана природы*, № 3: 13–19. <https://bit.ly/3N83Kw4>
- Розанов, М. П. 1931. Опыт переселения беловежского зубра в горы Крыма. *Сборник работ по изучению фауны Крымского государственного заповедника*, 60–62.
- Розанов, М. П. 1935. Млекопитающие Памира. *Материалы по млекопитающим и птицам Памира*. Ленинград, 5–60. (Серия: Труды Таджикской комплексной экспедиции; вып. 32).

ЗАГОРОДНИК, І. Михайло Розанов — зоолог, природоохоронець, колектор, дослідник фауни Криму, Кавказу та Паміру. — Нарис про дослідника, наукова діяльність якого майже цілком присвячена питанням створення й охорони природних заповідників, а також вивчення їх фауни. Дослідник формувався як фахівець у Криму, де почав свою професійну діяльність як один із керівників Кримського державного заповідника, який згодом вернули в статус царських мисливських угідь, із цим до кінця життя боровся дослідник. Михайло Розанов є автором кількох теріологічних праць про копитних Кримського і Кавказького заповідників і теріофауну Паміру.

Марія Янушевич та Галина Бенедюк — дослідниці ссавців і колектори теріологічних колекцій Львова

Марія Марців, Ігор Дикий

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів)
e-mail: shydlyk@gmail.com; orcid: 0000-0002-1003-2562

MARTSIV, M., I. DYKYI. Mariia Yanushevych and Halyna Benediuk, researchers of mammals and collectors of mammal collections of Lviv. — Both researchers were mammalogists, who studied mammals of the Ukrainian Carpathians and neighbouring areas. They worked at the Department of Zoology of Ivan Franko National University of Lviv. At different times, they both were heads of the Zoological Museum. H. Benediuk authored nine scientific publications devoted to vertebrates of the Ukrainian Carpathians; M. Yanushevych published a checklist of mammals of Transcarpathia. The researchers had made significant efforts to preserve and enrich the mammal collection of the Zoological Museum of Lviv University.

Вступ

Відомості про цих двох дослідниць-теріологинь вкрай невеликі, тому їх об'єднано в один нарис. Обидві працювали у Львівському університеті й певний час завідували Зоологічним музеєм ЛНУ, проте з розривом у 20 років: Марія Янушевич — протягом 1945–1948 рр., Бенедюк Галина — протягом 1965–1967 рр. Обидві колеги працювали над кандидатськими дисертаціями про ссавців Карпатського регіону (не захищені).

Марія Янушевич

Біографічні деталі. Янушевич Марія Ігнатіївна народилася 22 лютого 1901 р. у с. Янівка Житомирської обл. Закінчила Трудову школу II ступеня (1917), Педагогічну школу (1922) та біологічний факультет Київського Інституту народної освіти (1925). Протягом 1924–1934 рр. працювала в низці середніх шкіл України та Карелії. З січня 1934 р. — викладач на кафедрі зоології Дагестанського педагогічного інституту (Махачкала).

У грудні 1944 р. переїхала до України і стала асистентом кафедри зоології хребетних та завідувачкою Зоологічного музею Львівського державного університету ім. І. Франка (1945–1948). З 11 червня по грудень 1945 р. — в. о. директора Зоологічного музею. У зв'язку з потребою забезпечення читання лекційних курсів у вересні 1947 р. переведена на посаду старшого викладача кафедри зоології хребетних. У серпні 1950 р. звільнена у зв'язку з переходом

на інше місце праці. Подальша доля Марії Ігнатіївни мало відома. Є згадка, що у 1957 р. вона як «Іжицька-Янушевич» була асистентом кафедри зоології та дарвінізму Львівського зооветеринарного інституту¹.

Доробки в теріології. Марія Янушевич займалась дослідженням ссавців Закарпаття і збором колекційних матеріалів для Зоологічного музею ЛНУ ім. Івана Франка. За час, проведений у Львівському державному університеті, вона підготувала матеріали до кандидатської роботи на тему «Ссавці гірської частини Закарпаття». Публікує короткий список ссавців Закарпаття і відмічає 27 видів (цит. за: *Загороднюк et al.* 1997). Разом із Ф. Страутманом вивчала коливання чисельності деяких тварин на південних схилах Східних Карпат (Янушевич, 1947; Страутман & Янушевич 1948).

У фондах Зоологічного музею ЛНУ зберігається 218 тушок переважно гризунів, зібраних теріологинею на території Закарпаття.

Галина Бенедюк

Біографічні деталі. Бенедюк Галина Олександрівна народилася 28 листопада 1928 р. у, с. Решуцьк Олександрійського району Рівненської обл. Закінчила біологічний факультет Львівського університету у 1953 р. Протягом 1953–1957 рр. працювала в Туркменістані, як зоолог Чарджоуського відділення Туркменської протичумної станції. З 1957 р. — зав. клінічної лабораторії Рівненського туберкульозного диспансеру. Упродовж 1958–1959 рр. — старший лаборант Львівського державного університету ім. І. Франка. У Наступні три роки (1959–1962) — аспірант біологічного факультету ЛНУ.

Доробки в теріології. Галина Бенедюк досліджувала біологію та екологію гризунів, зокрема, мишовидих. Працювала над дисертацією «Морфологічні та еколого-фізіологічні особливості мишовидних гризунів Чорногори».

Протягом 1962–1963 та 1966–1968 рр. — асистент кафедри зоології хребетних. У 1963–1965 рр. — молодший науковий співробітник проблемної науково-дослідної лабораторії фізико-хімічної та радіаційної біології. Протягом 1965–1967 рр. — завідувач Зоологічного музею Львівського університету. Подальша доля Галини Олександрівни авторам не відома.

Рис. 1. Бенедюк Галина Олександрівна. Фото близько 1960–1965 р., з архіву кафедри зоології ЛНУ ім. Ів. Франка.

¹ Нині Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.

У фондах Зоологічного музею ЛНУ зберігається 62 тушки гризунів виготовлених нею під час навчання в університеті та роботи в Туркменістані.

Автор 9 наукових праць, які присвячено різним питанням вивчення хребетних, зокрема дослідженням наземних хребетних Українських Карпат і прилеглих територій (Черкащенко *et al.* 1968). Також, разом з колегами досліджувала кількісний і якісний склад білків сироватки крові риб, земноводних, плазунів, птахів та ссавців (Черкащенко *et al.* 1972).

Література

- Архів... 1950. *Архів ЛНУ ім. Франка. Справа 350.* (05.12.1944 – 23.08.1950).
- Бенедюк, Г. 1966. До питання внутрішньовидової мінливості ссавців. 40 наукова конференція, присвячена підсумкам науково-дослідної роботи університету за 1953 р. Тези доповідей. Хімія, біологія (Львів, 1966). Львів, 53–54.
- Загороднюк, І., В. Покин'черда, О. Киселюк, Я. Довганич. 1997. *Теріофауна Карпатського біосферного заповідника*. За ред. І. Г. Смельянова. Інститут зоології НАН України, Київ, 1–60. (Серія: Вестник зоології, додаток; Випуск 5).
- Затушевський, А. 2011. Бенедюк Галина Олександрівна. *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: у 2 томах. Том 1: А–К*. ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 193.
- Кафедра... 2021. Кафедра екології та біології ЛНУВМ та БТ імені С. З. Гжицького (вебсайт). Львів. <https://bit.ly/3wzYIHn>
- Максименко, Ф. П. (ред.). 1974. *Друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету за 1961–1965 роки: Бібліографічний показник*. Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. Наук. б-ка; Упорядники: М. Л. Бутрин, І. Є. Громницька, Т. Д. Микитин та ін. Львів, 1–591.
- Страутман, Ф., М. Янушевич. 1948. Про коливання кількості деяких тварин на південних схилах Східних Карпат. *Наукові записки Львівського університету. Серія біологічна*, **8** (4): 41–52.
- Черкащенко, М., Н. Полушина, Н. Сребродольська, К. Мальчевська, Г. Бенедюк, [et al.]. 1968. Дослідження наземних хребетних Українських Карпат і прилеглих територій. *Вісник Львівського державного університету імені І. Франка. Серія біологічна, географічна і геологічна*, **4**: 69–77.
- Черкащенко, М., В. Кушнірук, Г. Бенедюк, І. Гладунко, Ю. Стефаник. 1971. Кількісний та якісний склад білків сироватки крові риб, земноводних, плазунів, птахів та ссавців. *Вісник Львівського державного університету. Серія біологічна*, **5** : 70–75.
- Янушевич, М. 1947. Деякі дані про ссавців Закарпатської області. *Доповіді та повідомлення ЛДУ*, **1** : 69–70.

МАРЦІВ, М., І. ДИКИЙ. дослідниці ссавців і колектори теріологічних колекцій Львова. — Нарис про двох теріологинь, які досліджували ссавців Українських Карпат і прилеглих територій. Працювали на кафедрі зоології ЛНУ ім. Івана Франка. Обидві в різний час були завідувачами зоологічного музею. Г. Бенедюк — авторка 9 наукових праць, присвячених дослідженню хребетних Українських Карпат. М. Янушевич опублікувала короткий список ссавців Закарпаття. Дослідниці доклали значних зусиль для збереження і поповнення теріологічних колекцій Зоологічного музею Львівського університету.

Всеволод Аверін — майстер української школи анімалістики та книжкової графіки

Василь Придатко-Долін

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ)
e-mail: vasylypydatko@yahoo.com; orcid: 0000-0002-0128-4928

PRYDATKO-DOLIN, V. Vsevolod Averin, a master of Ukrainian animalistic art and book graphics. — Vsevolod Averin was an artist whose name is increasingly appearing in the web. His creative legacy includes near 3000 works. Somewhere, at auctions, there are ‘horses’, ‘puppy’, ‘dog’ or ‘album’ — by Vsevolod Averin. However, the public opinion, the interest etc. was influenced not by invisible manipulation, but tanks to the artist’s work, first of all, the amazing animalistic art. The time always filters out the better and the best, and it suggests simultaneously that it never ever prevents an artist-naturalist from creating something eternal, does not take away his time to meet the needs of some Soviet propaganda industry of the 1930s.

Біографічні відомості

Всеволод Григорович Аверін народився 20 лютого (с.с.?) 1889 р. в Чепілі Ізюмського повіту¹ на Харківщині у родині власника невеликого маєтку².

Всеволод Аверін — український художник-авангардист (анімаліст, портретист, пейзажист, ілюстратор), автор власних книжкових текстів, частіше згадуваний у «всемежежі» минулого як український радянський художник. Брат відомого зоолога Віктора Аверіна³. Про Вс. Аверіна згадують найгучніші вітчизняні й закордонні видання — енциклопедії, словники, підручники, каталоги музеїв, виставок, художні та букіністичні аукціони. Одне з перших зведень про його творчість — праця Л. Беспалової з кол. (1970).

Фото. 1. Всеволод Аверін. Одне з рідкісних зображень, з «Вікісховища». Може бути датоване 1940-ми роками.

¹ Мережеве «ныне Балаклея» є помилкою: Чепіль — село в Балаклійському районі. Євгенія Полях (2020) вважає Вс. Аверіна уродженцем «Змиевского края»; згідно з «Карта волостей Харьковской губернии» (1892), Чепельська волость входила до Ізюмського повіту.

² Про поміщицтво згадують В. Борейко (1995→2001) та Є. Полях (2020).

³ Є помилкова думка, що братів у родині було троє (Бабенчиков 1940: 24): «один из братьев которого [Всеволода] стал энтомологом, а другой — охотником-профессионалом».

Початкову (6-річну) освіту отримав у Харкові (Бабенчиков 1940). Упродовж 1910–1914 рр.¹ навчався у Харківському художньому училищі, де викладали куржчанин-петербуржець, а пізніше харків'янин О. Любімов, слобожанець М. Федоров² — учні та послідовники слобожанця І. Рєпіна (Ріпина); а також педагог «старої гвардії» калужчанин-харків'янин М. Пестриков, якого Вс. Аверін згадував із «сердечной благодарностью» (Титаренко 2013).

Після училища продовжував навчання у Харкові у студії угорця, постімпресіоніста К. Кіша (Титаренко 2013 — за Т. Грушевская [н.д]). Перший художній досвід Аверін застосував 1915 р. у сценічній студії П. Ільїна, створюючи афіші та декорації (Титаренко 2003; за Полякова 2007: 91)³. Із 1918 р. — член харківського літературно-художнього об'єднання «Художественный Цехъ», де вимушено спеціалізувався на рекламних плакатах і пропагандистській поліграфії. У 1918 р. при цеху створили *живописно-скульптурный отдел* (рос.), де у президію та журі входив Вс. Аверін (Титар 2002). У 1917–1920 рр. завідував художньо-диспозиційною майстернею Наркомздраву УРСР, де розробляв санітарно-просвітницькі агітплакати (Титаренко 2013). Можливо, деякий час працював у Харківському зоопарку⁴.

Виконував численні замовлення державних і кооперативних організацій, пов'язаних переважно з рекламою, агітацією, створенням торговельних марок та ін.. Був учасником виставок радянського мистецтва у Лейпцигу (1930), Лондоні (1938), Сан-Франциско (1939) (Беспалова *et al.* 1970).

Під час Другої світової війни перебував у евакуації — в Алмати, Казахстан (ArtInvestment 2021). Пішов засвіти у Харкові 3 вересня 1946 р.

Ключові художні доробки

Анімалістичні й змішані, природничі й навіть анатомічні твори Вс. Аверіна, створені ним для книжок, укладаються у багатобарвний ряд (за: Беспалова *et al.* 1970; Гайдей & Міхно 2019, Полях 2020 та ін.). У цьому ряду — альбом «Звери зоосада» (1920), «Парнасс дыбом. Про Козлов, Собак и Веверлеев» (1925), «Янки из Коннектикута при дворе короля Артура» — за М. Твен-ом (1926)⁵, «Колобок» (1936), «Рукавичка» (1936), «Лисичка и Журавль» — за І. Франко» (1930-ті?), «Ріпка — за І. Франко» (1936), ілюстрації до оповідань Л. Толстого (1936), «Сашкові казки» (1937), «Сетон-Томпсон Е. Дикі у

¹ Відомо, що Вс. Аверін довго вагався, бути біологом чи художником (Бабенчиков 1940).

² У нарисі «[admin]. 2018. Экспонат месяца. Харьковские известия. 5.08.2018» помилково написано М. Федотов замість М. Федоров.

³ Помилково (за Беспалова *et al.* 1970: 38) стверджується, що «С 1907 [Вс. Аверин] иллюстрировал ряд книг по естественным наукам и медицине». Достовірніше — 1917.

⁴ За «Харьковские известия», 15.08.2018. Брат художника був серед засновників *Харьковского зоосада* (рос.), і беззаперечно, що Вс. Аверін у зоопарку бував і робив там свої малюнки.

⁵ У каталозі Педагогічного музею (Гайдей & Міхно 2019) цієї книжки немає. Деякі автори (Полях 2020) помилково посилаються на видання як на україномовне «Янки з Коннектикута при дворі короля Артура»; те саме — «Атлас анатомії людини».

себе вдома» (1938), «Жовтень. Весна у лісі» (1938), «Жовтень. Кішки» (1938), «Жовтень. Метелики» (1938), «Жовтень. Білолобий — за А. Чеховим» (1939).

Важливими є й суто наукові ілюстрації: рисунки для «Атлас анатомии человека акад. В. П. Воробьёва» (1938–1942, 1–5), «Промысловые рыбы СССР. Атлас» (1949). Додаймо сюди й графіку, створену Вс. Аверіним для журналів з мисливства та рибальства. Виходили у світ і книжки, написані та проілюстровані самим Вс. Аверіним, зокрема: «Интересные растения (на идиш» (1936); «Цікаві рослини» (1937); збірка «Солом'яний бичок», куди увійшли «Коза-дереза та «Пан-Коцький» (1949). Долучався художник і до написання нарисів про Асканію (див.: Аверин 1923).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки, відгуки

У 1919 р. Вс. Аверін отримав Першу премію харківського книжкового видавництва «Наша мысль». З 1925 р. — член об'єднання «Ассоциация художников Красной Украины», з 1938 р. — Харківської організації Спілки художників України. У 2009 р. у Луганському обласному художньому музеї працювала виставка «В мире животных», на якій представили 52 твори Вс. Аверіна з фондів Харківського обласного художнього музею. Перелік виставок творів Вс. Аверіна 1926–2009 рр. є на вебсайті ArtInvestment.

Вважається, що Вс. Аверін залишив після себе понад три тисячі творів¹. Його твори зберігають у багатьох колекціях, зокрема в Національному художньому музеї України, Харківському художньому музеї (ХХМ), Державній Третяковській галереї (Москва) тощо. Книжка «Колобок» є в експозиції Музею ван Аббе (Нідерланди). У 2018 р. у залах ХХМ, у рамках проекту «Експонат місяця», демонстрували твір Вс. Аверіна «Жучка», а у 2019 р., за проектом «Незабуті імена земляків», — виставку «Всеволод Аверін. Графіка».

Перелік відомих виставкових анімалістичних робіт майстра включає, зокрема: «Телятка», «Голова бика», «Старий хряк», «Доярка», «Свинарка», «Жучка», «На водопій», «Тигриця», «Бики», «Щеня», «Куниці», «Пейзаж со стадом». Велике враження справляє альбом «Звери зоосада» (1920) — лев, левиця, левенята, оцелоти, тигр...

Рис. 1. Всеволод Аверін: «Лев лежить». Немасштабована копія.

¹ Див. «Відкриття виставки графічних творів Всеволода Аверіна. Луганська обласна військово-цивільна адміністрація. 7 травня 2009» (<https://bit.ly/31Y491b>)

З відгуків мистецтвознавців про Вс. Аверіна: «один з кращих українських анімалістів I пол. XX ст.» (Путятін 2001); «художник, що зробив суттєвий внесок в розвиток українського графічного дизайну» (Титаренко 2013). Його пастелі й рисунки прикрашають чимало довідників, підручників, художніх видань. На честь Вс. Аверіна названо одну з вулиць у Донецьку.

Розгорнуту версію цієї розвідки про мистця автор передав для часопису GEO&BIO, і її публікація має вийти в томі 22 за 2022 рік.

Література

- Аверин, Вс. Г. 1923. Аскания-Нова. *Охота и Рыболовство*, 5-6: 31–54.
- ArtInvestment. 2021. Художник Аверин Всеволод Григорьевич. *ArtInvestmentRu* (вебсайт). <https://bit.ly/3GemYg2>
- Бабенчиков, М. 1940. Всеволод Аверин. *Детская литература*. Молодая гвардия, Москва, 24–28.
- Беспалова, Л. А., Т. Н. Горина, В. М. Макаревич, [et al.] (сост. 1-го тома). 1970. Аверин, Всеволод Григорьевич. В кн.: *Художники народов СССР. Библиографический словарь в 6 томах. Том 1. Изд-во Искусство (Аавик-Бойко)*, Москва, 1–448.
- Борейко, В. Е. 2001. *Словарь деятелей охраны природы: изд. второе, дополн.* Киев, 1–524.
- Гайдей, В. О., О. П. Міхно (укл.). 2019. *Українська дитяча література 1930-х років у фондах Педагогічного музею України: Каталог-путівник*. ФОП Кушнір Ю. В., Вінниця, 1–144.
- Полях, Є. В. 2020. Аверін Всеволод Григорович (1889–1946). *Історія Змієвського края. Змієв*. Веб-сайт <https://bit.ly/3mrT2W0>
- Путятін, В. Д. 2001. Аверін Всеволод Григорович. *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ. <https://bit.ly/3CxxvGDS>
- Титаренко, Н. В. 2013. Прикладна графіка харківського художника Всеволода Аверіна. *Вісник ХДАДМ*, 4: 91–95.
- Титарь, В. П. 2002. Пути развития художественного творчества на Слобожанщине в начале XX века. *Харьковский исторический альманах*. «Райдер», Харьков, 2.

ПРИДАТКО-ДОЛН, В. Всеволод Аверін — майстер української школи анімалістики та книжкової графіки. — Художник, чиє ім'я усе частіше з'являється у всемережжі. Його творча спадщина налічує приблизно 3 тис. творів. Де-інде, на аукціонах, виринають то «коні», то «щеня», то «собачення», то «альбом» — від Вс. Аверіна». Однак, на суспільну думку, на інтерес, вплинула не якась невидима маніпуляція, а творчість мистця, у першу чергу, його різноч. анімалістика. Час завше відфільтровує найкраще і найкращих, і разом підказує: ніколи, ніколи не заважайте мистцеві-природнику творити вічне, не забирайте у нього час на задоволення потреб радянського агітпропу 1930-х.

Вознюк Марія — дослідниця ссавців і завідувач Зоологічного музею Львівського університету

Ігор Шидловський, Софія Питель-Гута

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів)
e-mail: shydlyk@gmail.com; orcid: 0000-0002-1003-2562

SHYDLOVSKYY, I., S. PYTEL-HUTA. *Voznyuk Mariya, researcher of mammals and head of the zoological museum of Lviv University.* — Voznyuk Mariya was a mammalogist who in 1967–1996 was head of the Zoological Museum of Ivan Franko State University of Lviv. She studied small mammals of the western regions of Ukraine and the outskirts of Lviv, participated in many expeditions, and collected materials for the exhibition and scientific collection of the Zoological Museum. As a manager, she took care of the development of the museum, the appearance of exhibitions, their enrichment and renewal. She authored over 20 scientific works.

Біографічні деталі

Вознюк Марія Никонівна (1929–2003) народилася у м. Берестечко Волинської області. Шкільні роки припали на бурхливий час трансформації світоглядів і випробування характерів, проте не змінили романтичності її душі. Через війну й повоєнну невизначеність частину шкільних іспитів складала екстерном. З 14 років пішла працювати, аби допомогти сім'ї. Пізніше вступила на природничий факультет Львівського педінституту, успішно закінчила навчання (1953) і залишилася у виші викладачем. Протягом 1953–1961 рр. — асистент кафедри зоології педінституту.

1961–1963 рр. — асистент кафедри зоології, 1963–1967 рр. — старший лаборант кафедри фізіології людини і тварин Львівського університету. З 1967 р. — співробітниця Зоомузею ЛНУ, зокрема упродовж 1967–1997 рр. — його завідувачка, у 1997–2003 рр. — інженер. У 2003 р. раптово захворіла і переїхала до родичів у м. Івано-Франківськ. Там же померла і похована 5 листопада 2003 р.

Рис. 1. Марія Никонівна Вознюк. Портрет з особової справи, орієнтовно 1996 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Напрям наукових пошуків дослідниці — вивчення дрібних ссавців західних областей України й околиць Львова. Марія Никонівна — учасник багатьох експедиційних виїздів. У 1973 брала участь в експедиції до Казахстану, де збирала матеріали для експозицій та фондів зоологічного музею ЛНУ. Щороку навідувалася на Волинське Полісся, Мале Полісся, також часто — у Карпати, Передкарпаття й Буковину.

Марія Вознюк — автор близько 20 наукових праць.

Серед її відомих доробків — такі праці: «Теріонаселення окультурених ландшафтів Волинського Полісся, шляхи формування та перспективи» (Полушина *et al.* 1974); «Нові дані про *Apodemus microps* території СРСР» (Полушина & Вознюк 1980), «Каталог рідкісних та червонокнижних видів тварин колекцій Зоологічного музею» (Царик *et al.* 2000).

Важливо сказати, що з невеличкої згаданої публікації 1980 р. про «*Apodemus microps*» почалася ціла епоха систематичних ревізій і перегляду даних про поширення в Україні й загалом у Східній Європі, діагностику і мінливість мишаків групи *Sylvaemus sylvaticus* (*sensu lato*), які нині визнані представленими у фауні України трьома видами.

Найдовший відрізок її життєвого шляху пов'язаний із Зоологічним музеєм біологічного факультету Львівського університету, роботою якого вона керувала з 1967 до літа 1997 р., а після виходу на пенсію працювала на посаді інженера. Попри це Марія Никонівна дбала про музей і вигляд його експозицій, з огляду — а що скажуть відвідувачі? У колекціях музею з її етикетками зберігаються 15 екз. ссавців чотирьох видів, зібраних в околі. Арикти у Казахстані та в Мукачівському районі Закарпаття, серед них — ховрах малий, строкатка степова, мишаки європейський і жовтогрудий.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Захопленням Марії Никонівни було зібрання Зоологічного музею Львівського університету, яке вона доглядала і дбала про його розвиток. Не меншим захопленням її було виготовлення мокрих препаратів з пошуком консервувальних рідин (рецептів), які не викликали вицвітання зразків. Окрім наукового багажу, спілкування з природою давали життєву наснагу, підтримували внутрішню рівновагу, якою вона вирізнялася.

Марія Никонівна дуже любила поїздки в Шацький біостаніонар зі студентами — місце щорічних польових навчальних практик. Проводила там теріологічні екскурсії, навчала азів таксидермії. То були справді цікаві, змістовні заняття. Притаманні їй доброзичливість та інтелігентність однаково імпонували й колегам, і молоді. «Кожну роботу треба робити добре», — це її кредо однаково стосувалося викладання, музейних справ, домашніх клопотів чи праці на землі, для якої вивільнилося трохи часу останніми роками.

За її активної участі стала можливою підготовка огляду «Байкальські збори Б. І. Дибовського у колекціях Зоологічного музею Львівського державного університету» (рос.) (Шидловський *et al.* 2000).

Пам'яті дослідниці підготовлено декілька публікацій (Шидловський *et al.* 2004; Шидловський 2005, 2011).

Література

- Полушина, Н. А., М. Н. Вознюк, І. Ф. Смельянова. 1974. Теріонаселення окультурених ландшафтів Волинського Полісся, шляхи формування та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, 7: 39–45.
- Полушина, Н. А., М. Н. Вознюк. 1980. Новые данные по *Apodemus microps* Krat. et Ros. территории СССР. *Грузуны: Материалы 5 съезда Всесоюзного териол. о-ва*. Наука, Москва, 37–38.
- Царик, Й. В., І. В. Шидловський, О. В. Головачов, Т. І. Лисачук, Х. Й. Романова, Т. М. Паславська, Г. З. Єдинак, Р. С. Павлюк, М. Н. Вознюк. 2000. *Каталог рідкісних та червонокнижних видів тварин колекцій Зоологічного музею*. ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 1–48.
- Шидловський, І. В., Р. С. Павлюк, Х. Й. Романова, М. Н. Вознюк. 2000. Байкальские сборы Б.И. Дибовского в коллекциях Зоологического музея Львовского госуниверситета. В кн.: *Моллюски. Проблемы систематики, экологии и филогении*. IV совещание по изучению моллюсков (Санкт-Петербург, 27–29 октября 1998 г.) СПб, 150–152.
- Шидловський, І., В. Леснік, Г. Кшемінська. 2004. Пам'яті колеги. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, 35: 267.
- Шидловський, І. В. 2005. Вознюк Марія Никонівна. *Енциклопедія Львівського університету. Біологічний факультет та Ботанічний сад. Матеріали до енциклопедії*. Видавничий центр ЛНУ, Львів, 34–35.
- Шидловський, І. 2011. Вознюк Марія Никонівна. *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в двох томах. Том 1: А-К*. ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 298.

Шидловський, І., С. ПИТЕЛЬ-ГУТА. Вознюк Марія — дослідниця ссавців і завідувач Зоологічного музею Львівського університету. — Марія Вознюк — териолог, яка у 1967–1996 рр. була завідувачкою Зоологічного музею Львівського державного університету імені Івана Франка. Досліджувала дрібних ссавців західних областей України й околиць Львова, учасник багатьох експедиційних виїздів, де збирала матеріали для експозицій та фондів зоологічного музею. Як завідувач — доглядала і дбала про розвиток музею, вигляд експозицій, їхнє поповнення і поновлення. Авторка понад 20 наукових праць.

Гавриленко Микола Іванович — природознавець, зоолог, красзнавець, музеолог

Сергій Харчук¹, Ігор Загороднюк^{1,2}

¹ Українське теріологічне товариство НАН України (Київ)

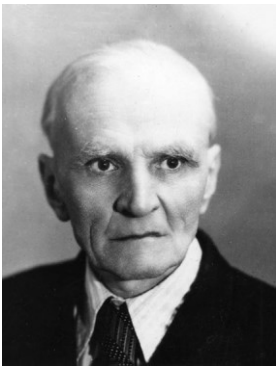
e-mail: sergubf@gmail.com; orcid: 0000-0003-4342-0542

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

KNARCHUK, S., I. ZAGORODNIUK. Havrylenko Mykola Ivanovych, a naturalist, zoologist, local historian, and museologist. — Essay on Mykola Gavrylenko (1889–1971), a scientist and local historian who devoted his entire life to the study of the nature and fauna of Poltava Oblast and the development of museum work. From the beginning of his work, Mykola Ivanovych was closely connected with the regional museum of local lore and with various educational institutions, where he taught natural sciences. In 1936 and 1946, the researcher was subjected to political repression and posthumously rehabilitated. Among his most important works are descriptions of finds of a number of rare mammal species (bats, shrews, carnivores, and ungulates), the creation of a systematic catalogue of the region's fauna, the preparation of the first for Ukraine summary of synanthropic fauna and its urbanization, and the creation of systematic collections.

Біографія

Гавриленко Микола Іванович народився 18 травня 1889 р. в м. Полтава. Його батько був майстром-червонодеревцем. Сім'я жила на околиці міста, тому Микола виріс серед природи. Навчався у Полтавському Олександрівському реальному училищі (закінчив 1911 р.). Вищу освіту здобув на природничому відділенні фізико-математичного факультету Імператорського Харківського університету, спеціалізувався з орнітології у проф. П. П. Сушкіна.

Після завершення університету в 1916 р. повернувся до Полтави. З листопада 1916 р. працював у Полтавському музеї: у 1916–1922 рр. на посаді помічника завідувача, а в 1923–1935 рр. — завідувачем відділу природи. Роботу в Музеї поєднував із викладанням у навчальних закладах Полтави: Приватній жіночій гімназії Меланії Павелко, Полтавській державній аграрній академії, Полтавському ІНО та Полтавському педінституті.

Рис. 1. Гавриленко Микола Іванович. Фотографія зі статті: Кигим & Самородов 2014 (деталі невідомі).

Полтавський природничо-історичний музей через концентрацію української інтелектуальної потуги привернув увагу ДПУ. У 1936 р. М. Гавриленка заарештували за «антирадянську» діяльність і засудили на 5 років таборів; покарання відбував у Тюменській та Омській обл. (Росія). Реабілітований 16 січня 1989 р. за відсутністю складу злочину.

Повернувшись із заслання на початку 1941 р., М. І. Гавриленко працював у музеї столяром, згодом — науковим співробітником відділу природи. Під час німецької окупації 1942–1943 рр. був заступником директора з наукової роботи та завідувачем відділу природи. У повоєнні роки працював на посадах в. о. директора, заступником директора, завідувачем відділу природи; багато зробив для відновлення діяльності музею. Після визволення Полтави до звинувачення «ворог народу» додалося нове — «колаборант». Тому 1 грудня 1946 р. М. І. Гавриленко звільнився з роботи в музеї «за власним бажанням». Із 1946 по 1960 р. (вихід на пенсію) викладав різні предмети у Полтавському педінституті.

Помер Микола Іванович Гавриленко 14 січня 1971 р., у віці 81 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Микола Гавриленко — автор 50–70 наукових праць із різних галузей зоології (орнітології, теріології, герпетології), зоогеографії, охорони природи, краєзнавства (Іваненко & Решетник 1970; Кигим & Самородов 2014).

3-поміж теріологічних праць варто назвати «Нові види звірів і птахів для Полтавщини і їх біологія» (Гавриленко 1946), де йдеться про рясоніжку малу (*Neomys anomalus*), вечірницю малу (*Nyctalus leisleri*), пергача північного (*Eptesicus nilssonii*), пергача пізнього (*Eptesicus serotinus*), бобра європейсько-го (*Castor fiber*), шура водяного (*Arvicola amphibius*).

Стаття «Два маловідомих звірі для Полтавщини» (Гавриленко 1954) стосувалася перегузни (*Vormela peregusna*) й лося (*Alces alces*). Стаття «Замітка про лося і перев'язку на Полтавщині» (Гавриленко 1956) розвиває попередню. У період із 1913 по 1951 р. у Полтавській обл. 5 разів спостерігали перегузню. Зокрема, один екз. перегузни відловлено 1951 р. на околиці Полтави. Також дослідник зазначив, що у центрі Полтави того ж року здобуто й інших ссавців, знахідки яких становили дослідницький інтерес — 2 степові тхори (*Mustela eversmanii*), 6 ховрахів крапчастих (*Spermophilus suslicus*), а на околицях виявлено строкатку степову (*Lagurus lagurus*).

Важливим доробком дослідника став систематичний каталог звірів Полтавщини (Гавриленко 1928). Це був розвиток нової ідеї, у якій поєднувалися задачі опису регіональної фауни, створення контрольних списків та опису колекцій, а також огляду й ревізії попередніх згадок кожного з видів у науковій літературі. У цьому проявлявся особливий почерк фауніста й краєзнавця, який одночасно був колекціонером і музеологом. Подібні списки є основою всіх подальших порівнянь попереднього й сучасного стану фауни.

Накопичення матеріалу щодо синантропних видів і систематичне спостереження за міською фауною, підкріплене ретельним веденням польових щоденників, стали основою формування нового для української зоології — вивчення особливостей синантропної фауни як особливого фауністичного й екологічного комплексу. Його книга «Хребетні тварини та їх урбанізація в умовах міста Полтави» (рос.) (Гавриленко 1970) стала справжнім проривом у розвитку урбоекологічних досліджень. Базована на аналізі півсторичних спостережень фауни книга стала настільною для дослідників синантропної фауни і мала позитивні відгуки від колег.

Важливим доробком дослідника стали його колекції. Звісно, ссавці в них становили меншість, більше там було птахів. Проте сам факт ведення колекцій і накопичення таких матеріалів, які були, насамперед, безцінним довідковим матеріалом складу й стану фауни (зокрема й нині актуальної ідеї ваучерних зразків¹) — все це справжній прорив у розвитку регіональної зоології. Понад те, такі матеріали є вкрай важливими і для вивчення географічної мінливості та поширення видів у значно більших за регіон територіях. Дуже добре, що такі колекції збереглися дотепер: через матеріальну скруту і потребу мати кошти на видання своєї книги про хребетних в умовах міста Полтави (Гавриленко 1970), а також відповідальної позиції щодо збереження колекцій у майбутньому дослідник продав свої колекції (за поліграфічні послуги) Музею природи Харківського університету.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Робота в Полтавському природничо-історичному музеї була справжнім захопленням Миколи Гавриленка, з яким він пов'язав 25 років свого життя і врятував його від підпалу, здійсненого нацистськими загарбниками. У вересні 1943 р. він разом з іншими працівниками евакуював експонати музею, зокрема цінне Пересопницьке Євангеліє XVI ст., 6 тис. книг, повну збірку журналу «Київська старовина», малюнки художників, фарфор (Пустовіт & Борецько 2006; Кигим & Самородов 2014).

Рис. 1. Микола Іванович Гавриленко з балабаном. Фотографія з архіву Полтавського краєзнавчого музею, за сприяння С. Л. Кигим та В. М. Самородова; деталі невідомі (орієнтовно 1960-ті роки).

¹ Мова про зразки, які підтверджують наявність певного виду у певному регіоні.

Особливе місце у діяльності М. І. Гавриленка займали питання охорони природи й популяризація знань про природу (Кигим & Самородов 2014). У березні 1918 р. він вступив до Полтавського Товариства любителів природи. Його зусиллями музей ужив заходи для врятування Струківського степу в Костянтиноградському повіті; 1923 р. урятовано від вирубування й оголошено заповідником Парасоцький ліс; 1929 р. Полтавському державному музею передано Академічний степ (Кигим & Самородов 2014). Багато зусиль учений доклав до створення таких заповідних територій, як бір «Гетьманщина», Малоперещепинське болото, Устимівський парк. Як учений і краєзнавець, М. І. Гавриленко був членом багатьох товариств і комітетів.

Про цього видатного полтавця є низка публікацій у зоологічних, історіографічних і енциклопедичних виданнях (Иваненко & Решетник 1970; Пустовіт & Борејко 2006; Кигим & Самородов 2014; Рогожа 2021).

Література

- Гавриленко, Н. 1928. *Опыт составления систематического каталога зверей Полтавщины*. Изд. Полтавского союза охотников, Полтава, 1–18.
- Гавриленко, М. І., 1946. Нові види звірів і птахів для Полтавщини і їх біологія. *Наукові записки Полтавського держ. пед. інституту: ювілейне видання (1921–1946 рр.)*, 6: 121–129.
- Гавриленко, М. І., 1954. Два маловідомих звірі для Полтавщини. *Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка*, 7: 63–68.
- Гавриленко, М. І., 1956. Замітка про лося і перев'язку на Полтавщині. *Збірник праць зоологічного музею*, 27: 160–164.
- Гавриленко, Н. И. 1970. *Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы*. Изд-во ХГУ, Харьков, 1–140.
- Иваненко, И. Д., Е. Г. Решетник. 1971. Памяти Николая Ивановича Гавриленко (1889–1971). *Вестник зоологии*, № 4: 87–88.
- Кигим, С. Л., В. М. Самородов. 2014. *Гавриленко Микола Іванович*. Полтава, 1–8. (Серія: Географічна освіта в Полтавському нац. пед. університеті. Історія в особах, 1914–2014).
- Пустовіт, Т. П., В. Є. Борејко, 2006. Гавриленко Микола Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=27971
- Рогожа, М. М. 2021. Науковий поступ М. І. Гавриленка у 40–50-х рр. XX ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6 (48): 365–380.

ХАРЧУК, С., І. ЗАГОРОДНЮК. Гавриленко Микола Іванович — природознавець, зоолог, краєзнавець. — Нарис про Миколу Гавриленка (1889–1971) — науковця й краєзнавця, який поклав усе своє життя на вивчення природи та фауни Полтавщини і розвиток музейної справи. Микола Іванович від початку своєї трудової діяльності був тісно пов'язаний з регіональним краєзнавчим музеєм і різноманітними освітніми установами, де викладав природничі дисципліни. У 1936 та 1946 рр. дослідник зазнав політичних репресій, помертвено реабілітований. Серед найважливіших його доробків — опис знахідок низки рідкісних видів ссавців (кажани, землерийки, хижі, копитні), створення систематичного каталогу фауни регіону, підготовка, по суті, першого для України зведення з синантропної фауни та її урбанізації, створення систематичних колекцій.

Геннадій Глікман — майстер української школи анімалістики

Василь Придатко-Долін

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ)
e-mail: vasylyprydatko@yahoo.com; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0128-4928>

PRYDATKO-DOLIN, V. Gennady Glikman, a master of Ukrainian school of animalistic art. — An Artist, sculptor, and illustrator. A native of Berdychiv city, a ‘native’ of Kiev city. A graduate of Kyiv Art Institute (NAOMA). A talented animalist who was recognized in Ukraine and abroad, and who searched for and found finally his unique Glickman’s style in the art. A tireless hard worker of the two zoological museums of Kyiv, i.e. of the Kyiv University and the Academy of Sciences. He left a good memory about himself as well as a considerable animalistic legacy, including as an artist of Ukrainian-language book publishers ‘Youth’, ‘Rainbow’, ‘Time’, ‘Art’, ‘Soviet School’, NOVI DNI (Canada), and others.

Біографічні деталі

Геннадій Наумович Глікман народився 28 вересня 1921 р. у Бердичеві Київській губ., у скромній єврейській родині ремісника-палітурника¹. Бердичів був одним із центрів української повстанської боротьби (Юзич 2020). У 1937–1941 рр. навчався у Київській художній середній школі ім. Т. Шевченка. Упродовж 1941–1945 рр. був на фронті. У 1946–1952 рр. навчався у Київському художньому інституті; дипломна робота — серія акварелей «Асканія-Нова» (керівник — І. Плещинський). Наприкінці 1950-х ілюстрував свобідний україномовний часопис «Соняшник» (Канада).

Геннадій Глікман — майстер анімалістики (у станковій і книжковій графіці, скульптурі), уродженець Бердичева, киянин, визнаний в Україні й світі (рис. 1). У старорежимних виданнях — «советский художник» або «украинский советский художник». Утім тварини майстра не були радянськими чи угро-фінськими. Вони були іншими — глікманівськими. Г. Глікман учився, жив, творив і пішов за життя у Києві, залишився після себе чималу мистецьку спадщину і добру пам’ять.

Рис. 1. Геннадій Глікман, 1991 рік (за: Белічко 2006)

¹ За К. Лебедева (2021, без уточнення джерела).

Упродовж 1967–1980 років Г. Глікман був одним із художників-оформлювачів «Київського комбінату монументально-декоративного мистецтва». Працював над створенням експозицій для Центрального науково-природничого музею АН УРСР (Комар 2019). Сьогодні — Національний науково-природничий музей НАН України. Пішов засвіти 29.01.1991 у Києві.

Ключові творчі напрацювання

Серією «Мауглі» (1984)¹ Г. Глікман вразив багатьох, адже зробив виклик у т. ч. В. Ватагіну (Москва), якого дуже поважав та з яким листувався. Однак «Мауглі» Ватагіна (1935, 1941, 1956, 1965, 1972²), і «Мауглі» Глікмана (1983) помітно відрізняються. Г. Глікман знайшов свій модерний стиль.

Твори Г. Глікмана народжувалися в його скромних майстернях у Києві. У фондах ННПМ, окрім 150 творів майстра, зберігають чимало яскравих діорам, а також всевідомий фриз «Фауна неогену», укладений із 16 композицій, перегляд яких тепер є доступним онлайн³. Найбільшою в Україні збіркою володіє Зоомузей КНУ, про що утримувачі колекції пишуть як про одну з восьми унікальних ознак музею (Шидловський 2012: за Ж. В. Розора). У 60-х роках Г. Глікман підготував близько ста малюнків тварин для Української радянської енциклопедії. Став автором десятків чудових ілюстрацій для посібника із зоогеографії (Кистяківський & Корнеєв 1968).

Рис. 2. Виставковий постер.

Перелік видів та груп тварин, а також рослин, які намалював (а перед тим, звичайно, ретельно вивчив) Г. Глікман, був чималим, зокрема:

кріль, заєць, лев, левиця, левеня, леопард, леопарденя, тигр, коти (різні), білий ведмідь, бурий ведмідь, гімалайський ведмідь, россомаха, дикий кабан, гвинторогий козел, лось, нільгау, олень, ізюбр, плямистий олень, оленя, буйвіл, кінь Пржевальського, антилопа, чорний носоріг, первісний зубр, золотавий такін, індійський слон, африканський слон, мавпа (горіла), мавпа (мангабі), мавпа (макака), мавпенята, вовк, собаки (різні), американська норка, бобак, бурундук, куніці (різні), ласиця, вівьрки (різні), соболь, морський лев, «фауна плейстоцену» та інші. І, звичайно ж, людина (наприклад, Мауглі).

¹ Глікман, Г. 1983. *Мауглі*. «Мистецтво», К., 1–21.

² В. Ватагін пішов засвіти у 1969 році.

³ [Колектив авторів]. 2021. На узбережжі еоценового моря — Page 5. <https://bit.ly/3wguOBd>

Серед відомих скульптур — «Пума з дитинчам», «Зубр», «Буйвіл», «Окапі». В Україні твори мистця виставляють щорічно. Наприклад, у 2011 — у залах «Хлібня» Національного заповідника «Софія Київська». У 2018 — у приміщенні Колегіуму (Чернігів), в експозиції «Світ пізнання». У 2019 — в ННПМ, в експозиції «Світ тварин Геннадія Глікмана». Деякі твори перебувають в окупації — у Луганському обласному художньому музеї (ЛОХМ).

«Государственный Дарвиновский музей» (Москва, РФ) зберігає десятки робіт Г. Глікмана, і ці твори є включеними «в состав государственной части Музейного фонда Российской Федерации» (Приложение... 2016). 1 квітня 2018 — 31 травня 2020 року 11 робіт Г. Глікмана перебували там на віртуальній виставці «Мать и дитя». 17 листопада 2018 – 27 січня 2019 року дві роботи представили на виставці «Легко ли быть мамой?». У 2021 році там же відкрилася виставка — «Человек и природа в творчестве Е. И. Гатиловой и Г. Н. Гликмана», до 100-річчя мистців.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

З 1967 р. Г. Глікман — член Спілки художників України.

Державні нагороди — медаль «За боевые заслуги» (1945), медаль «За оборону Кавказа» (1945), «Орден Отечественной войны II степени» (1985).

Твори зберігають у колекціях, зокрема, — в Україні (Національний Науково-природознавчий музей НАНУ, Зоологічний музей КНУ, Луганський художній музей (тимчасово окупована територія), Хмельницький обласний художній музей); в Білорусі (Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь); на РФ (Государственный Дарвиновский музей (Москва), Таганрогский художественный музей (Таганрог)); у приватних зібраннях.

Г. Глікман є одним зі 103 постатей Землі Бердичівської (див. [Костриця 2005: 204–205](#)). Був невтомним трудівником двох київських зоомузіїв (університетського й інститутського), талановитим мистцем україномовних книжкових видавництв «Мистецтво», «Молодь», «Веселка», «Час», «Радянська школа», NOVI DNI (Canada) та ін. У блозі «Читанка», заснованому на фейсбуці журналісткою Т. Микитенко (Київ), відвідувачами уже зацифровано 11 україномовних книжок, проілюстрованих Г. Глікманом.

28 вересня 2021 р. про Г. Глікмана впевнено згадали на патріотичній твіттер-сторінці «Український часопис». У 2019 році твір «Лев» із фондів ННПМ прикрасив титульну сторінку часопису «Природнича музеологія. Випуск 5» (тут на рис. 2). У листопаді 2021 р., пишучи про топ-12 музеїв, Укрінформ згадав про ННПМ, де є роботи «всесвітньо відомих художників І. Іжакевича, Ф. Кричевського, Г. Глікмана». У програмі з вивчення літератури, рекомендованій МОН України для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (із навчанням російською мовою), згадується й серія ілюстрацій, виконаних Г. Глікманом.

Література¹

- Белічко, Ю. В. 2006. Глікман Геннадій Наумович. *Енциклопедія Сучасної України [онлайн]*. ІЕД НАНУ, Київ. <https://bit.ly/3DnuROr>
- Кистяківський, О. Б., О. П. Корнєєв. 1968. *Посібник з зоогеографії*. Видання друге. Радянська школа, Київ, 1–200.
- Комар, Ю. Виставкова діяльність Національного науково-природничого музею НАН України. *Природнича музеологія*, 5: 307–310.
- Костриця, М. Ю. 2005. *Постаті землі Бердичівської: історико-краєзнавчі нариси: у двох томах*. Ред. П. Т. Тронько; Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині. Косенко, Житомир, Том 2: 1–240.
- Лебедева, К. 2021. Геннадій Глікман: художник-аніمالіст за покликанням. *Бібліотека українського мистецтва*. [uartlib.org]. <https://bit.ly/31ROyJv>
- Приложение к приказу Минкультуры России *Перечень музейных предметов ГБУК города Москвы «Государственный Дарвиновский музей», подлежащих включению в состав государственной части Музейного фонда Российской Федерации 27 октября 2016 №2359*.
- Шидловський, І. В. 2012. *Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України*. (За ред. Й. В. Царика). Львівський університет імені Івана Франка, Львів, 1–112.
- Юзич, Ю. 2020. Українська революція 1917–1921. *Історична правда*. <https://bit.ly/3KplSk6>

ПРИДАТКО-ДОЛІН, В. Геннадій Глікман — майстер української школи аніمالістики. — Художник, скульптор, ілюстратор. Уродженець Бердичева, киянин. Випускник Київського художнього інституту (НАОМА). Талановитий аніمالіст, визнаний в Україні й світі, який шукав і знайшов свій неповторний глікманівський стиль. Невтомний працелюб двох київських зоологічних музеїв — університетського й академічного. Залишився після себе добру пам'ять і чималу аніمالістичну спадщину, у т. ч. як мистець україномовних книжкових видавництв: «Молодь», «Веселка», «Час», «Мистецтво», «Радянська школа», NOVI DNI (Канада) та інших.

¹ Докладніше матеріал буде представлений у розгорнутій статті автора в G&B.

Бенедикт Дибовський — природодослідник і теріолог

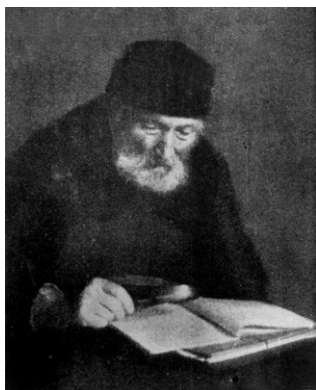
Ігор Шидловський, Софія Питель-Гута

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів)
e-mail: shydlyk@gmail.com; orcid: 0000-0002-1003-2562

SHYDLOVSKYY, I., S. PYTEL-HUTA. Benedict Dybowski, a naturalist and mammalogist. — A member of the Polish Academy of Sciences (1884) and the Academy of Sciences of St. Petersburg. Honorary professor of universities of Lviv, Warsaw, and Vilnius, corresponding member of the Academy of Sciences of the UkrSSR. Holder of the Order of St. Stanislaus, the title of advisor, a gold medal for research in ichthyology. One of the founders of limnology; Knight of the Order of the 'Renaissance Poland,' a honorary resident of Lviv City. He reorganized the Cabinet of Natural History of Lviv University into the Zoological Museum and enriched it with 100 000 items, including mammals. He described more than 300 new species of animals and authored more than 350 scientific papers.

Біографічні деталі

Дибовський Бенедикт Тадеуш (1833–1930) народився у с. Адамчено Мінської губ., у дворянській родині. З дитинства отримав добру домашню освіту, а 1853 р. закінчив Мінську гімназію. Того ж року вступив до Дерптського ун-ту (нині — Тартуського), де 1853–1857 рр. вивчав медицину та природничі науки, зокрема зоологію. 1856 р. написав першу наукову працю в галузі іхтіології, яку відзначено золотою медаллю. Через політичні переслідування покинув Дерпт та продовжив навчання у Вроцлаві (1857–1858), згодом — у Берліні, де у 1858–1860 рр. вивчав палеонтологію, ботаніку і медицину.

18.01.1860 р. захистив докторську дисертацію на тему "Commentationis de parthenogenezi specimen". 1861 повернувся до Дерпта і почав працювати над новою дисертацією, оскільки в тогочасній Російській імперії не визнавалися закордонні наукові ступені. 12.05.1862 захистив ще одну докторську дисертацію на тему дослідження коропоподібних риб прибалтійських озер (*Versuch einer Monographie der Cyprinioden Livlands*).

Рис. 1. Портрет дослідника, 1925 р. Фото з матеріалів Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка.

Протягом 1861–1864 рр. професор надзвичайний Варшавської вищої школи. У 1864–1876 рр. перебував на засланні в Сибіру за участь у польському Січневому повстанні. Протягом 1877–1882 рр. працював лікарем на Камчатці; 1882–1906 рр. — професор, 1883–1906 рр. — завідувач кафедри зоології, 1886–1887 рр. — декан філософського факультету Львівського університету; 1900 р. обраний ректором, проте від посади відмовився.

Помер 30 січня 1930 р., похований з військовими почесностями на Личаківському цвинтарі (Львів).

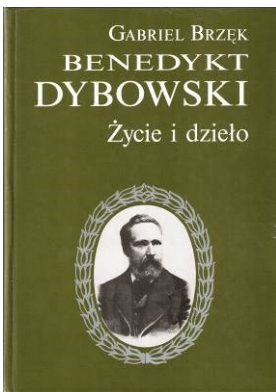
Ключові доробки в галузі теріології

Наукові інтереси Бенедикта Дибовського охоплювали широкий спектр природничих знань — дарвінізм, гідробіологію, антропологію, морфологію та систематику тварин. Він є одним із засновників лімнології.

Реорганізував природничий кабінет Львівського університету в Зоологічний музей, поповнивши його на 100 тис. музейних предметів, у т. ч. й ссавців, і зібравши велику бібліотеку. Основою колекцій музею стали збори вченого з півдня Байкалу, Уссурі, Далекого Сходу, Камчатки, Командорських островів, Польщі, Білорусі та Західної України.

Бенедикт Дибовський описав понад 300 нових видів тварин. Серед них були й ссавці, зокрема: тюлень байкальський *Phoca baicalensis* Dybowski et Godlewski, 1872, який згодом визнаний як *Ph. sibirica* Gmelin, 1788; підвид зайця білого *Lepus timidus kamtschaticus* Dybowski, 1922, підвид тарбагана *Marmota sibirica dahurica* (Dybowski, 1922).

Він є автором близько 350 наукових праць, зокрема: «Зуби ссавців» (пол.) (Dybowski 1907); «Матеріали для зоогеографії Сибіру. Ссавці» (рос.) (Дыбовский & Годлевский 1872; у цій праці на с. 86–92 є опис нерпи *Phoca baicalensis*); «Про байкальського тюленя», *Phoca baicalensis* (нім.) (Dybowski 1873).

Бенедикту Дибовському присвячено понад 100 патронімів, серед них: підвид вовка *Canis lupus dybowski*, глибоководна риба *Camephorus dybowski*.

Рис. 2. Титульна сторінка книги Г. Бженка, присвяченої Б. Дибовському (1994). Праворуч — портрет науковця 1885 р.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Бенедикт Дибовський займався багатьма темами, захоплюючись виявленням нових раніше не описаних форм тварин з різних кінців світу. Серед найбільш відомих його праць — «Гаммариди озера Байкал. І частина. Форми, що населяють дно озера» (нім.) (Dybowsky 1924).

Бенедикт Дибовський — член Польської АН (1884) та АН Петербургу. Почесний професор Львівського, Варшавського та Вільнюського університетів, член-кореспондент АН СРСР (14.01.1928).

Дибовський — кавалер ордена «Відродженої Польщі», почесний житель Львова. Орден Святого Станіслава, титул радника, золота медаль за дослідження в іхтіології. Міжнародний акронім Зоологічного музею Львівського університету — ZMD, розшифровується як Зоологічний музей Дибовського. Найвищу вершину острова Беринга названо горою Дибовського.

Література

- Дибовський, Б., Годлевський, В. 1872. Материалы для зоогеографии Сибири. Млекопитающие. *Известия Сибирского Отдела Императ. Русского Географического Общества*, 3 (2): 81–99.
- Насонов, Н., П. Сушкин. 1928. Записка об ученых трудах проф. Б. И. Дибовского. *Известия АН СССР. Отдел физико-математических наук*, № 8–10: 656.
- Шидловський, І., А. Затувешський, Й. Царик. 2018. Професор Бенедикт Дибовський та його спадщина в зоологічній науці. В кн.: *Професор Бенедикт Дибовський — визначний дослідник спільної природної спадщини Польщі, Білорусі та України*. Імперіал Львів, Львів, 168–181.
- Brzek, G. 1994. *Benedykt Dybowski. Życie i dzieło*. Warszawa, Wrocław, 1–396.
- Domaniewski, J. 1954. *Benedykt Dybowski*. Warszawa, 1–174.
- Dybowsky, B. 1873. Ueber die Baikal-Robbe, Phoca baicalensis. *Archiv fur Anatomic, Physiologic und wiss. Medicin*, Leipzig, 109–125.
- Dybowsky, B. 1907. Zeby zwierzat ssacych. *Kosmos*. Lwow, 1906–1907. 1–198.
- Dybowsky, B. 1924. Baicalogammaridea — Gammariden des Baikalsees. I. Teil. Limnophili Baicalogammarini. Die den Boden des Sees bewohnenden Formen. *Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles, Série B: Sciences Naturelles, suppl.*, 1–92.
- Feliksiak, S. 1987. *Słownik biologów polskich*. Warszawa, 142–144.

Шидловський, І., С. ПИТЕЛЬ-ГУТА. Бенедикт Дибовський — природодослідник і теріолог. — Член Польської АН (1884) та АН Петербурга. Почесний професор Львівського, Варшавського і Вільнюського університетів, член-кореспондент АН СРСР. Власник Ордену Святого Станіслава, титулу Радника, Золотої медалі за дослідження в іхтіології. Один зі засновників лімнології; кавалер ордена “Відродженої Польщі”, почесний житель Львова. Реорганізував природничий кабінет Львівського університету в Зоологічний музей, поповнивши його на 100 тис. музейних предметів, у тому числі й ссавців. Описав понад 300 нових видів тварин, автор понад 350 наукових робіт.

Лідія Михайлівна Писарева — теріолог, музеолог, завідувачка Зоологічного музею Київського університету

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Lidia Mykhailivna Pysareva, a mammalogist, museologist, and head of the Zoological Museum of Kyiv University. — Lidia Pysareva (1922–1999) was one of the key figures in the post-war history of the Zoological Museum of Kyiv University and the first head of the museum having a purely mammalogical specialty. According to the catalogue of the museum's collections, the researcher's activity as a collector of zoological materials peaked in 1948–1973. Lydia Pysareva focused on small mammals (bats, insects, rodents, and small carnivores), and the study area covered Kyiv and Cherkasy Oblasts, Transcarpathia and the Carpathians, various parts of the Azov region and Crimea, Kherson Oblast, Turkmenistan, and Kyrgyzstan. The researcher together with colleagues published a catalogue of mammal collections of the museum.

Біографічні деталі

Лідія Михайлівна Писарева народжена 28 березня 1922 р. в м. Києві. Рано залишилася без батьків (мати померла, а тато жив у іншій сім'ї), виховувалася бабусею, на приватній садибі на Подолі. Школу закінчила до війни. З принаймні 1947 р. працювала в Київському університеті, у Зоологічному музеї (є її фото біля КДУ з підписом «09.1947, університет»). Навчалася на біологічному факультеті КДУ, заочно, у 1954–1960 рр.

Після переходу на викладацьку роботу керівника музею Ю. О. Пашенка, у 1965 р. посіла його місце і керувала музеєм до 1993 р. Остаточно вийшла на пенсію 1993 р. Усе життя була одна, проживала в комуналці на Солом'янці, згодом в університетському будинку на Васильківській. Померла у 77 років внаслідок гіпертонічного кризу, 28.04.1999.

Рис. 1. Лідія Михайлівна Писарева. Червень 1948 р. Фото з сімейного архіву, від племінника Сергія, що вчився на біолога в КДУ. Скан фото переданий М. Біляшівським.

Ключові доробки в галузі теріології

Усі роки роботи в Київському університеті була співробітницею і тривалий час керівником музею (попередник — Юрій Йосипович Пашенко¹, наступниця — Жанна Василівна Розора). Особливістю її роботи та власних дослідницьких і музейних інтересів було виключне заняття ссавцями.

У ранній період роботи в музеї, на початку 1960-х років, вела для студентів КДУ практичні з зоології хребетних тварин, добре знала всі остеологічні їх особливості (лекцій ніколи не читала і польових практик не вела).

Зоологічний матеріал для колекцій вона збирала власноруч у численних експедиціях, зокрема на Київщині, в Карпатах, в Канівському заповіднику. Її інтерес поширювався переважно на дрібних ссавців, яких виловлювала плашками Геро («мишоловками»). Експедицій було багато, оскільки музей був залучений у тематику вивчення природних ресурсів країни.

Старші колеги розповідають, що не раз бували з нею в експедиціях, і завжди це була дружна і продуктивна робота. Склад однієї з карпатських експедицій 1968 р. (реконструкція за фото) — Лідія Писарева, Людмила Прокпчук, Тетяна Синицька, Ігор Драгичинський.

У 1993 р. як символ передачі керівництва музеєм від Лідії Михайлівни до Жани Василівни і за активної участі О. А. Михалевича випущено каталог теріологічних колекцій ЗМКУ (Михалевич *et al.* 1993). Уся теріологічна колекція музею нараховує 7,5 тис. зразків (Розора *et al.* 2014).

У записах автора (а це 1/4 каталогу колекції) є такі збори Л. Писаревої: *Eptesicus* 9 екз., *Erinaceus* 13, *Talpa* 3, *Sorex* 61, *Crocidura* 18, *Spermophilus* 5, *Sicista* 1, *Sylvaemus* 47, *Mus* 20, *Cricetulus* 6, *Arvicola* 1, *Microtus* 23, *Mustela* 2. За роками маємо такий ряд: 1948–1949 — 43, 1950–1959 — 43, 1960–1969 — 75, 1971–1973 — 24 екз. Разом — 309 зразків за 1948–1973 рр.

Рис. 2. Лідія Писарева з колегами в Одесі: Л. Писарева та О. Корнєєв, на зустрічі з капітаном Солянником (керівник флотилії «Слава»), травень 1950. Поїздка була за зразками екзотичних тварин, зокрема й кістяка кита. Фото з «Нариси історії біологічного факультету» (2004; фрагмент, редактовано).

¹ Юрій Йосипович Пашенко — повосний завідувач Зоологічного музею КДУ, після В. Артоблевського та О. П. Корнєєва, автор визначника земноводних і плазунів України (Пашенко, Ю. Й. 1955. *Визначник земноводних та плазунів РСР*. Радянська школа, Київ, 1–148).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Дослідниця мала два захоплення — роботу в музеї і шиття з вишиванням удома. Нею закладено практику дотримання високого порядку в кожній деталі, яку тепер бездоганно веде Ж. В. Розора. Лідія Михайлівна натхненно вишивали хрестиком, і її «звичайним» і добрим подарунком для багатьох колег були зшиті і з любов'ю та неповторним рисунком вишиті нею фартухи. На пенсії хворіла (важко було ходити через проблеми з колінами), тому багато часу проводила вдома і особливо натхненно вишивала.

На жаль, про цю дослідницю дуже мало інформації. Так, жодної згадки про Л. М. Писареву немає ні в огляді історії зоології в Україні (Мазурмович 1972), ні в нарисі історії Зоомузею КНУ (Біляшівський 2012). Побіжно ім'я згадано в іншому (попередньому) огляді історії ЗМКУ: «Своєю фундаментальністю фондові збірки та експозиція ссавців зобов'язані О. П. Корнеєву, Л. М. Писаревій, Ж. В. Розорі, ...» (Біляшівський & Розора 2004: 262), і є подібний повтор в огляді зоологічних музеїв університетів України (Шидловський 2012). Тому цей нарис має стати внеском у пам'ять про колегу, світлу людину, яка все своє життя присвятила музею.

Подяки

Автор дякує Л. М. Прокопчук та Л. І. Смогоржевській за уточнення окремих біографічних деталей, Ж. В. Розорі за можливість працювати з картотекою теріологічних колекцій музею та М. М. Біляшівському за надані у користування світлини.

Література

- Біляшівський, М. М., Ж. В. Розора. 2004. Зоологічний музей. У кн.: *Нариси історії біологічного факультету*. Фітосоціоцентр, Київ, 250–269.
- Біляшівський, М. М. 2012. Зоологічний музей Київського національного університету ім. Т. Шевченка, як явище культури України. В кн.: *Університетські музеї: європейський досвід та українська практика*. Збірка праць наук.-практ. конф. Ніжин, 39–52.
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні*. Вид-во Київського ун-ту, Київ, 1–229.
- Михалевич, О. А., А. М. Писарева, Ж. В. Розора. 1993. *Каталог колекцій зоомузею Київського університету. 1. Млекопитающие*. Ін-т зоол. АН УССР, Киев. Препр. № 93.7: 1–36.
- Шидловський, І. 2012. *Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України*. За ред. Й. Царика. ЛНУ ім. І. Франка, Львів, 1–112.

ЗАГОРОДНЮК, І. Лідія Михайлівна Писарева — теріолог, музеолог, завідувачка Зоологічного музею Київського університету. — Лідія Писарева (1922–1999) — одна з ключових постатей у повосній історії Зоологічного музею Київського університету і перший керівник музею з суто теріологічним фахом. Пік діяльності дослідниці як колектора зоологічних матеріалів випав, за даними з каталогу колекцій музею, на 1948–1973 рр. Основну увагу Лідія Писарева приділяла дрібним ссавцям (кажани, комахоїдні, гризуни, дрібні хижі), а обшар досліджених регіонів охоплював Київщину і Черкащину, Закарпаття і Карпати, різні райони Приазов'я і Крим, Херсонщину, Туркменістан і Киргизстан. Дослідниця спільно з колегами-теріологами випустила каталог теріологічних колекцій музею.

Леонід Портенко — зоолог, учасник експедицій в Арктику та на Далекий Схід

Василь Придатко-Долін

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ)
e-mail: vasylypydatko@yahoo.com; orcid: 0000-0002-0128-4928

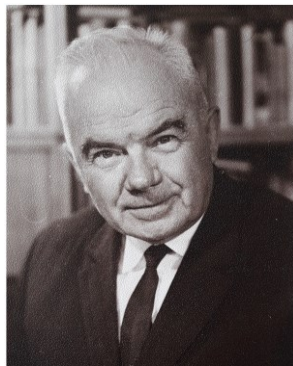
PRYDATKO-DOLIN, V. Leonid Portenko, a zoologist and participant of expeditions to the Arctic and Far East. — His career started in Kyiv in the 1916s in institutions and societies established by the Ukrainian People's Republic (UNR). These destructive processes and the war has prompted L. Portenko to leave Ukraine. He studied at the Moscow University until 1925 and worked in the Arctic institute and zoological institute in Leningrad until 1972. He led and/or participated in several expeditions to the Arctic and Far East, and spent two winters at Soviet polar stations — 'Dezhnev Cape' and 'Rodgers Bay'. He authored more than 160 scientific publications, including monographies in zoology, zoogeography, and systematics. Dozens of birds and two mammal species were named in memory of Prof. L. Portenko.

Біографічні деталі

Леонід Олександрович Портенко народився 11 жовтня (с.с.) 1896 року у Смілі [у 1896 — це у складі Черкаського повіту Київської губернії тогочасної Російської імперії]. Батько — О. І. Портенко, геодезист; мати — В. Г. Портенко (Якубовська), ймовірно, учителька. Пішов засвіти 26 травня 1972 р. у Ленінграді (місто у складі тогочасної РСФСР (рос.)).

Л. О. Портенко (1896–1972) — природник світового рівня, учасник багатьох експедицій, у т.ч. в Причорномор'я, Карпати, Сибір, Арктику та Далекий Схід. Орнітолог, теріолог, зоогеограф, систематик, знавець музейної та заповідної справи, фотограф-натураліст-художник-аніمالіст, етнограф, полярник. Майже усе життя пропрацював у наукових установах колишнього РСФСР.¹

Фото 1. Леонід Портенко (автор невідомий) — відбиток із датою та автографом учений вклеїв у книгу «Птицы Чукотского...» (1972, 1973), яку подарував бібліотеці ІЗ НАНУ. Артефакт віднайдений Л. М. Ластіковою (Київ).

¹ Повну версію статті передано в G&B (див. <https://bit.ly/3R1IHwO>).

Згадування про вченого міститься у шестимовному вікінарісі. Упродовж 1973–2019 рр. короткі спогади про Л. П. публікували в Україні, Болгарії, Естонії та Росії. Відомості про життя вченого у часи існування УНР → УРСР повністю загубилися на тлі «країни рад». У 1916 році — був серед колекторів, які передавали скорини птахів до зоологічного музею в Києві. У 1918 р. побачили світ перші українськомовні твори юнака (див. [Портенко 1918 a–b](#)). У 1920-х надрукували українськомовний спогад Л. П. — про батька і роботу в народному міністерстві земельних справ (див. [Шарлемань & Портенко 1926](#): 35–36). Скоріше за все, у 1917-му Л. П. був у переліку викладачів природничої секції Київського народного університету України.

На початку серпня 1918 р. Леонід виступив із доповіддю про діяльність НМЗС УНР. Зберігся рукопис його виступу, виконаний українською мовою, оприлюднений у 2017 році О. Василюком. У квітні 1918 р. стає секретарем *Відділу охорони пам'яток природи НМЗС УНР*. У 1919–1921 рр. брав участь у роботі *Біологічної секції Постійної комісії для вивчення природних багатств України фіз.-мат. відділу АН України, Зоологічної підкомісії Термінологічної комісії УНТ, Агрономічної секції УНТ, Зоологічної секції «На Звенигородщині», Природничої секції УНТ* та ін. У 1920 — серед засновників зоосекції та часопису «Зоологічний журнал України».

У 1920-х виїхав до РСФСР. До 1925 р. був на навчанні в університеті (Москва). Однак, продовжував навідуватися в Україну — Придніпров'я, Причорномор'я, Карпати; публікував статті в українських журналах. У 1926–1929 — аспірант зоологічного музею московського університету (ЗМ МГУ). У 1929–1940 — співробітник арктичного інституту (ВАИ → АНИИ), у 1940–1972 рр. — зоологічного інституту (ЗИН АН СССР) у Ленінграді — див. публікації Є. Тихоновой).

Ключові наукові доробки

Зоологічні дослідження почав в Україні, переважно як орнітолог, що вивчав фауну Волино-Поділля (напр. [Шарлемань & Портенко 1926](#)), Закарпаття ([Портенко 1950](#)). Втім, залишив після себе праці з біології бобрів, яких вивчав на Київщині, а також нотатку про рештки мамута, знайдені ним на Звенигородщині (див. [Портенко 1926¹](#), [1927](#); [Хроніка... 1921](#): 29). Спершу, усе добуто і знайдене намагався передавати до музею ВУАН самостійно. Відомо, що скорини 13 вивірок, впольованих на Київщині-Харківщині, учений передав А. Мигуліну. В Арктику вперше потрапив у 1930 р. (півострів Адміралтейства, губа Машигіна, Нова-Земля, Вайгач, Югорський Шар). У 1931–1933 роках був керівником зоологічного загону чукотської експедиції Арктичного інституту АН СРСР. Зимував на м. Дежньова, о. Врангеля. На о. Врангеля

¹ За Л. Портенком ([1927](#)), із моїм уточненням: Портенко, Л. 1926. Бобры (*Castor fiber* L.) на реке Тетерев в Киевской губ. *Бюллетень МОИП*, **35** (1-2): 1–39.

приїхав у 1938 році у складі експедиції д.б.н. Р. Геккера. У 1949 році очолив експедицію *ЗИН АН СССР и Главсевморпути при СМ СССР* (рос.) — задля транспортування із Сибіру в Ленінград решток Таймирського мамута.

Опублікував понад 160 наукових робіт. Написав книжку про ссавців Анадирського краю (Портенко 1941) та птахів Чукотського півострова і острова Врангеля (Портенко 1972, 1973). У 1956 та 1967 рр. на честь зоолога назвали вид землерийок — мідицю Портенка, або мідицю чукотську (*Sorex portenkoi*), внесену до списку МСОП, а також врангельського лемінга [Портенка], *Lemmus portenkoi* (Gerrie & Kennerley 2016; Beolens et al. 2009). За каталогом В. Паєвського (2018) відомо до сорока видів та підвидів птахів, до описів яких був причетний Л. Портенко.

Зробив значний внесок у розробку зоогеографічного районування Поділля, довів єдність фауни хребетних циркумарктичних тундр і доцільність виділення Галактики як окремої зоогеографічної області.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У 1937 році — канд. біол. наук, 1937 — професор, 1940 — докт. біол. наук. Учнями Л. Портенка були, зокрема: А. А. Кишинський¹, Ф. Чернявський, А. Кречмар, Р. Потапов. Своєю чергою, за спогадами деяких росіян, учений був у числі «звездных учеников» В. Біанкі, П. Сушкіна, А. Тугаринова, й тих, хто «уже при житті стали класиками». Нагороди: Орден Трудового Червоного Знамени (рос.), дві медалі.

У 1921 році у книзі «По Київу...» майбутній д.б.н. М. Шарлемань залишив українськомовну дарчу присвяту майбутньому д.б.н. Л. Портенку — «Дорогому... від автора»². Академік Г. Підоплічко зберігав у своїй бібліотеці книжку від Л. Портенка із дарчою присвятою «Дорогому земляку...». Вписаний у вікіпедійний перелік науковців Національного науково-природничого музею НАН України. Фотопортрет Л. Портенка розміщено у холі цього музею. У науковій бібліотеці ІЗ НАНУ (Київ) зберігають чимало книжок з автографами Леоніда Портенка. Пам'ять про вченого вшановано у багатьох наукових публікаціях в Україні та за її межами. Детальніше — в G&B³.

Література

Портенко, Л. 1918 а. Про охорону пам'яток природи. *Нова Рада*, 17.04.1918, 60: 2.

Портенко, Л. 1918 б. Завдання Інструктора позашкільної освіти в справі охорони природи. У кн.: *Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання*. За ред. Ів. Крижаківського. В. І. Вид. департаменту позашкільної освіти. (За повід. *Нова Рада*, 02.10.1918, № 177: 3.)

¹ Син українця, інженера з Кіровоградщини А. С. Кишинського, «ворога народу», злочинно розстріляного у 1938, реабілітованого у 1956 р. (див. «Бессмертный барак»).

² Віднайшов та люб'язно повідомив мені І. Загороднюк.

³ Придатко-Долін, В. 2021. Леонід Портенко (1896–1972) — знаний природник, учасник експедицій в Арктику та на Далекий Схід. *Geo&Bio*, 21: 35–57. <https://doi.org/10.15407/gb2106>

- Портенко, Л. 1941. *Фауна Анадырського края. Часть 3. Млекопитающие*. Изд. Главсевморпути, Ленинград, Москва, 1–108.
- Портенко, Л. А. 1950. Очерк фауны птиц западного Закарпатья. В кн.: *Памяти академика Петра Петровича Сушкина. Сборник статей*. Изд. АН СССР, Москва, Ленинград, 301–360.
- Портенко, Л. 1927. Об охране бобров. *Український мисливець та рибалка*, 1: 8–13.
- Портенко, Л. А. 1972. *Птицы Чукотского полуострова и острова Врангеля. Часть I*. Наука, Ленинград, 1–424.
- Портенко, Л. А. 1973. *Птицы Чукотского полуострова и острова Врангеля. Часть II*. Наука, Ленинград, 1–324.
- Хроніка... 1921. *Зоологічний журнал України*, 1: 29.
- Шарлемань, М., Л. Портенко. 1926. Замітки про птахів Волини. У кн.: *Матеріали для орнітофауни України. Труды фізично-математичного відділу УАН*, 2 (2): 33–65.
- Beolens, B., M. Watkins, M. Grayson. 2009. *The Eponym Dictionary of Mammals*. JHU Press, <https://bit.ly/3quHlAa> Retrieved November 12, 2021.
- Gerrie, R., R. Kennerley. 2016. *Sorex portenkoi*. *The IUCN Red List of Threatened Species 2016*: e.T41412A115185080. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2016-3.RLTS.T41412A22317675.en>

Придатко-Долін, В. Леонід Портенко — зоолог, учасник експедицій в Арктику та на Далекий Схід. — Наукова кар'єра ученого розпочалася в Україні, в 1916–1920 рр., в установах і товариствах, створених Українською Народною Республікою (УНР). Тогочасні руйнівні процеси та війна спонукали Л. Портенка покинути Україну. До 1925 р. він навчався в Московському університеті, потім до 1972-го працював в арктичному інституті та зоологічному інституті в Ленінграді (РСФСР). Двічі зимував на радянських полярних станціях — на мисі Дежньова та в бухті Роджерса. Портенко є автором понад 163 наукових публікацій, включаючи монографії з зоології, зоогеографії та систематики. Десятки видів птахів та два види ссавців названі в пам'ять про проф. Л. Портенка.

Тарас Шевченко — художник-аніміліст (нотатки для теріологів)

Василь Придатко-Долін

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ)
e-mail: vasylypydatko@yahoo.com; orcid: 0000-0002-0128-4928

PRYDATKO-DOLIN, V. Taras Shevchenko, an animalist painter (notes for mammalogists). — T. Shevchenko was an outstanding Ukrainian poet, novelist, thinker, master of easel painting, graphics, book graphics, and sculpture. He specialized in historical and portrait painting. Academician of engraving. However, animals are present in many art works of the master. In addition, T. Shevchenko was the author of two extremely rare images of the extinct Caspian tiger (*Panthera tigris virgata*). The popular tiger experts did not mention this species in their classic surveys, nor the respective notes from Captain O. Butakov's diary, who was leader of the Aral expedition.

Біографічні деталі¹

Тарас Григорович Шевченко — видатний український поет, прозаїк, мислитель, майстер (станкового живопису, графіки і скульптури, книжкової графіки). Національний герой і символ України². Народився 25 лютого (9 березня) 1814 р. в селі Моринці* Київської губернії* тодішньої Російської імперії (сьогодні — Звенигородський район, Черкаської обл.). Пішов у вічність 26 лютого (10 березня) 1861 р. в м. Санкт-Петербург.

Довго вчився живопису і графіці самотужки, а потім — у диякона Єфрема*, сільських малярів (зі Стеблева*, Тарасівки*, Хлипнівки*); проф. Й. Рус-темаса (Вільно [Vilnius])*; худ. В. Ширяєва (С.-П.)*; також — у товаристві заохочування художників (С.-П.) [8].

Як бачимо, анімалістів серед перших учителів Т. Г. Ш. не було. Прикметно, що «Шевченківська енциклопедія» 2011-х не дає визначення терміну «Анімалістика». Не робить акценту на анімалістиці й вікіпедійна громада, яка укладала нариси про мистця.

¹ Нарис укладено з додаванням уточнень, які стосуються назв і визначень, написаних в оригіналах староросійською. Номери відповідних документів [у дужках] — за «Кирилюк, Є.П. (ред., чл.-кор. АН УРСР). 1982. *Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії 1814–1861*. Вид. друге, перероблене та доповнене. ВО «Вища школа» при КДУ. Київ, 1–432. За «Ізборник» — Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. <https://bit.ly/3ccznID>

² Окремі деталі узяті із «Вікіпедія» (2021) та «Википедия» (2021) і такі мають позначку (*).

Упродовж 1838–1842* років і до 1845 р. — вільноприхожий¹ учень *Императорской [С.-Петербургской] Академіи Художеств* (с. рос.). Учився у класі «Профессора Истории Карла Брюлова»². Закінчив Академію в 1845 р. і здобув звання «свободного неклассного художника <...> по живописи исторической и портретной» [141–163]³; у 1860 р. — «Академикъ въ гравировальномъ искусстве Императорской Академіи искусств» [600]⁴.

За спогадами президента Академії у 1817–1843 роках **А. Оленина** (1829), в Академії велику увагу приділяли вивченню анатомії людини, у т. ч. з використанням мертвих тіл, а також муляжів і гіпсів. Утім у настановах зазначалось і наступне (осучаснено): «*Сверх сего нужно академистам, обучающимся подражательным искусствам, рисовать с разных изображений известнейших животных, растений и цветов. Все сии образцовые рисунки должны служить прибавлением к антропометрии...*», «*...собираание рисунков г. Шебуева для составления из них полного курса правил рисования должно быть дополнено верными начертаниями форм известнейших зверей и животных, особенно же конских пород.*». Отже, в Академії Шевченко вивчав анімалістику, головним чином, за методикою «рисовать с разных изображений». Пізніше талановитий юнак доповнював це власними спостереженнями на природі, у т. ч. під час заслання в азійську пустелю та подорожей.

Усі твори Т. Г. Ш. давно й ретельно інвентаризовані, і відповідні зведення є складовою потужної і надзвичайно мозаїчної Шевченкіани. Щодо живопису і графіки, то серед популярних, значною мірою синхронізованих описів (n=851) — відоме видання «**Тарас Шевченко**» (1963, 10), а також «**Список...**» (2021). При цьому, анімалістику виокремлено лише у першому з них — це тільки твори «404–408»⁵, але до яких у мистецтвознавців є запитання.

У першому зі згаданих переліків ентузіасти забули вказати тигра (рис. 1). За Вікіпедією, це твір «393», виконаний аквареллю та олівцем. Зведення про історію твору зробила Л. Тарашук (2015, 6: 247). Однак обставини, за яких Т. Г. Ш. замалював цю тварину, заслуговують додаткової уваги.

Твір датують 20.11.1848, посилаючись на лист капітана О. Бутакова своєї родині, оприлюднений у 1949 році географом Л. Бергом, де моряк розповідав про полювання на тигра. Як локацію вказують Кос-Арал (острів). Однак у О. Бутакова є ще одна згадка про хижака: «На острове Джангыл⁶, низменном с песчаными буграми, солонцем в середине, множеством камыша и разбро-

¹ В Ізборник [25, 26] — *посторонний*, [159] — *вольноприходящий* (с. рос.)

² Із «Прошение...» Т. Г. Шевченка на ім'я г.-м. Траскіна.

³ У листі кн. Н. Долгорукого до П. Гессе — *классный художник* [115]. Є й інші схожі документи.

⁴ В осучасненій версії документу [600] є неточності. Читач може порівняти текст із факсимільною копією (з оригіналу), яка є в експозиції Національного музею Тараса Шевченка у Києві.

⁵ Однак в описі до «406–407. Корови коло ясел...» зазначено протилежне (цит.): «слід і ці рисунки вважати його [Т. Г. Ш.] творами».

⁶ «...находящемся против устья Куван-Дарьи». (На карті 1950 р. експедиції О. Бутакова — це, ймовірно, острів *Джангильды тюбекъ, рос.*).

санными кустами гребенщика, видны следы небольшого киргизского коче-
вья, а также следы тигровые, волчьи, лисьи и кабаньи» (Дневные... 1953). Усе
це — Приаральські Каракуми. І одночасно — (колишній) ареал *Panthera*
tigris virgata (Гептнер & Слудский 1972).

І, на завершення, — досі не помічена нашими теріологами сепія «394»
авторства Т. Г. Ш., із назвою (осучаснено): «О. Бутаков і фельдшер О. Исто-
мін під час зимівлі на Кос-Аралі»¹. Над ліжком, на стіні — череп тигра. Того
самого (із загадок О. Бутакова — за Л. Бергом). Може здатися, що в акварелі
«393» Шевченко змалював тигреня, однак у сепії «394» добре видно, що звір
був дорослим. При цьому, тигра, який лежить, Шевченко намалював (реконс-
труював) у т. ч. за уявою, адже звіра було вбито пострілом у голову.

Найімовірніше, йдеться про дорослу особину каспійського тигра, *Pan-
thera tigris virgata* (Illiger, 1815). Вважається, що підвид зник у XX ст. (Гепт-
нер & Слудский 1972). Незаперечні докази існування *Panthera tigris virgata*
поблизу Аралу, у гирлі Сирдар'ї та її притоку Куван-Дар'ї, у 1848 р., задоку-
ментовані О. Бутаковим (згадка про сліди, череп, шкіру і поведінку звіра), а
також замальовки «живої» тварини, виконані Т. Шевченком, залишились по-
за увагою тигрознавців (як-от Mazák 1981; Nowell & Jackson 1996; Wozenkraft
2005). У їхніх текстах і мапах немає посилань на події 1848 р.

Рис. 1. Тарас Шевченко. «Тигр». Акварель,
олівець. 20.11.1848. (фрагмент). Див. текст.

Ентузіаста з'ясували, що у своїх картинах
художник неодноразово зображував коней
17 разів, корів — 11, верблюдів — 19,
псів — 16 (Даниленко *et al.* 2014: 45). У по-
езії Т. Г. Шевченка тваринний світ представ-
лений 61 видом, серед них: птахів — 26, сса-
вців — 20, комах — 7; плазунів і земновод-
них — 4; риб — 4 (Голда 1999).

Рис. 2. Тарас Шев-
ченко: «Бутаков...». Справа на стіні, над
ліжком — череп
тигра. Праворуч —
збільшений фраг-
мент рисунка. Див.
текст.

¹ В оригіналі (за Ізборник, твір «41»): «раб. Т. Шевченко || А. И. Бутаковъ и фельдшеръ Исто-
минъ в комнатѣ укрѣплення Косъ-Араль».

Українському теріологічному товариству випадає добра нагода нагадати шанувальникам науки, мистецтва, музейної справи, а також колективному авторові «Вікіпедія», який опікується Шевченкіаною, про відповідні записи О. Бутакова та малюнки Т. Шевченка. Окрім згаданих феноменальних артефактів «Тигр» і «череп тигра» (і тепер ми знаємо якого), художник залишив нам також інші зображення тварин, виконані з високою зоологічною точністю, зокрема, кажан, верблюд, кінь, собака.

Література

- Гептнер В. Г., А. А. Слудский. 1972. Тигр. *Млекопитающие Советского Союза. Том II, ч. 2. Пособие для университетов*. Высшая школа, Москва, 1–200.
- Голда, Д. 1999. Флора і фауна в поезії Тараса Шевченка: Нові пошуки. *Хімія. Біологія*, **14**: 2–3.
- Даниленко, Л. І., Г. І. Даценко, З. Г. Куриленко. 2014. *Жива природа у творчій спадщині Тараса Григоровича Шевченка. Навчально-методичний посібник*. ЧОПОПП, Черкаси, 1–72.
- Дневные записки плавания А. И. Бутакова на шкуне «Константин» для исследования Аральского моря в 1848-1849 гг. Ред. Л. Коржневский. АН УЗССР, Ташкент, 1953. 1–71.
- Оленин Алексей Николаевич. [1829]. Избранные труды по истории и деятельности Императорской Академии художеств. Сост. Н. С. Беляев. Библ. РАН, С.-П., 2010. 1–144.
- Список картин і малюнків Тараса Шевченка. 2021. *Вікіпедія*. <https://bit.ly/3Cr9j20>
- Тарас Шевченко. [1963]. *Повне зібрання творів в десяти томах. Том 10: Живопис, графіка 1857–1861*. Київ (за Ізборник. <https://bit.ly/3CrADZ>)
- Тарашук, Л. 2015. «Тигр». *Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Том 6: Т—Я*. НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ, **6**: 247.
- Mazák, V. 1981. *Panthera tigris*. *Mammalian Species*. 152 (152): 1–8.
- Nowell, K., P. Jackson. 1996. Tiger, *Panthera tigris* (Linnaeus, 1758). *Wild Cats: status survey and conservation action plan*. Gland, Switzerland: IUCN/SSC Cat Specialist Group, 55–65.
- Wozencraft, W. C. 2005. Subspecies *Panthera tigris virgata*. In: *Wilson, D.E.; Reeder, D.M (eds.). Mammal Species of the World: A Taxonomic and Geographic Reference (3rd ed.)*. Johns Hopkins University Press. p. 548. ISBN 978-0-8018-8221-0. OCLC 62265494.

ПРИДАТКО-ДОЛИН, В. Тарас Шевченко — художник-аніمالіст (нотатки для теріологів). — Видатний український поет, прозаїк, мислитель, майстер станкового живопису, графіки й книжкової графіки, скульптури. Спеціалізувався на живописі історичному і портретному. Академік з гравіювального мистецтва. Втім аніمالістика присутня у багатьох творах мистця. До того ж Т. Шевченко є автором двох надзвичайно рідкісних зображень 1848-х років про зниклого каспійського тигра (*Panthera tigris virgata*), про що тигрознавці чомусь не згадували у своїх класичних зведеннях, утім як і про відповідні щоденникові записи капітана О. Бутакова, який очолював Аральську експедицію.

Про видання *Novitates Theriologicae*

Часопис *Novitates Theriologicae* — видання Українського териологічного товариства НАН України (УТТ), започатковане 2000 року для висвітлення ключових подій у житті товариства. Усі його випуски є тематичними й присвячені матеріалам конференцій, проєктів і тематичних «толок» на висвітлення певного напрямку досліджень або активізацію досліджень у певній галузі. Сторінка видання в інтернеті розміщена на вебсайті УТТ «Теріошкола»:

<http://terioshkola.org.ua/ua/novitates.htm>

Там само можна знайти змісти й pdf-версії всіх випусків та окремих статей, інформацію про видання та його статуси, включно з адресами сторінок на сервісах *DOI*, *DOAJ*, *Google Scholar*, правила для авторів:

<http://terioshkola.org.ua/ua/novitates/nt-guide.htm>

Видання має два ISSN: 2709-491X (print) та 2709-4928 (online).

За *Google Scholar*, на 20.08.2022 р. відомо 447 посилань на 112 публікацій, у тому числі 203 за останні 5 років; індекс Гірша становить $h = 9$.

Електронна скринька редакції: mammalia.ua.nt@gmail.com

About the bulletin *Novitates Theriologicae*

The bulletin *Novitates Theriologicae* has been published by the Ukrainian Theriological Society, NAS of Ukraine (UTS) since 2000 to cover key events in the life of the society. All of its issues are thematic and devoted to conference proceedings, projects, and thematic ‘talks’ to highlight a certain direction of research or to facilitate studies in a certain field. The publication’s page is available on the Internet, on the website of UTS ‘*Terioshkola*’:

<http://terioshkola.org.ua/ua/novitates.htm>

On this site, tables of contents, pdf-versions of all issues and separate articles, information about the bulletin and its statuses, including the addresses to pages on services *DOI*, *DOAJ*, *Google Scholar* are posted, as well as a guide for authors:

<http://terioshkola.org.ua/ua/novitates/nt-guide.htm>

The edition has two ISSNs: 2709-491X (print) and 2709-4928 (online).

According to *Google Scholar*, as of 20.08.2022, 447 citations of 112 articles of the bulletin are known, including 203 from over the past 5 years; the Hirsch index is $h = 9$.

Editorial office email: mammalia.ua.nt@gmail.com

Теріологія в Україні.

Частина 2

збірник наукових праць
за редакцією І. Загороднюка

Novitates Theriologicae, Pars 15
Випуск № 15 Бюлетеню «Теріологічні новини»
Українського теріологічного товариства
НАН України

Оригінал-макет — Ігор Загороднюк
Коректор — Сергій Харчук